

พระราชหัตถเลขา ทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ ๕ และ ๖ กับเรื่องประกอบ

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ
จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์
ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส
๑๗ มีนาคม ๒๕๐๗

พระราชหัตถเลขา
ทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ ๕ และ ๖
กับเรื่องประกอบ

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ

จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์

ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส

๑๗ มีนาคม ๒๕๐๗

คำนำ

ด้วยทรงพระราชดำริว่า จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้เคยปฏิบัติราชการมาด้วยความเฉียบขาดกล้าหาญ ยังผลให้เกิดเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองในส่วนรวมหลายคราว เช่นเมื่อเหล่าร้ายได้เข้าไปยึดเอากระทรวงการคลังและพระบรมมหาราชวังเป็นต้น นับว่าเป็นความชอบอันมีน้ำหนักยิ่ง ในคราวที่ถึงอสัญกรรมลงระหว่างที่ปฏิบัติราชการในหน้าที่นายกรัฐมนตรีอันเป็นตำแหน่งที่รับผิดชอบมากในแผ่นดิน จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ รับศพไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ พระราชทานเกียรติยศสูงแก่ศพมาโดยลำดับ บัดนี้ถึงเวลาที่จะพระราชทานเพลิง จึงมีพระราชประสงค์ให้หาเอกสารในราชการมาพิมพ์ขึ้นไว้เป็นที่ระลึกถึงโอกาสนี้

ความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่ายังมีพระราชหัตถเลขาอยู่ไม่น้อยที่สมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าได้ทรงสั่งราชการนานัปการ เอกสารเหล่านี้เดิมเก็บไว้ในกรมราชเลขาธิการ ต่อมารัฐบาลรับไปเก็บไว้ทางกรมศิลปากรฐานเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ บัดนี้เป็นโอกาสเหมาะที่จะคัดเลือกพิมพ์ขึ้นไว้เกื้อกูลความรู้ของชาติ ได้โปรดให้ขอเอกสารตามกระทรวงต่าง ๆ มาเพิ่มเติมประกอบเป็นเรื่องติดต่อ ส่อให้เห็นเหตุผลแห่งพระบรมราชาธิบายในสมัยนั้น ๆ พิมพ์ขึ้นเป็นเล่มแจกจ่ายในงานพระราชทานเพลิงศพนี้

ทรงพระราชอุทิศผลแห่งพระราชกุศลวิทยาทานนี้แด่ผู้ล่วงลับไปตลอดจนแด่ชาติไทยทั้งมวล.

พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน

วันที่ ๑๗ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๗

ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์

นายกรัฐมนตรี

ชาตะ : ๑๖ มิถุนายน ๒๔๕๑

อสัญกรรม : ๘ ธันวาคม ๒๕๐๖

ประวัติย่อ

ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์

ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เกิดเมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๕๑ ตรงกับวันอังคาร แรม ๓ ค่ำ เดือน ๗ ปีวอก จุลศักราช ๑๒๗๐ ที่บ้านปากคลองตลาด ตำบลพาหุรัด จังหวัดพระนคร เป็นบุตร พันตรี หลวงเรืองเดชอนันต์ (ทองดี ธนะรัชต์) กับคุณแม่จันทิพย์ ธนะรัชต์ เมื่อเยาว์วัย ฯพณฯ ได้เดินทางติดตามมารดาไปศึกษาอยู่ที่อำเภอมุกดาหารอันเป็นบ้านคุณตาของท่านระยะหนึ่ง แล้วจึงกลับเข้ามาศึกษาต่อที่โรงเรียนวัดมหรรณพาราม อันเป็นโรงเรียนหลวงในสมัยนั้น แล้วจึงออกไปเข้าศึกษาในโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ซึ่งสมัยนั้นมีชื่อว่า "โรงเรียนนายร้อยทหารบก" เมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน ๒๔๖๒ ได้เลขประจำตัว ๓๓๗๗ ในขณะนั้น ฯพณฯ มีอายุเพียง ๑๑ ปี จึงยังมิได้ขึ้นทะเบียนทหาร ต้องรอมาอีกนานจนอายุได้ ๑๘ ปี จึงได้ลงทะเบียนเข้ารับราชการ เมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๙ และได้ขึ้นทะเบียนทหารกองประจำการ เมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน ๒๔๖๙ ได้เครื่องหมาย ทบ. ๑ $\frac{๒๔๖๙}{ก. ๒๖๖}$ ได้ศึกษาอยู่ในโรงเรียนนายร้อยทหารบก ๑๐ ปี จึงสำเร็จการศึกษา โดยสอบไล่ได้ชั้น ๖ อันเป็นชั้นสูงสุด ในปี พ.ศ. ๒๔๗๑ และออกเป็นนักเรียนทำการนายร้อย เข้าประจำกองพันที่ ๑ กรมทหารราบที่ ๒ รักษาพระองค์ ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน ๒๔๗๒ เป็นต้นมา

เมื่อเยาว์วัย ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นผู้ที่มีกิริยาท่าทางสุภาพเรียบร้อย พูดน้อย แต่มีใบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส และถ้อยทีถ้อยอาศัยกับเพื่อนฝูงดีมาก ฯพณฯ ได้ชื่อว่าเป็นผู้มีนิสัยรักสวยรักงาม แต่งกายสะอาดหมดจด ด้วยเสื้อผ้าที่รีดเรียบอยู่เสมอ ฯพณฯ เป็นผู้ที่มีความขยันขันแข็งในการเล่าเรียนมากผู้หนึ่ง จึงสำเร็จการศึกษาขั้นต้นมาในเกณฑ์ที่ค่อนข้างดีมาก และด้วยความขยันหมั่นเพียร ความกล้าหาญเด็ดขาด และคุณธรรมอื่น ๆ อีกนานัปการ จึงทำให้ ฯพณฯ ประสบความสำเร็จในชีวิต โดยมีความเจริญก้าวหน้าในตำแหน่งราชการทางทหารมาตามลำดับ จนได้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด และได้รับพระราชทานยศเป็นถึงจอมพลของทั้ง ๓ กองทัพ และพลตำรวจเอก (ยศตำรวจไม่มีจอมพล) สำหรับในด้านการเมืองก็ได้ดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรีมาจนถึงอสัญกรรม

ฯพณฯ ได้รับราชการมียศทางทหาร ตำรวจ และตำแหน่งราชการต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ยศทหาร

ร้อยตรี	๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๗๒
ร้อยโท	๑ เมษายน ๒๔๗๗
ร้อยเอก	๑ เมษายน ๒๔๗๘
พันตรี	๑ เมษายน ๒๔๘๓
พันโท	๑๕ กันยายน ๒๔๘๖

พันเอก	๑ เมษายน	๒๔๘๘
พลตรี	๑ มกราคม	๒๔๙๑
พลโท	๑ มกราคม	๒๔๙๓
พลเรือโท, พลอากาศโท	๑๖ เมษายน	๒๔๙๕
พลเอก	๒๑ กรกฎาคม	๒๔๙๕
พลเรือเอก, พลอากาศเอก	๔ มีนาคม	๒๔๙๘
จอมพล	๑ มกราคม	๒๔๙๙
จอมพลเรือ, จอมพลอากาศ และ	๑๙ กุมภาพันธ์	๒๕๐๒
ได้รับพระราชทานยศเป็นพลตำรวจเอก ใน	๒๗ ตุลาคม	๒๕๐๔

ตำแหน่งในทางทหารและตำรวจ

	ตั้งแต่	
เป็นนักเรียนนายร้อย ในกองโรงเรียนนายร้อยทหารบก	๙ มิถุนายน	๒๔๖๒
เป็นนักเรียนทำการนายร้อย เข้าประจำกองพันที่ ๑ กรมทหารราบที่ ๒ รักษาพระองค์ พระนคร	๑ เมษายน	๒๔๗๒
เป็นนายทหารฝึกหัดราชการแผนกโรงเรียนทหารราบ พระนคร	๑ เมษายน	๒๔๗๕
ประจำกองพันทหารราบที่ ๔ พระนคร	๑ สิงหาคม	๒๔๗๕

ย้ายไปสังกัดแผนกที่ ๑ กรมจเรทหารบก ชั่วคราว เพื่อเข้าศึกษาวิชาในโรงเรียนทหารราบ พระนคร	๓ สิงหาคม	๒๔๗๗
ประจำแผนกที่ ๑ กรมจเรทหารบก พระนคร	๕ มีนาคม	๒๔๗๗
รองผู้บังคับกองร้อยบึนใหญ่ ทหารราบ กองโรงเรียนทหารราบ พระนคร	๗ เมษายน	๒๔๘๐
ผู้บังคับกองร้อยบึนใหญ่ ทหาร-ราบ กองโรงเรียนทหารราบ ลพบุรี	๗ เมษายน	๒๔๘๑
ผู้บังคับกองโรงเรียนนายสิบพลรบ ลพบุรี	๘ เมษายน	๒๔๘๒
ผู้บังคับกองโรงเรียนนายสิบทหารราบ ลพบุรี	๑๙ มิถุนายน	๒๔๘๔
สำรองราชการกองบังคับการจังหวัดทหารบก ลำปาง	๕ พฤศจิกายน	๒๔๘๖
ผู้บังคับการ กรมทหารราบที่ ๑๓ ลำปาง	๑ กันยายน	๒๔๘๗
ผู้บังคับการ กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ พระนคร	๑ มกราคม	๒๔๘๙
รักษาราชการผู้บัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๑	๙ พฤศจิกายน	๒๔๙๐

ผู้บัญชาการกองพลที่ ๑	๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๑
แม่ทัพกองทัพที่ ๑ และรักษาราชการผู้บัญชาการกองพลที่ ๑ อีกตำแหน่งหนึ่ง	๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๒
เป็นผู้บัญชาการภาคทหารบกที่ ๑ และผู้บัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๑ อีกสองตำแหน่ง และเป็นผู้บังคับการจังหวัดทหารบกกรุงเทพฯ อีกตำแหน่งหนึ่ง	๗ กรกฎาคม ๒๔๙๓
เป็นแม่ทัพกองทัพที่ ๑ และผู้บัญชาการภาคทหารบกที่ ๑ เพียงสองตำแหน่ง	๑๑ สิงหาคม ๒๔๙๓
เป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกและรักษาราชการแม่ทัพกองทัพที่ ๑ กับผู้บัญชาการภาคทหารบกที่ ๑ อีกสองตำแหน่ง	๒ มิถุนายน ๒๔๙๔
เป็นรองผู้บัญชาการทหารบกและคงรักษาราชการแม่ทัพกองทัพที่ ๑ และผู้บัญชาการภาคทหารบกที่ ๑ อีกสองตำแหน่ง	๘ เมษายน ๒๔๙๕
เป็นผู้บัญชาการทหารบก	๒๓ มิถุนายน ๒๔๙๗

เป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด	๒๗ กันยายน	๒๕๐๐
เป็นผู้รักษาราชการในตำแหน่งอธิบดีกรมตำรวจ	๙ กันยายน	๒๕๐๒

ตำแหน่งในทางการเมือง

	เมื่อ	
เป็นรัฐมนตรีในรัฐบาลซึ่งมีจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐ-มนตรี	๘ ธันวาคม	๒๔๙๔
เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม ในรัฐบาลเดียวกัน	๑๑ ธันวาคม	๒๔๙๔
พ้นจากตำแหน่ง โดยที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ ๑ เข้ารับหน้าที่ แล้วมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯให้เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม ในรัฐบาลซึ่งมีจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีอีก	๒๘ มีนาคม	๒๔๙๕
พ้นจากตำแหน่ง เนื่องจากสภาผู้แทนราษฎรที่ให้ความไว้วางใจรัฐบาลสิ้นสุดลง	๒๙ กุมภาพันธ์	๒๕๐๐

เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ในรัฐบาลซึ่งมี จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี	๓๑ มีนาคม	๒๕๐๐
ลาออกจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม	๑๒ กันยายน	๒๕๐๐
เป็นนายกรัฐมนตรี	๙ กุมภาพันธ์	๒๕๐๒
เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ อีกตำแหน่งหนึ่ง	๒๓ พฤษภาคม	๒๕๐๖

ตำแหน่งหรือราชการพิเศษ

	เมื่อ	
เป็นราชองครักษ์เวร	๙ พฤษภาคม	๒๔๙๐
เป็นราชองครักษ์เวร สืบไป	๙ พฤษภาคม	๒๔๙๓
เป็นประธานกรรมการอำนวยการสลากกินแบ่งรัฐบาล	๑๐ พฤศจิกายน	๒๔๙๔
เป็นสมาชิกในคณะบริหารประเทศชั่วคราว	๒๙ พฤศจิกายน	๒๔๙๔
เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภท ๒	๓๐ พฤศจิกายน	๒๔๙๔
เป็นกรรมการสภากรรมการทหารผ่านศึก	๒๑ กุมภาพันธ์	๒๔๙๕

เป็นกรรมการสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ	๒๘ พฤษภาคม	๒๔๙๕
เป็นประธานกรรมการอำนวยการสลากกินแบ่งรัฐบาล (มีการยกเลิกการแต่งตั้งเดิม จึงแต่งตั้งใหม่)	๓ มิถุนายน	๒๔๙๕
เป็นนายทหารพิเศษ ประจำกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์	๒๓ กรกฎาคม	๒๔๙๕
เป็นกรรมการสภากรรมการทหารผ่านศึกประจำการ อีก	๑๒ มิถุนายน	๒๔๙๖
เป็นกรรมการดำเนินงานเกี่ยวกับการโทรคมนาคมแห่งราชอาณาจักรไทย	๑๕ กันยายน	๒๔๙๖
เป็นผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนการข่าว	๑ กรกฎาคม	๒๔๙๗
เป็นกรรมการสภากรรมการทหารผ่านศึก อีก	๒๓ กุมภาพันธ์	๒๔๙๘
เป็นประธานกรรมการองค์การผลิตอาหารสำเร็จรูป	๑๒ สิงหาคม	๒๔๙๘
เป็นนายทหารพิเศษประจำกรมทหารปืนใหญ่ที่ ๑ รักษาพระองค์	๒๙ สิงหาคม	๒๔๙๙
เป็นนายทหารพิเศษประจำกองพันทหารม้าที่ ๑ กรมทหารม้าที่ ๑ รักษาพระองค์	๒๓ มกราคม	๒๕๐๐

เป็นกรรมการสภากรรมการทหารผ่านศึกประจำการ อีก	๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๐
คณะรัฐมนตรีลงมติมอบให้เป็นผู้บัญชาการฝ่ายทหาร ดำเนินการสั่งใช้กำลังกองทัพบก, กองทัพเรือ, กองทัพอากาศ และตำรวจได้โดยเด็ดขาด เพื่อดำเนินการป้องกันและปราบปรามการก่อการร้ายตามแถลงการณ์ของรัฐบาลฉบับที่ ๑ ลง ๒ มี.ค. ๒๕๐๐	๒ มีนาคม ๒๕๐๐
พ้นจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเพราะยกเลิกประกาศสำนักคณะรัฐมนตรีที่แต่งตั้งผู้บัญชาการฝ่ายทหาร เนื่องจากสถานการณ์อันอาจเป็นภัยต่อความมั่นคง และความปลอดภัยของประเทศชาติได้บรรเทาลงเป็นอันมาก และกำลังจะกลับเข้าสู่ภาวะอันเป็นระเบียบเรียบร้อยสงบสันติขึ้นตามลำดับ	๑๒ มีนาคม ๒๕๐๐
เป็นนายทหารพิเศษประจำกรมทหารราบรักษาพระองค์ที่ ๑๑	๒ กรกฎาคม ๒๕๐๐
เป็นผู้รักษาพระนคร	๑๖ กันยายน ๒๕๐๐
เป็นนายทหารพิเศษประจำกรมทหารช่างที่ ๑ รักษาพระองค์	๒๑ ตุลาคม ๒๕๐๐

เป็นประธานกรรมการพิจารณารับความช่วยเหลือจากสหรัฐ ฯ	๑ พฤษภาคม ๒๕๐๑
เป็นนายทหารพิเศษประจำกรมทหารราบที่ ๒๑ รักษาพระองค์ ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ	๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๓
เป็นนายกองใหญ่ กองอาสารักษาดินแดน	๑๑ มีนาคม ๒๕๐๓
เป็นนายตำรวจราชสำนักพิเศษ	๒๗ ตุลาคม ๒๕๐๔
เป็นผู้อำนวยการกลางในส่วนบัญชาการของกองอำนวยการกลาง (กรป. กลาง)	๒ กรกฎาคม ๒๕๐๕
เป็นกรรมการสภาการศึกษาวิชาการทหาร	๑๕ สิงหาคม ๒๕๐๕
เป็นประธานกรรมการลิกไนท์	๗ มิถุนายน ๒๕๐๖

ราชการสงครามหรือปราบปรามจลาจล

ไปราชการสนาม ในกรณีฉุกเฉินคราวสงครามมหาอาเซียบูรพา

ตั้งแต่ ๒๕ มกราคม ๒๔๘๕

ถึง ๑ มกราคม ๒๔๘๙

เป็นบุคคลชั้นหัวหน้าและเป็นกำลังอันสำคัญในการทำรัฐประหาร เมื่อ ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ จนประสบความสำเร็จ

เป็นผู้อำนวยการในการปราบการจลาจล เมื่อ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๒ จนสงบราบคาบ

เป็นผู้บัญชาการปราบปรามการจลาจล เมื่อ ๒๙ มิถุนายน ๒๔๙๔ จนสงบราบคาบ ตั้งแต่ ๓๐ มิถุนายน ๒๔๙๔
ถึง ๕ กันยายน ๒๔๙๔

เป็นหัวหน้าคณะรัฐประหาร ทำการขับไล่รัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อ ๑๖ ก.ย. ๒๕๐๐ จนสำเร็จ
ตั้งแต่ ๑๖ กันยายน ๒๕๐๐
ถึง ๙ มกราคม ๒๕๐๑

เป็นหัวหน้าคณะปฏิวัติ เพื่อกอบกู้ประเทศชาติให้พ้นจากภัยคอมมิวนิสต์ และความเสื่อมโทรมทางการเมือง เมื่อ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ ตั้งแต่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑
ถึง ๒๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๒

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

ก. เครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย

๑. จัตุรถาภรณ์

ช้างเผือก (จ.ช.) ได้เมื่อ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๘๓

๒. ตริตาภรณ์

มงกุฎไทย (ต.ม.) ,, ๑๙ กันยายน ๒๔๘๔

๓. ทวีติยาภรณ์

มงกุฎไทย (ท.ม.) ,, ๔ ธันวาคม ๒๔๙๑

๔. ประถมาภรณ์ มงกุฎไทย (ป.ม.)	ได้เมื่อ	๔ ธันวาคม	๒๔๙๒
๕. ประถมาภรณ์ ช้างเผือก (ป.ช.)	,,	๔ ธันวาคม	๒๔๙๓
๖. มหาวชิรมงกุฎ (ม.ว.ม.)	,,	๕ ธันวาคม	๒๔๙๔
๗. ทุติยจุล จอมเกล้า (ท.จ.)	,,	๕ พฤษภาคม	๒๔๙๕
๘. มหาปรมาภรณ์ ช้างเผือก (ม.ป.ช.)	,,	๕ ธันวาคม	๒๔๙๕
๙. ทุติยจุลจอมเกล้า วิเศษ (ท.จ.ว.)	,,	๕ พฤษภาคม	๒๔๙๖
๑๐. ปฐมจุล จอมเกล้า (ป.จ.)	,,	๕ พฤษภาคม	๒๕๐๒
๑๑. นพรัตนราช วราภรณ์ (น.ร.)	,,	๕ ธันวาคม	๒๕๐๒
๑๒. เสนางคบดี (ส.ร.)	,,	๒๐ กรกฎาคม	๒๕๐๕

ข. เหรียญ

๑. เหรียญพิทักษ์ รัฐธรรมนูญ	ได้เมื่อ	๒๑ กันยายน	๒๔๗๗

๒. เหรียญจักรมาลา	ได้เมื่อ	๒๐ กันยายน	๒๔๘๕
๓. เหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลที่ ๘ ชั้นที่ ๒	,,	๑๐ กรกฎาคม	๒๔๙๓
๔. เหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลที่ ๙ ชั้นที่ ๒	,,	๑๙ มีนาคม	๒๔๙๖
๕. เหรียญรัตนาภรณ์ รัชกาลที่ ๙ ชั้นที่ ๑	,,	๒๐ มกราคม	๒๕๐๑
๖. เหรียญราชการ ชายแดน	,,	๙ พฤษภาคม	๒๕๐๕
๗. เหรียญลูกเสือ สดุดี	,,	๒๗ มิถุนายน	๒๕๐๕
๘. เหรียญชัยสมรภูมิ (มหาอาเซียบูรพา)	,,	๓ กันยายน	๒๕๐๕

ค. เครื่องราชอิสริยาภรณ์ต่างประเทศ

๑. ลีเยียน ออฟ เมอริต ดีกรี ออฟ คอมมานเดอร์ (อเมริกา)	ได้เมื่อ	๑๔ กันยายน	๒๔๙๗
๒. พระบรมรูป ชั้นที่ ๑ (ลาว)	,,	๑๖ สิงหาคม	๒๔๙๘

๓. สหไมตรี

ชั้นที่ ๑ (เขมร) ได้เมื่อ ๒ กันยายน ๒๔๙๘

๔. เมริโต เดลลา

เรพุบบลิกา

ชั้นที่ ๑ (อิตาลี) ,, ๒๒ ธันวาคม ๒๔๙๘

๕. ล้านช้างร่มขาว

ชั้นที่ ๑ (ลาว) ,, ๒ พฤษภาคม ๒๔๙๙

๖. อาวีส

ชั้นที่ ๑ (โปรตุเกส) ,, ๔ ตุลาคม ๒๕๐๓

๗. บุนเดส

เรพุบลิก ดอชลันด์

ชั้นที่ ๑ (เยอรมัน) ,, ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๓

๘. เมริโต มิลิตาร์

ชั้นที่ ๑ (สเปญ) ,, ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๔

๙. ออร์เดอร์ ออฟ

เดอะ เซ้าเทอร์น ครอส

ชั้นที่ ๑ (บราซิล) ,, ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๔

๑๐. กูโรนน์ เดอเชนน์

ชั้นที่ ๑ (ลุกเซมเบอร์ก) ,, ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๔

๑๑. เลโอโปลด์

ชั้นที่ ๑ (เบลเยี่ยม) ,, ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๔

๑๒. ไลออน

ชั้นที่ ๑ (เนเทอร์แลนด์)　　ได้เมื่อ ๑๙ มิถุนายน ๒๕๐๔

๑๓. ลิเบร์ตา

คอร์ซาน มาร์ติน

ชั้นที่ ๑ (อาร์เจนตินา)　　,, ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๐๕

๑๔. กยอกุยิตซึ

ชั้นที่ ๑ (ญี่ปุ่น)　　,, ๑๗ กรกฎาคม ๒๕๐๖

๑๕. จิงซิง

ชั้นพิเศษ (สาธารณรัฐจีน)　　,, ๑๕ สิงหาคม ๒๕๐๖

๑๖. ออร์เดอร์ ออฟ

ซิกาตูนา แรง ออฟ

ราชาห์ (ฟิลิปปินส์)　　,, ๑๐ กันยายน ๒๕๐๖

๑๗. ยอร์ชที่ ๑

ชั้นที่ ๑ (กรีซ)　　,, ๑ ตุลาคม ๒๕๐๖

ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้สมรสกับท่านผู้หญิงวิจิตรา ธนะรัชต์ ธิดาของนาวาโท พระศรการวิจิตร ร.น. (ช้อย ชลทรัพย์) และคุณแม่ประเทียบ ชลทรัพย์ เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๙๑ ท่านผู้หญิงได้ครองเรือนร่วมทุกข์ร่วมสุขกับ ฯพณฯ ตลอดมา จนกระทั่งถึงเวลา ฯพณฯ ถึงแก่อสัญกรรม

ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ตรากตรำทำงานรับใช้ประเทศชาติโดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากตลอดมา จนถึงเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ มีโรคหวัดแพร่มากกว่าปกติ ฯพณฯ ได้รับเชื้อและป่วยเป็นไข้หวัด เมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๐๖ มีอาการไอและคางบวมเพราะเหงือกอักเสบเนื่องจากการปวดฟัน แพทย์ได้แนะนำให้ไปพักผ่อนรักษาตัว แต่ ฯพณฯ ไม่อาจละทิ้งงานไปได้ เพราะเป็นระยะที่จวนจะถึงวันครบรอบปีแห่งการปฏิวัติ จึงมีงานชุกมากที่สุด ทั้งงานประจำและงานจร เช่น การรับแขกเมือง การรวบรวมผลงานเพื่อเตรียมการปราศรัยรายงานทางโทรทัศน์ในวันครบรอบปีปฏิวัติที่ ๕ เป็นต้น จึงทำให้ร่างกาย ฯพณฯ บอบช้ำมากขึ้นทุกที และที่หนักที่สุดก็เห็นจะได้แก่การที่ ฯพณฯ ไม่อาจหักห้ามใจในการห่วงใยราษฎรที่ถูกไฟไหม้ เมื่อเกิดเพลิงไหม้โรงทอผ้าที่คลองเตย ในคืนวันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๐๖ ทั้ง ๆ ที่ตัว ฯพณฯ กำลังป่วยอยู่ ฯพณฯ ก็ได้ออกไปบัญชาการดับเพลิงในกลางดึกของคืนนั้นเช่นที่เคยปฏิบัติมาตามปกติ เมื่อประสบทั้งความร้อนจากเปลวไฟ และไอน้ำจากสูบดับเพลิง จึงทำให้อาการหวัดเป็นมากขึ้น ฉะนั้น ภายหลังจากการประชุมคณะรัฐมนตรีที่ทำเนียบรัฐบาลครั้งสุดท้ายของ ฯพณฯ เมื่อวันที่ ๒๙ ตุลาคม ๒๕๐๖ แล้ว ฯพณฯ จึงเดินทางไปพักผ่อนรักษาตัวที่บางแสน ชลบุรี แต่การไปพักผ่อนครั้งนี้ ก็เป็นเพียงการไปในระยะสั้น เพราะ ฯพณฯ ได้ตั้งใจที่จะกลับมาเป็นประธานในพิธีปฏิญาณตนต่อธงไชยเฉลิมพลของทหาร ทั้ง ๓ เหล่าทัพ ในวันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๖ ให้จงได้ ฉะนั้นในวันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๖ ฯพณฯ จึงได้เดินทาง

กลับเข้ามายังกรุงเทพ ฯ อีกครั้งหนึ่ง เพื่อดูการซ้อมใหญ่ในพิธีสาบานธง และเลี้ยงคณะนายทหารตามประเพณีที่เคยทำกันมาทุกปีในค่ำวันนั้น แต่สิ่งที่กระทำให้ ฯพณฯ บอบช้ำมากที่สุด ก็ได้แก่อาการท้องร่วงอย่างรุนแรงภายหลังที่ ฯพณฯ ต้องไปในงานเลี้ยงรับรองแขกเมืองที่ทำเนียบรัฐบาลในค่ำวันที่ ๗ พฤศจิกายน ซึ่งเมื่อกลับถึงบ้านพักก็มีอาการท้องร่วงเกือบตลอดคืน เช้าวันที่ ๘ พฤศจิกายน ฯพณฯ มีอาการอ่อนเพลียมาก แพทย์ได้แนะนำให้ ฯพณฯ งดการไปเป็นประธานในพิธีสวนสนามสาบานธงในบ่ายวันนั้นเสีย แต่ด้วยความรักผู้ใต้บังคับบัญชาเป็นชีวิตจิตใจ ฯพณฯ ได้กล่าวว่า จะต้องไปในพิธีสวนสนามวันนี้ให้ได้ แม้จะต้องขาดใจก็ขอตายกับทหารผู้ใต้บังคับบัญชาเถิด เพราะตั้งแต่เป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุดมา ฯพณฯ ไม่เคยขาดการไปในพิธีอันสำคัญยิ่งของทหารนี้เลย เมื่อสุดที่จะทัดทาน ฯพณฯ ได้ แพทย์ก็ขออนุญาตให้น้ำเกลือเพื่อช่วยให้มีกำลังดีขึ้น ฯพณฯ ยอมให้แพทย์ให้น้ำเกลือได้ขวดครึ่งและจับตาดูนาฬิกาอยู่ตลอดเวลา พอถึง ๑๓.๐๐ น. ก็สั่งให้แพทย์ถอนเข็มน้ำเกลือออกและลุกขึ้นแต่งเครื่องแบบจอมพลทันที ในขณะเดียวกัน ก็ได้สั่ง ฯพณฯ จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีคนปัจจุบัน ซึ่งในเวลานั้นยังดำรงตำแหน่งเป็นรองผู้บัญชาการทหารสูงสุดอยู่ ให้เตรียมตัวพร้อมที่จะทำหน้าที่เป็นประธานในพิธีนี้แทน ฯพณฯ หากว่ามีกรณีที่เกิดการเจ็บป่วยลงอย่างกะทันหันด้วย ฯพณฯ ไปเป็นประธานในงานสวนสนามสาบานธงครั้งนี้ ไปด้วยกำลังใจ

และด้วยน้ำใจรักใคร่ผู้ใต้บังคับบัญชาโดยแท้ ซึ่งพอให้โอวาทแก่ทหารเสร็จเดินทางกลับมาถึงบ้าน ฯพณฯ ก็นอนพับไปทันที และล้มเจ็บมาตั้งแต่วันนั้น ฯพณฯ ได้เดินทางไปพักผ่อนที่บางแสนอีกครั้งหนึ่งในบ่ายวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๖ แต่ก็เท่ากับเป็นเพียงเปลี่ยนที่ทำงานเท่านั้นเอง เพราะ ฯพณฯ ยังคงห่วงใยในภารกิจและยังปฏิบัติหน้าที่ราชการอยู่ตามเดิม เช่นมีการประชุมคณะรัฐมนตรีตามปกติที่บางแสน มีการพิจารณาสั่งการทางเอกสารเป็นประจำ และมีการปรึกษาหารือข้อราชการอยู่จนดึกดื่นเป็นต้นฉะนั้น อาการป่วยของ ฯพณฯ จึงทรุดลงอีกและมีโรคแทรกหลายอย่างเช่น มึนศีรษะ หัวใจเต้นเร็ว และความดันโลหิตสูง จึงได้เดินทางกลับมารักษาตัวในโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า เมื่อเย็นวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๐๖ ซึ่งในระยะต้น ฯพณฯ ก็มีอาการดีขึ้นตามลำดับแต่พอถึงวันที่ ๗ ธันวาคม ๒๕๐๖ เวลาประมาณ ๐๒.๐๐ น. สิ่งที่ทุกคนไม่คาดฝันก็บังเกิดขึ้น นั่นคือ ฯพณฯ มีอาการแน่นิ่งสลบไปจนแพทย์ต้องแก้ไขเยียวยาอยู่เป็นเวลานาน เพราะมีอาการแทรกซ้อนทางสมองทับถมเข้ามาอีก คณะแพทย์ได้พยายามให้การรักษาเยียวยาจนสุดความสามารถ แต่ก็ไม่อาจเอาชนะโรคร้ายในครั้งนี้ได้ ฯพณฯ ได้ถึงอสัญกรรมในวันอาทิตย์ ที่ ๘ ธันวาคม ๒๕๐๖ เวลา ๑๗.๐๒ นาฬิกา ท่ามกลางความวิปโยคโศกเศร้า และด้วยความอาลัยอย่างสุดซึ้งของบรรดาชาวไทยและเทศทุกผู้ที่รู้จัก ฯพณฯ คงฝากแต่ชื่อเสียงและเกียรติคุณความดีจารึกไว้ในประวัติศาสตร์ของชาติไทยเป็นอเนกประการ ดังความตอนหนึ่งในพระราชหัตถเลขา

แสดงความเศร้าสลดพระราชหฤทัย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ราชเลขาธิการในพระองค์ อัญเชิญมาพระราชทานแก่ท่านผู้หญิงวิจิตรา ธนะรัชต์ในวันที่ ฯพณฯ ถึงอสัญกรรมนั้น ว่า

"นายกฯ ได้ปฏิบัติหน้าที่มาด้วยความเหน็ดเหนื่อยตรากตรำโดยมิได้นึกถึงตนเองเลย และได้บำเพ็ญประโยชน์แก่ประเทศชาติเป็นอเนกประการ จึงเป็นการสูญเสียอันใหญ่สำหรับบ้านเมืองและเราด้วย"

นอกจากนี้ โดยที่ทรงพระราชดำริเห็นว่า ฯพณฯ ได้บำเพ็ญกรณียกิจให้แก่ชาติอย่างใหญ่หลวง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เป็นพิเศษ ให้รับศพ ฯพณฯ ไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ และให้ตั้งศพบำเพ็ญกุศล ณ พระที่นั่งทรงธรรม วัดเบญจมบพิตร โดยพระราชทานโกศทองกุดั่นน้อยชั้นสูงสุดบรรจุศพ กับทั้งยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ไว้ทุกข์ในพระราชสำนักมีกำหนดถึง ๒๑ วัน อันนับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม และเป็นเกียรติยศอันสูงสุดต่อ ฯพณฯ ผู้ได้ปฏิบัติราชการรับใช้ชาติบ้านเมืองมาแล้วเป็นอย่างดียิ่ง โดยมิได้เห็นแก่ความเหนื่อยยากตลอดมา จนถึงแก่อสัญกรรมลงในขณะที่ยังอยู่ในราชการ นับว่า ฯพณฯ เป็นนายกรัฐมนตรีคนแรกของประเทศไทย ที่ได้ถึงแก่อสัญกรรมไปในขณะที่กำลังดำรงตำแหน่งอยู่

ฯ พณ ฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้จากเพื่อนร่วมชาติไปแล้ว อย่างสมศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิยิ่งของชายชาติทหาร โดยได้อุทิศชีวิตและร่างกายรับใช้มาตุภูมิมาจนสิ้นลมปราณ และด้วยผลงานอันดีเด่น ฯพณฯ ได้ถึงซึ่งความเป็นขุนพลแก้ว และบุรุษรัตน์ของชาติไทยแล้ว อย่างสมศักดิ์แห่งฐานะ จึงเป็นที่เชื่อว่า เกียรติคุณความดีที่ ฯพณฯ ได้กระทำมานั้น คงจะจารึกอยู่ในประวัติศาสตร์ของชาติไทย ตลอดไปตราบชั่วกาลนาน.

พันเอก อาจศึก ดวงสว่าง

อนุกรรมการจัดพิมพ์หนังสือและอนุสรณ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์
รวบรวม

สารบาญ

กระทรวงเกษตร

หนังสือกรมราชเลขานุการ ลงวันที่ ๒๓ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๑ นำส่งสำเนาพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๒๐ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๑ พระราชทานพระบรมราโชวาทแก่พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล ให้เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการทราบ

พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๔ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๑ พระราชทานเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการเรื่องทำแผนที่อำเภอดุสิต

หนังสือเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ ๑๑ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตตั้งตำแหน่งข้าหลวงเกษตรประจำมณฑลกรุงเทพ ฯ มณฑลนครไชยศรี แลมณฑลภูเก็ต

พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๑๓ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ พระราชทานพระบรมราชานุญาต

พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๒๙ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ พระราชทานพระราชกระแสแก่เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ให้เตือนข้าหลวงเกษตรมณฑลที่ออกไปรับราชการในมณฑลต้องทำแต่งานหลวง ไม่ควรจะมีที่ทำผลประโยชน์ของตัวอยู่ในมณฑลนั้น

หนังสือเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตตั้งข้าหลวงเกษตรประจำมณฑลกรุงเทพ ฯ รองข้าหลวงแลข้าหลวงออกโฉนดที่ดินมณฑลกรุงเทพ ฯ

พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๑ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ พระราชทานพระบรมราโชวาทเรื่องการใช้ข้าราชการ

พระยาวงษานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ กราบบังคมทูลอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ทรงเปิดสถานที่แสดงกสิกรรมแลพาณิชการ รัตนโกสินทรศก ๑๒๙

พระราชดำรัสตอบ ในการเปิดการแสดงกสิกรรมแลพาณิชการ รัตนโกสินทร ๑๒๙

พระยาวงษานุประพัทธ์เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ กราบบังคมทูลอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ทรงเปิดสถานที่แสดงกสิกรรมแลพาณิชการ รัตนโกสินทรศก ๑๒๙

พระราชดำรัสตอบ ในการเปิดการแสดงกสิกรรมแลพาณิชการ รัตนโกสินทรศก ๑๒๙

พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๒๗ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๐ พระราชทานเสนาบดี กระทรวงเกษตราธิการ เรื่องจะตรวจการรับแลจ่ายพระราชทรัพย์ (งบประมาณแผ่นดิน)

ที่ ๔/๑๕๔ กรมราชเลขานุการ

วันที่ ๒๓ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๑

เรียน เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์

ด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ให้ส่งสำเนาพระราชหัตถเลขา ที่พระราชทานแก่พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง มาให้เจ้าคุณเพื่อได้ทราบความตามกระแสพระบรมราโชวาทซึ่งพระราชทานไปนั้น ได้ส่งมากับจดหมายนี้แล้ว

(ลงพระนาม) **สมมตอมรพันธุ์**

สำเนาพระราชหัตถเลขา ที่ ๕/๑๓๒ พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๒๐ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๑

ถึง **พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง** ด้วยการที่จะเข้ารับตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงเมืองตามที่ได้พูดแนะนำไป ยังเป็นการย่อหรือจะไม่เข้าใจชัดเจนจึงได้ขอแนะนำต่อไปดังนี้

อันว่าหน้าที่ปลัดทูลฉลองจะถือว่ามีเสนาบดีเป็นผู้รับผิดชอบ เมื่อเสนาบดีสั่งให้ทำอะไร ได้ทำการนั้นสำเร็จตามคำสั่งไม่เคลื่อนคลาดแล้ว จะถือว่าได้ทำราชการเต็มตามหน้าที่แล้วนั้นไม่ชอบ

ปลัดทูลฉลองต้องถือว่าตัวทำราชการของเจ้าแผ่นดิน แล ทำการเพื่อประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองของตัว ต้องทำการโดยสุดความคิดที่ตัวเห็นว่าดี ทำการเต็มกำลังที่จะทำได้ แลมีหน้าที่ที่จะตักเตือนเสนาบดีเมื่อคิดเห็นหรือบังคับผิดไป เมื่อไม่ทำการให้ลุล่วงไปตามงานที่มีมา ก็ต้องตักเตือน จึงจะเป็นได้ทำการเต็มตามหน้าที่ปลัดทูลฉลอง

บรรดาหนังสือที่มีมายังออฟฟิศจำจะต้องอ่านรู้เรื่องตลอดทุกเรื่อง แล้วนำเสนอเสนาบดีด้วยตัวเอง ถ้าเป็นแต่การซึ่งจะวินิจฉัยได้โดยง่าย เล่าเรื่องให้เสนาบดีฟัง ให้เสนาบดีวินิจฉัยออกมาคำหนึ่ง ๒ คำว่าจะบังคับอย่างใดหรือจะให้ตอบอย่างใดแล้วจดไว้ มาทำหนังสือนั้นมีไป ถ้าเป็นการสำคัญ ควรจะนำร่างให้เสนาบดีดู ก็ให้ร่างไปให้เสนาบดีดู อย่าได้มีหนังสือโต้ตอบกันกับเสนาบดี หรืออย่าต้องให้เสนาบดีผัดเขียนคำสั่งให้เวลาอื่น ถ้าเป็นการที่ยากจะทำแต่ลำพังไม่ได้ ก็ให้ปรึกษาเสนาบดีในเวลานั้น หรือถ้ายังคิดการไม่ตลอดไป ก็ให้ปรึกษากันต่อไปในวันรุ่งขึ้น อย่าให้ทอดทิ้งไว้ให้เนิ่นช้าหรือจมสูญไป

ในการที่เป็นข้อซึ่งจะต้องวินิจฉัยหลายวันหลายเวลาเช่นนี้คงจะมีบ้างเนือง ๆ เพราะฉะนั้นปลัดทูลฉลองจำจะต้องพบปรึกษากับเสนาบดีวันละชั่วโมง ๑ หรือ ๒ ชั่วโมงทุก ๆ วันอย่าให้ขาด เว้นแต่วันหยุดงาน อย่าถือว่าในออฟฟิศหรือที่บ้าน เวลาทำงานหรือเวลากินเข้า ต้องตามเข้าไปให้ถึงให้ได้ เพราะถือว่าการในหน้าที่เป็นสำคัญ

มีการอีกอย่างหนึ่งซึ่งไม่จำเป็นจะต้องให้เสนาบดีสั่ง เช่นกับเมื่อได้เห็นเรื่องราวผู้หนึ่งมาร้องว่ากระไร ซึ่งเห็นได้อยู่ว่าจำเป็นจำต้องสอบสวนหรือจะต้องไต่ถามจากแห่งหนึ่งแห่งใด จึงจะวินิจฉัยได้ ไม่ใช่คำสั่งเด็ดขาดเช่นนี้ ไม่ควรจะต้องรอนำเสนอเสนาบดีก่อน ให้เรียกผู้ซึ่งอยู่ในบังคับมาสอบสวนถามด้วยปาก ที่ควรจะจดหมายลงไว้ก็จดหมายลงไว้แล้วนำเสนอเสนาบดี สำหรับวินิจฉัยทีเดียว ไม่จำเป็นที่จะต้องนำหนังสือฉบับแรกขึ้นบอกเสนาบดีเสียก่อน ต่อเสนาบดีสั่งให้สอบถามจึงจะเขียนหนังสือไปสอบถามแล้วคอยรับคำตอบคำสอบถาม เมื่อได้มาจึงจะนำขึ้นเสนอเสนาบดีเช่นนี้ยืดยาวนัก แต่เมื่อได้มีหนังสือถามไปแล้ว จะนำเรื่องนั้นบอกเสนาบดีให้ทราบเสียก่อนก็ควร แต่ต้องบอกต่อไปด้วยว่าเรื่องนี้ได้สอบถามไปที่นั้น ๆ แล้ว

การที่จะทำเกี่ยวข้องต่อลงไปกับผู้น้อยในกรมหรือกรมขึ้นก็ดี ถ้าการอันใดไม่จำเป็นจะต้องมีลายลักษณ์อักษรแล้ว อย่าได้ใช้หนังสือไปมาเป็นอันขาด ให้เรียกตัวมาพูดด้วยปาก หรือถ้าหน้าที่ใดมีการเสมอ ต้องกำหนดเวลาให้มาหา สำหรับจะได้ไต่ถามสอบสวนแลสั่งการงานเหมือนอย่างเช่นปลัดทูลฉลองไปหาเสนาบดีฉะนั้น เว้นไว้แต่การซึ่งเกี่ยวกับกระทรวงอื่นซึ่งจำจะต้องมีหนังสือ จึงต้องมีหนังสือ

แลยังขอแนะนำไว้อีกด้วยว่า ถึงการที่เกี่ยวด้วยกระทรวงอื่นก็ดี ถ้าเห็นว่าเป็นการสำคัญซึ่งจะต้องโต้ตอบกันไปมายืดยาว ให้ตัวเองไปหาเสนาบดีหรือปลัดทูลฉลองกระทรวงอื่นปรึกษาไต่ถามให้

เป็นที่ตกลงกันเสียแล้ว จึงมีหนังสือไปฉบับเดียวเป็นสำเร็จได้ เช่นนั้นเป็นอย่างดีที่สุดซึ่งควรจะกระทำ

อนึ่ง ถ้างานเหลือมือเช่นกับจะร่างหนังสือโต้ตอบเป็นต้น จะทำเองคนเดียวไม่ไหว ต้องร้องขอผู้ช่วยทำการให้พอที่จะทำงานให้ลุล่วงไปได้ทุกวัน อย่าเก็บหนังสือทิ้งไว้ร้องว่าเวลาไม่พอจะทำเป็นอันขาด เพราะถ้าเวลาไม่พออยู่เสมอ ๆ หนังสือก็คงค้างมากขึ้นทุกที

ข้อซึ่งเป็นสำคัญที่สุดของปลัดทูลฉลองนั้น จะต้องไปนั่งออฟฟิศให้ตรงเวลาอย่าให้เคลื่อนคลาด แลตรวจดูพนักงานเสมียนให้มาทำการพรักพร้อมตามเวลา ถ้าผู้ใดขาดควรลงโทษต้องลงโทษตามแบบอย่าง ถ้าปลัดทูลฉลองทำตัวอย่างแลตรวจตราอยู่ดังนี้แล้วออฟฟิศนั้นจะเป็นอันทำการเดินได้ดีไม่มีขัดข้อง

ซึ่งขอให้ช่วยอุดหนุนนั้นได้ช่วยชี้แจงทางซึ่งควรจะทำให้แต่เพียงเท่านี้ก่อน ถ้าทำได้เพียงเท่านี้งานคงจะเดินดีขึ้นกว่าแต่ก่อนได้เป็นแท้ เมื่อมีขัดข้องประการใดก็ให้มาบอกให้ทราบ จะช่วยแนะนำต่อไป หนังสือฉบับนี้ให้นำไปให้กรมนเรศรดูบอกเสียให้ทราบ ว่าที่จะเข้ารับตำแหน่งปลัดทูลฉลองนั้นจะทำการดังนี้ จะได้เข้าใจกันตลอด หวังว่าการกระทรวงเมืองคงจะดำเนินดีขึ้น.

ที่ ๑๐/๕๒๑ พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๔ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๑

ถึง เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์

แผนที่อำเภอดุสิตที่ส่งมานั้น ได้ตรวจดูแล้ว ขอโปรเตสต์ว่า การซึ่งแบ่งเช่นนี้ ไม่เข้าใจ เป็นการผิดกับที่ได้กะไว้แต่เดิม แลยังไม่เห็นว่าจะเป็นการง่ายในการปกครองอย่างใด จึงมีความสงสัยว่ากรมแผนที่จะหมายสีผิด หรือกรมเมืองจะได้ไปแบ่งเสียใหม่อย่างไร

ที่แบ่งไว้เดิมนั้น เขตข้างใต้ตั้งแต่ปากคลองบางลำภูไปตามลำคลองมหานาคและคลองแสนแสบ แล้วเลี้ยวไปตามคลองพญาไท หรือคลองมักกะสัน ไปจดคลองสามเสน แล้วไปตามคลองสามเสนออกแม่น้ำ เห็นว่ารูปที่ดี มีพยานซึ่งเป็นหลักฐาน คือที่ว่าการอำเภอดุสิต ตั้งอยู่ถนนหลานหลวง ถ้าแบ่งเช่นนี้ ที่ว่าการอำเภอมิอยู่นอกอำเภอหรือ

การที่จะแบ่งอำเภอเป็นการสำคัญที่จะเป็นหลักฐานในการออกโฉนดแลรักษาท้องที่ ถ้าไม่แบ่งลงให้เป็นหลักฐานแน่นอนแลให้สมควรแก่ที่จะรักษาได้ง่าย เปลี่ยนบ่อย ๆ โฉนดหลักฐานทั้งปวงจะป่วนปั่นหมด

การเรื่องนี้ ถ้ากรมเมืองได้แบ่งเขตเปลี่ยนใหม่จริง ก็เข้าใจว่าไม่ได้แบ่งด้วยแลดูท้องที่ ซึ่งจะควรแบ่งอย่างไร แบ่งตามความสามารถของคนที่มีอยู่จะใช้การได้เพียงเท่าใด ถ้าเช่นนั้นแล้วชีวิตมนุษย์มีเวลาสิ้นไป ถ้าคนที่มีความสามารถอ่อนไปอยู่ในที่กว้าง

จะต้องลดเขตอำเภอนั้นให้เล็กลง ถ้าสามารถมากก็จะต้องขยายเขตให้กว้างออก การกระทรวงเมืองจะทำการกระท้อมกระแท้มได้ตามชอบใจ แต่การกระทรวงเกษตรจะเสีย เพราะฉะนั้นเจ้าพระยาเทเวศร์จะต้องขอแผนที่แบ่งเขตอำเภอจากกรมหลวงนเรศร์ให้แน่นอนเสียให้ได้ให้หมด เอาแผ่นเล็ก ๆ มาดูตรวจแบ่งกันเสียใหม่ในที่ประชุมได้จะดี

(พระปรมาภิไธย) **สยามินทร์**

ที่ ๖๕/๑๐๒๕๓ **กระทรวงเกษตราธิการ**

วันที่ ๑๑ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ ๔๒

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ด้วยการประชุมเทศาภิบาลสำหรับราชการในหน้าที่กระทรวงเกษตราธิการศกนี้ มีข้อที่ได้ปรึกษากัน ๖ ข้อ คือ

๑. **วิธีจัดการที่จะบำรุงการเพาะปลูก** ต่อไปจะจัดตั้งข้าหลวงฝ่ายเกษตรขึ้นประจำไว้ตามมณฑล เช่น ข้าหลวงคลังแลข้าหลวงธรรมการซึ่งมีอยู่แล้ว สำหรับช่วยข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลนั้น ๆ ในแผนกการเพาะปลูกแลการสินค้า มีหน้าที่ตรวจตราบำรุงแลทำรายงานน้ำท่าน้ำฝน ทำรายงานต้นเข้า ทำรายงานการเพาะปลูกอย่างอื่น ๆ ทำรายงานสินค้าที่เกิดในพื้นเมือง ทำรายงานสัตว์พาหนะต่าง ๆ แลสัตว์ที่เป็นสินค้ายื่นต่อกระทรวงเกษตรตามที่จะได้กำหนดให้ยื่นหรือตามคราวที่จะมีเหตุการณ์พิเศษเกิดขึ้นนั้น

ปัญหาข้อนี้ที่ประชุมตกลงจะจัดตั้งทดลอง ๓ มณฑลก่อน ในมณฑลกรุงเทพ ๑ เพราะมีทั้งสวนแลนา มณฑลนครไชยศรี ๑ เพราะมีทั้งไร่แลนา แลมณฑลภูเก็ต ๑ เพราะมีทั้งสวนไร่นาแลบ่อแร่ด้วย แต่มณฑลใดที่ยังไม่ได้ตั้งข้าหลวงฝ่ายเกษตรขึ้น ข้าหลวงเทศาภิบาลจะช่วยอุดหนุนบำรุงในทางการเพาะปลูกตามกำหนดการของกระทรวงเกษตรไปพลางก่อน

๒. **การหอทะเบียน** คือนายทะเบียนแลกรมการตำแหน่งนาซึ่งอยู่ประจำเหมือนข้าราชการประจำหัวเมืองนั้น จะขอให้อยู่ในความปกครองของข้าหลวงเทศาภิบาลด้วย

ปัญหาข้อนี้ที่ประชุมตกลงรับไว้อยู่ในความปกครองของข้าหลวงเทศาภิบาล

๓. **การนา** คือคิดจะบำรุงการทำนาแลการเพาะปลูก แต่ข้อสำคัญที่จะต้องจัดคือ ๑. จัดเรื่องความสงบราบคาบให้ดียิ่งขึ้น ๒. ตั้งแบ็งก์รับฝากเงินของราษฎรตามมณฑล ๓. จัดเรื่องลูกจ้าง ๔. บำรุงการเครื่องจักรทำนา ๕. งดเว้นแลลดหย่อนค่าเสนาในเวลาที่ควร ๖. ให้มีน้ำบริโภคตลอดปี ๗. จัดเรื่องสัตว์พาหนะโคกระบือ ฯ มณฑลมีความเห็นจะจัดได้อย่างใด

๔. **การบำรุงสัตว์** คืออยากทราบว่า ควรจะบำรุงสัตว์ที่มีประโยชน์ชนิดใดจึงจะเหมาะแก่การทำเลของมณฑลนั้น ๆ

๕. **การเพาะปลูกทั่วไป** คือการเพาะปลูก (นอกจากการทำนา) ในมณฑลต่าง ๆ เวลานี้การเพาะปลูกชนิดใดที่จะเป็นสินค้าได้แลให้ประกอบด้วยความชำนาญของพลเมืองด้วย

ปัญหา ๓ ข้อนี้ที่ประชุมขอไปพิจารณาก่อนกับเห็นว่าควรจะจัดต่อเมื่อเวลาที่ตั้งข้าหลวงฝ่ายเกษตรแล้วจึงค่อยคิดทำขึ้นต่อภายหลัง

๖. ประมวลบัญชีการเพาะปลูก สัตว์แลสินค้า (สตาติศติก) คือก่อนที่จะได้ตั้งข้าหลวงฝ่ายเกษตรขึ้น กระทรวงเกษตรจะขอให้มณฑลต่าง ๆ ช่วยจัดส่งรายงานจำนวนน้ำฝนตกรองได้มากน้อยเท่าไร แลน้ำท่าขึ้นหรือลงมากน้อยเท่าไร ราคาพืชผลต่าง ๆ แลสิ่งอื่นซึ่งเป็นสินค้านั้นซื้อขายกันอย่างไรในกรุงเทพ ฯ แลหัวเมืองต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขตตลอดจนสัตว์ที่เป็นสินค้าแลสัตว์พาหนะได้ซื้อขายส่งออกไปต่างประเทศเท่าใด แลเกิดโรคล้มตายอย่างไรบ้าง

ข้อนี้ที่ประชุมตกลงจัดการตามที่กระทรวงเกษตรขอ ความพิสดารแจ้งอยู่ในรายงานประชุมซึ่งข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายมาด้วยแล้ว แต่ข้อที่ได้ตกลงในที่ประชุมจะจัดตั้งข้าหลวงฝ่ายเกษตรประจำมณฑลกรุงเทพ ๑ มณฑลนครไชยศรี ๑ มณฑลภูเก็ต ๑ รวม ๓ มณฑลนั้น ถ้าต้องด้วยกระแสพระราชดำริแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดการไปในเวลาที่ควร การจะควรประการใดขอพระบารมีปกเกล้า ฯ เป็นที่พึ่ง

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ขอเดชะ

(ลงนาม) ข้าพระพุทธเจ้า **วงษานุประพัทธ์**

รองเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ

ที่ ๔๕/๑๐๓๐ พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๑๓ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ถึง พระยาวงษานุประพัทธ์

ได้รับหนังสือที่ ๖๕/๑๐๒๙๓ ลงวันที่ ๑๑ เดือนนี้ ว่าด้วยการประชุมเทศาภิบาล ได้ปรึกษาราชการสำหรับกระทรวงเกษตราธิการในศกนี้ ๖ ข้อ คือ วิธีจัดการที่จะบำรุงการเพาะปลูก การหอทะเบียน การนา การบำรุงสัตว์ การเพาะปลูกทั่วไป แลการประมวลบัญชีการเพาะปลูกสัตว์แลสินค้า (สตาติศติก) ตกลงจะจัดตั้งข้าหลวงฝ่ายเกษตรก่อน ๓ มณฑล คือมณฑลกรุงเทพ ฯ มณฑลนครไชยศรี แลมณฑลภูเก็ต นั้น ทราบแล้วให้จัดการไปตามที่ตกลง เมื่อได้วางการลงเปนตัวอย่างแล้ว เห็นการหนักเบาเพียงใด ถ้าการมากก็ควรจะแยกให้ทำการเต็มกำลัง แต่ถ้าการน้อยมีเวลาเหลือ ควรจะผ่อนผันรวมการกันได้อย่างไร จึงค่อยคิดอ่านต่อไป

(พระปรมาภิไธย) **สยามินทร์**

ที่ ๕๖/๑๑๕๒ พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๒๙ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ถึง พระยาวงษานุประพัทธ์

ได้รับหนังสือที่ ๗๐/๑๑๒๖๕ ลงวันที่ ๒๘ เดือนนี้ ว่าด้วยการที่จะบำรุงการเพาะปลูก ส่งสำเนารายงานพระยารัษฎานุประดิษฐ์คิดบำรุงการเพาะปลูกในมณฑลภูเก็ตมาขออนุญาตตั้งหลวงอภิรักษ์-

ราชฤทธิ์ เป็นข้าหลวงเกษตร หม่อมเจ้าภูลศรีเกษม เป็นหัวหน้าแผนกการเพาะปลูก นายปุ่น เป็นหัวหน้าแผนกการทะเบียนที่ดิน หม่อมราชวงศ์ประเวศ เป็นหัวหน้าแผนกโลหกิจ มิสเตอร์ เย. เอ. วุดฮอล เป็นผู้รั้งการหัวหน้าแผนกแผนที่ มิสเตอร์ อี. แยฟฟรีส์ เป็นที่ปรึกษาข้าหลวงเกษตรในแผนกแร่ แลจะโย้เงินในงบประมาณที่มีอยู่แล้วมาใช้ให้พอแก่การ ปีหน้าจึงจะตั้งรายการให้เป็นระเบียบนั้น ได้ทราบแล้ว ที่จะจัดนั้นดีแล้ว อนุญาตให้จัด ข้อสำคัญอันควรจะเตือนมีอยู่อย่างหนึ่ง เจ้าพนักงานในกระทรวงเกษตรซึ่งไปเป็นผู้รักษาราชการต้องทำแต่งานหลวง ถ้าไปเป็นเห็นที่แผ่นดินอุดมดี แลคิดหาทุนรอนได้ไปทำงานส่วนประโยชน์ของตัวเอง เช่นเป็นข้าหลวงเกษตรก็เป็นด้วยจับจองที่ดินปลูกสร้างสวนยางอินเดียรับเบอร์ เป็นต้นด้วยดังนี้ ถึงการที่ทำนั้น จะเป็นทางวิชาทดลอง แต่ถ้าเกี่ยวเป็นประโยชน์ของตัว ก็คงจะดูการข้างฝ่ายประโยชน์ตัวมากกว่าการในประโยชน์ของรัฐบาล คงไม่ได้งานหลวงเต็มที่ นี่เป็นโทษอย่างน้อย เพราะฉะนั้นควรจะมีกำหนดไว้เสียว่า ข้าหลวงเกษตรมณฑลใดไม่ควรจะมีที่ทำผลประโยชน์ของตัวอยู่ในมณฑลนั้น

(พระปรมาภิไธย) **สยามินทร์**

ที่ ๘๔/๑๓๒๕๕ กระทรวงเกษตราธิการ

วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ตามกระแสพระบรมราชโองการในพระราชหัตถเลขาที่ ๔๕/๑๐๓๐ ลงวันที่ ๑๓ ตุลาคม ศกนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้จัดการตั้งข้าหลวงเกษตรตามที่ได้ตกลงกันในที่ประชุมเทศาภิบาล ต่อเมื่อวางการลงไปเป็นตัวอย่างแล้ว ถ้าการมากก็ควรจะแยกให้ทำการโดยเต็มกำลัง เมื่อมีเวลาเหลือควรจะผ่อนผันรวมการกันได้ จึงค่อยคิดอ่านต่อไปนั้น พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าเป็นเวลาอันสมควรที่จะจัดตั้งข้าหลวงเกษตรสำหรับมณฑลกรุงเทพ ฯ ข้าหลวงที่จะได้จัดขึ้นใหม่นี้ให้มีหน้าที่ตรวจตราอุดหนุนบำรุงการเพาะปลูกในมณฑลนี้ให้เจริญยิ่งขึ้น แต่การที่จะหาข้าราชการมารับหน้าที่ให้เหมาะแก่เวลานี้เป็นการยากอยู่ส่วนหนึ่ง เพราะถ้าจะใช้คนรุ่นใหม่ที่มีความรู้วิชาการเพาะปลูกตามแบบยุโรปอย่างเดียว บางทีความมุ่งหมายอันดีนี้จะไม่สำเร็จตลอดไปได้ดังประสงค์ เพราะการเพาะปลูกในประเทศสยามจนถึงเวลานี้ก็ยังทำอยู่ตามแบบโบราณโดยมาก จำเป็นจะต้องผ่อนผันอนุโลมให้การเพาะปลูกที่จะบำรุงต่อไปนี้ ค่อยเปลี่ยนแปลงไปตามสมควร จนกว่าจะได้เปลี่ยนแปลงแก้ไขให้ทันเวลา เหตุฉะนี้ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าข้าหลวงเกษตรที่จะจัดตั้งขึ้นประจำมณฑลกรุงเทพ ฯ นั้น ควรเป็นข้าราชการในกระทรวงเกษตรที่มีความรู้ความชำนาญในการทำเรือกสวนไร่นา แลเป็นผู้ที่รู้จักขนบธรรมเนียมของชาวสวนชาวนาที่นิยมกันมาแต่กาลก่อนจนบัดนี้ จึงจะผ่อนผันอนุโลมให้การเพาะปลูกที่จะบำรุงต่อไปนี้ดำเนินไปได้สมประสงค์ จึงเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า พระยาวิเศษโภชนา เป็นผู้ที่พอจะรับหน้าที่ข้าหลวงเกษตร รับราชการฉลองพระเดชพระคุณได้ ส่วนรองข้าหลวงนั้นเห็นด้วยเกล้า ฯ หลวงโภคผลภูลทวี ปลัดกรมสรร-

พากรในได้รับราชการในตำแหน่งนี้ มีการเกี่ยวแก่การสวนแลการนามาหลายปี มีความชำนาญพอจะฉลองพระเดชพระคุณในตำแหน่งนี้ได้ แลข้าพระพุทธเจ้าได้พูดกับกระทรวงนครบาลแล้ว กระทรวงนครบาลไม่มีข้อขัดข้องในการที่จะให้หลวงโภคผลภูลทวีมารับราชการในตำแหน่งรองข้าหลวงเกษตร ในเวลานี้พระยาวิเศษโภชนาได้รับหน้าที่เป็นข้าหลวงเกษตรออกโฉนดที่ดินในมณฑลกรุงเทพ ฯ เมื่อจะย้ายมารับหน้าที่ข้าหลวงเกษตรแผนกเพาะปลูก จำเป็นจะต้องหาผู้แทน เห็นด้วยเกล้า ฯ หลวงประมวญภูมิเทศ เจ้ากรมทะเบียนที่ดินพอจะรับราชการฉลองพระเดชพระคุณในหน้าที่ข้าหลวงเกษตรออกโฉนดที่ดินแทนพระยาวิเศษโภชนาได้ ส่วนเจ้ากรมทะเบียนที่ดินนั้น ในเวลานี้ไม่จำเป็นต้องมีเพราะรวมอยู่ในความปกครองของพระยาบรมบาทบำรุง อธิบดีกรมทะเบียนที่ดินอยู่แล้ว

อนึ่ง การตั้งกองข้าหลวงเกษตรมณฑลกรุงเทพ ฯ ขึ้นนี้ เป็นแต่ย้ายข้าราชการในกระทรวงบางตำแหน่งเท่านั้น จะมีตำแหน่งเพิ่มขึ้นก็ชั้นตำแหน่งรองข้าหลวงเกษตร แลพนักงานเสมียนบ้างตามสมควร ส่วนเงินที่จะต้องใช้จ่ายในกองข้าหลวงเกษตรนั้น จะไม่ใช้เงินให้เกินกว่างบประมาณศก ๑๒๘ ที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว เพราะเวลานี้มีเงินเหลือจ่ายอยู่ตามงบประมาณในกองข้าหลางเกษตรออกโฉนดที่ดินอยู่เดือนละ ๑,๐๕๕ บาท พอจะหมุนมาจ่ายให้รองข้าหลวงเกษตรแลพนักงานเสมียนได้เดือนละ ๕๐๐ บาท เพราะฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระยาวิเศษโภชนาเป็นข้าหลวงแผนกการเพาะปลูกประจำมณฑลกรุงเทพ ฯ หลวงโภคผลภูลทวี

เป็นรองข้าหลวง หลวงประมวญภูมิเทศ เจ้ากรมทะเบียนที่ดิน เป็นผู้รั้งการในตำแหน่งข้าหลวงเกษตรออกโฉนดที่ดินมณฑลกรุงเทพ ฯ ข้าหลวงที่จะตั้งขึ้นใหม่ซึ่งจะให้มีหน้าที่ตรวจตราการเพาะปลูกทั่วไปนั้น เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ควรได้รับพระราชทานนามว่าข้าหลวงเกษตร เพื่อให้เป็นระเบียบอันเดียวกันอย่างข้าหลวงธรรมการ ข้าหลวงยุติธรรม แลข้าหลวงคลังซึ่งมีอยู่แล้วนั้น แต่นามอันนี้ในเวลานี้ใช้อยู่ในกระทรวงเกษตรแล้ว คือ เป็นข้าหลวงสำหรับออกโฉนดที่ดิน ถ้าจะเปลี่ยนนามข้าหลวงเกษตรเดิมเสียใหม่ให้เรียกว่าข้าหลวงออกโฉนดที่ดิน หรือข้าหลวงเสนา ก็จะเป็นการเข้าใจง่ายตามหน้าที่ราชการ ส่วนหน้าที่ข้าหลวงที่จะจัดต่อไปนั้น ก็จะตรงตามระเบียบข้าหลวงกระทรวงอื่น ๆ ที่มีหน้าที่คล้ายคลึงกัน ในเรื่องให้นามข้าหลวงการเพาะปลูกที่จะได้จัดขึ้นใหม่ แลข้าหลวงที่มีอยู่แล้วนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอเรียนพระราชปฏิบัติด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมขอเดชะ

(ลงนาม) ข้าพระพุทธเจ้า **วงษานุประพัทธ์**

รองเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ

ที่ ๖๐/๑๒๘๖ พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๑ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ถึง พระยาวงษานุประพัทธ์

ได้รับหนังสือที่ ๘๔/๑๓๒๕๕ ลงวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ศกนี้ เรื่องจะจัดตั้งข้าหลวงเกษตรสำหรับมณฑลกรุงเทพ ฯ ว่าการที่จะหา

ข้าราชการมารับหน้าที่ให้เหมาะแก่เวลานี้เป็นการยาก เพราะจะใช้คนรุ่นใหม่ที่มีความรู้วิชาการเพาะปลูกตามแบบยุโรปอย่างเดียว บางทีความมุ่งหมายอันดีจะไม่สำเร็จตลอดไปได้ เพราะการเพาะปลูกในประเทศสยามเวลานี้ก็ยังทำอยู่ตามแบบโบราณโดยมาก จำเป็นจะต้องผ่อนผันเปลี่ยนแปลงไปตามสมควร เห็นว่าข้าหลวงเกษตรที่จะจัดตั้งขึ้นประจำมณฑลกรุงเทพฯ ควรเป็นข้าราชการในกระทรวงเกษตรที่มีความรู้ความชำนาญในการทำเรือกสวนไร่นา แลรู้จักขนบธรรมเนียมของชาวสวนชาวนาที่นิยมกันมาแต่กาลก่อนจนบัดนี้ จึงจะผ่อนผันการเพาะปลูกที่จะบำรุงต่อไปให้ดำเนินไปได้สมประสงค์ ขออนุญาตให้พระยาวิเศษโภชนาเป็นข้าหลวงแผนกการเพาะปลูกประจำมณฑลกรุงเทพ ฯ หลวงโภคผลภูลทวีเป็นรองข้าหลวง หลวงประมวญภูมิเทศเป็นผู้รั้งการตำแหน่งข้าหลวงออกโฉนดที่ดินมณฑลกรุงเทพ ฯ แลขอเรียนพระราชปฏิบัติในเรื่องนามข้าหลวงนั้น ได้ทราบแล้ว

ความลำบากของเราในเรื่องที่จะใช้คนใหม่หรือคนเก่า มีไปคนละทางยังไม่ให้ผลดีได้ดังประสงค์ ไม่เฉพาะแต่การเพาะปลูกทั่วไปทุกอย่าง ชั้นใหม่ไม่รู้การเก่าแต่มีความรู้เคยเห็นการงานที่ดีบริบูรณ์ แต่เพราะความสามารถที่จะวางแบบอย่าง สอนกันไม่ได้เกี่ยวแก่สันดานคน จึงมักใช้ความรู้ดัดแปลงการเก่าไม่ใคร่ไหวเลยหมกมุ่นขุ่นใจไป ไม่ได้การสำเร็จ

ข้างฝ่ายคนชั้นเก่าตั้งใจจะทำให้ดี แต่พื้นความรู้ไม่มี จะแลดูอะไรก็เป็นทดลองแลดู จะทำอะไรก็เป็นการทดลองไปหมด การ

ทดลองคงมีพลาดมากเป็นครู เมื่ออาศัยการที่เขาทดลองมาแล้วเป็นทางความรู้ไม่ได้ ต้องงมไปใหม่ งมไปพลาดหนักเข้าก็เลยท้อใจลงงุ่นง่านต่อไปอีก

ความต้องการของเราต้องการให้รู้ทั้งนอกทั้งในทั้งใหม่ทั้งเก่าประกอบกันได้ ซึ่งเป็นข้อที่ขัดสนอย่างเอกอยู่ในเวลานี้ ถึงจะบ่นไปก็หาไม่ได้

แต่ทางที่จะล่วงข้ามความลำบากมีอยู่อย่างเดียว แต่ด้วยความสอดส่องแลหมั่นคิดหมั่นตรวจของเสนาบดีเจ้ากระทรวง อย่าปล่อยให้ความรื่นรมย์ว่าดีพอใช้แล้วเกิดขึ้นในใจ พยายามที่จะจัดให้ได้ดีที่สุดยิ่งขึ้นอยู่เสมอ นี่เป็นทุนสำคัญของเสนาบดี แต่ยังต้องมีวิธีที่จะนำคนใหม่แลคนเก่าเจือกันเข้าให้ได้ ให้คนเก่าได้เรียนวิชาอย่างใหม่จากผู้ที่อ่อนกว่าตัว โดยไม่ต้องนึกอายใจว่าเป็นลูกศิษย์เด็ก ข้างฝ่ายนักเรียนที่มีความรู้กว้างขวางก็เหมือนกัน ต้องชักโยงให้เรียนความรู้จากผู้ใหญ่ซึ่งมีความชำนาญพื้นเมือง โดยอย่าให้รู้สึกว่าต้องเป็นลูกศิษย์ตาครูป่าครูเถื่อน ซึ่งไม่รู้จักอะไร แม้แต่อิลิเมนตารีของการเพาะปลูก ข้อขัดข้องซึ่งคน ๒ ชั้นนี้เข้ากันไม่ได้ ด้วยทิฐิเช่นที่กล่าวมานี้ ทางที่จะทำให้เป็นผลดีขึ้นได้เป็นสำคัญอยู่ที่ตัวเสนาบดี ต้องเลือกช่องใช้คนทั้ง ๒ พวก โดยแยบคายอุบายให้ดี ให้ต่างคนต่างเห็นความรู้ของตัวบกพร่อง แลให้แลเห็นประโยชน์ที่ได้รับความรู้อันยังไม่เคยรู้ ความที่เป็นทิฐิมานะก็ค่อยเสื่อมคลายลงไปทั้ง ๒ ฝ่าย แต่วางมือไม่ได้ ถ้าวางให้ข้างไหนก็คงลงตามความรู้แลความคิดเดิม เสนาบดีที่ตั้งใจอยู่เป็นกลางแล

เอาความสำเร็จของกระทรวงเป็นที่ตั้ง ต้องแลดูอยู่เป็นนิจ แลพยายามที่จะจับประสานกันเข้าให้ได้ อย่าวางธุระเลย ถ้าเช่นนี้ในชั้นแรกจะได้คนที่ค่อยแยบคายขึ้นกว่า ๒ จำพวกเป็นจำพวกที่ ๓ คือคนชั้นเก่า แลเมื่อช้าไปหน่อยจะได้คนที่ดีบริบูรณ์พร้อมดังต้องการเป็นชั้นที่ ๔ ก็คือคนใหม่จำพวกที่ ๒ นั้นเอง เมื่อถึงเวลานั้นการจึงจะดำเนินได้สะดวกดังปรารถนา

ความสำเร็จในราชการที่เปลี่ยนแปลงมาโดยลำดับสำเร็จได้ด้วยวิธีเช่นนี้ จึงนำมาชี้แจงให้เจ้าฟัง ขอให้ถือไว้เป็นปอลิซีที่จะจัดการในกระทรวงให้เจริญดียิ่งขึ้นสืบไป

เรื่องชื่อข้าหลวงนั้น คำว่า เสนา เอามาใช้ในพนักงานนานี้ผิดจริง ๆ มันไหลมาจากแสนา เสนาเป็นทหาร เสนาบดีเป็นนายทหารตามแบบปกครองโบราณเขาตั้งแม่ทัพ ๔ เป็นจตุสดมภ์ จึงเรียกว่าเสนาบดี เจ้าแผ่นดินจึงเรียกว่าเสนิโยเป็นใหญ่กว่าเสนาบดีทั้งสี่คำนั้นไม่ควรจะเอามาใช้ในเรื่องออกโฉนดรังวัดนาสืบไป ในระหว่างนี้จะใช้ตามเช่นว่า เปลี่ยนข้าหลวงเกษตรเป็นข้าหลวงออกโฉนด ข้าหลวงเพาะปลูกเป็นเกษตรไปก่อนก็ได้ เมื่อหาคำเหมาะดีแล้วจึงบัญญัติขึ้นใหม่ ซึ่งจะขอให้พระยาวิเศษโภชนาเป็นข้าหลวงเกษตร หลวงโภคผลภูลทวีเป็นรองข้าหลวง หลวงประมวญภูมิเทศเป็นผู้รั้งการตำแหน่งข้าหลวงออกโฉนดที่ดินมณฑลกรุงเทพฯ นั้นอนุญาต

(พระปรมาภิไธย) **สยามินทร์**

พระยาวงษานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ

กราบบังคมทูลอัญเชิญ สมเด็จพระบิยมหาราช
ทรงเปิดสถานที่แสดงกสิกรรมแลพาณิชการ พ.ศ. ๒๔๕๓

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

เมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๒๖ นั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตราธิการมีการประกวดพันธุ์เข้าที่เมืองธัญญบุรีเป็นครั้งแรก โดยมีพระราชประสงค์จะทรงทะนุบำรุงการเพาะปลูกเข้าซึ่งเป็นสินค้าใหญ่อันสำคัญของประเทศสยามนั้น ให้เจริญดีมีราคายิ่งขึ้นแลต้องตามความต้องการของตลาดโลก เมื่อได้ทรงเห็นผลอันดีในการประกวดครั้งแรกนั้นแล้ว

ในปีรัตนโกสินทรศก ๑๒๗ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตราธิการขยายการประกวดพันธุ์เข้านั้นกว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าครั้งแรก คือให้รวบรวมพันธุ์เข้าต่าง ๆ ทุกมณฑลทั่วพระราช-อาณาจักร

การประกวดครั้งที่ ๒ นั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดขึ้นในพระมหานคร ซึ่งเป็นที่ประชุมพ่อค้าพาณิชใหญ่น้อย แลอาณาประชาราษฎร ด้วยในพระมหานครนั้นมีทางติดต่อไปมาทั้งทางบกแลทางน้ำในระหว่างหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ ที่จะเข้ามาสู่พระ-มหานครได้โดยสะดวก ด้วยอาศัยทางรถไฟ เรือกลไฟ เรือยนต์ที่มีอยู่ทั่วไปนั้น ก็โดยพระมหากรุณาธิคุณที่ได้ทรงพระกรุณาโปรด

เกล้าฯ ให้มีขึ้น พาหนะพิเศษเหล่านี้นับว่าเป็นกำลังอันสำคัญสำหรับพ่อค้าแลราษฎรทั่วไป จะไปมาค้าขายถึงกันแลกันได้โดยสะดวก ไม่พักต้องยากลำบากเสียเวลาเหมือนแต่หนหลัง บรรดาพ่อค้าแลราษฎรที่อยู่ห่างไกลก็สามารถมาดูการประกวดนี้ได้โดยสะดวก

ครั้นในปีรัตนโกสินทรศก ๑๒๙ นี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตราธิการ ขยายการประกวดนี้ให้ไพศาลยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน นอกจากประกวดพันธุ์เข้าต่าง ๆ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการประกวดพืชผลแลมูลผลาหารต่าง ๆ สิ่งของทั้งปวงอันเป็นสินค้าที่ทำขึ้นในประเทศสยาม จนกระทั่งถึงสัตว์พาหนะแลปศุสัตว์ต่าง ๆ ที่เป็นกำลังอันสำคัญของการเพาะปลูก แลที่จะเป็นสินค้าจำหน่ายได้ทั้งในประเทศแลต่างประเทศ นอกจากนี้ยังทรงทะนุบำรุงเครื่องจักร เครื่องยนตร์ต่าง ๆ ที่ต้องการใช้ในการกสิกรรมแลหัตถกรรม มีเครื่องจักร เครื่องยนตร์ แลเครื่องจักรใช้แรงไฟฟ้าสำหรับไถนานวดเข้าสีเข้าแลวิดน้ำเข้านา เป็นต้น ในพระราชดำริที่จะใช้กำลังแรงเครื่องจักรแลเครื่องยนตร์ในการกสิกรรมแลหัตถกรรมช่วยแทนกำลังคนแลสัตว์พาหนะนั้น นับว่าเป็นพระราชดำริอันประเสริฐถูกต้องตามกาลสมัยอย่างยิ่ง ด้วยประเทศสยามซึ่งมีที่ดินอันอุดมสำหรับการเพาะปลูกพืชพันธุ์ต่าง ๆ ได้แทบทุกอย่างทุกชนิดนั้นยังทิ้งเป็นที่รกร้างว่างเปล่าอยู่อีกเป็นอันมาก เพราะไม่มีคนทำพอ ถ้าการใช้เครื่องจักรเครื่องยนตร์นั้นสำเร็จบริบูรณ์แล้วเมื่อใด ที่ซึ่งยังทิ้งรกร้างว่างเปล่าอยู่เป็นอันมากนั้น ก็จะกลับเป็นเรือกสวนไร่นาอันเจริญทั่วไป อาณาประชาราษฎรทั้งปวงก็จะมั่งคั่ง

สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เมื่อราษฎรบริบูรณ์ดีทั่วกันแล้ว ประเทศสยามก็ยิ่งจะมีความสมบูรณ์มากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

ในการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีการแสดงกสิกรรมแลพาณิชการขึ้นเป็นปฐมในครั้งนี้ ก็เห็นประจักษ์อยู่แล้วว่าทรงตั้งพระราชหฤทัยจะชักนำปลุกใจอาณาประชาราษฎรให้ประกอบการเพาะปลูกแลการค้าขายให้เจริญขึ้นทันสมัย ด้วยการกสิกรรมแลพาณิชการนั้นเป็นกำลังอันสำคัญแก่ประเทศ การนี้แม้แต่ในนานาประเทศก็ต่างขวนขวายแลแย่งชิงซึ่งกันแลกันอยู่เสมอ การแย่งชิงแข่งขันต่อกันนี้ก็นับว่าเป็นการสงครามอย่างหนึ่ง แต่ศึกพาณิชการนั้นต้องนับว่าใหญ่กว่าสงครามที่ต้องต่อสู้กันด้วยอาวุธ เหตุฉะนี้ถ้าประเทศใดมีชัยชนะหรือสามารถต่อสู้พาณิชสงครามได้แล้ว ก็นับว่าประเทศนั้นมีชัยชนะยิ่งกว่าในการศึกสงคราม

ตามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ปฏิสังขรณ์สระปทุมวันซึ่งสมเด็จพระชนกนาถได้ทรงสถาปนาขึ้นไว้แต่เดิมมา เป็นที่แสดงกสิกรรมแลพาณิชการ แลเป็นที่สำหรับมหาชนได้ไปเที่ยวชมเล่นเพื่อเป็นการรื่นเริงบันเทิงใจ ผ่อนพักเกษมสำราญในเวลาที่ควรนั้นพระมหากรุณาเป็นล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้ ด้วยกรุงเทพ ฯ พระมหานครในเวลานี้มีพลเมืองนับได้ถึง ๖๐๐,๐๐๐ เศษแล้วนั้น นับว่าเป็นพระมหานครอันใหญ่ในโลกพระนครหนึ่ง ควรมีที่รโหฐานเช่นนี้อยู่ในที่ใกล้อย่างสระปทุมวันที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ซ่อมแซมขึ้นนี้

การปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุอันเป็นสาธารณประโยชน์แก่ประชุมชนทั่วไปดังนี้ ตามพระพุทธภาษิต แลประเพณีที่มีสืบมาแต่โบราณกาลนั้น ก็นับว่ามีผลอปริมาณหาที่สุดมิได้

แลเมื่อมหาชนที่ไปมาทัศนาการ ก็ย่อมรู้สึกระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณ ทั้งจะเป็นที่เชิดชูพระเกียรติยศในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแลสมเด็จพระบรมชนกนาถสืบไปชั่วกาลนาน

ตามเหตุผลต่าง ๆ ที่ได้กราบบังคมทูลพระมหากรุณามาแล้วนี้ เมื่อระลึกถึงพระราชจริยานุวัตรที่ได้ทรงทะนุบำรุงในการกสิกรรมแลพาณิชการให้มีความเจริญยิ่งขึ้นเป็นลำดับมาจนทุกวันนี้ ด้วยเดชะอำนาจพระรัตนตรัยแลผลแห่งพระราชจริยา ขอให้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทยิ่งทวีพระบรมเดชานุภาพแผ่ไพศาลในสากลอาณาจักรอริราชปรปักษ์จงพ่ายแพ้ต่ออำนาจพระบารมี สรรพภยันตรายโรคาพยาธิอย่าได้มีมาพ้องพานเบื้องบาทยุคล ขอให้เจริญพระชนมายุยืนนาน ทรงเกษมสำราญในสิริราชสมบัติรัตนราไชย พระราชประสงค์สิ่งใด ๆ ขอให้เป็นผลสำเร็จดังพระราชประสงค์จงทุกประการ

ที่ได้เสด็จพระราชดำเนินมาสู่สถานที่แสดงกสิกรรมแลพาณิชการในบัดนี้ นับว่าเป็นสมัยมงคลอันประเสริฐที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เปิดสถานที่นี้ให้มหาชนเข้าดูได้แต่บัดนี้ไป

ในโอกาสนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขออัญเชิญใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นผู้อุปการะแห่งการแสดงกสิกรรมแลพาณิชการนี้ด้วย เทอญ

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

พระราชดำรัส

สมเด็จพระปิยมหาราช ในการเปิดการแสดงกสิกรรม แลพาณิชการ พ.ศ. ๒๔๕๓

"เมื่อได้ฟังคำเสนาบดีกระทรวงเกษตรกล่าวถึงเรื่องแสดงการกสิกรรมแลพาณิชการที่ได้จัดขึ้นครั้งนี้ มีคำที่กล่าวว่า สงครามกสิกรรมพาณิชการเป็นสิ่งสำคัญในเวลานี้ เป็นข้อเตือนใจกระทบถึงความคิดเห็น ซึ่งได้มีอยู่ในใจอันควรจะนำมากล่าวในเวลานี้ ประเทศแถบข้างตะวันออกเรานี้ แต่เดิมมาถือว่าประเทศใดมีอำนาจที่จะข่มขี่ประเทศที่ใกล้เคียงให้มาอยู่ในอำนาจ แผ่อาณาเขตได้กว้างขวางเพียงเท่าใด เป็นเกียรติยศใหญ่ ย่อมปรารถนาที่จะเบียดเบียนซึ่งกันแลกัน แผ่อาณาเขตให้กว้างขวาง แต่หาใคร่ได้พิจารณาถึงประโยชน์ซึ่งจะได้จากภูมิประเทศอันมาอยู่ในอำนาจนั้นไม่ การหาอำนาจแลอาณาเขตให้กว้างขวางเช่นนี้ เป็นเหตุให้ประเทศหนึ่งยกไปย่ำยีกับประเทศหนึ่ง บางคราวได้ชัยชนะ บางคราวก็แพ้ แต่ผลของการแย่งชิงอำนาจนั้น มีแต่ต่างเมืองต่างถึงความเสื่อมโทรมมากกว่าประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น ประเทศสยามเป็นประเทศหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ในหมู่ประเทศที่แย่งอำนาจกันดังนี้

แต่ถึงเวลาที่รบพุ่งกันอยู่เช่นนั้นก็ดี ยังมีเวลาที่ได้ค้าขายติดต่อกันกับประเทศที่ใกล้เคียง ซึ่งนับว่าเป็นที่ตั้งแห่งความบริบูรณ์ของการค้าอยู่บ้าง แต่มีเวลาหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่แต่ประเทศสยามประเทศเดียวคิดเห็นว่าการค้าขายกับนานาประเทศไม่เป็นการมีคุณอันใด เพราะ

ชาวต่างประเทศประพฤติไม่ถูกกันกับประเพณีบ้านเมือง แลมักจะถึงอำนาจภายนอกเข้ามาเอารัดเอาเปรียบต่าง ๆ จึงเห็นว่าไม่ควรจะคบค้ากับประเทศใดประเทศหนึ่ง ควรสงวนพืชผลอันเกิดขึ้นในพื้นเมืองเลี้ยงกันแต่เฉพาะชาติเดียวกันประเทศเดียวกัน

เมื่อการไม่พอใจสมาคมด้วยชาติอื่น แลอาศัยเหตุที่ชาติต่อชาติเบียดเบียนกันแลกัน เพื่อจะแผ่อำนาจดังเช่นกล่าวข้างต้น เมื่ออยู่นิ่ง ๆ นานมาเช่นนั้น ความรู้สึกปรารถนาที่จะหาผลประโยชน์โดยทางแลกเปลี่ยนก็สูญไป ลืมการที่จะแสวงหาประโยชน์ด้วยการเพาะปลูกให้ใหญ่ยิ่งแพร่หลายขึ้น เพราะไม่มีทางที่จะจำหน่ายแลต้องเป็นห่วงในการที่จะต้องตระเตรียมสู้รบกับประเทศอื่น ซึ่งจะมาเบียดเบียนแลเบียดเบียนกันอยู่เป็นนิตย์นั้น

ครั้นเมื่อภายหลัง ด้วยความจำเป็นซึ่งต้องเปิดประเทศให้มีการค้าขายกับนานาประเทศทิศตะวันตก ในประเทศตะวันออกนี้เมืองใด ซึ่งเป็นแต่หยุดการค้าขายแก่นานาประเทศ แต่ไม่ต้องอันตรายด้วยความย่ำยีในการแผ่อาณาเขต รู้สึกประโยชน์ของการเปิดทางค้าขายแลรู้สึกความจำเป็นที่จะให้กำลังบ้านเมืองบริบูรณ์เพราะอุดหนุนการเพาะปลูกแลการค้าขาย ได้กลับตัวลงมือจัดการบำรุงได้ทันทีแลสำเร็จประโยชน์ได้เร็ว จนมีความรุ่งเรืองสมบูรณ์ขึ้นแลเห็นเป็นตัวอย่าง

แต่ประเทศสยามเรานี้ ถึงว่าได้ปราบปรามประเทศอื่นที่ใกล้เคียงได้ชัยชนะมากเท่าใด แต่ก็เป็นเวลาหนึ่งซึ่งต้องเสียท่วงทีแก่ประเทศที่ใกล้เคียงย่ำยีเสียยับเยิน ถึงว่าจะรู้สึกว่าการกสิกรรม

แลพาณิชการเป็นประโยชน์เพียงใด การที่จะบำรุงนั้นไม่ใช่เป็นการง่าย เพราะไม่ใช่แต่เพียงเปิดตาซึ่งปิดไว้ชั่วคราว แต่กำลังเมืองได้ปลกเปลี้ยไปเสียเป็นอันมาก

เราย่อมเห็นปรากฏอยู่ ด้วยได้เห็นตัวอย่างประเทศอื่นในเวลาเมื่อเปิดตาแล้ว ว่าความคิดเดิมซึ่งหมายว่าแผ่อาณาเขตได้กว้างขวางเป็นอำนาจที่ยิ่งใหญ่นั้นเป็นการไม่จริง อำนาจใหญ่แลความสมบูรณ์ไม่ได้อยู่แก่ผู้ซึ่งมีอาณาเขตกว้างขวาง อำนาจแลความสมบูรณ์ย่อมมีแก่ประเทศที่เจริญด้วยกสิกรรมแลพาณิชการ เพราะเหตุนั้นถึงว่าจะเป็นการที่ทำยากปานใด เราควรที่จะพยายามบำรุงกสิกรรมแลพาณิชการให้เจริญขึ้น เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความสมบูรณ์ ความสมบูรณ์เป็นที่ตั้งแห่งกำลัง กำลังย่อมเป็นที่ตั้งแห่งอำนาจ

ซึ่งเสนาบดีกระทรวงเกษตรเดี๋ยวนี้ ได้เริ่มดำริการบำรุงกสิกรรมพาณิชกรรมขึ้นโดยการกวดขัน เป็นทางที่ดำเนินถูกต้องประเทศสยามมีดินแดนกว้างขวาง แต่มีพลเมืองแลพาหนะซึ่งจะทำประโยชน์ในที่ดินได้ไม่พอ การที่จะเป็นอุปการะแก่พาณิชกรรมเล่า ก็ขาดแรงอยู่มาก จึงเห็นว่ามีทางเดียวซึ่งจะทำให้การเพาะปลูกแลค้าขายให้กว้างขวางออกไปได้ด้วยใช้แรงจักรแลยนต์เป็นกำลังซึ่งได้พูดอยู่เนือง ๆ กับเสนาบดีแล้วนั้น การที่ห่างเหินจากสมาคมกับประเทศทั้งปวง แลห่างเหินจากการพิจารณาหาทางที่จะเกิดประโยชน์ เพราะไม่มีทางจำหน่าย ทำให้ชาวเรามีความรู้แลความคิดน้อยในการค้าขาย แต่บัดนี้เมื่อได้สมาคมกับประเทศทั้งปวง ได้เห็นแบบอย่างแลได้รับประโยชน์ผลแห่งความเพียร ก็เป็นเวลาที่

จะทำให้ใจคนเฟื่องฟูขึ้น ความคิดที่จะชักนำให้คนทั้งปวงรู้แลเห็นทางที่จะหาประโยชน์ด้วยการแสดงกสิกรรมพาณิชการครั้งนี้เป็นการเหมาะแก่เวลา

ในประเทศเรา รัฐบาลย่อมออกหน้าแนะนำราษฎรในกิจการทั้งปวงทุกอย่างมาแต่ไหนแต่ไร ขอให้กระทรวงเกษตรพยายามที่จะจัดการแนะนำชาวเราให้เข้าใจ แลพยายามในการกสิกรรมพาณิชการยิ่งขึ้น อันจะเป็นที่ตั้งแห่งความสมบูรณ์ แลเป็นที่ตั้งแห่งกำลังแลความมั่นคงของชาติ เราควรจะเป็นที่พอใจเป็นอันมาก ซึ่งได้มีการติดต่อกับนานาประเทศอันรุ่งเรืองด้วยวิชาทั้งสองประการนี้ ย่อมเป็นเหตุที่จะแนะนำชักจูงประชาชนของเราให้ถึงความสมบูรณ์ขึ้นได้ด้วยอาศัยการสมาคมกับพ่อค้านานาประเทศ ซึ่งได้แลกเปลี่ยนประโยชน์กันแลกัน ขอให้กระทรวงเกษตรได้ทราบความพอใจของเรา แลขอขอบใจท่านทั้งหลายผู้ที่ได้ช่วยในการแสดงกสิกรรมแลพาณิชการนี้สำเร็จ แลขออวยพรให้การที่เริ่มแล้วด้วยดีนี้สำเร็จเป็นผลอันดีสืบไปภายหน้า เรามีความยินดีที่จะสั่งให้แสดงการกสิกรรมแลพาณิชการนี้ เปิดให้มหาชนดูตั้งแต่วันนี้สืบไป"

พระยาวงษานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ กราบบังคมทูลอัญเชิญ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงเบิดสถานที่แสดงกสิกรรมแลพาณิชการ พ.ศ. ๒๔๕๔

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

การแสดงกสิกรรมแลพาณิชการซึ่งเป็นอุบายอันหนึ่ง ที่จะแนะนำชักจูงให้ราษฎรมีใจเพื่องฟูยินดีในการกสิกรรม หัตถกรรม แลพาณิชการ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงพระมหากรุณาเริ่มการไว้บ้างแล้ว เพราะทรงแจ้งในพระปรีชาญาณอันลึกซึ้งว่ากำลังแลความมั่นคงของชาตินั้น ย่อมมีแก่ประเทศที่เจริญด้วยกสิกรรมแลพาณิชการเป็นที่ตั้ง แลตามที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตราธิการจัดให้มีการแสดงกสิกรรมแลพาณิชการสืบต่อไปดังนี้ ก็เห็นประจักษ์อยู่แล้วว่าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงดำเนินการบำรุงกสิกรรมแลพาณิชการตามรอยพระบาทสมเด็จพระชนกาธิราชที่ได้ทรงไว้แล้ว แลทรงตั้งพระราชหฤทัยทะนุบำรุงการเพาะปลูก แลการค้าขายของประเทศให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

การแสดงกสิกรรมแลพาณิชการ ใน ร.ศ. ๑๒๙ ที่แล้วมานั้นมีผลอย่างไร ก็อาจจะเห็นปรากฏได้ในการแสดงศกนี้บ้างแล้ว ด้วยสรรพธัญญาหารต่าง ๆ ที่รัฐบาลคิดจะบำรุงให้เจริญดียิ่งขึ้นนั้น มีเข้าเป็นต้น พันธุ์เข้าต่าง ๆ ที่มีผู้ส่งมาแสดงในคราวนี้ ถึงแม้ว่าจะมีจำนวนน้อยกว่าในการแสดงคราวที่แล้วมาก็จริง แต่พันธุ์เข้า

ต่าง ๆ ที่ส่งมาในครั้งนี้ ล้วนเป็นพันธุ์เข้าดีกว่าที่ส่งมาแสดงในศก ๑๒๙ นั้นทั้งสิ้น ซึ่งกระทำให้เห็นได้ว่าชาวนาของเราได้พากันเริ่มเข้าใจในการเลือกหาพันธุ์เข้าแลเข้าใจในวิธีการเพาะปลูกเข้าดีขึ้น ด้วยพันธุ์เข้าที่ส่งมาแสดงในครั้งนี้ล้วนเป็นเข้าอย่างดีใกล้กับความต้องการของตลาดเข้าในนานาประเทศแทบทั้งสิ้น ส่วนสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ทำด้วยฝีมือ ก็ได้ทำขึ้นอย่างประณีตดีกว่าที่ได้ส่งมาแสดงในการแสดงครั้งก่อน ทั้งมีมากอย่างขึ้นด้วย

ส่วนในแผนกสัตว์นั้นมี เป็ด ไก่ เป็นต้น ที่กระทรวงได้พิมพ์สมุดขนาดย่อมแนะนำในการผสมแลเลี้ยงสัตว์เหล่านี้แจกจ่ายไปแล้วนั้น ก็เห็นได้ว่ามีผู้นิยมแลพากันเลี้ยงไก่มากขึ้นแลดีขึ้น ดังเห็นปรากฏได้ในการแสดงครั้งนี้ จึ่งเชื่อด้วยเกล้า ฯ ว่าตามพระบรมราโชบายที่จะทรงทะนุบำรุงการกสิกรรมแลพาณิชการให้เจริญยิ่งขึ้นนั้น คงจะเป็นผลสำเร็จสมดังพระราชประสงค์ทุกประการ

เมื่อราษฎรของเราบังเกิดความนิยมในการกสิกรรม หัตถกรรมแลพาณิชการขึ้นได้ดังนี้แล้ว ก็ยังมีแต่จะหาทางที่จะจำหน่ายพืชผลแลสิ่งของต่าง ๆ ที่ได้เพาะปลูกแลทำขึ้นนั้นให้คล่องสะดวกแลให้ได้ราคาดีอีกประการหนึ่ง

การที่จะหาทางจำหน่ายพืชผลแลสิ่งของต่าง ๆ ที่จะเกิดเป็นสินค้าขึ้นได้นั้น ต้องหาทางให้จำหน่ายได้ทั้งภายในประเทศแลต่างประเทศ

การหาทางให้จำหน่ายได้ในต่างประเทศนั้นเป็นทางที่จะหาเงินเข้ามาสู่ประเทศได้ทางหนึ่ง ส่วนการหาทางให้จำหน่ายได้ภายในประเทศนั้น ก็เป็นการประหยัดทรัพย์ของประเทศที่จะไม่ให้เงินของ

เราตกออกไปยังต่างประเทศด้วยความไม่จำเป็น ด้วยสิ่งของเครื่องใช้ตลอดจนถึงของบริโภคบางอย่าง ที่จะทำแลเพาะปลูกได้เองภายในประเทศนั้น ก็ยังต้องซื้อของต่างประเทศเข้ามาใช้อีกมากอย่าง เมื่อจัดการ ๒ อย่างนี้ตลอดเต็มที่ได้แล้ว ความมั่งคั่งสมบูรณ์ของประเทศก็ยิ่งทวีมากขึ้น

ตามพระราชจริยานุวัตรแลพระบรมราโชบายที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงแสดงให้เห็นปรากฏมาแล้ว แม้แต่เพียงในเวลาที่ยังไม่ถึงกึ่งขวบปีที่ล่วงมานี้

ด้วยเดชะอำนาจพระรัตนตรัยแลผลแห่งพระราชจริยานุวัตร ขอให้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ยิ่งทวีพระบรมเดชานุภาพแผ่ไพศาลไปในสากลอาณาจักร อริราชปรปักษ์จงพ่ายแพ้ต่ออำนาจพระบารมี สรรพยันตรายโรคาพยาธิอย่าได้มีมาพ้องพานเบื้องบาทยุคล ขอให้เจริญพระชนมายุยืนนาน ทรงเกษมสำราญในสิริราชสมบัติรัตนราไชย พระราชประสงค์ใด ๆ ขอให้เป็นผลสำเร็จดังพระราชประสงค์จงทุกประการ

ที่ได้ทรงพระมหากรุณาเสด็จพระราชดำเนินมาสู่สถานที่แสดงกสิกรรมแลพาณิชการ ในกาลบัดนี้ นับว่าเป็นมหามงคลสมัยอันประเสริฐที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เปิดสถานที่นี้ให้มหาชนเข้าทัศนาการได้แต่บัดนี้ทั่วไป

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระบรมราชวโรกาสอัญเชิญใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ทรงเป็นผู้อุปการะแห่งการแสดงกสิกรรมแลพาณิชการนี้ด้วยเทอญ

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ

พระราชดำรัสตอบ

ในการเปิดการแสดงกสิกรรมแลพาณิชการ

พ.ศ. ๒๔๕๔

"การที่เรามาในที่แสดงกสิกรรมแลพาณิชการในวันนี้ มาโดยความเต็มใจโดยแท้ แลเมื่อได้ฟังถ้อยคำที่เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการได้กล่าวมาแล้วทั้งนี้ ยิ่งทำให้เป็นที่พอใจยิ่งขึ้น

พาณิชการนั้น ทุกชาติทุกภาษาย่อมนิยมกันว่าเป็นสิ่งสำคัญแห่งชาติ เปรียบประหนึ่งกำลังกายของบุคคลฉะนั้น ในโลกนี้บุคคลใดมีกำลังกายบริบูรณ์อยู่ ก็อาจจะมีความเจริญทันเพื่อนบ้านได้ ถ้าผู้ใดยิ่งมีกำลังกายมากก็ยิ่งมีหนทางจำเริญได้มาก แลรวดเร็วขึ้นเป็นลำดับ ดังนี้ฉันใด พาณิชการก็เป็นกำลังของชาติบ้านเมืองฉันนั้น เมืองใดมีพาณิชการก็เหมือนมีกำลัง พาณิชการยิ่งมาก กำลังแลอำนาจแห่งชาติก็ยิ่งมากขึ้นเป็นลำดับ

ก็กำลังกายของคนเรานี้มีมาได้ด้วยอะไร ก็มีมาได้ด้วยมีเลือดบริบูรณ์ ถ้าผู้ใดมีเลือดน้อย ถึงจะพยายามเพียงใด กำลังก็ไม่บังเกิดขึ้นได้ จะอาศัยวิธีฝึกซ้อมอย่างใด ๆ ก็หาประโยชน์มิได้เลย ถ้าแม้ว่ามิได้เริ่มบำรุงโลหิตเสียก่อน ไปเริ่มลงมือฝึกหัดดัดกายทีเดียว บางทีเส้นเอ็นแลกล้ามเนื้อก็จะตึงได้บ้าง แต่ก็คงเป็นไปชั่วคราวหนึ่ง ต่อไปไม่ช้าก็คงสิ้นกำลังแลจะกลับโทรมไปยิ่งกว่าเก่าเสียอีก เพราะฉะนั้นแพทย์ผู้มีสติปัญญาจึ่งแนะนำให้บำรุงโลหิตให้มีงามดีบริบูรณ์ในกายเสียก่อน แล้วจึ่งค่อย ๆ ลงมือใช้วิธีฝึกซ้อมกำลังกายให้เส้นเอ็นแลกล้ามเนื้อแข็งขึ้นทีละน้อย ๆ เป็นลำดับ

ข้อความที่กล่าวมาแล้วนี้ ยกมาเป็นข้ออุปมา คือถ้าเปรียบพาณิชการด้วยกำลังกายแล้วกสิกรรมก็คือเลือดนั้นเอง ในประเทศเรานี้ไม่มีสิ่งไรจะสำคัญเท่ากสิกรรม ถ้าไม่คิดบำรุงกสิกรรมให้เจริญก่อนแล้ว พาณิชการก็จะบำรุงขึ้นได้โดยยาก ถึงแม้ว่าจะจัดให้เฟื่องฟูขึ้นได้ก็จะคงจะเป็นไปได้พักหนึ่ง ๆ เท่านั้น ถ้าไม่มีกสิกรรมหนุนอยู่แล้วจะให้พาณิชการมั่นคงไปยืดยาวไม่ได้ บุคคลใดจะเป็นแต่ผู้ซื้อไม่เป็นผู้ขายบ้างเลยแล้ว ก็คงซื้อไปไม่ได้นาน ถึงประเทศก็เช่นกัน ถึงจะมีสินค้าเข้ามามากปานใด ถ้าสินค้าขาออกไม่มีเพียงพอแล้ว ก็คงจะไม่ทนสินค้าเข้ามาได้นานอีกกี่มากน้อย เพราะฉะนั้น จึงแลเห็นได้ว่า ทั้งกสิกรรมแลพาณิชการเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องบำรุงให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้น

การใด ๆ ก็ดี ถ้าชักชวนด้วยปากหรือด้วยหนังสืออย่างเดียวมักไม่ใคร่พอ สู้จัดตั้งแต่งแสดงให้เห็นด้วยตาไม่ได้ เพราะผู้ที่ดูสิ่งใด ๆ ไม่ใคร่รู้สึกเบื่อเหมือนฟังคำอธิบายหรืออ่านหนังสือ การดูเป็นเครื่องทำให้เพลิดเพลิน เพราะฉะนั้นจึงศึกษาไปรู้ไปโดยไม่รู้สึกว่าเรียนความรู้ที่ได้ไปโดยอาการเช่นนี้ ก็มักจะซึมซาบอยู่ในหัวใจแลจดจำไปไว้ได้นาน เพราะฉะนั้น การแสดงกสิกรรมแลพาณิชการเช่นนี้ จึงให้บังเกิดผลอันดี ปรากฏดังเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการได้กล่าวมาแล้ว แลเราเชื่อว่าการแสดงครั้งนี้ก็คงจะมีผลดีอีก

เพราะฉะนั้น เรามีความยินดีอนุญาตให้เปิดสถานที่นี้ให้มหาชนเข้าดู แลเราเป็นผู้อุปถัมภ์แห่งการกสิกรรมแลพาณิชการนี้แต่บัดนี้เป็นต้นไป"

ที่ ๑๓๒/๑๑๔๙ สวนดุสิต

วันที่ ๒๗ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๐

ถึง เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ

ด้วยเวลานี้รายรับเงินแผ่นดินหาใคร่จะพอกับรายจ่ายไม่ ต้องคิดตัดรายจ่ายเข้าหารายรับทุก ๆ ปีมา เห็นว่าธรรมดาบ้านเมืองจะเจริญขึ้นก็ต้องอาศัยแก่การที่ออกเงินลงทุนไปก่อนจึงจะได้รับผลเมื่อภายหลัง เมื่อต้องมาคิดตัดรายจ่ายเข้าหารายรับอยู่ดังนี้ การบางอย่างที่ควรทำให้สำเร็จไปโดยหวังจะได้รับผลก็ต้องงดรออยู่ กระทำให้ความเจริญของบ้านเมืองเดินช้าไปไม่ควรแก่กาลสมัย สมควรต้องคิดจัดรายรับให้ทวีขึ้นพอแก่ที่จะไม่ต้องตัดรายจ่ายที่สมควรเสียมากนัก แลควรคิดตัดรายจ่ายที่ยังไม่ถึงเวลาจำเป็นจริง ๆ นั้นออกเสียบ้าง ความเจริญของบ้านเมืองจะได้เดินเร็วขึ้นกว่าที่เป็นอยู่บัดนี้ แต่ก่อนที่จะคิดจัดการเรื่องนี้ จำเป็นต้องได้ทราบรายรับรายจ่ายในกระทรวงต่าง ๆ เสียให้ละเอียดถ่องแท้ก่อนจึงจะเป็นทางดำริได้สะดวก เพราะฉะนั้นจึงได้ตั้งให้ หม่อมเจ้าพร้อม อธิบดีกรมศุลกากร เป็นประธานกรรมการ ๑ พระยากัลยาณไมตรี ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ๑ มิสเตอร์วิลเลียมซัน ที่ปรึกษาราชการกระทรวงพระคลัง ๑ มิสเตอร์เกรแฮม ที่ปรึกษาราชการกระทรวงเกษตราธิการ ๑ พระยารัษฎากรโกศล เจ้ากรมสรรพากรใน ๑ รวม ๕ นาย เป็นกรรมการตรวจรายรับรายจ่ายเงินแผ่นดินในกระทรวงต่าง ๆ ทุกกระทรวง ให้เสนาบดีเจ้ากระทรวงจัดการให้กรรมการได้ตรวจโดยสะดวก แลเมื่อกรรมการ

จะต้องการตรวจดูสรรพหนังสือหรือบัญชี แลจะต้องการความอธิบายอย่างใด ๆ ที่เกี่ยวกับการรับแลจ่ายเงินแผ่นดิน ก็ให้เสนาบดีเจ้ากระทรวง แลเจ้าหน้าที่นั้น ๆ จัดหนังสือแลบัญชีให้กรรมการได้ตรวจดูแลอธิบายชี้แจงอย่างเปิดเผยต่อกรรมการ ให้กรรมการได้เข้าใจจงตลอด แต่กรรมการนี้ไม่มีหน้าที่จะคัดค้านหรือโต้เถียงอย่างใด ๆ กับเสนาบดีหรือเจ้าหน้าที่นั้น ๆ เลย เมื่อตรวจเสร็จแล้วกรรมการจะได้ทำรายงานมาถวาย แลเมื่อกรรมการจะมีความเห็นแนะนำประการใด ก็อนุญาตให้ออกความเห็นมาในรายงานนั้นด้วย ได้กำหนดให้กรรมการลงมือทำการตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๓๑ เป็นต้นไป แต่เมื่อจะตรวจกระทรวงใด เมื่อใด นั้น แล้วแต่กรรมการจะปรึกษาเห็นชอบพร้อมกัน

เมื่อกรรมการจะมาตรวจการในกระทรวงเกษตราธิการเมื่อใด ก็ให้เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ปฏิบัติไปตามคำสั่งนี้

(พระปรมาภิไธย) **สยามินทร์**

กระทรวงคมนาคม

รายงานเสนาบดีสภา วันที่ ๒๕ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๐ เรื่องจัดกระทรวงโยธาธิการใหม่ แลตั้งกรมศิลปากร

รายงานเสนาบดีสภา

วันที่ ๒๕ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๐ (ตรงกับวัน ๒ ฯ ๕ ค่ำ ปีชวด ยังเป็นตรีศก จุลศักราช ๑๒๗๓) กำหนดเวลาชุมนุม บ่าย ๕ โมง

ผู้เป็นประธาน

ผู้เป็นประธาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับเป็นประธานในที่ชุมนุม

ลายพระนามแลนาม

ผู้มาชุมนุม
๑ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงษ์วรเดช
๒ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต
๓ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลกประชานารถ
๔ กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์
๕ กรมขุนสรรพสิทธิประสงค์
๖ กรมพระเทวะวงษ์วโรประการ
๗ กรมพระดำรงราชานุภาพ
๘ กรมหลวงจันทบุรีนฤนารถ
๙ กรมหลวงปราจิณกิติบดี
๑๐ เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์
๑๑ เจ้าพระยายมราช
๑๒ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

มีราชการในระเบียบวาระ คือ

ระเบียบวาระ ๑ เรื่องจะจัดกระทรวงโยธาธิการใหม่

๒ เรื่องจะเปิดโทรศัพท์ให้มหาชนใช้ระหว่างกรุงเทพ ฯ กับหัวเมืองบางเมือง

๓ เรื่องจะจัดกระทรวงยุติธรรมใหม่

๔ เรื่องจะจัดกระทรวงมุรธาธร

๕ เรื่องจะแยกมณฑลอิสาณออกเป็นสองมณฑล

๖ เรื่องจะตั้งหลักสูตรสำหรับสอบความรู้พระสงฆ์แลสามเณร

๗ ร่างกฎหมายว่าด้วยชาติ

๘ ร่างกฎหมายชื่อโคตร

๙ เรื่องจะตรวจการรับแลจ่ายพระราชทรัพย์

ปรึกษาราชการในระเบียบวาระ

๑ เรื่องจะจัดการกระทรวงโยธาธิการใหม่

มีพระราชดำรัสว่า กระทรวงโยธาธิการตามที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ มีกรมโยธาแผนกหนึ่ง กรมรถไฟแผนกหนึ่ง กรมไปรษณีย์แลโทรเลขแผนกหนึ่ง เห็นว่าเป็นกรมสำคัญที่ควรขึ้นอยู่ในกระทรวงโยธาธิการ ก็คือกรมรถไฟกับกรมไปรษณีย์แลโทรเลข ส่วนการโยธานั้นที่ได้ทำอยู่บ้างก็แต่ในกรุงเทพ ฯ เป็นบางแห่ง การโยธาหัวเมืองถ้าจะให้ดีที่สุดก็มอบเมืองเสีย ส่วนการทำแลซ่อมพระที่นั่งนั้นได้มอบให้เจ้าพระยายมราชทำมาแต่ในแผ่นดิน

พระพุทธเจ้าหลวงแล้ว การก่อสร้างที่กรมโยธาได้ทำอยู่ก็เหลือน้อย จึงเห็นว่าถ้าจะให้สะดวกที่สุดก็ควรยกกรมโยธาออกเสียจากกระทรวงโยธาธิการ ยกกรมคลองจากกระทรวงเกษตรมาไว้ในกระทรวงโยธาธิการเป็นแผนกทำถนนแลขุดคลอง เพราะเป็นปอลิซีอย่างเดียวกันกับการส่งข่าวสาร แลทำให้การไปมาค้าขายติดต่อถึงกันได้สะดวก ให้เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการมีโอกาสได้ดำริแต่ในการอย่างนี้ให้ตลอดจะดีกว่า เป็นต้นว่าในหัวเมืองใดที่มีทางรถไฟไปถึง จะควรทำถนนหนทางมาบรรจบกับทางรถไฟ หรือถ้าจะทำถนนไม่ได้ คลองเก่ามีอยู่หรือจะต้องคิดขุดคลองใหม่ให้เป็นทางไปมาค้าขายมาติดต่อกับทางรถไฟเป็นต้นเหล่านี้ ให้รวมอยู่ในความคิดของเสนาบดีคนเดียวกัน รวมใจความว่ากระทรวงโยธาธิการจะเป็นกระทรวงเตกนิคัล บรรดาอินยิเนียให้รวมอยู่ในกระทรวงโยธาธิการ ถ้ากระทรวงเกษตรจะทำการอิริเคชั่นก็ให้อินยิเนียในกระทรวงโยธาธิการทำก็ได้ ส่วนแผนกการช่างที่เรียกว่า อาคิเต๊ก ควรยกมาบวกในกรมสุขาภิบาลซึ่งเจ้าพระยายมราชก็รับว่าจะรับไว้ได้ ยังการอีกแผนกหนึ่งที่กระทรวงโยธาธิการเคยทำ เช่นการซ่อมพระอารามแลหล่อพระ เป็นต้น อยากจะยกขึ้นเป็นอีกกรมหนึ่งเป็นแผนกการช่างอย่างประณีต แลควรจะยกกรมพิพิธภัณฑ์ซึ่งพระยาวิสุทธร้องว่า

จะดูแลไปไม่ไหวนั้นมาบวกด้วย เพราะเป็นเรื่องของโบราณทำนองเดียวกัน กรมนี้จะมีผู้บัญชาการขึ้นตรงต่อพระเจ้าแผ่นดิน แล้วแต่จะไปฝากไว้ในกระทรวงใดก็ได้ ตามแต่จะเหมาะกับบุคคล ในชั้นนี้จะมอบให้กรมพระนเรศร์ทรงเป็นผู้บัญชาการอีกส่วนหนึ่งด้วย เข้าใจว่าเมื่อเจ้าพระยาวงษาเข้าไปทำการในหน้าที่เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ จะได้ตั้งหน้าดำริแต่การไปมาค้าขายให้ติดต่อกันแล้วก็จะเป็นที่เบาใจ ข้าหลวงโยธาอย่างที่มีอยู่เดี๋ยวนี้ก็จะให้เป็นโปวินชันอินยิเนียสำหรับผู้เป็นผู้แนะนำแลดำริตลอดไปในการโยธาทั้งปวงดังนี้

ที่ประชุมเห็นชอบด้วยกระแสพระราชดำริ แล้วมีพระราชดำรัสว่า ชื่อกระทรวงโยธาธิการไม่ตรงกับรูปการที่จะจัดใหม่นี้ ควรจะเปลี่ยนชื่อเสียใหม่ ที่ประชุมปรึกษาเรื่องชื่อกระทรวงโยธา-ธิการแลชื่อกรมต่าง ๆ ที่จะจัดใหม่ ตกลงกันว่ากระทรวงโยธาธิการ เปลี่ยนเป็นกระทรวงคมนาคม กรมคลองที่จะยกไปขึ้นในกระทรวงคมนาคมชื่อกรมทาง กรมการช่างอย่างประณีตนั้น ชื่อกรมศิลปากร

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาศรีสุนทรร่างประกาศตามที่ตกลงในที่ประชุมนี้

พระยาศรีสุนทรรับพระบรมราชโองการ

กระทรวงยุติธรรม

ประกาศพระบรมราชโองการ โปรดเกล้า ฯ ให้สร้างศาลสถิตยยุติธรรม วัน ๖๕ ๖ ค่ำ ปีมะเมียจัตวาศก ศักราช ๑๒๔๔

ประกาศพระบรมราชโองการ ตั้งกระทรวงยุติธรรม วันที่ ๒๕ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐

พระราชหัตถเลขา บันทึกเรื่องเนติบัณฑิตยสภา พ.ศ. ๒๔๕๗

ศาลสถิตยยุติธรรม

ศุภมัสดุ พระพุทธสาสนกาล เปนอดีตภาคล่วงแล้ว ๒๔๒๔ พรรษา จุลศักราช ๑๒๔๔ ปรัตยุบันกาลดุรงคสังวัจฉระวิสาขมาศ ชุษณปั๊กษจตุดถีดฤถี ศุกรวารบริจเฉทกาลกำหนด พระบาทสมเดจพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามกุฎ บุรุษยรัตน-ราชรวิวงษ วรุตมพงษบริพัตร วรขัติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาติ สังสุทธเคราะหณี จักรกรีบรมนารถ มหามกุฎราชวรังกูร สุจริตมูลสุสาธิตอรรคอุกฤฐไพบูลยบุรพาดุลยกฤตาภินิหาร สุภาธิการรังสฤษดิ์ ธัญญลักษณวิจิตรโสภาคยสรรพางค์ มหาชโนตตมางค์ประนต บาทบงกฎยุคลประสิทธิสรรพศุภผล อุดมบรมสุขุมาล ทิพยเทพาวตาร ไพศาลเกียรติคุณอดุลยพิเศศ สรรพเทเวศรานุรักษ วิศิฐศักดิสมยา พินิตประชานารถ เปรมกระมลขัติยราชประยูร มูลมุขมาตยาภิรมย อุดมเดชาธิการ บริบูรณคุณสาร สยามาทินกร วรุตเมกราชดิลก มหาปริวารนายก อนันตมหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเสศศิรินธร อเนกชนนิกรสโมสรสมมดิ ประสิทธิวรยศมโหดมบรมราชสมบัติ นพปดลเสวตรฉัตราดิฉัตร ศิริรัตโนปลักษณมหาบรมราชาภิเศกาภิศิตสรรพทศทิศวิชิตไชย สกลมไหยสวริยมหาสวามินทร มเหศวรมหินทรมหารามาธิราช วโรดมบรมนารถชาติอาชาวไศรย พุทธาทิไตรยรัตนสรณารักษอดูลยศักดิอัคนเรศราธิบดี เมตตากรุณาสีตลหฤทัย อโนปไมยบุญการ สกลไพศาลมหารัษฎาธิบดินทร ปรมินทรธรรมิกมหาราชาธิราชบรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชดำริห์ว่า กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร มหินทรายุทธยานี้ นับจำเดิมตั้งแต่ ณ วัน ๑ ๑๐ ๖ ค่ำ ปีขานจัตวาศก ศักราช ๑๑๔๔ ซึ่งเปนวันพระบาทสมเดจพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ ประฐมบรมกระษัตริย ทรงสฐาปนาหลักพระนคร มาจนถึงวัน ๖๕๖ ค่ำ ปีมเมียจัตวาศก ศักราช ๑๒๔๔ นี้บรรจบครบร้อยปี เปนบรมราชธานีมหานครใหญ่สมบูรณ ปราศจากการศึกสงครามเปนความศุขอย่างยิ่ง ราษฎรข้าขอบขันธ์สีมาพระราชอาณาเขตร ได้ตั้งน่าทำมาหากินเจริญบริบูรณด้วยทรัพย์สมบัติ แลรุ่งเรืองด้วยความรู้ในวิชาแลทางค้าขายโดยวิจิตรพิศดารเปนอันมาก พระราชกิจในการรักษาประโยชน์ความศุขแลดำรงความยุติธรรม เปนสิ่งสำคัญที่จะต้องทรงพระอุสาห์ดำรงรักษาโดยพระสุตพิริยปรีชาอุสาหะ เพื่อจะขจัดตัดเสียซึ่งการอาสัตยอาธรรมทั้งปวง แลต้องป้องกั้นแหนหวงศัตรูภายนอกภายใน มิให้มีโอกาศล่วงเกินเบียดเบียนราษฎรให้เดือดร้อนได้ มิได้ทรงเอื้อเฟื้อแก่ความศุขในพระองค์ ฤๅพระบรมราชอิศริยยศทรงพระราชประสงค์แต่จะเลิกล้างการที่ไม่เปนธรรมให้น้อยให้หมดไปถ่ายเดียว สู้ทรงอุสาหสอดส่องหาในสรรพธรรม แลสรรพการที่จะเปนเครื่องเกื้อกูลแก่ความศุขความเจริญยิ่งมั่นคงของพระราชอาณาเขตรแลราษฎร มาประดิษฐานทนุบำรุงให้เกิดมีแลยืนอยู่เปนคุณสืบไป แต่ทรงพระราชดำริห์เห็นว่าในการทั้งปวงเหล่านี้ การยุติธรรมอันเดียวเปนการที่สำคัญยิ่งใหญ่ เปนหลักเปนประธานการชำระตัดสินความทุกโรงศาล เปนเครื่องประกอบรักษาให้ความยุติธรรมเปนไป ถ้าจัดได้ดีขึ้นเพียงใด ประโยชน์ความศุขของราษฎรก็จะเจริญยิ่งขึ้นเท่านั้น เพราะฉนั้นจึงได้ทรงพระอุสาหไต่สวนในพระราชกำหนดกฎหมายเก่าใหม่ แลการที่ลูกขุนตระลาการได้

กระทำแต่ก่อน ๆ สืบมาจนทุกวันนี้ จนทราบแจ้งตลอดด้วยมหันต-พริยญาณ แล้วทรงพระราชพินิจฉัยสอบด้วยกฎหมายอย่างธรรมเนียมในประเทศที่ใหญ่ทั้งปวง ที่ในทุกวันนี้ภาษาปรากฏกันว่าราษฎรได้ความศุขเปนอย่างยิ่งนั้น ๆ โดยลเอียดตลอดแล้ว ทรงพระราชดำริหเห็นว่า การอย่างธรรมเนียมพิจารณาตัดสินความมากมายหลายศาลหลายกระทรวง แลผู้มีอำนาจต่าง ๆ ทั้งปวง บังคับบัญชาว่ากล่าวเอาเองแทบจะทุกกระทรวง พนักงานสับสนปะปนกันกับราชการอื่น ๆ นั้น เปนเครื่องกีดกั้นให้การยุติธรรมเกิดยาก จำเปนจะต้องจัดรวมเข้าให้เปนแห่งเดียวกัน แลจัดให้ผู้พิพากษาผู้พิจารณามีน่าที่พนักงานแต่ที่จะทนุบำรุงรักษายุติธรรมอยู่ฝ่ายเดียว มิให้เกี่ยวในราชการอื่น ๆ ได้ ตัดเหตุที่เปนช่องของการที่ไม่เปนธรรม แลเพิ่มเติมเปิดช่องโอกาศของการที่จะให้เจริญในทางยุติธรรมทุกอย่างที่คิดเหนได้ในเวลานี้ทุกสิ่งทุกประการ ได้ทรงพระราชดำริหการตลอดสำเร็จแล้ว จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒนพิพัฒนศักดิ อรรคยโสดมบรมนารถ ปรรุตมามาตย-มหาเสนาบดีวรคชสีห์สิงหมุรธาธร ทักษิณนครคามรัษฎานุกิจการทวยหาญพลพยุหเนตร นเรศวรนายกสยามดิลกเสนางคนฤบดินทรปรมินทรมหาราชวโรปการกิจ สรรพสิทธิยุติธรรมธาดาอภัยพิริย-ปรากรมพาหุ สมุหพระกระลาโหม เรียกเมสเยอแกรซีบราเดอ รับจ้างกะการทำศาลหลวง มีแผนที่กว้างยาวสูงต่ำดังนี้ ตึกหลังใหญ่พื้นสองชั้น โดยสูงตั้งแต่ดินขึ้นไปหกวาคืบ ตั้งแต่ถานหอนาฬิกาสูงพ้นจากตึกหลังใหญ่ขึ้นไปถึงยอดซุ้มนาฬิกาสิบเจ็ดวาสามศอกคืบ ตึกหลังใหญ่ยาวสามสิบห้าวาสามศอกคืบ กว้างในที่กลางขาดหลังผนังสิบสองวาศอก ตึกแถวซ้ายสูงสามวา ขวาสูงสามวา ยาวด้านละ

เจ็ดวาสองศอกคืบ กว้างห้าวาสองศอก รวมเปนเขตรศาลโดยยาวห้าสิบหกวา โดยกว้างสิบสองวา กำหนดพระราชทรัพย์เหมาเปนราคาค่าจ้างแลค่าสิ่งของต่าง ๆ รวมเปนเงิน สองพันสี่ร้อยยี่สิบเจ็ดชั่งกับสี่ตำลึง นายช่างได้ทำรากตึกสมควรที่จะวางศิลาฤกษได้ ครั้น ณ วัน ๖ ๕ ๖ ค่ำ ปีมเมียจัตวาศก ศักราช ๑๒๔๔ ซึ่งเปนวันบันจบรอบร้อยปี จึ่งเสดจพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตรา มาทรงวางศิลาก่อพระฤกษ วันเดียวกันกับพระฤกษประฐมบรมราชานุศสาวรีย แล้วพระราชทานนามว่า (ศาลสถิตย์ยุติธรรม) เปนที่ประชุมลูกขุนตระลาการขุนศาลทุกกระทรวง แลเปนที่เกบรักษาพระราชกฤตยฎีกากฎหมาย พระราชบัญญัติเก่าใหม่ รวบรวมไว้ในที่เดียวนี้ทั้งสิ้น เพื่อจะให้สอบสวนง่าย แลให้การเสรจคดีได้โดยเรว เปนที่เบาใจของผู้ต้องคดีทั้งปวง แล้วโปรดเกล้า ฯ ให้จาฤกเรื่องที่ทรงพระราชดำริหสร้างศาลหลวงนี้ ไว้ในหิรัญบัตรบรรจุหีบไว้ในแท่งศิลาใหญ่ ซึ่งเปนศิลาประฐมฤกษ เพื่อให้เปนสิ่งสำคัญประจำอยู่กับศาลสืบไปภายน่า ขอให้ธรรมเนียมยุติธรรมนี้จงเจริญรุ่งเรืองแผ่ไพศาล แลจิรถิติกาลอยู่ชั่วฟ้าแลดิน สมดังพระบรมราชประสงค์โดยสุจริตนี้เทอญ. ฯ

หมายเหตุ :– พระราชปรารภข้างต้นนี้ ได้คัดลอกจากคำจารึกในหิรัญบัตร ซึ่งขุดพบที่อาคารศาลแพ่งเดิม ตำบลพระบรมมหาราชวัง อำเภอพระนคร จังหวัดพระนคร เมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม ๒๕๐๓.

กระทรวงยุติธรรม

๒๘ มกราคม ๒๕๐๓

ประกาศ

ตั้งกระทรวงยุติธรรม

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่าทุกวันนี้คดีของราษฎรซึ่งเกี่ยวข้องซึ่งกันแลกันอยู่ตามโรงศาลต่าง ๆ ทั้งปวงนั้น มีมากขึ้นทุกวัน เพราะอาศัยราษฎรพลเมืองมีการค้าขายเกี่ยวข้องพัวพันถึงกันมากขึ้น ประการหนึ่งศาลที่จะพิจารณาคดีของราษฎรนั้นก็แยกย้ายอยู่หลายกระทรวง ทั้งผู้พิจารณาแลผู้พิพากษาก็อยู่ในที่ต่างกัน ผู้พิพากษาจะบังคับความชี้ขาดปรับสัตย์ตัดสิน ก็อาศัยแต่ในถ้อยคำสำนวนที่ในกระดาษสมุดไม่ได้เห็นด้วยจักษุในการพิจารณาเลย จึ่งเป็นช่องอุบายทางทุจริตของตุลาการแลคู่ความ แม้แต่อย่างต่ำก็เป็นทางที่จะชักประวิงให้ความช้าไปได้ต่าง ๆ คดีของราษฎรจึ่งได้คั่งค้างทับถมอยู่ตามกระทรวงโรงศาลนั้น ๆ มากขึ้นทุกที กว่าจะแล้วได้แต่ละเรื่องก็ช้านานเป็นการเสียเวลาทำมาหากินของราษฎร ได้ความลำบากในเรื่องนี้เป็นอันมาก

ได้ทรงพระราชดำริจะแก้ไขเหตุการณ์เหล่านี้ให้เรียบร้อยดีขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์แก่อาณาประชาราษฎรทั่วพระราชอาณาจักร จึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้นได้บังคับบรรดาคดีความทั้งปวง ตามที่จะกล่าวต่อไปนี้

ข้อ ๑ กระทรวงยุติธรรมนี้มีเสนาบดีเปนประธาน เพื่อจะได้บังคับแลแก้ไขการขัดข้องในคดี แลรับผิดรับชอบให้การพิพากษาแลพิจารณาเปนไปโดยสะดวก แลเปนยุติธรรมมีหน้าที่แผนกหนึ่งต่างหากจากการพิพากษา แลพิจารณาคดีนั้น แลมีเจ้าพนักงานสำหรับกระทรวงตามสมควร

ข้อ ๒ สรรพคดีทั้งปวงที่ได้พิจารณาอยู่ในกระทรวงต่าง ๆ คือ ศาลนครบาล ๑ ศาลแพ่งเกษม ๑ ศาลแพ่งกลาง ๑ ศาลกรมวัง ๑ ศาลอาญานอก ๑ ศาลอุทธรณ์กรมมหาดไทย ๑ ศาลกรมนา ๑ ศาลกรมท่ากลาง ๑ ศาลกรมท่าซ้าย ๑ ศาลกรมท่าขวา ๑ ศาลต่างประเทศ ๑ ศาลราชตระกูล ๑ ศาลมรดก ๑ ศาลสรรพากร ๑ ศาลธรรมการ ๑ รวมทั้งศาลฎีกาด้วยเปน ๑๖ ศาล กับศาลฝ่ายพระราชวังบวรที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ ได้พิจารณาคดีทั้งปวง แลที่ขึ้นอยู่แก่อธิบดีกรมต่าง ๆ นั้น ให้ยกคดีเหล่านี้ กับผู้พิจารณาตระลาการในกระทรวงศาลทั้งปวงมารวมยังศาลสถิตยยุติธรรมที่ตั้งขึ้นเปนกระทรวงใหญ่ ได้บังคับบัญชาคดีทั้งปวงเปนแห่งเดียวกัน

ข้อ ๓ ศาลทั้งปวงที่ได้พิจารณาคดีมาแต่เดิมนั้นมากกว่าที่สมควรแก่กาลปัจจุบันนี้ไป ให้แบ่งตัดศาลเหล่านี้เสียบ้าง รวมกันบ้าง ให้คงมีเปนศาลใหญ่อยู่แต่ ๗ ศาล คือยกศาล ศาลฎีกา เรียกเปนศาลอุทธรณ์คดีหลวง ๑ ศาลอุทธรณ์มหาดไทยเปนศาลอุทธรณ์คดีราษฎร ๑ ศาลนครบาลกับศาลอาญานอกรวมกันเรียกว่า ศาล

พระราชอาญา ๑ ศาลแพ่งเกษม ศาลกรมวัง ศาลกรมนา รวมกันเรียกว่าศาลแพ่งเกษม ๑ ศาลแพ่งกลาง ศาลกรมท่ากลาง ศาลกรมท่าซ้าย ศาลกรมท่าขวา ศาลธรรมการ ศาลราชตระกูล รวมกันเรียกว่า ศาลแพ่งกลาง ๑ ศาลสรรพากร ศาลมรดก รวมกันเรียกว่า ศาลสรรพากร ๑ ศาลต่างประเทศคงตามเดิม ๑ รวมเปน ๗ ศาลเท่านี้

ข้อ ๔ จะโปรดเกล้าฯ ให้มีอธิบดีสำหรับพิพากษาบังคับบัญชาในการพิจารณาคดีในศาลนั้น ๆ เฉพาะศาล แลมีผู้พิจารณาสำหรับศาลโดยละเอียดมากและน้อยตามสมควร ส่วนคดีเก่าที่ก้าวก่ายไขว้กระทรวงกัน (เปนต้นว่า ความในศาลธรรมการที่เปนนครบาล) นั้น ก็ให้จัดยกไปว่าตามศาลที่เปนเจ้าหน้าที่ในศาลนั้นๆ ให้เรียบร้อยตามรูปความ

ข้อ ๕ ราษฎรที่มีอรรถคดีทุกวันนี้ บางคนก็ไปฟ้อง ณ ศาลหลวง บางคนก็ทำเรื่องราวยื่นต่ออธิบดีเจ้ากระทรวงศาลต่างๆเปนการยุ่งก้าวก่าย มีเหตุที่แย่งกระทรวงกันเปนต้น เพราะฉะนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมรับฟ้องขึ้นในกระทรวงยุติธรรมอีกกรม ๑ สำหรับรับฟ้อง แลเรื่องราวทั้งปวงของราษฎรที่จะเกิดขึ้นใหม่ให้ผู้ประทับฟ้องประทับไปยังศาลทั้ง ๗ นั้นให้ถูกต้องด้วยพระธรรมนูญ แลตามรูปความที่เปนแพ่งหรืออาญา มิให้ประทับตามความเปนพิเศษแห่งบุคคลดังเปนมาแล้วแต่เดิม แลห้ามมิให้

ราษฎรที่มีอรรถคดีไปทำเรื่องราวยื่นอธิบดีเจ้ากระทรวง แลกรมอื่น ๆ เว้นไว้แต่เรื่องราวร้องทุกข์ หรือร้องกล่าวด้วยเรื่องในกระทรวงนั้น ๆ

ข้อ ๖ เมื่อยกศาลฎีกาไปเป็นศาลอุทธรณ์คดีหลวงในกระทรวงยุติธรรมสำหรับพิจารณาความอุทธรณ์ คำพิพากษาตัดสินของศาลต่ำนั้นแล้ว ให้ยกฎีกาทั้งปวงที่ยังคั่งค้างอยู่ไปพิจารณาทั้งสิ้นด้วย ส่วนความที่จะเป็นฎีกาต่อไปนั้น ให้ราษฎรทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกาได้แต่ในการกล่าวโทษ คำพิพากษาศาลอุทธรณ์คดีหลวง แลศาลอุทธรณ์คดีราษฎร แลกล่าวโทษเสนาบดีเจ้ากระทรวงทั้งปวง หรือในข้อความร้องทุกข์ที่ไม่เกี่ยวในเรื่องเป็นความฎีกาชนิดนี้เป็นอย่างสูงสุดที่ควรจะได้รับพระบรมราชวินิจฉัยในคดีนั้น ถ้ามีเหตุจะต้องพิพากษาพิจารณาไต่สวนต่อไป จะได้โปรดเกล้า ฯ ทรงตั้งองคมนตรีเป็นครั้งเป็นคราว ให้ชำระไต่สวนหรือเรียงความเห็นทูลเกล้า ฯ ถวายเป็นการพิเศษ หรือจะโปรดเกล้า ฯ ให้ที่ประชุมเสนาบดีปรึกษาตัดสินความอื่นนอกจากนี้ ห้ามมิให้ราษฎรทำฎีกาทูลเกล้า ฯ ถวาย

ข้อ ๗ วิธีเก็บค่าธรรมเนียม แลค่าสิบลดความซึ่งใช้อยู่ในโรงศาลทั้งปวงมาแต่ก่อนนั้นให้เลิกเสีย ให้คงอยู่แต่ ๑๐ ลดความมรดก นอกนั้นให้เก็บตามอัตราที่ได้ตั้งพิกัดไว้ใหม่ในตารางดังนี้

พิกัดค่าธรรมเนียมศาล

ชื่อค่าธรรมเนียม	ศาลหัวเมืองทั้งปวง	ศาลกองตระเวน	ศาลในกระทรวงยุติธรรมแลศาลข้าหลวง	ศาลอุทธรณ์ในกระทรวงยุติธรรม	ศาลฎีกา
ฟ้อง	๔ บาท	๔ บาท	๑๐๐ ละ ๒ กึ่ง ตามรูปความ	๑๐๐ ละ ๔ ตามรูปความ	๑๐๐ ละ ๖ ตามรูปความ
ประกัน	๒ บาท	๒ บาท	๒ บาท	๒ บาท	๒ บาท
สืบ	๖ บาท	๖ บาท	๖ บาท	๖ บาท	๖ บาท
ตัดสิน	๘ บาท	๘ บาท	๒๐ บาท	๔๐ บาท	๘๐ บาท
ทุเลามีคำ	๔ บาท	๔ บาท	๔ บาท	๔ บาท	๔ บาท
ยอม	๖ บาท	๖ บาท	๑๐ บาท	๒๐ บาท	–
คัดสำนวน	๔ บาท	๔ บาท	๔ บาท	๔ บาท	๔ บาท

ข้อ ๘ ค่าธรรมเนียมความซึ่งฝ่ายโจทก์ฝ่ายจำเลยต้องเสียนั้น แต่นี้ต่อไปให้ผู้แพ้ต้องเสียฝ่ายเดียว

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๕ เดือนมีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ เป็นวันที่ ๘๕๓๖ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

คัดจากประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๒–๑๓–๑๔ กฎหมาย ร.ศ. ๑๐๘ ถึง ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๒ ถึง ๒๔๓๗) หน้า ๗๔.

บันทึกเรื่อง

เนติบัณฑิตยสภา

(Bar Association)

ว่าด้วยตำแหน่งพิเศษ

๑ สภานี้ เป็นสภาในพระบรมราชูปถัมภ์ (คล้ายหอพระสมุดเก่า)

๒ รัฐบาลบำรุง โดยจ่ายเงินให้ตามสมควร

๓ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมสภานายกพิเศษ (Honorary President) โดยตำแหน่ง (Ex-officio) แลอธิบดีศาลฎีกาเป็นที่ปรึกษาพิเศษ (Honorary Adviser) โดยตำแหน่ง

ว่าด้วยกรรมการ

๔ มีกรรมการผู้ปกครองสภานี้ มีนายก (President) เป็นประธาน มีเจ้าหน้าที่รองลงมาตามแต่จะเหมาะแก่การ คือ เลขาธิการ เหรัญญิก บรรณารักษ์ เป็นต้น กับมีกรรมการที่ปรึกษา (จำนวนแล้วแต่จะกำหนด แต่เห็นว่ารวมทั้งนายกแลเจ้าหน้าที่ด้วยแล้ว กรรมการไม่ควรมีเกินกว่า ๑๕ คน)

๕ ผู้ที่จะเป็นกรรมการต้องเป็นเนติบัณฑิตแลเป็นผู้ที่อยู่ในหน้าที่ราชการ

ในชั้นต้น เมื่อเริ่มตั้งสภาอันนี้ขึ้น ควรให้เสนาบดียุติธรรมปรึกษาหารือกับอธิบดีศาลฎีกาเลือกตั้งกรรมการขึ้นก่อนสัก ๗ คนก็พอ

ต่อไปเมื่อได้มีกรรมการขึ้นแล้ว จึ่งให้กรรมการนั้นเองเลือกกรรมการเพิ่มเติม แต่ต้องได้รับอนุมัติของเสนาบดีก่อน จึ่งจะรับตำแหน่งได้

กรรมการเมื่อได้รับเลือกแล้ว ให้คงเป็นกรรมการไปจนตลอดเวลาที่อยู่ในราชการ เว้นเสียแต่จะขอลาออกเองก็ให้ออกได้ แต่ถ้าผู้ใดต้องออกจากราชการแล้ว ต้องออกจากตำแหน่งกรรมการด้วยทีเดียว เป็นของตามกัน (ipso facto)

๖ ให้กรรมการสภาเลือกคน ๑ ในหมู่ตนขึ้นเป็นนายก แลเมื่อได้รับอนุมัติแห่งเสนาบดีแล้ว จึ่งรับตำแหน่งได้ นายกนั้นให้อยู่ในตำแหน่ง ๓ ปี แลจะรับเลือกต่ออีกก็ได้ (may be re-elected)

๗ ส่วนเจ้าหน้าที่อื่น ๆ ในสภากรรมการมีเลขาธิการ เป็นต้น ให้นายกเป็นผู้ตั้งขึ้น แลให้อยู่ในตำแหน่งตลอดเวลาที่นายกผู้ซึ่งตั้งนั้นคงอยู่ในตำแหน่ง หรือถ้ามีเหตุอันจำเป็น นายกจะให้เจ้าหน้าที่ผู้ใดผู้ ๑ ออกจากตำแหน่งหน้าที่นั้น ๆ ก็ได้ แต่ถึงออกจากหน้าที่แล้ว ก็ยังคงเป็นกรรมการสามัญอยู่ได้ นอกจากที่จะต้องออกจากราชการจึ่งจะต้องออกจากกรรมการด้วย ดังกล่าวมาแล้ว

อำนาจแลหน้าที่ ๘ สภานายก (คือเสนาบดี) มีอำนาจแลหน้าที่กำกับกิจการทั้งปวงของเนติบัณฑิตยสภา แลข้อความใด ๆ ที่กรรมการได้ปรึกษาตกลงกันแล้ว ต้องได้รับอนุมัติแห่งสภานายกก่อน จึ่งจะจัดให้เปนไปตามที่ปรึกษากันนั้นได้ ทั้งกฎข้อบังคับก็ต้องรับอนุมัติก่อนจึ่งจะใช้ได้

อนึ่ง ในการประชุมของกรรมการ สภานายกมีอำนาจไปนั่งเปนประธานได้ทุกคราว แต่ถ้าไม่ได้ไปนั่งในที่ประชุมก็มีอำนาจเรียกรายงานการประชุมจากนายก

๙ ที่ปรึกษาพิเศษ (คืออธิบดีศาลฎีกา) มีหน้าที่เปนผู้แนะกรรมการในกิจการอันเกี่ยวข้องในวิชากฎหมาย เพราะฉะนั้นมีอำนาจที่จะเข้าไปนั่งในที่ประชุมกรรมการได้ทุกคราว กับแสดงความเห็นในเรื่องกฎหมายได้ในที่ประชุม หรือถ้ามีความเห็นอย่างใดอย่าง ๑ ซึ่งได้แสดงแล้วในที่ประชุม แต่กรรมการยังไม่เห็นด้วยพร้อมกันก็ดี หรือมีความเห็นซึ่งไม่เหมาะที่จะแสดงกลางที่ประชุมก็ดี มีอำนาจส่งความเห็นตรงไปยังสภานายกโดยตรงได้

๑๐ นายกแห่งกรรมการมีหน้าที่เปนผู้จัดกิจการของสภาให้ดำเนินไปให้สะดวก เพราะฉะนั้นมีอำนาจบังคับบัญชาเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ แห่ง

สภานี้ในการงานในหน้าที่ตามที่จะได้มีกำหนดไว้ในข้อบังคับ (Rules) แลกฎเพิ่มเติม (Bye-Laws) แห่งสภา ตามที่กรรมการจะได้ปรึกษาตกลงกันตั้งขึ้นไว้เพื่อปกครองหรือแถลงระเบียบการของสภานี้

โดยปรกตินายกเป็นประธานในที่ประชุมกรรมการขณะเมื่อปรึกษากิจการ แต่ถ้าคราวใดสภานายกพิเศษไปในที่ประชุมนั้นด้วย จึ่งให้สภานายกเป็นประธาน แลถ้าคราวใดสภานายกมิได้ไปในที่ประชุมนั้นด้วยแล้ว ก็ให้นายกรายงานเหตุการณ์โดยย่อ หรือถ้าสภานายกต้องการก็ต้องรายงานโดยพิสดาร

๑๑ ส่วนเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ มีเลขาธิการเป็นต้นนั้น มีหน้าที่ต่าง ๆ กัน (ตามแต่จะกำหนดให้เหมาะแก่การงาน)

๑๒ กรรมการที่มิใช่เจ้าหน้าที่ เป็นที่ปรึกษาทุกคน ซึ่งนายกจะได้นัดไปประชุมกันปรึกษากิจการเป็นครั้งคราวตามแต่จะมีกิจ

กรรมการทุกคน ทั้งเจ้าหน้าที่แลสามัญ มีเสียงเท่ากันในที่ประชุม คือมีอำนาจแสดงความเห็นได้เท่ากันหมด แลถ้ามีปัญหาอันใดอัน ๑ ซึ่งจะต้องวินิจฉัยด้วยคะแนน (Vote) แล้ว ก็มีคะแนนอันมีน้ำหนักเท่ากันทุกคน

การประชุม

๑๓ การประชุมกรรมการ นายกผู้เดียว (หรือผู้ทำการแทนนายกชั่วคราว) มีอำนาจจะสั่งนัด แลเมื่อนัดประชุมคราวใดต้องแจ้งความให้สภานายกพิเศษทราบด้วยทุกคราว

๑๔ ถ้ากรรมการผู้ใดมีปัญหาซึ่งปรารถนาจะนำเสนอเพื่อได้ปรึกษาในที่ประชุมให้ส่งปัญหาไปยังสภานายก ถ้าสภานายกเห็นสมควรก็จะได้นำเสนอในที่ประชุมปรกติ หรือถ้าเป็นการด่วนจะนัดประชุมพิเศษก็ได้

๑๕ การประชุมปรึกษากิจการอันไม่สู้สลักสำคัญ ถ้ามีกรรมการไปอย่างน้อย ๕ นายเป็นองค์ประชุมได้ แต่ถ้าจะวินิจฉัยปัญหาสลักสำคัญอันจะเป็นหลักของการแห่งสภา หรือจะถอนนามสมาชิกออกจากทะเบียนแห่งสภา ต้องมีกรรมการไปอย่างน้อย ๑๐ นายจึ่งจะเป็นองค์ประชุมได้

(ส่วนปัญหาใดจะนับเป็นกิจสลักสำคัญแล้วแต่จะตกลงกันในเวลาประชุมร่างข้อบังคับ)

๑๖ การลงคะแนนจะใช้วิธี........... (แล้วแต่จะตกลงกันในเวลาประชุมร่างข้อบังคับ)

ในเมื่อจะวินิจฉัยปัญหาสลักสำคัญ (ดังกล่าวแล้วในวรรค ๑๕) ต้องมีคะแนนฝ่ายมาก

เป็นส่วน ๒ ใน ๓ จึ่งจะฟังได้ แต่ในปัญหาน้อย ๆ ฝ่ายใดมีคะแนนมากกว่าแม้ ๑ คะแนนก็พอฟังได้

ถ้าเมื่อใดคะแนนเท่ากัน ให้ผู้เป็นประธานเป็นผู้ชี้ขาด

ลักษณะสมาชิก

๑๗ สมาชิกมีเป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) สามัญสมาชิก (Member) คือเนติบัณฑิต

(๒) ภาคีสมาชิก (Licentiate) คือนักเรียนกฎหมาย

(๓) สมาชิกวิเศษ (Honorary Member) คือผู้ที่กรรมการเลือกแลเชิญเป็นสมาชิก โดยเป็นผู้มีวุฒิพิเศษ มีความรอบรู้ในธรรมศาสตร์ (Jurisprudence) หรือรัฐศาสตร์ (Political Science)

๑๘ นักเรียนกฎหมาย ซึ่งได้ลงนามในทะเบียนโรงเรียนกฎหมายแล้ว จะนับว่าเป็นภาคีสมาชิกแห่งสภานี้ทีเดียวก็หามิได้ ถ้าผู้ใดปรารถนาเป็นสมาชิก ก็ต้องให้สามัญสมาชิกผู้หนึ่งเป็นผู้นำ แลกรรมการผู้ ๑ เป็นผู้รับรองส่งนามเสนอในที่ประชุมกรรมการ เมื่อกรรมการได้ลงคะแนนเลือกตั้งให้เป็นสมาชิกแล้ว จึ่งจะเป็นสมาชิกได้

เมื่อได้รับเลือกแล้ว ผู้รับเลือกต้องไปเสีย ค่าธรรมเนียมแก่เหรัญญิก (แล้วแต่จะกำหนดว่า เท่าใด) แล้วเจ้าพนักงานจึ่งจะรับลงนามให้ใน ทะเบียนแห่งสภา แลโฆษณาให้ทราบทั่ว ๆ กัน ด้วย สมาชิกใหม่นั้นจะได้รับประกาศนียบัตร ฉบับ ๑ ซึ่งลงนามนายกแลลงนามสภานายก พิเศษกำกับด้วย เมื่อได้รับประกาศนียบัตรแล้ว จึ่งจะนับว่าเปนภาคีสมาชิกได้

๑๙ ผู้ที่เปนภาคีสมาชิกอยู่แล้ว ถ้าเมื่อ ใดถึงเวลาที่ควรจะเปนสามัญสมาชิกได้ คือเมื่อ สอบไล่เปนเนติบัณฑิตได้แล้ว ก็ให้มีจดหมาย ถึงเลขาธิการแห่งสภา ขอเปนสามัญสมาชิก

จดหมายนี้ให้เลขาธิการนำเสนอที่ประชุม กรรมการ เพื่อกรรมการปรึกษากัน ถ้าไม่มีผู้ คัดค้านแล้ว ก็ให้เลขาธิการบอกไปยังผู้รับเลือก ให้มาเสียค่าธรรมเนียมเช่นครั้งก่อน แล้ว เจ้าพนักงานจึ่งรับลงนามในทะเบียนแห่งสภา แลโฆษณาเช่นอย่างภาคีสมาชิก แล้วสามัญ สมาชิกจะได้รับประกาศนียบัตรอีกฉบับ ๑ ซึ่ง ลงนามนายก แลมีนามสภานายกพิเศษกำกับด้วย

๒๐ ผู้ที่เปนสมาชิกแห่งสภานี้ ต้องเปน ผู้ประกอบด้วยคุณวุฒิสำคัญ ๒ สถาน คือสถาน ๑

ต้องมีความรู้ในทางกฎหมาย อีกสถาน ๑ ต้องเปนคนดีสมควรเปนที่ไว้วางใจได้ แลคนซึ่งถึงแม้จะมีความรู้ดีปานใด ถ้าไม่เปนคนดีด้วยแล้วก็ไม่ควรให้เปนสมาชิกแห่งสภานี้ เพราะฉะนั้น

(๑) สมาชิกที่อยู่ในราชการ แม้ต้องออกจากราชการเพราะมีความผิด เช่นประพฤติทุจริตในหน้าที่เปนต้น ต้องนับว่าขาดจากสมาชิกทีเดียว (แต่ถ้าลาออกเองยังคงเปนสมาชิกอยู่ได้)

(๒) สมาชิกที่มิได้อยู่ในราชการ แม้เมื่อใดประพฤติผิดพระราชกำหนดกฎหมาย จนต้องรับพระราชอาญาจำคุกแล้ว ต้องคัดชื่อออกจากทะเบียน

(๓) สมาชิกที่ประพฤติไม่สมควรแก่หน้าที่ทนายความ ถึงแม้จะมิได้ถึงแก่ต้องรับพระราชอาญาเพราะเหตุนั้นก็ดี แม้มีผู้โจทก์ฟ้องแก่กรรมการ แลกรรมการได้พิจารณาแล้ววินิจฉัยว่าสมาชิกนั้นประพฤติตนไม่สมแก่เกียรติยศแห่งสภา ก็มีอำนาจที่จะสั่งให้ถอนนามผู้ผิดเสียจากทะเบียนได้

๒๑ เมื่อสมาชิกผู้ใดต้องออกแล้ว ให้เจ้าพนักงานคัดนามออกเสียจากทะเบียนแห่งสภาแลโฆษณาข้อความให้ทราบทั่วกันด้วย กับให้เจ้าหน้าที่เรียกประกาศนียบัตรคืนจากผู้ผิด

เครื่องยศสมาชิก ๒๒ สามัญสมาชิกแห่งสภานี้ จะได้รับพระราชทานเสื้อครุยสวมเป็นเกียรติยศ เสื้อนี้สวมนอกเครื่องแต่งกายในราชการได้ทุกเวลา

อนึ่ง เสื้อครุยนี้ เป็นเครื่องยศอย่าง ๑ ซึ่งพระราชทานแต่สามัญสมาชิกแห่งบัณฑิตยสภาโดยจำเพาะ เพราะฉะนั้นผู้ที่มิได้เป็นสามัญสมาชิกหรือสมาชิกพิเศษจะใช้เสื้อครุยนี้ไม่ได้เป็นอันขาด แลถ้าสมาชิกผู้ใดต้องถูกคัดนามจากทะเบียนแล้ว ก็จะใช้เสื้อครุยนี้อีกต่อไปไม่ได้เหมือนกัน

การแสดงความเห็นแห่งสมาชิก ๒๓ สามัญสมาชิก ถ้ามีความเห็นอย่างใดอย่าง ๑ ซึ่งเนื่องด้วยกิจการแห่งสภา จะมีจดหมายแสดงความเห็นของตนไปยังเลขาธิการโดยตรงก็ได้ หรือจะวานให้กรรมการผู้ ๑ นำความเห็นเสนออีกต่อ ๑ ก็ได้

จดหมายแสดงความเห็นนั้น เป็นหน้าที่ของเลขาธิการที่จะทำเสนอนายก ฝ่ายนายกจะปฏิบัติได้สถานใดสถาน ๑ ดังต่อไปนี้

(๑) วินิจฉัยปัญหานั้นเอง แลบัญชาให้เลขาธิการตอบไปยังสมาชิกผู้ส่งปัญหามา

(๒) นำปัญหาเข้าปรึกษาในที่ประชุมกรรมการ

อำนาจพิเศษของสมาชิก

๒๔ สมาชิกแห่งสภานี้ จะได้รับพระราชะทานอำนาจพิเศษ คือ ในขณะเมื่อเป็นทนายว่าความในศาลหลวง จะได้ลำดับอยู่หน้า (take procedence of) ทนายผู้ที่มิได้เป็นสมาชิกและจะได้มีโอกาสชี้แจงคดีก่อนทนายผู้ที่มิได้เป็นสมาชิก ไม่ว่าเป็นทนายฝ่ายโจทก์หรือจำเลย (เว้นเสียแต่ถ้าว่าความต่อสู้กับเจ้าพนักงานผู้รักษาพระอัยการจึ่งจะใช้โอกาสพิเศษอันนี้ไม่ได้)

ค่าบำรุง

๒๕ สามัญและภาคีสมาชิก ต้องเสียค่าบำรุงปีละ........ (แล้วแต่จะตกลงกันในเวลาร่างข้อบังคับ)

(เงินค่าบำรุงนี้ กรรมการจะได้รวบรวมไว้ใช้ในกิจซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่สภา เช่นจัดหาหนังสือตำรา รางวัลพิเศษแก่ผู้แต่งหนังสือแถลงวิชาธรรมศาสตร์ ฯ ล ฯ (แล้วแต่จะตกลงกันในเวลาร่างข้อบังคับ)

นอกจากนี้ยังมีอยู่อีก ๒ ข้อ ซึ่งยังเป็นปัญหาจะต้องวินิจฉัย คือ

(ก) **โรงเรียนกฎหมาย** จะควรมอบให้กรรมการสภานี้จัดการต่อไป หรือจะให้เป็นแต่ช่วยเหลือเพียงใด ก็สุดแล้วแต่จะเห็นเป็นการสะดวกแลเหมาะที่สุด

(ข) หนายความที่มิได้เป็นเนติบัณฑิต จะควรรับลงทะเบียนด้วยหรือไม่ ถ้าจะรับเห็นควรลงไว้ในทะเบียน ๑ ต่างหากจากทะเบียนสามัญแลภาคีสมาชิก แลควรเรียกว่า "สมาชิกสมทบ" (Associate) ไม่จำเป็นต้องได้รับประกาศนียบัตร เป็นแต่เมื่อรับผู้ใดลงทะเบียนสมาชิกสมทบแล้ว ก็แจ้งความไปยังศาลต่าง ๆ เพื่อทราบไว้ เพื่อศาลจะได้ทราบว่าเป็นคนดี ส่วนวิธีรับเข้าและวิธีคัดชื่อออกก็คล้ายๆที่ปฏิบัติในส่วนภาคีสมาชิก ผิดแต่ไม่ต้องให้มีกรรมการเป็นผู้รับรอง ให้สามัญสมาชิกผู้ ๑ นำ อีกนาย ๑ รับรองเป็นอันพอแล้ว

ข้อข้างหน้านี้ทั้งหมด เป็นแต่บันทึกใจความ ไม่ได้ตั้งใจให้ใช้เป็นข้อบังคับทีเดียว เพราะฉะนั้นเมื่อปรึกษากันเห็นว่าข้อใดจะไม่เหมาะแก่การในบัดนี้ จะไม่ใช้ก็ได้ แลเมื่อตกลงกันแล้วว่าข้อใด ๆ บ้างใช้ได้ ก็ควรเก็บข้อความนั้น ๆ ร้อยกรองขึ้นเป็นข้อบังคับสำหรับสภาสืบไป.

(ลงพระปรมาภิไธย) **วชิราวุธ ปร.**

(พระราชหัตถเลขา บันทึกเรื่องเนติบัณฑิตยสภา พ.ศ. ๒๔๕๗)

กระทรวงธรรมการ (ศึกษาธิการ)

ประกาศเรื่องให้เอาของต่าง ๆ มาตั้งหอมิวเซียม จ.ศ. ๑๒๓๘

ประกาศเอกซฮิบิเชน ที่ ๑ จ.ศ. ๑๒๔๓

ประกาศโรงเรียน จ.ศ. ๑๒๔๗

คณะสงฆ์จัดการศึกษาหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๘

รายงานพระอมรโมลี ผู้อำนวยการศึกษามณฑลราชบุรี

ความเห็นที่จะจัดการศึกษาของกระทรวงธรรมการ ร.ศ. ๑๒๑

ความเห็นเจ้าคณะมณฑลจันทบุรี ร.ศ. ๑๒๑

โต้ตอบเรื่องพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๔

ประกาศเรื่องให้เอาของต่าง ๆ มาตั้งหอมิวเซียม

มีพระบรมราชโองการ มานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่พระบรมวงษานุวงษ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแลราษฎรทั้งปวง แลพระสงฆ์ในพระอารามต่าง ๆ ให้ทราบทั่วกันว่า ในการเฉลิมพระชนมพรรษาในปีชาต อัฐศกนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ แลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ เปนอธิบดี แลออฟฟีเซอร์ในกรมทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์ จัดการเอกซฮิบิเชนที่ห้องมิวเซียมตามเคยเหมือนอย่างปีก่อน ๆ แต่ในปีนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดแต่บรรดาซึ่งเปนของหลวงตั้งประดับไว้ห้องหนึ่ง ของที่พระบรมวงษานุวงษ์แลข้าราชการแลราษฎรพระสงฆ์จะมาตั้งให้จัดตั้งไว้ห้องหนึ่งเปนแผนกกัน ของที่ควรจะมาตั้งนั้น คือเครื่องทองรูปพรรณเก่าใหม่ต่าง ๆ ซึ่งเปนฝีมือช่างอย่างดีในเขตแคว้นพระราชอาณาจักรกรุงสยาม กับผ้านุ่งผ้าห่มต่าง ๆ ที่เปนฝีมือช่างชาวสยามทำขึ้น แลผ้าที่ส่งตัวอย่างสั่งออกไปให้ทำเข้ามาแต่ประเทศอินเดีย คือผ้ายกไหม ผ้ายกทองแลแพรแลผ้าไหมสี ผ้าลายสีแลดอกดวงต่าง ๆ ซึ่งเปนชั้นเก่ากับเครื่องหล่อเครื่องปั้นแลเครื่องกลึง แกะสลักแลรูปเขียนซึ่งเปนฝีมือช่างที่ดีในประเทศสยาม ก็ควรจะเอามาตั้งได้ แลเครื่องพลอยหัวแหวนต่าง ๆ ที่เกิดในประเทศเขตเมืองไทย กับเครื่องที่ประดับมุกเปนรูปพรรณต่าง ๆ ให้เลือกคัดเอามาแต่ที่ฝีมือช่างอย่างเอก แล

กัลปังหาสีขาวแดงดำที่เกิดในอ่าวสยามทั้งต้น แลทำเปนรูปพรรณต่าง ๆ แลเครื่องอาวุธหอกดาบมีดรูปต่าง ๆ ที่เปนฝีมือช่างเมืองไทยทำเรียบร้อยสนิทดี ก็ควรจะเอามาตั้งในที่ประชุม ผู้หนึ่งผู้ใดมีของประหลาดที่จะเอามาตั้งในหอมิวเซียมนี้ ขอให้เอามา ณ วันพุธ เดือนสิบ แรมสามค่ำ จนถึง ณ วันอาทิตย์ เดือนสิบ แรมสิบสี่ค่ำ จะให้มีเจ้าพนักงานรับแลลงเลขนำเบอร์ทุก ๆ สิ่งของของผู้ที่เอามา แล้วจะให้ตั๋วพิมพ์ใบเสร็จ ให้กับผู้ที่เอาของมาให้เปนสำคัญ ตั้งแต่ ณ วันอังคาร เดือนสิบเอ็ด แรมค่ำหนึ่ง ถ้าเจ้าของเอาใบเสร็จมาให้ จะได้เอาสิ่งของไปก็ได้ อนึ่ง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับสั่งว่าจะทอดพระเนตรสิ่งของซึ่งเอามาตั้งในหอมิวเซียม แลจะพระราชทานรางวัลให้แก่เจ้าของซึ่งเห็นของเปนประหลาดมาก หรือเปนของฝีมืออย่างดี โปรดในพระราชหฤทัยจะพระราชทานรางวัล

อนึ่ง ผู้ที่จะเอามาตั้งไว้ในหอมิวเซียมนั้น ไม่อยากจะออกชื่อตัว จะใส่ชื่อผู้อื่นก็ได้ หรือจะไม่ใส่ชื่อผู้อื่นจะมาบอกแต่นำเบอร์เลขก็ได้ ถ้าเปนของดีก็จะได้รับพระราชทานรางวัล ชื่อเจ้าของก็จะไม่ปรากฏ ตามแต่ใจผู้ที่จะเอาของมาตั้ง

ประกาศมา ณ วันอังคาร เดือนสิบ แรมสองค่ำ ปีชวด อัฐศกศักราช ๑๒๓๘

ประกาศเอลซฮิบิเชนที่ ๑

"มีพระบรมราชโองการ มานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ให้ประกาศแก่พระบรมวงษานุวงษ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย บรรดาซึ่งจะได้รับคำประกาศฉบับนี้ให้ทราบทั่วกันว่า ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นปฐมพระบรมราชวงษ์ ทรงประดิษฐานกรุงรัตนโกสินทรมหินทรายุธยา ณ ฟากน้ำฝั่งตะวันออก ตำบลบางกอกนี้มา ได้ฝังหลักเมืองในวันอาทิตย์ เดือนหก ขึ้นสิบค่ำ ปีขาล จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๔๔ คิดจำนวนปีตามสุริยคติกาลถึงวันศุกร์ เดือนหก ขึ้นสี่ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๔๔ นี้ บรรจบรอบ ๑๐๐ ปีถ้วนบริบูรณ์ จึงทรงพระราชดำริว่า ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงประดิษฐานกรุงรัตนโกสินทร์ ปราบปรามเสี้ยนศัตรูทั้งภายในภายนอกราบคาบ แลได้ตั้งพระบรมราชวงษ์ปัจจุบันนี้ สืบสันตติวงษ์เนื่องมาถึง ๕ พระองค์ ทั้งแผ่นดินปัจจุบันนี้แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งได้เถลิงถวัลยราชสมบัติ แต่ปฐมแลสืบต่อ ๆ มา ก็ได้ทรงทะนุบำรุงชุบเลี้ยงพระบรมวงษานุวงษ์ ข้าราชการให้ดำรงยศบรรดาศักดิ์สืบตระกูลวงษ์เนื่อง ๆ มา แลทรงปราบปรามศัตรูป้องกันพระนคร แลทะนุบำรุงราษฎรไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้ได้อยู่เย็นเป็นสุขสืบ ๆ มา จนถึงกาลครบ ๑๐๐ ปีล่วงไปแล้วดังนี้ ควรที่พระบรมวงษานุวงษ์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งทวยราษฎรทั้งปวง จะเป็นที่ยินดีชื่นชมระลึกถึงพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นปฐม

บรมมหาราชาธิราช ซึ่งควรนับว่าบิดาผู้ให้เกิดวงษ์ตระกูลยศศักดิ์ แลความสุขสืบมาจนกาลทุกวันนี้ แลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ดำรงรักษาราชประเพณีวงษ์สนองพระองค์ แห่งสมเด็จพระปฐมบรมมหาราชาธิราช แลได้มีพระเดชพระคุณสืบ ๆ มาโดยลำดับ กับทั้งควรจะชื่นชมยินดีแห่งความสุขของตนแลท่านผู้ต้นตระกูล ซึ่งได้พบเห็นบ้านเมืองสงบเรียบร้อยช้านานเกือบจะไม่มีกาลใดกาลหนึ่ง ซึ่งมีในพระราชพงศาวดารว่าจะมีความสุขยืนนานมาได้ถึงเพียงเท่านี้ เพราะทรงพระราชดำริเห็นการทั้งปวงนี้ จึงได้กำหนดพระราชหฤทัยไว้ว่า เมื่อถึงกาลกำหนดครบ ๑๐๐ ปีนี้แล้ว จะมีการสมโภชพระนครเป็นการใหญ่ ให้เป็นที่ชื่นชมยินดีทั่วกัน แลจะได้ทำการฉลองพระเดชพระคุณ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปฐมบรมมหาราชาธิราช แลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งได้สืบสันตติวงษ์ให้ปรากฏพระเกียรติยศต่อไป

แลการซึ่งทรงพระดำริจะจัดการสมโภชพระนคร แลการอื่น ๆ นั้นก็มีมากหลายสิ่งหลายประการ แต่ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศมาบัดนี้ แต่เฉพาะการสิ่งเดียวก่อน คือทรงพระราชดำริว่าทุกวันนี้บ้านเมืองมีความเจริญในการค้าขาย ราษฎรซึ่งทำเรือกสวนไร่นาแลการหากินทั้งปวง ซื้อขายได้ผลประโยชน์มาก การทำมาหากินนั้นจึงได้มีความเจริญขึ้น ควรจะจัดหาสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งเป็นพืชพันธุ์เพาะปลูกอันเกิดขึ้นแลเป็นอยู่ในกรุงสยามเป็นที่เลี้ยงชีวิตแลซื้อขายของราษฎรพลเมืองทั้งปวง แลเครื่องมือซึ่งจะประกอบการเหล่านั้นทุก ๆ อย่าง แลสิ่งของซึ่งได้ทำขึ้นด้วยฝีมือตนเอง ใช้

อยู่ในกรุงสยามแลขายไปต่างประเทศทั้งปวง รวบรวมมาตั้งขึ้นไว้ในที่แห่งหนึ่ง ให้พระบรมวงษานุวงษ์แลราษฎรชาวสยาม แลชาวต่างประเทศได้มาดูเห็นสิ่งของทั้งปวง ซึ่งเราทั้งหลายได้เลี้ยงตัวแลซื้อขายเปนประโยชน์ เพื่อจะเปนที่แนะนำให้เห็นสิ่งทั้งปวงว่าอย่างไรดี อย่างไรไม่ดี อย่างใดควรจะใช้ได้อย่างใด มีอยู่ตำบลใดจะได้เปนที่แนะนำแห่งคนทำมาหากิน แลคนที่จะซื้อขายสินค้าทั้งปวง การที่จะจัดตั้งขึ้นครั้งนี้ บางทีท่านทั้งปวงจะเห็นว่า คิดจะไปเอาอย่างเอกซฮิบิเชนในประเทศทั้งปวง บ้านเมืองเหมือนกันเมื่อไร จะทำได้หรือ ขอแจ้งเสียให้ทราบก่อนว่า การที่เมืองทั้งปวงที่เขาทำเปนการใหญ่นั้น เปนอินเตอนาเชอนนัล เอกซฮิบิเชน คือบอกให้ประเทศทั้งปวงเอาสิ่งของสินค้าในเมืองตัวมาตั้ง ที่จะทำครั้งนี้เปนแต่นาเชอนนัลเอกซฮิบิเชน คือเปนของในเมืองเราทั้งสิ้นถึงโดยว่าจะไม่มีสิ่งใดมาตั้งมากน้อยเท่าใด หรือจะเปนของไม่น่าชมน่าดูเพราะเปนเครื่องทำมาหากิน เปนต้น ก็เปนเครื่องระลึกถึงกาลเก่าว่าเมื่อก่อนหน้าเราได้เห็น ของสิ่งนี้ขึ้นไป ๑๐๐ ปีล้วนแต่เปนของหายากขัดสนสิ้นทั้งนั้น ล่วงมาได้ ๑๐๐ ปีเราบริบูรณ์ขึ้นได้เพียงเท่าใดก็จะเปนที่ยินดีน้ำใจ ที่ได้เห็นความเจริญแห่งบ้านเมืองได้ดังนี้แลการที่ทำเอกซฮิบิเชนอย่างนี้ ก็มีในประเทศเล็ก ๆ ในประเทศทั้งปวงทั่วทุกแห่ง ซึ่งเห็นว่าเปนการมีคุณแก่บ้านเมืองทั่วกัน แต่การที่จะจัดครั้งนั้น จะต้องเกณฑ์ขอแรงพระบรมวงศานุวงษ์แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง เปนพนักงานรวบรวมสิ่งของต่าง ๆ เปนอย่าง ๆ ตามสมควรแก่ตำแหน่งราชการแลกำลังสติปัญญา แล

จำนวนเกณฑ์แลบอกกำหนด สิ่งของแลวิธีที่จะจัดการนั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ กรมหลวงภาณุพันธุวงษ์วรเดช เปนผู้จัดบัญชีส่งมาให้ทราบ ถ้าพระบรมวงษานุวงษ์ข้าราชการผู้ใดรับหมายเกณฑ์แล้ว ขอให้มีความยินดีช่วยจัดการให้สมดังพระราชประสงค์ แลเปนคุณประโยชน์เปนเกียรติยศแก่บ้านเมือง แลตัวท่านทั้งปวงผู้ที่ได้จัดนั้นสืบไป ถ้าท่านทั้งปวงผู้ต้องเกณฑ์มีความสงสัยข้อหนึ่งข้อใดในคำสั่ง ก็มาทูลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์ กรมหลวงภาณุพันธุวงษ์วรเดช ผู้รับพระบรมราชโองการนั้นเถิด

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือนสิบ แรมค่ำหนึ่ง ปีมะเส็ง ตรีศก ศักราช ๑๒๔๓ เปนปีที่ ๑๔ หรือวันที่ ๔๖๘๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

ประกาศโรงเรียน

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศแก่พระราช-วงษานุวงษ์ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาท ผู้ใหญ่ผู้น้อยในพระบรมมหาราชวัง แลพระราชวังบวรกับทวยราษฎรทั้งปวงให้ทราบทั่วกันว่า

ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นว่า การวิชาหนังสือเป็นต้นทางของวิชาความรู้ทั้งปวง สมควรที่จะทะนุบำรุงให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไป เพราะคนในพื้นบ้านเมืองสยามเรานี้ ที่จนโตใหญ่ไม่รู้หนังสือไทยก็มีโดยมาก ที่รู้พออ่านได้เขียนได้ แต่ไม่ถูกถ้วนนั้นก็มีโดยมาก เพราะโรงเรียนที่สอนวิชาตามแบบหลวงมีน้อยไม่พอกับผู้ที่จะเล่าเรียน มีพระราชประสงค์จะให้พระราชวงษานุวงษ์แลบุตรหลานข้าราชการ แลราษฎรทั้งปวง ได้เล่าเรียนศึกษาหนังสือไทยให้รู้โดยละเอียดตามแบบที่ถูกต้อง จึงทรงเสียสละพระราชทรัพย์ออกตั้งโรงเรียนแลจ้างครูสอนบำรุงการเล่าเรียนสิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก โรงเรียนซึ่งได้โปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งขึ้นแล้วตามพระอารามหลวงเป็นหลายแห่ง แลยังทรงพระราชดำริจะให้ตั้งโรงเรียนให้มีสำหรับพระอารามหลวงทุกพระอาราม เพื่อจะให้บุตรหลานของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้เล่าเรียนโดยสะดวก ไม่ต้องเสียเงินทองอะไรเลย แลโรงเรียนสำหรับพระบรมวงษานุวงษ์ก็โปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งขึ้นแล้วที่พระตำหนักสวนกุหลาบแห่งหนึ่ง ยังจะตั้งโรงเรียนสำหรับข้าราชการอีกแห่งหนึ่ง พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ให้จัดการโรงเรียน

ทั้งปวงนี้ ก็เพราะทรงพระมหากรุณาแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน แลมี พระประสงค์จะให้วิชาหนังสือไทยรุ่งเรืองแพร่หลายเป็นคุณแก่ ราชการ แลเป็นความเจริญแก่บ้านเมืองยิ่งขึ้นไป

บัดนี้ ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า ราษฎรตื่นเล่าลือ กันว่า ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนนั้นพระราชประสงค์จะเก็บ เด็กนักเรียนเป็นทหาร ผู้ที่จะส่งบุตรหลานเข้ามาเรียนหนังสือก็มัก จะพากันหวาดหวั่นครั่นคร้ามว่า บุตรหลานจะต้องเป็นทหารเป็น อันมาก ที่พูดเล่าลืออย่างนี้เป็นการไม่จริง ห้ามอย่าให้ผู้ใดพลอย ตื่นเต้นเชื่อฟังคำเล่าลือนี้เป็นอันขาด คนที่ควรจะชักเป็นทหาร ก็มี อยู่พวกหนึ่งต่างหาก ไม่ต้องตั้งโรงเรียนเกลี้ยกล่อมเด็กมาเป็นทหาร เลย อนึ่ง เด็กทั้งปวงนี้ก็แต่ล้วนเป็นบุตรหลานไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ทั้งสิ้นด้วยกัน ถ้าจะเก็บเอามาเป็นทหารเสียตรง ๆ นั้น จะไม่ได้หรือ จะต้องตั้งโรงเรียนเกลี้ยกล่อมให้ลำบากแลเปลืองพระราชทรัพย์ด้วย เหตุใด ผู้ที่เล่าลือโจษกันอย่างนั้นเหมือนเป็นคนไม่มีกตัญญู ไม่รู้ พระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อันทรงพระมหา-กรุณา ทรงพระราชดำริจัดการจะให้เป็นคุณประโยชน์แก่ประชา-ราษฎรทั่วไปในพระราชอาณาจักร

ถ้อยคำของคนเช่นนั้น ใคร ๆ ไม่ควรจะเชื่อเอาเป็นประมาณ ถ้าใครมีบุตรหลานอยากให้ได้เล่าเรียนให้มีวิชาความรู้สำหรับตัว ก็ ส่งเข้าเล่าเรียนในโรงเรียนสอนที่ใกล้เคียงเขตบ้านที่อยู่นั้น ๆ เถิด อย่าคิดหวาดหวั่นครั่นคร้ามด้วยข้อที่บุตรหลานจะต้องติดเป็นทหาร นั้นเลย

ประกาศมา ณ วันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา สัปตศก ๑๒๔๗ (พ.ศ. ๒๔๒๘) หรือวันที่ ๖๐๑๖ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

คณะสงฆ์จัดการศึกษาหัวเมือง

(สำเนา) ที่ ๑๑๕ วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๑ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ [๓๒]

ขอถวายพระพร

อาตมภาพได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาที่ ๑๘/๕๗๘ เรื่องให้แนะนำผู้อำนวยการศึกษาในมณฑลกรุงเทพ ฯ แลกรุงเก่า เพื่อจัดการศึกษาให้ดำเนินเร็วขึ้นอีก อาตมภาพได้ปรึกษาผู้อำนวยการศึกษาทั้งสองมณฑลแล้วเห็นร่วมกันว่า

๑. ในเวลานี้ วิธีสอนตามแบบหลวงยังไม่แพร่หลาย จนถึงเป็นที่นิยมของคนทั้งปวง แลพระสงฆ์ผู้จะสอนได้ตามแบบก็ยังมีน้อยตัว ถ้าจะให้การศึกษาดำเนินเร็ว จำจะต้องพิมพ์แบบเรียนเป็นของหลวง สำหรับแจกทั่วไป เพื่อให้คนได้พบเห็น แลเป็นเครื่องปลูกความนิยม เพราะแบบที่พิมพ์ครั้งแรกแจกไม่ทั่วถึง ตามแผนจัดการศึกษาว่า ต่อไปจะเป็นของจำหน่ายด้วยราคา ในเวลาที่ยังไม่เกิดความนิยม คงจะหาคนลงทุนซื้อไปสอนกันยาก ถ้าเป็นของได้เปล่า เป็นแต่จะต้องศึกษาให้เข้าใจในวิธีสอน พอจะแนะนำให้ใช้สอนกันได้ง่ายขึ้น

๒. อีกประการหนึ่ง เพื่อจะเร่งให้พระในวัดทั้งหลายเข้าใจวิธีสอนเร็วขึ้น ควรมีครูไว้สำหรับจ่ายแนะนำในการสอนให้แก่พระในวัดทั้งหลายตามแต่จะมีได้

๓. เพื่อจะตัดความเปลืองค่าต้องเลี้ยงครูไว้สำหรับจ่าย แลจะให้การนี้เป็นหลักฐาน ต้องคิดจัดการเลือกเอาพระในแขวงหรือในเมืองนั้น ๆ มาฝึกหัดเพื่อได้ความรู้แล้วจะได้สั่งสอนกันต่อ ๆ ไป

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ขอถวายพระพร

(ลงพระนาม) **กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส**

ที่ ๖๒/๖๔๖ **พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท**

วันที่ ๑๒ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๘

ถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ด้วยเมื่อได้ตรวจรายงานพระธรรมไตรโลกแลพระเทพกระวีผู้อำนวยการศึกษามณฑลกรุงเทพ ฯ แลมณฑลกรุงเก่า สังเกตเห็นว่ามีท่าทางที่จะจัดการให้แพร่หลายได้เร็ว แต่ท่านทั้งสองนั้นได้จัดการเต็มตามความอุตสาหะจริงอยู่ แต่ดูเหมือนจะไม่เร็วเหมือนความคิดของผู้อำนวยการมณฑลอื่น ๆ ซึ่งฉันเห็นว่าเป็นไปด้วยไวย คือร้อนน้อยเข้าหน่อยหนึ่งจึงเดือนไป บัดนี้ได้รับหนังสือกรมหมื่นวชิรญาณว่าด้วยเรื่องตำราเรียนที่ได้ตีเป็นของแจกนั้น เป็นอันไม่พอ ถ้าจะขายกลัวจะไม่มีผู้นิยมเพราะเป็นชั้นแรก แจ้งอยู่ในสำเนาหนังสือที่ส่งมาให้ดูด้วยแล้ว

ตำราเรียนที่พิมพ์ไว้แล้ว จ่ายสิ้นตัวแล้วหรือประการใด ถ้าหากว่าสิ้นแล้วหรือจวนจะสิ้น เมื่อคิดเทียบดูตามรายงาน ผู้อำนวยการ

ยังไปตรวจไม่ทั่วถึงแลวัดที่ควรจะจัดได้ยังไม่ได้จัดมีอีกมาก ตำราเรียนคงไม่พอ ถ้าจะเป็นการขายทีเดียวตามที่กะไว้เดิม วัดที่ตั้งโรงเรียนใหม่ในหัวเมือง บางทีจะเป็นที่ขัดข้องได้ เห็นว่าในปีนี้ดีตำราเรียนเป็นของแจก วัดซึ่งจะตั้งโรงเรียนขึ้นใหม่อีกปี ๑ ต่อไปจึงค่อยขายหรือขายพร้อมกันไปด้วยในตำบลซึ่งได้แจกแล้ว ไว้แจกให้แต่วัดที่ได้ตั้งขึ้นใหม่ ก็จะเป็นการสะดวกดี.

สยามินทร์

ที่ ๑๑๕ วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๓ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘

ถึง พระองค์เจ้ากัลยาณประวัติ

ตั้งแต่เดือนกรกฎาคมมา ผู้อำนวยการศึกษาได้จัดภิกษุสามเณรในหัวเมืองให้เข้ามาเล่าเรียนที่มหามกุฎราชวิทยาลัย แต่ฉันไม่มีเวลาที่จะดำริการเรื่องนี้ได้ จึงจำเป็นให้เขาจัดเลี้ยงไปก่อน บัดนี้เป็นเวลาที่ดำริถึงการเรื่องนี้จึงคิดจัดดังนี้ ภิกษุสามเณรใน ๗ มณฑล ๓๙ รูป ตั้งแต่ตุลาคมปีนี้จ่ายค่าเลี้ยงเดือน ๑ รูปละ ๘ บาท หรือ ๖ เดือน ๔๘ บาท รวมเป็นเงิน ๑,๘๗๒ บาท อีกงวดหนึ่งตั้งแต่กรกฎาคมถึงกันยายนปีนี้ เพราะขัดข้องดังกล่าวแล้ว ผู้จัดเลี้ยงเขาเบิกเท่าไรก็จะต้องให้แต่คิดประมาณตามที่จะจ่ายต่อไป รูปละ ๓ เดือนเป็น ๙๓๖ บาท รวมทั้งสองจำนวน ๒,๘๐๘ บาท จำไม่ถนัดว่า ค่าเลี้ยง

พระหัวเมืองกะไว้ ๓,๐๐๐ หรือ ๒,๐๐๐ บาท ถ้า ๓,๐๐๐ จำนวนนี้ก็เป็นพอ แต่คิดทั้งค่าเลี้ยงพระศิริธรรมมุนี กับพระครูวิจิตรธรรม-ภาณีด้วย ก็คงเป็นอันไม่พอ ถ้าค่าเลี้ยงกำหนดไว้ ๒,๐๐๐ บาท ก็ไม่พอแก่จำนวนนี้ อย่างไรก็ดีค่าเลี้ยงคงบกพร่องอยู่ เรื่องนี้ได้เคยปรึกษากับกรมหมื่นดำรงราชานุภาพแล้ว เห็นร่วมกันว่าในเวลานี้แรกตั้งการศึกษาขึ้นใหม่ กำลังมีผู้นิยมจะจำกัดให้น้อยลง ก็จะเสียความนิยมของคนไป คิดผ่อนสั้นผ่อนยาวเอาดีกว่า ทุนที่จะชักมาเจือจานในรายนี้ เห็นอยู่ง่าย ๆ ก็ทุนสำหรับตั้งโรงเรียน เพราะในศก ๓๒ นี้โรงเรียนที่ได้ตั้งแล้วก็ดี แลยังจะตั้งต่อไปก็ดี มีน้อย แลยังเป็นกาลข้างหน้าอยู่ด้วย

อีกประการหนึ่ง ค่าหนังสือแลเครื่องเล่าเรียนสำหรับภิกษุสามเณรเหล่านั้น จะให้ผู้อำนวยการออกก็เห็นไม่ชอบ ควรจะต้องเป็นของหลวง แลภิกษุสามเณรเหล่านั้นนุ่งห่มอยู่ข้างเปรอะเปื้อน เห็นว่าจะต้องแจกสบงจีวรให้ด้วยเพื่อกันปฏิกูลในห้องเรียน

ฉันได้ส่งบัญชีภิกษุสามเณรเหล่านั้นมา ขอเธอทูลปรึกษากรมหมื่นดำรงราชานุภาพ แล้วจัดการเรื่องนี้ให้ตลอดไป.

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

(สำเนา) วัดบวรนิเวศวิหาร

ที่ ๑๑๔ วันที่ ๑๑ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘ (๓๒)

ขอถวายพระพร

พระอมรโมลี ผู้อำนวยการศึกษาในมณฑลราชบุรี ได้ถวายพระพรลาออกไปตรวจการมณฑลนั้นกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ แล้วได้ยื่นรายงานแลขอพระราชทานถวายพระราชกุศล

ตามรายงานฉบับนี้ ในมณฑลนี้ การปกครองคณะเป็นไปเรียบร้อย เว้นไว้แต่คณะรามัญเมืองราชบุรีที่แยกเป็นแผนกเมืองนั้นเองแลแผนกเมืองศรีสวัสดิ์แต่ตั้งอยู่ในตำบลเดียวกัน อุปัชฌาย์ในเมืองราชบุรีแลเพชรบุรีอยู่ข้างมีมาก แต่การให้อุปสมบทกุลบุตรยังทำเรียบร้อยทุกเมือง อธิกรณ์ในเมืองนี้ไม่ใคร่จะมีในเวลาที่ผู้อำนวยการออกไป อธิกรณ์ไม่มีค้างอยู่เลย ความทำนุบำรุงวัดของพวกชาวบ้านเป็นประมาณกลาง

ส่วนการทางศาสนา กล่าวเป็นพื้นทั่วไป ความปฏิบัติของพระสงฆ์ในเมืองสมุทรสงคราม อยู่ข้างทรามโดยมาก ในเมืองนอกจากนั้นเรียบร้อยดีโดยยิ่งบ้างหย่อนบ้าง นอกจากเมืองเพชรบุรีในเมืองอื่นหาผู้มีความรู้แลเอาใจใส่ในการสั่งสอนได้น้อย การถือแลเข้าใจของพระสงฆ์ว่าได้เอาใจใส่ในกิจทางศาสนา ก็มีเฉพาะแต่ว่าได้ทำการปฏิสังขรณ์อย่างเดียว พระสงฆ์ผู้เอาใจใส่ในการสั่งสอนที่ควรยกย่อง คือเจ้าอธิการช่วง วัดโชติทายการาม เมืองราชบุรี ๑ เจ้าอธิการสุด วัดเทวสังฆาราม เมืองกาญจนบุรี ๑ พระครูมหาสิทธิการวัดบ้านแหลมเมืองสมุทรสงคราม ๑ เมื่อกล่าวโดยเฉพาะควรชมพระสงฆ์เมืองเพชรบุรี ทั้งในส่วนแห่งความปฏิบัติเรียบร้อยทั้งในส่วนแห่งความเอาใจใส่สั่งสอนแลรักษาอาราม

ส่วนการศึกษา กล่าวเป็นพื้นทั่วไป ในเมืองราชบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองเพชรบุรี มีวัดที่สอนตามแบบเรียนหลวงเก่าบ้างใหม่บ้างหลายตำบลแล้ว แต่ในเมืองกาญจนบุรี มีแต่วัดเทวสังฆารามตำบลเดียว นอกจากนั้นทุกหัวเมืองพระสงฆ์ไทยยังสอนแบบเก่าทั้งสิ้น พระสงฆ์รามัญสอนหนังสือรามัญ ความนิยมแลอุดหนุนของประชาชนในการศึกษา ยังนับว่ามีประมาณต่ำ

การในมณฑลนี้ เมื่อเทียบกับมณฑลนครไชยศรี ยังนับว่าดีกว่า คอยท่ารับความบำรุงอยู่เท่านั้น

การที่พระอมรโมลีได้จัดแล้วคือ เธอได้หารือกับข้าหลวงเทศาภิบาล ด้วยเรื่องจะจัดที่กัลปนาของวัดไม่ให้ตกเรี่ยเสียหายเหมือนอย่างที่เป็นมาแล้ว ได้ตั้งอุปัชฌาย์ที่เมืองสมุทรสงคราม ๑ รูป ได้แจกหนังสือบุพพสิกขาให้แก่เจ้าคณะไว้สั่งสอนกัน ได้ออกประกาศห้ามมิให้พระสงฆ์ประพฤติอนาจารอย่างเลวทราม ซึ่งไม่เป็นสมณสารูป ได้แจกแบบเรียนแก่เจ้าคณะแลเจ้าอธิการทั้งหลาย ให้จัดการสอนตามแบบใหม่ได้ ๑๘ วัด มีนักเรียน ๔๖๑ คน ได้เลือกพาเข้ามาเรียนที่มหามกุฎราชวิทยาลัย เพื่อได้ความรู้กลับไปสอนกัน ๒ รูป แลการที่จะจัดต่อไปนั้นก็เหมือนในมณฑลนครไชยศรี

อาตมภาพขอพระราชทานถวายรายงานตรวจการศึกษาในมณฑลราชบุรี ของพระอมรโมลีมาพร้อมกับจดหมายฉบับนี้

ควรมิควรสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

ขอถวายพระพร

(ทรงเซ็น) พระนาม

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

รายงานของพระอมรโมลี
ผู้อำนวยการศึกษามณฑลราชบุรี

การคณะ คือ

ก. ๑ ในเมืองราชบุรีมี ๔ คณะคือ

๑. คณะธรรมยุติกนิกาย พระครูอุดมธีรคุณเป็นเจ้าคณะ

๒. คณะมหานิกาย พระครูวิมลเกียรติมุนี เป็นเจ้าคณะ

๓. คณะรามัญนิกายราชบุรี พระครูรามัญญาธิบดี เป็นเจ้าคณะ

๔. คณะรามัญเมืองศรีสวัสดิ์ พระครูไชยคีรี เป็นเจ้าคณะ แต่ในเวลานี้ว่าง

ในคณะธรรมยุติกนิกาย มีวัด ๙ วัด มีพระสงฆ์ในวัดนั้น ๆ ๖๔ รูป สามเณร ๒๖ รูป ศิษย์วัด ๙๕ คน

ในคณะมหานิกาย มีวัด ๙๑ วัด ได้ตรวจแลเรียกเจ้าอธิการมาไต่ถามแล้ว ๕๔ วัด มีพระสงฆ์ในวัดนั้น ๆ ๖๗๒ รูป ศิษย์วัด ๗๔๒ คน

ในคณะรามัญเมืองราชบุรี มีวัด ๑๑ วัด ได้ตรวจแลเรียกเจ้าอธิการมาไต่ถามแล้ว ๕ วัด มีพระสงฆ์ในวัดนั้น ๆ ๙๐ รูป สามเณร ๘ รูป ศิษย์วัด ๗๗ คน

ในคณะรามัญเมืองศรีสวัสดิ์ แต่มาสมทบอยู่เมืองราชบุรี มีวัด ๗ วัด ได้ตรวจแลเรียกเจ้าอธิการมาไต่ถามแล้ว ๔ วัด มีพระสงฆ์ในวัดนั้น ๆ ๔๘ รูป สามเณร ๘ รูป ศิษย์วัด ๔๕ คน

เมืองกาญจนบุรี

๒. ในเมืองกาญจนบุรี มีคณะ ๆ เดียว พระครูวิสุทธรังษีเป็นเจ้าคณะ มีวัด ๒๒ วัด ได้ตรวจแลเรียกเจ้าอธิการมาไต่ถามแล้ว ๘ วัด พระสงฆ์ในวัดนั้น ๆ ๙๘ รูป ศิษย์วัด ๑๐๐ คน

เมืองสมุทรสงคราม

๓. ในเมืองสมุทรสงครามนี้ มีคณะ ๒ คณะ คือ

๑. คณะธรรมยุติกนิกาย พระครูสิริปัญญามุนีเป็นเจ้าคณะ มีวัด ๓ วัด ได้ตรวจแล้ว มีพระสงฆ์ในวัดนั้น ๓๒ รูป สามเณร ๘ รูป ศิษย์วัด ๗๕ คน

๒. คณะมหานิกาย พระอัมพวันเจติยาภิบาล เป็นเจ้าคณะ มีวัด ๕๖ วัด ได้ไปตรวจแลเรียกเจ้าอธิการมาไต่ถามแล้ว ๓๕ วัด มีพระสงฆ์ในวัดนั้น ๆ ๔๖๗ รูป ศิษย์วัด ๔๔๔ คน

เมืองเพชรบุรี

๔. ในคณะเมืองเพชรบุรี มีคณะ ๒ คณะ คือ คณะธรรมยุติก-นิกาย พระครูมหาสมณวงศ์เป็นเจ้าคณะ มีวัด ๔ วัด ได้ตรวจแล้ว มีพระสงฆ์ในวัดนั้น ๆ ๑๗ รูป สามเณร ๗ รูป ศิษย์วัด ๒๕ คน

คณะมหานิกาย พระพิศาลสมณกิจเป็นเจ้าคณะ มีวัด ๑๒๙ วัด ได้ไปตรวจแลเรียกเจ้าอธิการมาไต่ถามแล้ว ๒๗ วัด มีพระสงฆ์ในวัดนั้นนั้น ๕๘๒ รูป ศิษย์วัด ๔๙๕ คน มีรายละเอียดแจ้งอยู่ในตารางหมาย ก. แล้ว

ข. การปกครองคณะเป็นไปโดยเรียบร้อยทั้ง ๔ หัวเมือง การอุปสมบทกรรมทั้ง ๔ เมืองนี้ พระอุปัชฌาย์ยังทำถูกต้องตามธรรมวินัยเรียบร้อยดีอยู่ มีจำนวนพระอุปัชฌาย์ ดังนี้คือ ในเมืองราชบุรี ๑๕ รูป ในเมืองกาญจนบุรี ๓ รูป ในเมืองสมุทรสงคราม ๗ รูป ในเมืองเพชรบุรี ๑๕ รูป รวมเป็นพระอุปัชฌาย์ที่ได้อุปสมบทกุลบุตรในมณฑลนี้ ๔๐ รูป มีนามแลวัดแจ้งอยู่ในตารางหมาย ข. แล้ว

ค. ส่วนอธิกรณ์พระสงฆ์ในขณะไปตรวจนี้ไม่มีปรากฏว่ามีอธิกรณ์คั่งค้างอยู่เลย

ชาวบ้านที่ช่วยบำรุงในวัดในเมืองราชบุรีมีผู้เอื้อเฟื้อต่อวัดน้อย มักนับถือเฉพาะบุคคลโดยมาก แต่ในเมืองกาญจนบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองเพชรบุรี ๓ เมืองนี้ มีความเอื้อเฟื้อทำนุบำรุงวัดพอสมควร

การพระศาสนา

เมืองราชบุรี

ในเมืองราชบุรี ความปฏิบัติของพระสงฆ์ ถ้าฝ่ายธรรมยุติกนิกาย แลพระรามัญนิกายปฏิบัติเรียบร้อย มหานิกายบางวัดก็ปฏิบัติเรียบร้อย บางวัดก็ไม่เรียบร้อย คือมักเล่นเครื่องดนตรีชุกชุม ที่นิยมการเล่าเรียนก็มีบ้างแต่น้อย

ผู้มีความรู้พอที่จะสั่งสอนกันได้ก็มีแต่ในวัดที่ใกล้เคียงกับเมือง ถ้าห่างเมืองออกไปหาได้โดยยาก เพราะบวชขึ้นใหม่ก็ไม่ได้เล่าเรียน

ศึกษาอะไรกัน แม้ถึงการแสดงธรรมสั่งสอนชาวบ้าน ถ้าวัดที่ไกลเมืองออกไปแล้ว ก็มีแต่เรื่องชาดกเป็นพื้น พึ่งจะมีหนังสือซึ่งเป็นข้อปฏิบัติขึ้น เมื่อทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานให้กระทรวงธรรมการส่งออกไปแจกแก่เจ้าอธิการตามวัดในเมืองนั้น แลในพระวัดนั้น ๆ บางวัด จึงได้จานลงใบลานแล้วได้เทศน์สั่งสอนชาวบ้าน

ผู้นับถือเอาใจใส่ในกิจศาสนาก็มีแต่ผู้ปฏิสังขรณ์ก่อสร้างโดยมาก ผู้ที่เอาใจใส่ในการศึกษาแลการก่อสร้างด้วยมีน้อย มีแต่เจ้าอธิการช่วงวัดโชติทายการาม คลองดำเนินสะดวกรูปหนึ่ง เจ้าอธิการดอนวัดกลางใต้รูปหนึ่งเท่านั้น เป็นอย่างเอาใจใส่มากกว่าท่านผู้อื่น

เมืองกาญจนบุรี

ในเมืองกาญจนบุรี ความปฏิบัติของพระสงฆ์เรียบร้อยดี ไม่ปรากฏว่าเป็นนักเลงเกะกะ

ผู้ซึ่งจะรู้ธรรมวินัยสั่งสอนกันมีน้อย ปรากฏอยู่แต่เจ้าอธิการสุด วัดเทวสังฆารามวัดเดียว ถึงการแสดงธรรมสั่งสอนชาวบ้านก็ท่านองค์นี้เป็นอย่างมาก ส่วนชาวบ้านที่เป็นคนยินดีการถือศีลฟังธรรมมีน้อยตัว ชอบแต่บริจาคทาน ช่วยการเรี่ยไรทำบุญเป็นครั้งเป็นคราว พระสงฆ์อื่น ๆ นอกจากเจ้าอธิการสุดแล้ว มีแต่เอาใจใส่ในการก่อสร้างส่วนเดียว หาได้เอาใจใส่ในการสั่งสอนเด็กวัดแลชาวบ้านเหมือนเจ้าอธิการสุดไม่

เมืองสมุทรสงคราม

ในเมืองสมุทรสงคราม พระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายค่อนข้างไม่เรียบร้อย มักเล่นแข่งเรือสาดน้ำด้วยกันกับผู้หญิง แลชอบเล่นการพนันกันโดยชุกชุม ผู้ซึ่งศึกษาธรรมวินัยให้รู้จนถึงพอสอนกันได้มีบ้างแต่น้อย มีแต่เที่ยวเทศนาสั่งสอนชาวบ้านด้วยชาดก แลมิลินท์มาไลยโดยมาก ผู้ซึ่งจะเอาใจใส่ในกิจศาสนา ก็มีแต่พระครูมหาสิทธิการรูปเดียว

พระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุตดูเรียบร้อยดี

เมืองเพชรบุรี

ในเมืองเพชรบุรี ความปฏิบัติของพระสงฆ์ทั้งสองฝ่ายเรียบร้อยดี มีผู้สามารถสั่งสอนกันได้โดยมาก แลหมั่นสั่งสอนภิกษุสามเณรชาวบ้านโดยธรรมวินัยแข็งแรงดี ทั้งเอาใจใส่ในกิจศาสนาโดยมากด้วย คือหมั่นทำนุบำรุงก่อสร้างกุฎีวิหารปฏิบัติปัดกวาดลานวัดสะอาดเรียบร้อยมาก แลจัดสอนหนังสือไทยแลหนังสือบาลีมีหลายวัด

การเล่าเรียน

เมืองราชบุรี

การสอนศิษย์ในวัดมหานิกายใช้แบบมูลบท ๘ วัด คือวัดพระยาไม้ แลวัดขรัวเหลือ วัดดอนตลุง วัดบางลี่ วัดบ้านใหม่ วัดกลางใต้ วัดโตนด วัดโชติทายการาม นอกนั้นก็ใช้ตามแบบปฐม ก กา ทั้งสิ้น

ในวัดฝ่ายรามัญนิกาย ที่ได้จัดสอนหนังสือไทยด้วยแบบมูลบท มีวัดเดียวแต่วัดคงคารามเท่านั้น วัดพวกนั้นใช้สอนด้วยหนังสือรามัญทั้งสิ้น

เพราะว่าพระสงฆ์ฝ่ายรามัญเมืองราชบุรี ยังมีความยินดีในภาษาของตนอยู่ จึงไม่คิดจัดสอนกันด้วยหนังสือไทย บางคนจนเป็นผู้ใหญ่แล้วยังพูดภาษาไทยไม่ได้

ในวัดธรรมยุติกนิกาย ได้ตั้งโรงเรียนอยู่แล้ววัดหนึ่ง คือวัดสัตนารถปริวัตน พระครูอุดมธีรคุณได้จัดตั้งขึ้น มีนักเรียน ๖๐ คน

แลวัดที่ได้จัดสอนตามแบบหลวงอยู่ด้วยหนึ่งวัด คือวัดอรัญญิก สอนได้ทั้งเลขแลหนังสือ วัดนอกจากนี้ใช้สอนด้วยแบบมูลบททั้งสิ้น

วัดที่เห็นสมควรจะตั้งเป็นโรงเรียนได้มีอยู่ ๒ ตำบล คือ

๑. วัดช่องลมเหนือเมืองราชบุรี เพราะราษฎรมีความนิยมนับถือมาก แลตั้งอยู่ใกล้เคียงกับที่ว่าการมณฑล พระครูอินทเขมาเจ้าอาวาส ก็มีความยินดีที่จะตั้งเป็นโรงเรียนขึ้น แต่ในเวลานี้ยังไม่มีครูที่จะสั่งสอนได้ กำลังส่งพระเข้ามาศึกษาในมหามกุฎราชวิทยาลัยอยู่ หวังใจว่าคงจะจัดตั้งขึ้นได้ในปลายศก ๑๒๕ นี้ หรือศก ๑๓๓ หน้า

๒. วัดโชติทายการาม เพราะพระช่วงเจ้าอธิการเอาใจใส่ในกิจศาสนาแลการศึกษา หมั่นทำนุบำรุงรักษาวัดสะอาดเรียบร้อยงดงามดี แลเป็นผู้กว้างขวางมีชาวบ้านราษฎรนับถือมาก แลมีความยินดีที่จะจัดเป็นโรงเรียนขึ้นด้วย แต่ในเวลานี้ยังขาดครูที่จะสั่งสอน

แต่วัดในเมืองนี้ มีความขัดข้องอยู่อย่างหนึ่ง ด้วยราษฎรหาบริบูรณ์เหมือนเมืองอื่นไม่ ทั้งเป็นคนหลายชาติหลายภาษา มักนิยมนับถือตามพวกของตนโดยมาก ผู้สามารถที่จะสอนตามแบบ

หลวงที่จัดขึ้นใหม่ ก็มีแต่วัดธรรมยุต ส่วนมหานิกายก็มีอยู่บ้าง แต่ไม่สู้มากนัก แลจะนับว่าดีใช้ได้ทีเดียวก็ยังไม่ได้ ด้วยความรู้ยังไม่พอ ได้แต่เพียงจัดสอนกันเป็นมูลศึกษาไปก่อน กว่าจะมีความนิยมในการศึกษาขึ้น

คฤหัสถ์ในเมืองราชบุรีนั้น ก็ยังมีความพอใจในการศึกษาอยู่ แต่ไม่ต้องการความรู้ชั้นสูง ต้องการแต่เพียงอ่านหนังสือออกเท่านั้น

ส่วนพระผู้ที่เป็นครูก็ตั้งใจสอนแต่เพียงอ่านหนังสือได้เท่านั้น ราษฎรชาวเมืองนี้จะหาผู้ที่มีกำลังอุดหนุนการศึกษาได้โดยยาก เพราะเป็นคนขัดสนเสียโดยมาก

เมืองกาญจนบุรี

การสอนศิษย์ในวัด ใช้สอนด้วยแบบมูลบท แต่วัดเทวสังฆาราม วัดเดียวเท่านั้น วัดอื่นยังใช้สอนกันด้วยแบบปฐม ก กา ทั้งสิ้น วัดที่ควรเป็นโรงเรียนได้มี ๒ ตำบล คือ

๑. วัดเทวสังฆาราม เพราะพระสุดเจ้าอธิการ มีความรักใคร่เอาใจใส่ในการศึกษาแลการศาสนาแข็งแรง เป็นที่นิยมนับถือของราษฎรโดยมาก แลตั้งอยู่ใกล้เคียงกับเมือง

๒. วัดไชยชุมพลท้ายเมือง เพราะชาวบ้านมีความนิยมนับถือมาก แลเป็นวัดเจ้าคณะ ตั้งอยู่ใกล้เคียงกับเมือง

แลพระใบฎีกาเปลี่ยนผู้ช่วย ก็เป็นผู้กว้างขวางเต็มใจที่จะจัดสอนขึ้นด้วย ผู้ที่สามารถจะสอนตามแบบหลวงได้ มีบ้างแต่น้อย พระสงฆ์ในเมืองกาญจนบุรี ก็มีความพอใจยินดีในการศึกษาอยู่

ส่วนราษฎรไม่สู้จะยินดีนัก ยินดีไปแต่เพียงการทำทาน หาสู้จะขวนขวายในการรักษาศีลพึ่งเทศน์ไม่ เพราะชนชาวเมืองนั้นเป็นเชื้อจีนโดยมาก จะหาผู้ที่มีกำลังอุดหนุนก็ได้บ้าง แต่เป็นครั้งเป็นคราว

เมืองสมุทรสงคราม

การเล่าเรียนสอนศิษย์ในวัดธรรมยุติกนิกาย ใช้สอนกันด้วยแบบมูลบททั้งสิ้น

ฝ่ายมหานิกายใช้สอนกันด้วยแบบมูลบท ๖ วัด คือ วัดบ้านแหลม วัดพระโยก วัดพวงมาลัย วัดบางขันแตก วัดบางกะพ้อม วัดจันทน์สุก นอกจากนี้ใช้สอนกันด้วยแบบปฐม ก กา ทั้งสิ้น

วัดที่สมควรจะตั้งโรงเรียนได้มี ๒ วัด คือ วัดบ้านแหลม เพราะเป็นที่นิยมนับถือของราษฎร พระครูมหาสิทธิการเจ้าอธิการก็เอาใจใส่ในการศึกษา ทั้งการก่อสร้างทำนุบำรุงวัดก็แข็งแรง แล นายเคลือบ ผู้ใหญ่บ้าน ได้เรี่ยไรราษฎรไทยจีนจะตั้งโรงเรียนขึ้นที่วัดธรรมนิมิตรอีกตำบลหนึ่ง ส่วนพระสงฆ์ในเมืองนี้จะหาผู้ที่เอาใจใส่ในการศึกษาได้ยาก ชอบประพฤติไปเสียในการอื่น ๆ ถึงคฤหัสถ์ก็มีผู้เอาใจใส่ในการศึกษาน้อย มักมัวเมาไปในการเล่นเบี้ยเสพสุราโดยมากยิ่งกว่าเมืองอื่น ๆ จึงพาไม่ให้มีความนิยมในการศึกษา แต่เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า เมืองนี้คงมีความเจริญเร็ว ด้วยผู้ที่มีกำลังพอจะอุดหนุนการศึกษาได้ก็มีมาก เพราะชาวเมืองเป็นผู้บริบูรณ์ เป็นแต่ยังไม่มีความนิยมในการศึกษาทั่วถึงกันเท่านั้น

เมืองเพชรบุรี

การเล่าเรียนในวัดที่ใกล้เคียงกับเมือง ใช้สอนกันด้วยแบบมูลบททั้งสิ้น แต่บางวัดก็หาได้สอนกันทั่วทั้งวัดไม่ การศึกษาในเมืองนี้มีความเจริญมาก ผู้ที่สามารถจะสอนตามแบบหลวงที่จะจัดขึ้นในครั้งนี้ ก็มีอยู่บ้างแต่ไม่สู้มากนัก แต่วิชาเลขในวัดยังสอนกันไม่ได้ พระสงฆ์ในเมืองนี้มีความเอาใจใส่ในการศึกษามาก แลรู้ธรรมวินัยพอจะสั่งสอนกันได้ ทั้งคฤหัสถ์ก็เอาใจใส่ในการศึกษาอยู่ การศึกษาในเมืองนี้ มีความเจริญมากยิ่งกว่าเมืองอื่นในมณฑลนี้

วัดที่สมควรจะตั้งเป็นโรงเรียนได้ ๒ ตำบล คือ

๑. วัดพลับพลาไชย เพราะมีคนนับถือมากแลตั้งอยู่ท่ามกลางหมู่วัด เจ้าอธิการริดก็มีความยินดีในการศึกษา ในเวลานี้ก็ได้จัดสอนอยู่บ้างแล้ว

๒. วัดใหญ่ เพราะมีคนนับถือมาก แลเจ้าอธิการพุดเอาใจใส่ในการศึกษา ในเวลานี้ก็ได้จัดสอนทั้งหนังสือไทยแลหนังสือบาลีอยู่บ้างแล้ว แลอยู่ใกล้เคียงกับเมือง

แต่วัดในเมืองนี้ เห็นด้วยเกล้าฯ ว่ามีความขัดข้องอยู่สักอย่างหนึ่ง คือผู้ที่จะช่วยกำลังอุดหนุนในการศึกษามีน้อย เพราะประเทศที่วัดตั้งนั้นหาใช่หมู่บ้านไม่ เป็นหมู่วัดติด ๆ กันไป หมู่หนึ่ง ๓ วัดบ้าง ๔ วัดบ้าง อาศัยกำลังชาวตลาดช่วยอุดหนุนเลี้ยงอยู่ทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นจึงหาคนช่วยอุดหนุนในการศึกษาได้โดยยาก เพราะได้อุดหนุนในการเลี้ยงมากอยู่แล้ว

การที่ได้จัดไปแล้ว

การพระศาสนา

๑. เกล้ากระหม่อมได้มีจดหมายถึงเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ ข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลราชบุรี ขอให้มีคำสั่งถึงขุนเทพชื่น นายระวางให้ๆ บัญชีที่กัลปนาของวัดในหัวเมืองมณฑลราชบุรีแก่เกล้ากระหม่อม เพื่อจะได้จัดให้วัดได้รับผลประโยชน์ในที่นั้น เพราะแต่เดิมมาบางวัดก็ได้รับผลประโยชน์ บางวัดก็ไม่ได้รับผลประโยชน์ เป็นเหตุด้วยเวยยาวัจกรไม่ซื่อตรง ก็เมื่อได้จัดการศึกษาขึ้นแล้ว เห็นควรว่าจำเป็นจะต้องรักษาผลประโยชน์ของวัดด้วย จึงได้ขอให้ข้าหลวงเทศาภิบาลช่วย

๒. ได้ตั้งให้เจ้าอธิการโพ วัดดาวดึงษ์ เมืองสมุทรสงคราม เป็นพระอุปัชฌาย์ ๑ รูป

๓. ได้แจกหนังสือบุพพสิกขาให้แก่เจ้าคณะแลเจ้าอธิการบางรูป เพื่อไว้สั่งสอนกุลบุตรต่อไป

๔. ได้สั่งให้เจ้าคณะประกาศแก่พระสงฆ์ในวัดนั้น ๆ ทั่วทั้งมณฑล ให้เลิกการแข่งเรือ แลสาดน้ำด้วยผู้หญิง แลเล่นการพนันต่าง ๆ ซึ่งเป็นการไม่สมควรแก่สมณะ

การศึกษา

๑. เกล้ากระหม่อมได้ไปพบปะกับเจ้าอธิการวัดนั้น ๆ ได้ชี้แจงพระบรมราชประสงค์ แลได้แจกใบประกาศจัดการศึกษา ให้ไปแก่เจ้าอธิการวัดละแผ่น เพื่อจะไม่ให้มีการสำคัญผิดวิตกตื่นเต้นไปโดยอย่างอื่น แลได้ชักชวนให้จัดการตามพระบรมราชประสงค์

๒. ได้แจกแบบเสริมที่ได้เอาออกไปด้วยเมืองละ ๒๐๐ ฉบับ ทุกเมือง เมื่อได้รับแบบเรียนหลวงแล้ว จึงได้มอบไปแก่เจ้าคณะบ้าง ได้แจกไปแก่เจ้าอธิการวัดนั้นบ้าง มีจำนวนดังนี้ เมืองราชบุรี ๒๕๐ ฉบับ เมืองกาญจนบุรี ๕๐ ฉบับ เมืองสมุทรสงคราม ๑๕๐ ฉบับ เมืองเพชรบุรี ๕๐ ฉบับ มีวัดที่ได้จัดสอนขึ้นด้วยแบบนี้ คือ เมืองราชบุรี ๓ วัด นักเรียน ๙๒ นาม เมืองกาญจนบุรี ๒ วัด นักเรียน ๖๗ นาม เมืองสมุทรสงคราม ๑๑ วัด นักเรียน ๒๖๒ นาม เมืองเพชรบุรี ๒ วัด นักเรียน ๔๐ นาม รวม ๔ เมือง ได้จัดสอนกันขึ้นแล้ว ๒๘ วัด นักเรียน ๔๖๑ นาม มีรายละเอียดแจ้งอยู่ในตารางหมาย ข. แล้ว

๓. ได้เลือกภิกษุที่มีสติปัญญาเข้ามาเรียนในสำนักมหามกุฎราชวิทยาลัย ๒ รูป ภิกษุเมืองราชบุรี ๑ รูป เพื่อจะได้ส่งออกไปเป็นครูต่อไป

การที่จะทำต่อไป

การคณะ

๑. ควรต้องออกใบตั้งเจ้าอธิการทั้งปวง

๒. ควรจะจัดวัดประมาณ ๑๐ วัด รวมขึ้นเป็นคณะตำบลตำบลหนึ่ง บรรดาเจ้าคณะตำบลนั้น ๆ รวมขึ้นในพระครูคณะรอง ๆ ขึ้นในพระครูเจ้าคณะใหญ่ เมื่ออธิกรณ์สิ่งไร ๆ เกิดขึ้นให้ระงับกันเป็นลำดับขึ้นไป

๓. ควรให้เจ้าอธิการวัดทั้งปวงรับภิกษุอาคันตุกะที่จะมาอยู่ในวัดได้ แต่ผู้ที่มีใบบริสุทธิ์มาแต่วัดเดิม การออกใบบริสุทธิ์ เป็นหน้าที่ของเจ้าอธิการวัดเดิมจะต้องออกให้

๔. ควรจะให้เจ้าอธิการวัดนั้น ๆ ทำบัญชีภิกษุสามเณรแลเด็กศิษย์ในวัดของตนให้รู้ไว้ แลส่งเจ้าตำบล ๆ ต้องส่งบัญชีต่อเจ้าคณะเป็นลำดับ ๆ กันไปทุก ๆ งวดปี

การพระศาสนา

๑. ควรจะให้วัดนั้น ๆ ที่ควรจะทำได้ จัดการมีเทศน์แลฟังธรรมทุกวันธรรมสวนะ

๒. ในวันอุโบสถทุกวันควรให้ภิกษุสงฆ์ทุก ๆ วัด ประชุมฟังพระปาฏิโมกข์ ซึ่งภิกษุสามารถแสดงได้ แลให้มีประชุมกันสวดมนต์ไหว้พระตามสมควร

การศึกษา

๑. ต้องตั้งโรงเรียนหลวงอย่างน้อยที่สุดเพียงเมืองละโรงเพื่อไว้เป็นแบบอย่างแก่วัดทั้งปวงแลเป็นที่สำหรับสอบไล่

๒. ในวัดทั้งปวงเว้นไว้แต่โรงเรียนหลวง ควรให้เปลี่ยนวิธีสอนตามแบบเรียนหลวง ถ้ามีวัดที่สมควรจะจัดเป็นโรงเรียนราษฎร์จะให้จัดขึ้นทุกแขวง อย่างน้อยเพียงแขวงละโรง เพื่อเป็นสถานที่สอบไล่ ในแขวงนั้น ๆ เอง เมื่อการศึกษานั้นเจริญขึ้น

การที่ได้ไปตรวจจัดทำเพื่อประโยชน์แก่พระศาสนาแลแก่ประ-ชาชน ตามสติกำลัง สำเร็จได้เพียงนี้ เพราะอาศัยพระบรมเดชานุภาพจึงได้เป็นไปได้โดยสะดวก ขอถวายพระราชกุศลแก่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ซึ่งเป็นอัครศาสนูปถัมภกผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

พระอมรโมลี

ผู้อำนวยการศึกษามณฑลราชบุรี

ศาลาว่าราชการเมืองตะกั่วป่า

วันที่ ๘ เดือนตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๘

ที่ ๕/๗๖๖

เรื่องตั้งโรงเรียนหนังสืออังกฤษ

ข้าพระพุทธเจ้าขุนพิทักษ์ฤทธิรงค์ ข้าหลวงว่าราชการเมืองตะกั่วป่า บอกมายังท่านนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทราบฝ่าพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้มีบอกไปยังท่านข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลภูเก็ตที่ ๘๖/๓๗๕ ลงวันที่ ๙ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๘ ความว่า ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าควรจะตั้งโรงเรียนหนังสืออังกฤษขึ้นที่เมืองตะกั่วป่าสักโรง ๑ แลว่าข้าพระพุทธเจ้าได้พบครูผู้หนึ่ง เป็นทิดไอยริศ เป็นครูสอนหนังสืออยู่ที่เกาะหมาก สมัครจะมารับจ้างสอนหนังสืออยู่ที่เมืองตะกั่วป่า แลขอเงินเดือน ๆ ละห้าสิบเหรียญ เห็นว่าการเรื่องนี้เป็นหน้าที่ของท่านพระมหานุนายก จึงได้มีบอกขอให้จัดการเรื่องนี้จะเป็นประโยชน์แก่ทางราชการ ท่านข้าหลวงเทศาภิบาล ฯ ได้มีคำสั่งที่ ๑๔๖/๑๐๖๗ ลงวันที่ ๗ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๘ ตอบมาว่าได้ส่งสำเนาหนังสือของข้าพระพุทธเจ้าไปยังพระมหานุนายก บัดนี้พระมหานุนายกผู้อำนวยการศึกษาเล่าเรียนมีลิขิตลงวันที่ ๓๑ เดือนก่อนว่า การที่ข้าพระพุทธเจ้าจะจัดให้มีโรงเรียนสอนหนังสืออังกฤษขึ้นนั้นพระมหานุนายกมีความยินดี หวังว่าคงจะมีความเจริญยิ่งขึ้นไป แลให้ข้าพระพุทธเจ้าจัดการตั้งโรงเรียนแลจัดจ้างครูมาสอนหนังสืออังกฤษให้เป็นการสำเร็จตลอดรูปตามความประสงค์ของข้าพระพุทธเจ้า ความแจ้งอยู่แล้ว

การเรื่องนี้ข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งให้นายพง บุตรขุนเรืองฤทธิ (พัน) ซึ่งได้เป็นนักเรียนอยู่ที่เกาะหมากรับมิสเตอร์เออเน๊ศ เก็งกริ้น ครูหนังสืออังกฤษมาถึงเมืองตะกั่วป่า เมื่อวันที่ ๒๗ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘ ครูผู้นี้เป็นคนในบังคับอังกฤษ ครั้นวันที่ ๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๘ ได้เปิดโรงเรียนสอนหนังสืออังกฤษขึ้นที่เมืองตะกั่วป่า ในชั้นต้นตั้งแต่วันเปิดโรงเรียนถึงวันนี้ได้แปดวันได้มีนักเรียน ๑๙ คน ในจำนวนนี้ได้เป็นบุตรกรมการ ๗ คน เป็นบุตรราษฎรพ่อค้าจีน ๑๒ คน แลนี้ต่อไปคงจะมีนักเรียนเพิ่มเติมเข้ามาเรียนอยู่เสมอ ส่วนเงินเดือนของครูนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้เฉลี่ยเอาตามนักเรียนเดือนหนึ่งเป็นเงินคนละสามเหรียญ ให้เป็นเงินเดือนของครูเดือนหนึ่งไม่เกิน ๖๐ เหรียญ เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าคงจะมีความเจริญต่อไปเป็นแน่

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า

พิทักษ์ฤทธิรงค์

ประทับตราตำแหน่งผู้ว่าราชการเมือง

จดหมายของกรมหมื่นวชิรญาณ มาแต่วัดบวรนิเวศ

เรื่อง ตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษตะกั่วป่า

หน้าที่ ว. ๑๕๒๗๔

คำสั่ง ไว้ถวายเสนาบดี

ให้งดไว้ก่อน เพราะไม่แน่ว่าการนี้จะสำเร็จได้หรือไม่ กราบทูลกรมหมื่นวชิรญาณทรงทราบ

กย

รับสั่ง

ที่ ๓๐/๒๐๐ วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๑ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ทูลพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิตติยากรวรลักษณ์

ฉันขอส่งรายงานตรวจจัดการคณะการพระศาสนา แลการศึกษา ของพระอมรโมลีผู้อำนวยการศึกษา ในมณฑลราชบุรีมา

ตามรายงานนั้น เฉพาะการศึกษา นับว่าพึ่งจะเจริญขึ้น ยังไม่แพร่หลายออกไปทั่ว แต่มีทางจะเจริญได้ ด้วยมีผู้ช่วยบำรุงอยู่บ้าง การสอบความรู้เปนครั้งแรกที่จัดขึ้น ยังมีนักเรียนเข้าสอบน้อย แต่หวังว่าจะเปนอุบายชักนำให้คนมีแก่ใจเล่าเรียนมากขึ้น

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ที่ ๕๒/๓๒๗ วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๔ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ทูลพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิตติยากรวรลักษณ์

ด้วยได้รับจดหมายที่ ๖๖/๘๒๔ เรื่องนายฮะ ปลัดอำเภอโพธาราม เมืองราชบุรี จัดสร้างโรงเรียนขึ้นหนึ่งโรงนั้นแล้ว ได้เห็นในสำเนากระทรวงมหาดไทย ว่าเขาพร้อมกันถวายพระราชกุศล เธอควรตอบจดหมายถึงกระทรวงมหาดไทย ให้ถวายพระราชกุศล การข้อนี้มีผลแก่การตั้งโรงเรียนมาก

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ที่ ๒๗/๑๘๔ วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๓ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ทูลพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์

ฉันขอส่งบัญชีงบประมาณบำรุงการศึกษา มณฑลนครไชยศรี แลมณฑลราชบุรีมาให้เธอ จะจ่ายแก่ใครที่ไหน แจ้งอยู่ในหมายเหตุนั้นแล้ว

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ที่ ๖๖/๕๐๑ วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๖ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ทูลพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์

ด้วยได้รับจดหมายที่ ๕๘/๑๖๕ ถามเรื่องค่าบำรุงโรงเรียนวัดสัตนารถนั้นแล้ว ค่าบำรุงโรงเรียนวัดสัตนารถจำนวนศกนี้ ๖๐๐ บาท แลได้ส่งบัญชีจ่ายถวายเธอไปแล้ว ฉันตอบไม่ได้ว่าเพราะเหตุขัดข้องอย่างไร จึงยังไม่ได้รับจ่าย กรมศึกษาธิการยังไม่ได้ขอไปถึงกระทรวงพระคลัง หรือกระทรวงพระคลังยังไม่ได้มีคำสั่งให้จ่ายตามจดหมายของเธอฉบับนี้ กรมศึกษาธิการแลกระทรวงพระคลังรวมเป็นสามทั้งฉันไม่รู้เรื่อง มิเป็นกรรมของโรงเรียนนั้นหรือ ใช่แต่ในมณฑลนี้ถึงในมณฑลพิษณุโลกแลมณฑลอีสาน ก็ยังไม่ได้รับคำสั่งจ่ายเหมือนกัน ขอเธอโปรดไต่สวนแลแก้เหตุขัดข้องอันนี้ด้วยหาไม่โรงเรียนเหล่านี้จะพากันล่มเสียหมด ครั้งก่อนฉันก็ได้แจ้งเรื่องโรงเรียนในมณฑลกรุงเก่าไม่ได้รับค่าบำรุงคราวหนึ่งแล้ว

กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ที่ ๑๔/๑๐๙๙

วันที่ ๓๑ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

แจ้งความมายัง พระยาวุฒิการบดี ราชปลัดทูลฉลอง

กระทรวงธรรมการ

ได้รับหนังสือที่ ๑๐๖/๔๔๕๕ ลงวันที่ ๒๑ ธันวาคม ๑๒๐ ว่ากระทรวงพระคลังมหาสมบัติ มีหนังสือที่ ๑๐/๔๖๗๔ ลงวันที่ ๑๓ ธันวาคม ๑๒๐ ถามเรื่องเงินโรงเรียนวัดสัตนารถว่าได้จัดการเปนไปอย่างไรนั้น ขอตอบว่าโรงเรียนนี้ได้มีอยู่ในงบประมาณแผนกมณฑลราชบุรีแล้ว แลกรมศึกษาธิการได้มีจดหมายถึงกระทรวงแลใบเปลี่ยนแปลงทุก ๆ มณฑลสำหรับให้กระทรวงบอกกระทรวงพระคลังมหาสมบัติสั่งจ่ายเงินคลังมณฑลตามจดหมายเหตุในใบเปลี่ยนแปลงที่ได้ยื่นไปแล้ว

ข้อที่โรงเรียนทั้งหลายตามมณฑลยังไม่ได้รับเงินเดือนนั้น ก็เปนด้วยที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติยังไม่ได้สั่งจ่ายเท่านั้น ถ้ากระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้สั่งไปแล้ว เวยยาวัจกรของผู้อำนวยการศึกษาหัวเมืองก็คงจะไปรับที่คลังมณฑล เพราะงบประมาณพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ได้ทรงกะแก่ผู้อำนวยการหมดแล้ว กรมศึกษาธิการก็ได้ทำรูปเปลี่ยนแปลงตามที่ท่านทรงกะนั้นยื่นไปยังกระทรวงแล้ว แลเวลานี้ได้ทราบว่าโรงเรียนมณฑลยังไม่ได้รับเงินเลยหลายราย เรื่องเปนอย่างไรขอกระทรวงวินิจฉัยแลบอกไปยังกระทรวงพระคลัง โดยด่วนด้วย.

กิตติยากรวรลักษณ์

อธิบดี

ที่ ๔ ที่พักวัดเกาะ

วันที่ ๒๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๑

เกล้ากระหม่อมพระอมรโมฬี ขอประทานกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงทราบฝ่าพระบาท

ด้วยวันที่ ๑๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑ เกล้ากระหม่อมได้จัดการสอบความรู้นักเรียนที่โรงเรียนวัดคงคาราม เมืองนครไชยศรี มีนักเรียนเข้าสอบไล่ชั้น ๓, ๓ โรงเรียน คือ โรงเรียนวัดพระปฐมเจดีย์ มีนักเรียนเข้า ๗ คน ได้ ๕ คน ตก ๒ คน โรงเรียนวัดคงคาราม มีนักเรียนเข้า ๗ คน ได้ ๒ คน ตก ๕ คน โรงเรียนวัดพเนียงแตก มีนักเรียนเข้า ๙ คน ได้ ๑ ตก ๘ คน ชั้น ๒ มีนักเรียนเข้าไล่ ๒ โรงเรียน คือโรงเรียนพระปฐมเจดีย์ มีนักเรียนเข้า ๙ คน ได้ ๓ คน ตก ๖ คน โรงเรียนวัดคงคาราม มีนักเรียนเข้า ๕ คน ตกทั้งหมด

วันที่ ๑๓ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑ ได้จัดการสอบความรู้นักเรียนที่โรงเรียนวัดสรรเพ็ชร์ มีนักเรียนเข้าสอบไล่ชั้น ๓, ๒ โรงเรียน คือโรงเรียนวัดสรรเพ็ชร์ มีนักเรียนเข้า ๗ คน ได้ ๔ คน ตก ๓ คน โรงเรียนวัดหนองแขม มีนักเรียนเข้า ๑๑ คน ได้ ๖ คน ตก ๕ คน

รวมในเมืองนี้มีนักเรียนเข้าสอบไล่ชั้น ๓, ๔๒ คน ได้ ๑๘ คน ตก ๒๔ คน ชั้น ๒ มีนักเรียนเข้า ๑๔ คน ได้ ๓ คน ตก ๑๑ คน

เมืองสมุทรสาคร

วันที่ ๑๔ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑ ได้จัดการสอบความรู้นักเรียน ที่โรงเรียนวัดพันธุวงษ์ มีนักเรียนเข้าสอบไล่ชั้น ๓, ๙ คน ได้ ๓ คน ตก ๖ คน

วันที่ ๒๒ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑ ได้จัดการสอบความรู้นักเรียน ที่โรงเรียนวัดสนามไชย มีนักเรียนเข้าสอบไล่ชั้น ๓, ๑๔ คน ได้ ๗ คน ตก ๗ คน

รวมในเมืองนี้ มีนักเรียนเข้าสอบไล่ ๒๓ คน ได้ ๑๐ คน ตก ๑๓ คน

เมืองสุพรรณบุรี

วันที่ ๑๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๑ ได้จัดการสอบความรู้นักเรียน ที่โรงเรียนวัดประตูสาร มีนักเรียนเข้าสอบไล่ชั้น ๓, ๒ โรงเรียน คือ โรงเรียนวัดประตูสาร มีนักเรียนเข้า ๑๙ คน ได้ ๑๓ คน ตก ๖ คน โรงเรียนปรีชาพิทยากร มีนักเรียนเข้า ๑๐ คน ได้ ๓ คน ตก ๗ คน ชั้น ๒ มีนักเรียนเข้าสอบไล่ ๑๑ คน ตกทั้งหมด

วันที่ ๑๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๑ ได้จัดการสอบความรู้นักเรียน ที่โรงเรียนวัดสองพี่น้อง มีนักเรียนเข้าสอบไล่ชั้น ๓, ๗ คน ได้ ๒ คน ตก ๕ คน

รวมในเมืองนี้ มีนักเรียนเข้าสอบไล่ชั้น ๓, ๓๖ คน ได้ ๑๘ คน ตก ๑๘ คน ชั้น ๒ เข้า ๑๑ คน ตกทั้งหมด

รวมทั้งมณฑล มีนักเรียนเข้าสอบไล่ชั้น ๓, ๑๐๑ คน ได้ ๔๖ คน ตก ๕๕ คน ชั้น ๒ มีนักเรียนเข้าสอบไล่ ๒๕ คน ได้ ๓ คน ตก ๒๒ คน

ส่วนโรงเรียนวัดสองพี่น้อง ในเวลานี้เกล้ากระหม่อมได้ตัดออกนอกบำรุงของหลวง ด้วยเหตุว่าเจ้าอาวาสผู้จัดการไม่เอาใจใส่ ครูก็สั่งสอนนักเรียนไม่ทั่วถึง บางคนก็ได้เรียนบางคนก็ไม่ได้เรียนจบ นักเรียนลดน้อยลงกว่าอัตรา ๒๕ คน จึงเห็นว่าควรงดไว้ก่อน เมื่อหาครูที่ดีได้จึงค่อยพยายามตั้งขึ้นใหม่

การคณะในเมืองสุพรรณแลเมืองสมุทรสาครเรียบร้อยขึ้นมาก แต่เมืองนครไชยศรียังมีที่ไม่เรียบร้อยอยู่บ้าง คือ ข้อที่ให้ใช้สุทธิก็ยังใช้ไม่ทั่วกัน

การพระศาสนาก็ยังเป็นอยู่อย่างเดิม ๆ แต่ในเมืองนครไชยศรีปีนี้มีพระนักสวดขึ้น ๒ วัด คือ วัดท่ามอญ และวัดละมุด ในคลองบางพระ ได้มาสวดในงานพระสยามที่วัดสุปฏิษฐาราม พระครูทักษิณานุกิจแลพระประถมเจดยานุรักษ์ก็อยู่ในที่นั้นก็ไม่ว่า แต่พระยาสุนทรบุรีได้ต่อว่าเจ้าของงานไม่ให้เอาพระมาเล่นจึงได้เลิกกัน ซึ่งเจ้าคณะไม่ช่วยว่ากล่าวเช่นนี้ ต่อไปเห็นจะเอาเรียบร้อยไม่ได้

เกล้ากระหม่อมออกจากมณฑลนี้ ขอถวายบังคมลาไปมณฑลราชบุรีต่อไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระอมรโมฬี

ความเห็นที่จะจัดการศึกษาของกระทรวงธรรมการ

สำเนาที่ ๑๑๗/๔๐๖๓

วันที่ ๖ เดือนกันยายน ๑๒๑

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ
ข้าพระพุทธเจ้า พระยาวุฒิการบดี ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณา ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยในการที่จะจัดการศึกษาในพระราชอาณาเขตทั่วไปให้เจริญยิ่งขึ้นนั้น เมื่อต้นปีนี้กรมศึกษาธิการได้ดำริกะรูปการศึกษาทั้งปวง จะจัดวางร่างโครงการให้มีระเบียบเป็นสามชั้น คือจะจัดให้การศึกษาเพียงให้มีความรู้เป็นพื้นแก่ราษฎรทั่วไปเป็นชั้นต้น เรียกว่า "ประถมศึกษา" แลสอบไล่ประโยค ๑ เป็นเสร็จการเล่าเรียนไปตอนหนึ่ง ต่อนั้นไปจัดให้เป็นการศึกษาชั้นกลางสำหรับให้กุลบุตรได้เล่าเรียนวิชาความรู้อันเป็นกลางทั่วไป เพื่อจะให้เป็นหนทางสำหรับที่จะทำการงานได้ดีกว่าการทำมาหาเลี้ยงชีพสามัญ คือจะทำราชการเป็นเสมียนหรือจะไปเข้าโรงเรียนพิเศษอย่างใดก็ให้มีทุนความรู้อันเป็นกลางพอที่จะไปทำการงานหรือเข้าเล่าเรียนความรู้พิเศษต่อไปได้เรียกว่า "มัธยมศึกษา" แลสอบไล่ประโยค ๒ แล้วเป็นเสร็จการเล่าเรียนไปตอนหนึ่ง ต่อนั้นไปจัดให้เป็นการศึกษาชั้นสูง สำหรับเรียนภาษาไทยแลภาษาต่างประเทศหรือวิสามัญอื่น ๆ ด้วยให้วิเศษสูงขึ้นไปเรียกว่า "อุดมศึกษา" แลสอบไล่ประโยค ๓ แล้วเป็นเสร็จการเล่าเรียนอีกตอนหนึ่ง ทั้งสามตอนนี้

รวมเป็นสามัญศึกษาบริบูรณ์ ซึ่งกรมศึกษาธิการจะพึงจัดให้เป็นไป นอกจากนั้นให้เป็นวิสามัญศึกษามีอีกสามชั้น คือ ประถมศึกษาพิเศษ มัธยมศึกษาวิเศษ แลอุดมศึกษาวิเศษ สำหรับที่จะได้รับช่วงแก่ผู้ที่ไม่ปรารถนาจะเรียนสามัญศึกษาให้ตลอด ก็ไปเข้าเรียนความรู้พิเศษต่าง ๆ ตามสมควรนั้น เช่นกับโรงเรียนมหาดเล็กจะรับผู้ที่สอบไล่วิชาวิสามัญศึกษาได้ถึงประโยค ๒ แล้วขึ้นไปนั้นเป็นต้น ตามรูปนี้ในความดำริเดิมได้คิดว่าจะตีพิมพ์ความเห็นออกแจกแก่ผู้ซึ่งควรจะปรึกษาแลเปิดการประชุมปรึกษา เมื่อตกลงแล้วจึงจะจัดการให้เป็นไปตามร่างโครงอันนี้ การนี้ยังหาทันได้ทำสำเร็จไม่ พอมีการที่จะต้องกระทำก่อนเกิดขึ้น คือ เรื่องออกพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ แลจัดการต่าง ๆ อันเกี่ยวด้วยพระราชบัญญัตินั้น จนบัดนี้ก็ยังไม่เป็นโอกาสอันสมควรที่จะประชุมปรึกษาการเรื่องนี้ได้

แต่เรื่องการศึกษานี้ เมื่อได้ออกพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ครั้งนี้ พระราชบัญญัตินี้ได้ช่วยในการศึกษานี้มากในทางที่จะดำเนินไปทางเดียวกัน คือแบ่งให้การสามัญศึกษาชั้นประถมไปให้พระสงฆ์ช่วยจัดการได้มาก เพื่อจะได้แผ่การศึกษาชั้นต้นให้แพร่หลายออกไปทั่วพระราชอาณาเขตแลจักจำแนกการศึกษาชั้นประถมออกไปอีกเป็น ๒ ตอน การสอน ก. ข. น. ไปจนถึงอ่านหนังสือออก เขียนหนังสือได้ สอนเลขถึงบวกลบคูณหารสามัญเป็นสอนธรรมจริยาให้รู้การผิดชอบชั่วดีเพียงที่ควรจะรู้ได้โดยง่ายยกไปให้เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ เรียกว่ามูลศึกษาตอน ๑ ต่อในที่ใดซึ่งเป็นที่ประชุมชนควรจะรวบรวมกุลบุตรที่ได้เล่าเรียนชั้นมูลศึกษาสำเร็จแล้วมาตั้งสอนขึ้นเป็นโรงเรียน จึงตั้งขึ้นเป็นโรงเรียน

ประถมศึกษา แห่ง ๑ ๆ การอันนี้ก็นับว่าได้ดำเนินเข้าในระเบียบการศึกษาตามที่ได้กะไว้นั้นแล้วส่วนหนึ่ง โรงเรียนสำหรับสอนสามัญศึกษาทั่วไปตามวัดต่าง ๆ ที่แลเห็นอยู่ในบัดนี้นั้น ตามรูปที่กะนี้ย่อมจะต้องจัดให้เป็นโรงเรียนประถมศึกษาสอนประโยค ๑ ต่อไปทั้งสิ้น ส่วนประโยค ๒ นั้นกะจะให้มีแต่น้อยแห่งแลจัดเป็นโรงเรียนของรัฐบาลแท้ ให้เป็นสถานที่อันกว้างขวาง แลรับนักเรียนได้มาก จัดการสอนแลขนบธรรมเนียมให้ดีเป็นแบบแผนจริง ๆ โรงเรียนเช่นนี้จะจัดมากแห่งก็จะดีไม่ได้ จึงจะตั้งแต่น้อยแห่งพอสมควรแลจัดให้อยู่ในระยะอันสมควรที่จะรับนักเรียนได้ทุกทิศทุกทาง สถานที่ได้กะไว้สำหรับโรงเรียนมัธยมศึกษานี้ได้คิดไว้แล้ว ๕ แห่ง คือในที่ประชุมชนกลางพระนครกะไว้ที่วัดสุทัศนเทพวรารามแห่ง ๑ ฝ่ายตะวันตกกะไว้ที่พระราชวังบวรซึ่งจะสร้างใหม่ใกล้ศาลากระ-ทรวงธรรมการแลจะยกเอานักเรียนชั้นฝึกซ้อมของโรงเรียนมหาดเล็กไปตั้งเป็นโรงเรียนมัธยมศึกษาสวนกุหลาบแห่ง ๑ ฝ่ายตะวันออกได้โรงเลี้ยงเด็กเป็นโรงเรียนมัธยมศึกษาสายสวลีแห่ง ๑ ฝ่ายเหนือกะโรงเรียนวัดเบญจมบพิตรแห่ง ๑ ฝ่ายใต้มรรคนายกแลเจ้าอาวาสวัดราชบุรณยอมให้ที่วัดราชบุรณตอนฟากถนนตรีเพชรเป็นโรงเรียนแห่ง ๑ แลต่อไปถ้ายังไม่พอจะสร้างขึ้นข้างฝั่งตะวันตกในคลองบางกอกใหญ่สักแห่งหนึ่ง ในคลองบางกอกน้อยสักแห่ง ๑

การศึกษาทั้งสองชั้นนี้ เมื่อได้กะรูปลงเช่นนั้นแล้วก็จำต้องจัดให้ดำเนินไปในทันทีเป็นสิ่งอันรอไม่ได้ ในส่วนประถมศึกษาก็กำลังปรึกษาหารือแลจัดกันอยู่กับเจ้าคณะมณฑลทั้งหลาย ฝ่ายที่ต้องเกี่ยวกับพระสงฆ์ ส่วนที่กรมศึกษาธิการจะจัดก็ต้องจัดไป ฝ่าย

มัธยมศึกษาถึงแม้ว่าการก่อสร้างยังไม่สำเร็จบริบูรณ์ก็ต้องจัดอนุโลม ให้โรงเรียนซึ่งมีอยู่แล้วสอนเข้าระเบียบไปก่อน คือได้เปิดสอน ที่โรงเรียนสายสวลีแห่ง ๑ อาศัยสอนอยู่ในโรงเรียนมหาดเล็กแห่ง ๑ สอนในโรงเรียนเล็กที่มีอยู่แล้วในวัดราชบุรณแห่ง ๑

บัดนี้จึงเห็นด้วยเกล้าฯว่าเรื่องการศึกษาที่จะจัดใหม่นี้ ถึงแม้ว่า ฝ่ายการละเอียดที่จะจัดอย่างไรยังจะปรึกษาหารือกันต่อไปข้างหน้า อย่างไรก็ดี แต่ควรที่จะนำความเห็นในส่วนระเบียบการที่จะจัด วางรูปดังนี้ ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาเพื่อทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสียชั้นหนึ่ง ถ้าการทั้งนี้ต้องด้วยพระราชกระแสแล้ว จะได้รับพระราชทานจัดการให้ดำเนินไป คือในชั้นนี้ขอพระราชทาน พระบรมราชานุญาตสร้างโรงเรียนมัธยมศึกษา ณ วัดราชบุรณขึ้นเป็น เบื้องต้นก่อน โรงเรียนนี้ในชั้นต้นจะให้จุนักเรียนได้เพียงประมาณ ๒๐๐ คน แลไม่จำเป็นที่จะต้องสร้างอย่างแน่นหนาใหญ่โต เมื่อ ต่อไปข้างหน้าไม่พอ จึงค่อยสร้างเพิ่มเติมใหม่เพราะพื้นที่มีมาก ประมาณเงินที่จะก่อสร้างครั้งนี้ราว ๒๐,๐๐๐ บาทเศษ เงินนั้นมี อยู่แล้ว คือเงินที่จะสร้างโรงเรียนมหาดเล็ก ซึ่งได้กะไว้ใน งบประมาณปีนี้มี ๒๐,๐๐๐ บาท แต่ปีก่อนได้เห็นความรีบร้อน จะต้องสร้างเพราะเหตุที่ต้องมีนักเรียนเข้าฝึกซ้อมชั้นต้นมากไม่มีที่ พอจะเล่าเรียน มาบัดนี้เมื่อกรมศึกษาธิการรับจะจัดสอนวิชาสามัญ ศึกษาชั้นมัธยมให้ได้แล้ว ความรีบร้อนที่จะสร้างโรงเรียนมหาดเล็ก นั้นก็ยังไม่จำเป็น หรือว่าอีกอย่างหนึ่งก็เหมือนกับถ่ายเอาการศึกษา

ชั้นต้นของโรงเรียนมหาดเล็กนั้นเองมาเป็นมัธยมศึกษานี้ เพราะฉะนั้นจึงควรใช้เงินรายนี้รีบจัดสร้างโรงเรียนนี้ขึ้นให้ทันสำหรับที่จะได้รับนักเรียนในต้นปีหน้าทีเดียว ฝ่ายโรงเรียนมหาดเล็กก็ได้ยอมตกลงที่จะให้ใช้เงินรายนี้ดังที่กราบบังคมทูลฉะนี้แล้ว ทั้งนี้จะควรประการใด แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

(เซ็น) ข้าพระพุทธเจ้า **พระยาวุฒิการบดี**

ขอเดชะ

ว่าด้วยการศึกษา

---

๑. การศึกษา ให้พึงเข้าใจเป็น ๒ แผนก คือ การศึกษาพระสงฆ์แลเจ้าพนักงาน ฝ่ายพุทธจักรจะพึงจัดแผนกหนึ่ง การศึกษาซึ่งเจ้าพนักงานฝ่ายอาณาจักรจะพึงจัดแผนกหนึ่ง

๒. การศึกษาฝ่ายอาณาจักรจะพึงจัดนั้นได้แก่การศึกษาชั้นมัธยมศึกษา คือ ชั้นประโยค ๒ ขึ้นไปจนชั้นสูง ๆ แลการศึกษาพิเศษต่าง ๆ อันจะเป็นภารธุระมากเกินกว่ากำลังพระสงฆ์จะจัดได้ การศึกษาซึ่งฝ่ายพุทธจักรจะพึงจัดนั้น ได้แก่การศึกษาสามัญชั้นต้นตั้งแต่มูลศึกษาขึ้นไปจนถึงประถมศึกษา คือประโยค ๑ ซึ่งเป็นการศึกษาสำหรับประชาชนทั่วไปต้องเล่าเรียน แลการเล่าเรียนพระปริยัติธรรม

๓. การศึกษาที่ฝ่ายพุทธจักรจะพึงจัดนั้น ส่วนการเล่าเรียนพระปริยัติธรรม จะไปรวมอธิบายไว้ในส่วนที่ว่าด้วยการพระศาสนา ในที่นี้จะว่าแต่การศึกษาวิชาความรู้ส่วนเดียว

๔. การศึกษาวิชาความรู้นั้น ให้พึงเข้าใจแลจัดตัดตอนออกเป็น ๒ ส่วน คือ มูลศึกษาส่วนหนึ่ง ประถมศึกษาส่วนหนึ่ง การศึกษาชั้นมูลศึกษานั้นโดยปรกติให้จัดสอนตามวัด การศึกษาชั้นประถมศึกษานั้นโดยปรกติได้จัดสอนตามโรงเรียน การที่ตัดตอนออกเป็นสองแผนกนี้ต่างกันอย่างไร จะอธิบายต่อไปดังนี้

๕. การที่จัดตั้งโรงเรียนแต่ก่อนมา จัดโดยเจ้าพนักงานเห็นว่าที่ใดที่หนึ่ง มีกุลบุตรมากก็ไปปลูกสร้างสถานขึ้นเป็นโรงเรียน

แลจัดเครื่องใช้เครื่องแต่ง จัดหาครูมาสอนมีเงินเดือน การที่ได้กระทำมาแล้วโดยวิธีนี้ บัดนี้มาประสบเหตุอันขัดข้องขึ้น ๓ ประการ คือ บรรดาเด็กที่เป็นศิษย์วัดก็ไม่ได้เล่าเรียนศึกษาต่อพระซึ่งเป็นอาจารย์ มากลุ้มรุมกันเรียนอยู่ในโรงเรียนอันแคบเล็ก จนที่นั้นต้องเบียดยัดให้เกิดโทษแก่การเล่าเรียน ประการหนึ่ง ถ้ารัฐบาลจะจัดให้มีโรงเรียนขึ้นเช่นนั้นให้พอแก่เด็กแลให้เป็นการทั่วถึงไปทั่วราชอาณาเขต เพื่อจะให้การเล่าเรียนแพร่หลายก็ย่อมไม่สามารถที่จะเป็นไปได้ ประการหนึ่ง การที่ไปตั้งโรงเรียนสอนกุลบุตรแต่เฉพาะในโรงเรียนเช่นนั้น ทำให้เสื่อมประโยชน์สงฆ์จากประเพณีที่เคยมาแต่ก่อน คือ ชาวบ้านย่อมส่งบุตรหลานตรงไปเข้าโรงเรียน ไม่ฝากเป็นศิษย์วัดให้พระสงฆ์ได้ใช้สอยแลได้รับความเกื้อกูลจากบิดามารดาของเด็กดังแต่ก่อน ประการหนึ่ง เหตุที่ปรากฏความขัดข้องต่อไปข้างหน้าเช่นนี้ จึงเป็นการสมควรที่จะตัดตอนการศึกษาออกเป็น ๒ ภาค เพื่อจะแก้ไขให้การศึกษาแพร่หลายแลดำเนินไปสู่ความเจริญข้างหน้าต่อไป

๖. ต่อไปควรมุ่งหมายจัดการศึกษาดังนี้ คือ

(ก) ในละแวกตำบลบ้านใดถ้ายังไม่มีจำนวนเด็กซึ่งมีความรู้พ้นมูลศึกษาไป คือหนังสืออ่านออกเขียนได้แล้ว เลขทำบวกลบคูณหารสามัญได้แล้ว มากกว่า ๓๐ คน ตำบลนั้นยังไม่ควรสร้างโรงเรียนขึ้นโดยเฉพาะ ให้การสั่งสอนวิชาชั้นมูลศึกษานั้นอยู่แก่พระสงฆ์ผู้ปกครองเด็ก

(ข) ต่อละแวกบ้านตำบลใดมีเด็กซึ่งมีความรู้พ้นมูลศึกษาขึ้นไปกว่า ๓๐ คน จึงควรสร้างโรงเรียนขึ้นโดยเฉพาะสำหรับสอนวิชาชั้นประถมศึกษาต่อไป

๗. ย่อมเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ทั้งหลายซึ่งมีภารธุระปก-ครองการพระพุทธศาสนาผู้ใหญ่ผู้น้อยตั้งแต่เจ้าคณะมณฑลลงไปโดยลำดับ ที่จะเอาใจใส่แนะนำพระเจ้าพระสงฆ์ทั้งหลายซึ่งปกครองกุลบุตรที่มาเป็นศิษย์วัด ให้สั่งสอนวิชาความรู้แก่ศิษย์ของตนทั่วไปให้สมควร อย่าปล่อยให้เกียจคร้านแลใช้เวลาให้เปลืองโดยไม่เป็นประโยชน์ คือ เที่ยวเล่นเป็นอาจิณ หรือเจือไปในหนทางชั่วกันอันจะเป็นมูลเหตุให้ก่อความชั่วร้ายเมื่อเติบใหญ่ มีเล่นทอยกองทอดลูกบาศก์อันเป็นทางฝึกหัดในการส่ายทรัพย์ แลเป็นมูลที่จะให้ใจแตกประพฤติการเล่นเบี้ยแลลักทรัพย์ เป็นต้น หรือปล่อยให้ประพฤติเกะกะระรานอันเป็นมูลที่จะให้อัธยาศัยเกิดเป็นพาลหัวไม้ ต้องให้พระภิกษุสงฆ์ผู้ปกครองศิษย์ทั้งปวงนั้นเข้าใจว่า การที่รับกุลบุตรมาเป็นศิษย์หาได้อาศัยใช้สอยปฏิบัติวัตรฐาก ก็เป็นหน้าที่ของผู้ปกครองศิษย์จะสั่งสอนวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์ แลฝึกหัดดัดสันดานศิษย์ของตนให้เป็นสัมมาทิฐิแลมีความประพฤติอันเรียบร้อย วิธีที่จะกระทำการอันนี้ คือต้องตรวจตราดูแลการสอนแลวิธีสอนตามวัดวาอารามทั้งหลายทั่วไป แลเมื่อเห็นสามเณรแลศิษย์วัดคนใดไม่เล่าเรียนในเวลาที่สมควรหรือเห็นเที่ยวซุกซนแลประพฤติชั่วอย่างใดก็ควรจะไต่ถามแลว่ากล่าว

๘. วิธีที่จะตั้งโรงเรียนประถมศึกษานั้น คือ ต่อเมื่อตรวจตราความรู้ของเด็กในละแวกบ้านตำบลหนึ่ง ๆ ปรากฏว่ามีเด็กที่มีความรู้

ในชั้นมูลศึกษาเกินกว่า ๓๐ คนขึ้นไปแล้ว จึงควรคิดตั้งให้มีโรงเรียนประถมศึกษาได้ การที่จะตั้งนั้นควรจะจัดศาลาหรือสถานแห่งใดแห่งหนึ่งในวัดใดวัดหนึ่งตั้งเป็นโรงเรียน แลเลือกหาพระ-ภิกษุสงฆ์ที่มีความรู้สูงพอจะสอนชั้นประถมศึกษาได้มาเป็นครูประจำโรงเรียน แลรวบรวมเด็กที่มีความรู้พ้นชั้นมูลศึกษามาสอนในที่นั้น พระภิกษุที่ต้องมาเป็นครูประจำสอนในโรงเรียน จำเป็นที่จะได้รับความอุดหนุนกว่าปรกติ จึงสมควรที่จะแนะนำชักชวนสัปปุรุษทายกทั้งหลายให้ออกทรัพย์เกื้อกูลอุดหนุนแก่พระภิกษุที่เป็นครูนั้น ส่วนสถานที่จะเป็นโรงเรียน ถ้าวัดใดไม่มีศาลาอาคารอันใดที่จะเป็นโรงเรียนได้ ก็ควรที่จะบอกบุญเรี่ยไรสัปปุรุษทายกในบริเวณนั้นให้ออกทุนทรัพย์มาก่อสร้างขึ้น ต่อการเหล่านี้จะสำเร็จด้วยกำลังสัปปุรุษทายกไม่ได้แล้ว จึงควรขอความอุดหนุนจากรัฐบาลต่อภายหลัง

๙. โรงเรียนประถมศึกษาที่จะจัดขึ้นนั้น ควรจัดให้จำนวนนักเรียนได้พิกัด คือเป็นต้นว่า ถ้าในแขวงอำเภอหนึ่งเป็นที่ประชุมชนน้อย โรงเรียนที่จะจัดตั้งขึ้นก็ควรให้จุนักเรียนได้พอสบายเพียง ๓๐ คนเป็นอย่างน้อยที่สุด ถ้าเป็นที่ประชุมชนมากกว่าก็จัดตั้งให้จุสำหรับ ๖๐ แล ๙๐ คนโดยลำดับ หรือมิฉะนั้นถ้าในบริเวณเมืองใหญ่ จะแยกเป็น ๒ โรง ๓ โรง ๔ โรง ในระยะที่ห่างไกลกันก็ตาม ใจความ คือ ห้องเรียนห้องหนึ่งครูคนหนึ่งสอนนักเรียนราว ๓๐ คน เป็นประมาณแล้ว นักเรียน ๖๐ ก็ต้องเป็น ๒ ห้องแลครู ๒ คน ดังนี้ขึ้นไปโดยลำดับ การสอนในโรงเรียนจึงจะเป็นไปได้โดยสะดวก

๑๐. เมื่อตั้งโรงเรียนลงในที่ใดเช่นนี้ จำต้องจำกัดจำนวนนักเรียนว่าโรงเรียนใดมีขนาดเท่าใด มีครูกี่คน แลจะมีจำนวน

นักเรียนเท่าใดเป็นอัตรา ดังกล่าวมาแล้วข้างบน เมื่อนักเรียนในโรงเรียนนั้นเต็มจำนวนแล้วต้องไม่รับต่อไปจนกระทั่งจำนวนว่างเมื่อใดจึงรับใหม่ หรือมิฉะนั้นเมื่อยังมีจำนวนนักเรียนที่มีความรู้สูงอีกมาก ก็ควรที่จะขยับขยายเพิ่มเติมห้องเรียนหรือก่อสร้างโรงเรียนใหม่แยกออกไปทีเดียว ห้ามมิให้ยัดเยียดนักเรียนในโรงเรียนเกินกว่าจำนวนที่สมควร

๑๑. การที่จะเลือกรับนักเรียนเข้าเรียนประจำโรงเรียนนั้น ควรเลือกด้วยการสอบไล่วิชา คือ หยิบเอาแต่นักเรียนที่มีความรู้สูงพ้นชั้นมูลศึกษาแล้วจึงให้มาเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา เหมือนดังว่าในโรงเรียนหนึ่งได้มีจำนวนแต่ ๖๐ คนเป็นพิกัด ถ้าในสมัยใดมีนักเรียนที่เรียนอยู่กับพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นอาจารย์มีความรู้สูงขึ้นพอจะเข้ามาเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาได้ นักเรียนเหล่านั้น ถ้าในโรงเรียนมีจำนวนว่างเมื่อใดก็จะได้เข้าก่อนคนอื่น ถ้ายังไม่มีที่ว่างอันจะแทรกแซงได้ก็จำเป็นที่จะต้องรอต่อเมื่อว่าง หรือเมื่อมีมากด้วยกันก็ต้องเกิดเป็นปัญหาถึงการที่ก่อสร้างโรงเรียนเพิ่มเติม

๑๒. ส่วนทางออกของนักเรียนประถมศึกษานั้น เมื่อนักเรียนคนใดเล่าเรียนวิชาชั้นประถมศึกษาบริบูรณ์แล้วต้องสอบไล่ประโยค ๑ จึงจะเป็นพยานว่าได้เล่าเรียนจบวิชาชั้นประถมศึกษา เมื่อสอบไล่ได้ชั้นนั้นแล้วจำต้องให้ออกจากโรงเรียนเพื่อจะได้มีจำนวนว่างให้นักเรียนอื่นเข้าใหม่ ส่วนนักเรียนที่สอบไล่ได้ประโยค ๑ แล้วนั้นนับว่าเป็นอันเสร็จการศึกษาชั้นต้นซึ่งสำหรับสามัญกุลบุตรจะพึงรู้ นักเรียนผู้นั้นจะออกไปทำไร่นาหรือประกอบการหาเลี้ยงชีพสถานใด

ก็ตาม แต่ถ้าผู้นั้นยังสมัครจะเล่าเรียนวิชาต่อไปอีกก็ต้องไปเข้าโรงเรียนพิเศษหรือโรงเรียนมัธยมศึกษาซึ่งเจ้าพนักงานฝ่ายอาณาจักรจัดอยู่นั้นต่อไป

๑๓. เครื่องเล่าเรียนทั้งหลาย มีหนังสือเรียน กระดานชนวน ดินสอเป็นต้นนั้น เป็นหน้าที่ของบิดามารดาหรือผู้ปกครองเด็กจะจัดหาให้แก่เด็กของตน เว้นแต่ประเทศที่ใดซึ่งยากแค้นข้นจนจึงควรที่จะใช้เรี่ยไรบอกบุญเกื้อกูลแก่กุลบุตรเป็นการกุศล จนที่สุดต่อเมื่อเหลือกำลังแล้วควรขอความอุดหนุนต่อรัฐบาล จึงให้เจ้าหน้าที่จัดการตามสมควร แต่ควรที่เจ้าหน้าที่ทั้งหลายจะจัดการแนะนำให้มีที่ขายซื้อบรรดาเครื่องเล่าเรียนในตำบลต่าง ๆ ให้สมควรแก่ความสะดวกด้วย ส่วนเครื่องใช้เครื่องแต่งโรงเรียนนั้น ไม่จำเป็นที่ว่าทุกโรงเรียนจะต้องมีโต๊ะเก้าอี้แลเครื่องตกแต่งพิเศษทั่วไป การเหล่านี้ให้จัดแต่ตามกำลังซึ่งสามารถจะเป็นไปได้

๑๔. การที่มีผู้ใดเกื้อกูลแก่โรงเรียนด้วยทุนทรัพย์มากน้อยเพียงใดก็ดี ควรที่เจ้าหน้าที่ทั้งปวงจะส่งรายงานบัญชีต่อกระทรวงเพื่อที่จะได้กราบบังคมทูลพระกรุณาแลประกาศความอุดหนุนเอื้อเฟื้อของสัปปุรุษทั้งหลายนั้นให้เป็นที่คนทั้งหลายมีความเลื่อมใสศรัทธาอนุโมทนาทั่วกัน

๑๕. การสอบไล่วิชานั้น ในส่วนมัธยมศึกษาแลการศึกษาพิเศษย่อมเป็นหน้าที่ของกรมศึกษาธิการจะจัดอยู่เอง แต่การสอบไล่ชั้นประถมศึกษาคือประโยค ๑ นั้น ถ้าภายในจังหวัดกรุงเทพ ฯ เป็นหน้าที่ของกรมศึกษาธิการจะสอบไล่ ส่วนหัวเมืองตามมณฑล

ต่าง ๆ เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะมณฑลจะจัดการสอบไล่ เวลาที่จะสอบไล่นั้นจะสอบไล่ปีละหนหนึ่งหรือสองหนแล้วแต่ประเทศที่เจริญแลยังไม่เจริญตามแต่เจ้าคณะมณฑลจะเห็นสมควร ส่วนแบบแผนในการสอบไล่นั้น กรมศึกษาธิการจะให้แบบแลช่วยแนะนำในวิธีต่าง ๆ ส่วนผู้ที่จะสอบไล่นั้น คือเจ้าคณะมณฑลกับข้าหลวงธรรมการแลผู้ใดที่สามารถจะเป็นผู้สอบไล่ได้แล้วแต่เจ้าคณะมณฑลจะเลือกหาอีกคนหนึ่งหรือหลายคน จะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็ดีรวมเป็นกรรมการสอบไล่ แต่อย่างน้อยที่สุดที่จะลงชื่อในประกาศนียบัตรต้องไม่น้อยกว่า ๓ คน ส่วนชั้นมูลศึกษานั้นภายในจังหวัดกรุงเทพฯ นายตรวจแขวงของกรมศึกษาธิการจะเป็นผู้สอบไล่พร้อมด้วยอาจารย์ของโรงเรียนประถมศึกษาบางแห่งอีก ๒ นายเป็นกรรมการไปจัดการสอบไล่ ส่วนมณฑลต่าง ๆ นั้นแล้วแต่เจ้าคณะมณฑลจะตั้งผู้ใดที่มีความสามารถแลสมควรไม่น้อยกว่า ๓ คนเป็นกรรมการไปสอบไล่แลให้ประกาศนียบัตรแก่ผู้ที่สอบไล่ได้

๑๖. โรงเรียนชั้นสูง ๆ ตลอดลงไปจนถึงโรงเรียนประถมศึกษาย่อมเป็นโรงเรียนที่มีครูประจำ ครูย่อมได้รับผลประโยชน์อยู่แล้วด้วยความอุดหนุนของสัปปุรุษทายกก็ดีหรือของรัฐบาลก็ดี แต่ฝ่ายอาจารย์ชั้นมูลศึกษานั้นควรรัฐบาลจะอุดหนุนเป็นการพิเศษ วิธีที่จะอุดหนุนนั้นควรจัดเป็นอัตราดังนี้ คือ ถึงเวลาสอบไล่ครั้งหนึ่งถ้าอาจารย์ใดสอนศิษย์สอบไล่ได้ประกาศนียบัตรมูลศึกษาครั้งหนึ่งถึง ๓ คน อาจารย์ผู้นั้นควรได้รับรางวัลจากรัฐบาล ๘๐ บาท ถ้าถึง ๕ คน ให้ ๑๐๐ บาท ๗ คน ให้ ๑๒๐ บาท ๑๐ คน ให้ ๒๐๐ บาท ดังนี้เป็นอัตราสำหรับการสอบไล่ทุก ๆ คราว ส่วนการที่จะรางวัล

แก่ตัวเด็กเองนั้น ถ้าเด็กคนใดหมั่นเล่าเรียนปรากฏแน่ว่าในปีหนึ่งได้เรียนไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ วัน คิดวันละ ๖ ชั่วโมงแล้ว เด็กนั้นควรได้รับรางวัลของหลวงพระราชทานในการหมั่นเรียนทุกคน รางวัลนั้นให้จัดให้จะเป็นสิ่งของก็ดีหรือเงินก็ดีคนหนึ่ง ๆ ไม่ต่ำกว่า ๘ สลึง กับตามโรงเรียนประถมศึกษาในโรงเรียนหนึ่ง ๆ สอบไล่คราวหนึ่ง ๆ ผู้ใดสอบไล่ได้ดีเป็นที่ ๑ ให้ได้รับรางวัลของหลวงพระราชทานเป็นราคาคนหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๔ บาท เหล่านี้เป็นรางวัลของหลวง นอกจากนั้นที่ใดควรจะมีรางวัลอย่างใดบ้าง ถ้ามีสัปปุรุษทายกศรัทธาอุดหนุนก็ให้จัดเป็นรางวัลได้ตามสมควร

๑๗. มณฑลใดเมืองใดหรือแขวงใดอารามใดจัดการศึกษาให้ได้แพร่หลายดังความประสงค์นี้โดยที่ต้องใช้ทุนรอนพระราชทรัพย์น้อยแลมีผู้เล่าเรียนมีความรู้ถึงชั้นสูงมากคนด้วยกัน ที่นั้นนับว่าจัดการศึกษาได้เจริญเป็นอย่างดีสมพระราชประสงค์

ความเห็นที่จะจัดการศึกษา รัตนโกสินทรศก ๑๒๑
การศึกษาในส่วนกุลบุตร

การเล่าเรียนในประเทศสยามทุกวันนี้ เป็นอันแลเห็นปรากฏได้แล้วว่า ความยากอย่างหนึ่งซึ่งได้เคยมีมาแต่ก่อนเมื่อครั้งแรกตั้งกรมศึกษาธิการ คือยากในการที่จะชักชวนให้ราษฎรทั้งหลายนิยมยินดีในการศึกษาเล่าเรียนนั้น เป็นอันไม่ต้องรำพึงที่จะจัดการแก้ไขอีกต่อไป เพราะโรงเรียนใดซึ่งได้ตั้งและเปิดขึ้นแล้วในขณะใด ก็มีกุลบุตรเข้าเล่าเรียนเต็มที่โดยทันที ความต้องการในเวลาปัตนี้ยังกลับตรงข้ามกับแต่ก่อนเสียอีก คือ ไม่มีโรงเรียนให้พอแก่เด็กที่จะเล่าเรียน ไม่มีครูที่จะสอนให้พอแก่โรงเรียน ไม่มีตำราเรียนให้พอแก่ที่จะนำความรู้เด็กให้ยิ่งขึ้นไปในข้างหน้า ความขาดทั้ง ๓ ประการนี้ มาบังเกิดเป็นข้อสำคัญแก่การศึกษาขึ้นในเวลานี้ เพราะฉะนั้นเมื่อแลเห็นในปัตนี้แล้วว่า การศึกษาเล่าเรียนจะเป็นทุนอันหนึ่งแลเป็นกำลังอันสำคัญของราชการแลบ้านเมืองในปัจจุบันนี้แลข้างหน้าต่อไป และจะต้องรีบจัดการศึกษาให้ดำเนินไปสู่ความเจริญให้ยิ่งขึ้นไปโดยรวดเร็ว ก็เป็นเวลาที่จะต้องคิดจัดการแก้ไขสิ่งที่ขาดทั้ง ๓ ประการนี้ เพิ่มเติมขึ้นให้ทันแก่เวลาสมัยที่จะดำเนินไปให้จงได้ แต่การที่จะจัดบำรุงการศึกษาให้เจริญขึ้นในทางที่จะแก้ไขสิ่งที่ขาด ๓ ประการดังกล่าวแล้ว เพิ่มเติมให้ได้ที่นั้น ก่อนที่จะเริ่มลงมือจำเป็นที่จะต้องกะรูปโครงการศึกษา ที่จะจัดระเบียบให้เป็นหนทางดำเนินขึ้นไปโดยลำดับนั้นเสียก่อนว่า การศึกษาของประเทศสยาม (National system of education of Siam) จะให้มีรูปตั้ง ลงเป็นแบบ

แผนอย่างไร แลปรึกษาหารือกันในส่วนร่างโครงนั้นให้ตกลงเปนรูปที่จะเอาอย่างไรแล้ว จึงจะได้รวบรัดจัดตอบการที่เปนรายละเอียดภายในบรรจุลงให้เข้ารูปตามร่างโครงที่จะได้เปนไปนั้นให้ได้ที่ตามความประสงค์ต่อไป

ร่างแผนการศึกษา

การศึกษาทั้งปวงนั้น เห็นว่าควรที่จะจัดแยกชนิดชื่อออกเปน ๒ ประเภท แลแยกพูดทีละอย่างเพื่อจะให้เข้าใจง่าย คือ เรียกว่าสามัญศึกษาประเภท ๑ วิสามัญศึกษาประเภท ๑

(ก) สามัญศึกษา (General education) ได้แก่การศึกษาต่าง ๆ ในวิชาความรู้แลความฝึกหัดอย่างใด ๆ ซึ่งเปนสิ่งสามัญอันบุคคลจะควรรู้ ควรมี สำหรับเปนทุนหรือเปนหนทางที่จะประกอบการหาเลี้ยงชีพ แลดำรงตนให้อยู่ในที่อันราษฎรผู้ประพฤติชอบ (To be a good citizen) แลสำหรับที่จะเปนทุนหรือเปนหนทางที่จะดำเนินไปสู่ความรู้วิชาแลศิลปศาสตร์อื่น ๆ ต่อไปถ้าหากว่าปรารถนาหรือสามารถจะเล่าเรียน ความรู้ที่จะจัดเข้าเปนพวกสามัญศึกษานี้ได้แก่การให้รู้หนังสือ รู้เลข รู้ภาษาพูดกันให้เข้าใจได้ดี ให้รู้การผิดแลชอบ ให้ประพฤติสัมมาจริต เหล่านี้เปนต้น อันเปนหน้าที่ของกรมศึกษาธิการที่จะจัดให้ดำเนินไป

(ข) วิสามัญศึกษา (Technical education) ได้แก่การศึกษาต่างๆในวิชาความรู้หรือศิลปความฝึกหัดอย่างใดๆซึ่งเปนสิ่งไม่จำเปนสามัญชนทุก ๆ คนควรจะรู้ ควรจะเปนทุก ๆ อย่าง แต่หากว่าผู้ใดโดยอุปนิสัยแลโดยความสามารถปรารถนาที่จะรู้จะฝึกหัดเปนความรู้

พิเศษโดยเฉพาะสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพื่อที่จะให้เป็นทุนเป็นเครื่องมือสำหรับประกอบการงานโดยเฉพาะหนทางอันนั้น ก็จะได้ศึกษาในสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือหลายสิ่ง สูงหรือต่ำตามกำลังความสามารถแลฐานานุรูปแห่งตน วิชาและศิลปที่จัดเข้าเป็นพวกวิสามัญศึกษานี้ ได้แก่การเรียนเป็นช่าง เรียนเป็นแพทย์ เรียนเป็นอาจารย์ เรียนเป็นข้าราชการกิ่งแลแผนกต่าง ๆ เหล่านี้เป็นต้น อันบางอย่างซึ่งเป็นหน้าที่กรมศึกษาธิการเองจะจัดให้ดำเนินไป แลบางอย่างซึ่งกรมใดกระทรวงใดจะจัดตั้งให้มีขึ้นตามสมควรแก่หน้าที่แลทางราชการ

การศึกษาทั้งปวง ควรจะแบ่งตัดตอนความรู้วิชาตามความต้องการยิ่งแลหย่อนออกเป็น ๓ ตอน คือ

(ก) การศึกษาของกรมศึกษาธิการ คือในฝ่ายสามัญศึกษานั้น ควรจะตั้งให้เป็นหลักลงให้มั่นคงเสียก่อน แลขีดเส้นตัดตอนความรู้ที่ต้องการสำหรับกุลบุตรทั่วไปลงให้เป็นเขตสำหรับที่ว่าการศึกษาซึ่งเป็นวิสามัญต่าง ๆ จะได้ยึดถือเทียบเคียงเอาตามความประสงค์ จะแบ่งเป็นตอนดังนี้ คือ

(๑) การศึกษาชั้นต้น จะเรียกว่าประถมศึกษา (Primary education) การศึกษาชั้นนี้จะสอนกุลบุตรตั้งแต่ยังไม่มีความรู้ขึ้นไปจนกระทั่งมีความรู้วิชาต่าง ๆ พอสมควรแก่ที่จะมีไว้สำหรับตัวผู้เป็นราษฎรทั่วไป คือ หมายความว่าวิชาความรู้เพียงใดที่รัฐบาลหวังจะให้ราษฎรทั่วไปรู้ไว้เป็นพื้นสำหรับตัวทุกคน กำหนดลงเป็นเขตประถมศึกษาไว้เพียงนี้เขตหนึ่ง เมื่อกุลบุตรเรียนรู้ถึงเขตนี้แล้วสอบไล่ความรู้ได้บริบูรณ์ ก็ให้ประกาศนียบัตรประโยค ๑ ไปเป็น

สำคัญ นับว่าจบการเล่าเรียนสามัญศึกษาชั้นประถม ต่อนั้นไปยังเปนทางที่กุลบุตรผู้นั้นจะเลือกเอาอีก ๓ ทาง คือจะออกไปทำมาหาเลี้ยงชีพตามภูมิลำเนา มีทำเรือกสวนไร่นาก็ตาม หรือมิฉะนั้นจะไปศึกษาวิชาหรือศิลปที่เปนวิสามัญศึกษา อันเปนกิ่งแยกจากประถมศึกษาสามัญก็ตาม หรือมิฉะนั้นเมื่อปรารถนาจะเรียนวิชาสามัญศึกษาชั้นสูงขึ้นไปอีกก็ได้

(๒) การศึกษาชั้นกลาง จะเรียกว่ามัธยมศึกษา (Secondary education) การศึกษาชั้นนี้จะสอนกุลบุตรตั้งแต่ได้เล่าเรียนมีความรู้สอบไล่ได้ประกาศนียบัตรประโยค ๑ แล้วขึ้นไป จนกระทั่งมีความรู้วิชาต่าง ๆ พอสามารถที่จะทำการงานได้ด้วยความรู้ คือ หมายความว่าวิชาความรู้อย่างใดที่เปนวิชากลางที่ต้องการใช้ในที่ต่าง ๆ ทั่วไป คือ เปนต้นว่า วิชาหนังสือแลเลข ก็ให้รู้พอแก่ที่จะเปนเสมียนได้ หรือทำการค้าขายได้ หรือเปนทุนสำหรับที่จะไปเล่าเรียนวิชาความรู้อื่นๆ ได้ โดยไม่ต้องไปเล่าเรียนวิชาสามัญนั้น ๆ อยู่อีก เช่นนี้เปนต้น กำหนดลงเปนเขตมัธยมศึกษาไว้เพียงนี้เขตหนึ่ง เมื่อกุลบุตรเรียนรู้ถึงเขตนี้แล้วสอบไล่ความรู้ได้บริบูรณ์ ให้ประกาศนียบัตรประโยค ๒ ไปเปนสำคัญ นับว่าจบการเล่าเรียนสามัญศึกษาชั้นมัธยม ต่อนั้นไปยังเปนทางที่กุลบุตรผู้นั้นจะเลือกเอาอีก ๓ ทาง คือจะออกไปประกอบกิจการงานตามฐานานุรูป มีออกไปทำการเสมียนหรือออกไปทำการค้าขายอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม หรือมิฉะนั้นจะไปศึกษาวิชา หรือศิลปที่เปนวิชาสามัญศึกษาอันเปนกิ่งแยกจากประถมศึกษาสามัญก็ตาม หรือมิฉะนั้นเมื่อปรารถนาจะเรียนวิชาสามัญศึกษาชั้นสูงขึ้นไปอีกก็ได้

(๓) การศึกษาชั้นสูง จะเรียกว่าอุดมศึกษา (High education) การศึกษาชั้นนี้ จะสอนกุลบุตรตั้งแต่เล่าเรียนสอบไล่ได้ประกาศนีย-บัตรประโยค ๒ แล้วขึ้นไปจนกระทั่งมีความรู้วิชาชั้นสูงสามารถที่จะทำการงานได้ด้วยภาษาตนแลภาษาต่างประเทศบางภาษา คือหมายความว่าต้องให้รู้ภาษาอื่นที่ไม่ใช่ภาษาตนด้วยอีกภาษาหนึ่งเป็นอย่างน้อย เพื่อให้เป็นทุนสำหรับที่จะทำการงานได้กว้างขวาง หรือถ้าจะไปเล่าเรียนความรู้พิเศษในประเทศอื่น ก็ไม่ต้องให้ไปเสียเวลาเรียนภาษาประเทศนั้นอยู่นาน กำหนดลงเป็นเขตอุดมศึกษาไว้เพียงนี้เขตหนึ่ง เมื่อกุลบุตรเรียนรู้ถึงเขตนี้แล้ว สอบไล่ความรู้ได้บริบูรณ์ ก็ให้ประกาศนียบัตรประโยค ๓ ไปเป็นสำคัญ นับว่าจบการเล่าเรียนสามัญศึกษาชั้นอุดม ต่อนั้นไปเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะเลือกตามความสามารถของกุลบุตรแลมีอำนาจที่จะจัดให้เป็นไปอีก ๓ ทาง คือจะส่งไปรับราชการในที่ใดที่หนึ่งตามความรู้ความสามารถก็ได้ หรือจะส่งไปเข้าเล่าเรียนศึกษาวิชา หรือศิลปที่เป็นวิสามัญศึกษาอันเป็นกิ่งแยกจากมัธยมหรืออุดมศึกษาสามัญในกรุงเทพ ฯ ก็ได้ หรือมิฉะนั้นเมื่อเห็นสมควรจะจัดให้ไปเล่าเรียนวิชาพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่งในประเทศอื่นก็ส่งไป

(ข) การศึกษาฝ่ายวิสามัญศึกษาต่าง ๆ นั้น ย่อมเป็นวิชาแลศิลปต่าง ๆ กัน ง่ายแลยากไม่เสมอกัน แลความต้องการพื้นความรู้แห่งวิชาสามัญศึกษาที่จะให้มีเป็นทุนสำหรับที่จะเรียนวิชาสามัญศึกษานั้น ๆ ก็ต้องการไม่เสมอกัน เพราะฉะนั้นต้องแล้วแต่เจ้าหน้าที่ผู้จัดการศึกษาวิสามัญนั้น ๆ ว่าจะประสงค์กุลบุตรที่ได้มีความรู้สามัญศึกษาเพียงใดชั้นใดเป็นพอประสงค์ของโรงเรียนนั้น ก็เลือกตัดตอน

เอาไปจากชั้นใดชั้นหนึ่งใน ๓ ชั้นนั้น แต่ความเห็นที่พอจะกะเทียบให้ลงเป็นเค้าได้นั้น พอจะกะเทียบได้ดังนี้

(๑) วิสามัญศึกษาชั้นต้น จะเรียกว่า "ประถมศึกษาพิเศษ" การศึกษาชั้นนี้ มีสอนการช่าง การเพาะปลูก การพิมพ์หนังสือเป็นต้น ผู้ที่จะเข้าเรียนเอาประกาศนียบัตรเมื่อสอบไล่ได้แล้วนั้น ต้องให้มีประกาศนียบัตรประโยคหนึ่งมาก่อน จึงจะให้ประกาศนียบัตรประถมศึกษาพิเศษอย่างหนึ่งอย่างใดในชั้นนี้ได้ แต่ผู้ที่ไม่มีประกาศนียบัตรประโยค ๑ ก่อนแล้วจะมาเรียนก็ควรรับให้เรียน แต่ถ้าเมื่อเรียนรู้วิชาสิ่งใดไปแล้ว โรงเรียนวิสามัญศึกษาอย่างใดอย่างหนึ่ง ในชั้นนี้นั้นไม่ต้องที่จะให้ประกาศนียบัตร ยอมให้ได้ประโยชน์แต่เพียงความรู้เฉพาะที่ได้เรียนไปเท่านั้น

(๒) วิสามัญศึกษาชั้นกลาง จะเรียกว่า "มัธยมศึกษาพิเศษ" การศึกษาชั้นนี้บางทีจะตรงกับโรงเรียนมหาดเล็ก โรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ โรงเรียนนายร้อยทหารบก โรงเรียนนายร้อยทหารเรือ โรงเรียนนายร้อยตำรวจภูธร โรงเรียนการก่อสร้าง โรงเรียนการทำแผนที่ โรงเรียนการค้าขาย โรงเรียนแพทยากร โรงเรียนเหล่านี้ประมาณว่า ผู้ที่สอบไล่ประโยค ๒ (ที่จะจัดใหม่) ได้แล้วจะมีความรู้เข้าเป็นนักเรียนได้

(๓) วิสามัญศึกษาชั้นสูง จะเรียกว่า "อุดมศึกษาพิเศษ" การศึกษาชั้นนี้ยังไม่เห็นว่าโรงเรียนชนิดใดในบัดนี้จะจำเป็นที่จะบังคับว่า ต้องให้ได้ประโยค ๓ มาก่อนจึงจะให้เข้าเล่าเรียน เว้นแต่การเรียนเป็นอาจารย์ฝ่ายอังกฤษที่แลเห็นอยู่อย่างเดียวว่า จำเป็นแท้

นอกจากนั้นก็จะได้แก่โรงเรียนที่ได้กล่าวชื่อแล้วในชั้นมัธยมศึกษาพิเศษนั้นเอง ถ้ากุลบุตรผู้ใดมีเวลาแลสามารถได้ไปเรียนประโยค ๓ เสียก่อน แล้วมาเรียนวิสามัญศึกษาในโรงเรียนนั้น ๆ ครั้นสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรที่จะให้นั้น ย่อมควรเป็นประกาศนียบัตรอุดมศึกษาพิเศษ หรือมิฉะนั้นอีกทางหนึ่งก็ส่งไปเรียนความรู้พิเศษต่างประเทศทีเดียว

ในส่วนแผนหนทางของการศึกษาของกุลบุตรน่าที่จะให้เป็นไปดังนี้

การขยายการศึกษาให้แพร่หลาย

ว่าถึงส่วนการที่จะจัดการศึกษาให้แพร่หลายมากออกไป กล่าวคือที่จะจัดการให้มีโรงเรียนสำหรับสอนความรู้วิชาเบิดแผ่ให้มาก ๆ ขึ้นเพื่อให้ทั่วถึงแลให้พอแก่ที่จะมีกุลบุตรเล่าเรียน โดยที่รัฐบาลย่อมจะประสงค์อยู่ว่า ต่อไปข้างหน้า ให้ราษฎรแทบทั่วทั้งพระราชอาณาเขตได้มีความรู้วิชาสำหรับตัวแทบทุกคน เพื่อที่จะให้ประชาชนทั้งปวงรู้จักประกอบกิจการงานโดยสมควรแก่ฐานานุรูปแลสติปัญญาประพฤติการทำมาหาเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม สำรวมความสงบราบคาบแก่บ้านเมือง แลประกอบการค้าขายให้เจริญยิ่งขึ้น ก็เมื่อความต้องการประโยชน์มีอยู่ฉะนี้แล้ว สถานที่ศึกษาเล่าเรียนซึ่งมีอยู่แต่เพียงนี้ ก็จะยังหาพอที่จะประกอบประโยชน์ดังกล่าวนั้น ให้รวดเร็วสมควรแก่เวลาแลทันความประสงค์ได้ไม่ เมื่อปลายปี ๑๒๐ จำนวนโรงเรียนสามัญในกรุงเทพ ฯ มีอยู่ ๗๐ (ไม่นับโรงเรียนสตรี) จำนวนนักเรียนมีประมาณ ๖,๘๐๐ คน โรงเรียนที่ได้มีแล้วเท่านี้

นักเรียนก็เข้ายัดเยียดเล่าเรียนอยู่เต็มที่หมด ว่าที่แท้มีโรงเรียนเป็นอันมากที่มีจำนวนนักเรียนแน่นเกินกว่าสมควรที่ขนาดโรงเรียนจะพึงรับ ใช่แต่เท่านั้นโรงเรียนเก่า ๆ มีอยู่เท่าใด ตั้งขึ้นใหม่อีกนักเรียนก็เต็มขึ้นอีก ตามที่ได้สังเกตเห็นแล้วเพียงนี้ ถึงแม้ว่าการตรวจสำมะโนครัวจะยังบอกจำนวนเด็กไม่ได้เด็ดขาดก็ดี เหตุที่กล่าวมาแล้วเท่านี้ก็จะเป็นพยานได้ว่าจำนวนโรงเรียนจะยังไม่พอแก่เด็กที่จะเล่าเรียนอยู่อีกมาก ก็การที่ยังจะต้องการให้โรงเรียนเกิดขึ้นอยู่อีกมากฉะนี้ คิดดูก็ย่อมจะเป็นสิ่งที่จะต้องเปลืองพระราชทรัพย์ที่จะใช้เป็นทุนรอนมากอยู่ จึงเป็นเหตุอันควรดำริดูว่า ฉันใดจึงจะให้ได้ประโยชน์ดังความประสงค์ แต่ผ่อนให้ต้องใช้ทุนรอนเพียงแต่น้อย ถ้าจะเบิกแต่พระราชทรัพย์เข้าถมเอาถึงแม้ว่าประโยชน์ทางได้มีอยู่ก็จริง แต่ประโยชน์ทางเสียก็ย่อมมากอยู่ด้วย ในเบื้องปลายจึงเห็นว่ามีทางที่จะจัดให้เป็นไปได้โดยสมควร ดังที่จะแยกกล่าวตามลำดับชั้นการศึกษาทีละขั้นต่อไปนี้

(๑) ในส่วนการสอนวิชาชั้นประถมศึกษาในประเทศสยามนี้ มิใช่ว่าเป็นการซึ่งได้เกิดขึ้นใหม่ต่อเมื่อมีกรมศึกษาธิการ การศึกษาเล่าเรียนชั้นนี้ ได้เกิดมีเป็นประเพณีของชาติแลประเทศมาตั้งแต่เดิมครั้งโบราณนั้นแล้ว คือแต่ก่อนมาประชาชนทั้งหลายย่อมถือว่าบรรดาวัดทั้งหลายย่อมเป็นที่ตั้งของการศึกษาเล่าเรียน แลพระสงฆ์ย่อมมีปรกติที่จะเป็นอาจารย์สามารถสั่งสอนความรู้แลความประพฤติแก่กุลบุตรทั้งหลาย เพื่อให้ได้ดีแลเป็นผู้มีสัมมาทิฐิเมื่อเติบใหญ่อยู่เป็นประเพณีเหตุเช่นนั้น ฝ่ายผู้หลักผู้ใหญ่ซึ่งเป็นพ่อบ้านแม่บ้านมีบุตรหลานซึ่งเป็นชายและปรารถนาจะให้บุตรหลานตนนั้นได้ดีใน

ภายหน้า จึงได้มอบหมายเด็กของตนให้เป็นศิษย์แก่พระสงฆ์ตามพระอารามต่าง ๆ พระสงฆ์ทั้งหลายนั้นก็สั่งสอนความรู้มีหนังสือแลเลขเป็นเบื้องต้น แลสอนความประพฤติเพื่อจะกันกำบังหนทางอันธพาลมิให้มาสู่สันดานเด็ก กลบุตรทั้งหลายแต่ชั้นสมัยนั้นก็ได้รับคุณประโยชน์มาด้วยอาการดังนี้เป็นอันมาก ฝ่ายพระสงฆ์ผู้มีพระคุณอุปการะแก่ดรุณทารกด้วยประการดังนั้น ก็ได้รับประโยชน์แต่บิดามารดาของเด็กที่มาเป็นสานุศิษย์ด้วยอาการสงเคราะห์อนุเคราะห์ คือ ช่วยบำรุงวัดวาอาราม แลถวายวัตถุปัจจัยเลี้ยงดูภิกษุสามเณรมากแลน้อยตามกำลังทั้งได้ใช้สอยเด็กนั้นเป็นเครื่องตอบแทน การก็เป็นประเพณีเช่นนี้สืบมาช้านาน ต่อมาครั้งหลังในไม่ช้านักล่วงมานี้ จึงพึ่งเกิดมีโรงเรียนอย่างใหม่ตั้งขึ้น แต่โรงเรียนที่ได้ตั้งขึ้นใหม่เหล่านี้โดยมากก็ย่อมตั้งในที่ตามวัดต่าง ๆ มิได้ขาดไปจากประเพณีซึ่งเป็นเค้ามูลมาแต่เดิม

แต่เมื่อจะพิจารณาถึงทางการศึกษาทั้ง ๒ อย่าง อย่างเดิม คือ วัดเป็นโรงเรียน พระเป็นอาจารย์ผู้สอน อย่างใหม่ คือ ตั้งโรงเรียนมีคฤหัสถ์เป็นครู เทียบดูประโยชน์ต่างกันอย่างไรนั้น ย่อมจะเห็นได้ดังนี้ การศึกษาอย่างเดิมที่ได้เป็นประเพณีมาแต่โบราณนั้นย่อมมีคุณประโยชน์หลายประการ คือ ๑. ตำบลที่จะเป็นโรงเรียนตำบลใดที่มีหมู่บ้านตำบลนั้นก็มีวัด สถานที่มีอยู่แล้วไม่ว่าที่ไหนประการหนึ่ง ๒. ฝ่ายประชาราษฎรก็มีความนิยมเลื่อมใสที่จะฝากกลบุตรให้ไปเป็นศิษย์เล่าเรียน ฝ่ายพระสงฆ์ก็ย่อมเข้าใจอยู่ว่า การที่จะสั่งสอนสานุศิษย์นั้นเป็นกิจอันหนึ่งที่จะพึงกระทำประการหนึ่ง ๓. บรรดาวัดทั้งหลายย่อมมีศาลาแลกุฎีซึ่งเป็นที่อันจะจัดเป็นโรงเรียน

อยู่แล้ว โดยไม่ต้องก่อสร้างใหม่ ส่วนการบกพร่องนั้นมีอยู่แต่วิธีสอนแลหนังสือตำราเรียนเปนสำคัญ ฝ่ายการศึกษาอย่างใหม่ที่ให้มีโรงเรียนนั้นย่อมจัดได้โดยยากแลด้วยทุนรอนมาก คือตั้งแต่หาที่ที่จะสร้างโรงเรียน ต้องมีทุนที่จะสร้างโรงเรียนแลเครื่องแต่ง เครื่องใช้ ฝ่ายครูผู้สอนถ้าเปนฆราวาสก็ย่อมมีครอบครัวซึ่งต้องได้รับผลประโยชน์มากจึงจะพอเลี้ยงชีพ สิ่งเหล่านี้ย่อมเห็นได้ว่าเปนการแพ้เปรียบแก่ประเพณีการศึกษาอย่างโบราณ เพราะอย่างเดิมเปนเหมือนหนึ่งราษฎรทั้งหลายมีโอกาสที่จะเจือจานอุดหนุนการศึกษาอยู่แล้ว อย่างใหม่ย่อมจะต้องใช้ทุนรัฐบาลเปนพื้น เพราะฉะนั้นการศึกษาสามัญชั้นประถมนี้ จึงเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าควรจัดอนุโลมให้เปนไปดังประเพณีเดิมของชาติแลประเทศ คือ ถ้าจะจัดแยกออกเสียให้เปนการรัฐบาล ก็จะทำให้วัดวาอารามทั้งหลายแลพระเจ้าพระสงฆ์ขาดประโยชน์ อันได้เปนกำลังอุดหนุนในการพระศาสนามาแต่ก่อนดูประหนึ่งว่าการฝ่ายอาณาจักรแข่งขันกันกับฝ่ายพระพุทธจักร หาบังควรไม่ ฝ่ายรัฐบาลควรจะจัดแต่เพียงการที่จะช่วยเหลืออุดหนุนพระสงฆ์ในการแนะนำตรวจตราในการสอนแลแบบเรียนทั้งวิธีสอบไล่วิชาอย่างหนึ่ง กับถ้าวัดใดมีสานุศิษย์เข้าเล่าเรียนมาก หรือเรียนได้ดีสอบไล่ได้มาก รัฐบาลก็ยกย่องอุดหนุนแลจ่ายพระราชทรัพย์พระราชทานเปนกำลังแก่พระสงฆ์ผู้เปนอาจารย์เปนรายปีหรือรายเดือนดังนี้ก็จะเปนที่นิยมยินดีแลมีเกียรติยศเชิดชูในพระสงฆ์ผู้เปนอาจารย์นั้น ๆ มาก เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ถ้าจัดโดยวิธีอันนี้จะทำให้การศึกษาชั้นประถมแพร่หลายออกไปได้ทั่วพระราชอาณาเขต โดยที่จะยังไม่ต้องหักโหมฟาดฟันลงด้วยกำลังทุนทรัพย์ของรัฐบาล ฝ่ายโรงเรียน

สามัญศึกษาชั้นประถม ซึ่งจะต้องจัดเป็นโรงเรียนรัฐบาล ก็ควรจะต้องมีไว้แต่สำหรับทดลองแลจัดให้ดีเป็นตัวอย่าง (Model school) อย่างหนึ่ง กับสำหรับผู้ซึ่งบิดามารดาไม่ต้องการจะให้บุตรหลานไปเรียนตามวัดอย่างหนึ่ง แต่โรงเรียนเช่นนี้ควรจะต้องเก็บเงินค่าเล่าเรียน เพราะเป็นการจัดพิเศษ กับนอกจากนั้นก็จะได้จัดแต่โรงเรียนวิสามัญศึกษาชั้นประถม สอนวิชาพิเศษแลฝึกหัดทำการงานต่าง ๆ ต่อไป

(๒) โรงเรียนชั้นมัธยมศึกษานั้น ตามที่มีอยู่ในทุกวันนี้ประโยค ๒ เที่ยวสอนเรี่ยราดอยู่ทั่วไป การที่สอนกระจัดกระจายอยู่เช่นนี้ เป็นการไม่บริบูรณ์แก่การศึกษาอยู่หลายอย่าง คือการสอนวิชาชั้นนี้ ก็ย่างเข้าเป็นการศึกษาสำคัญอยู่แล้ว ถ้าไม่รวบรวมสอนให้เป็นที่เป็นแห่งก็เป็นการยากที่จะหาครูที่มีความรู้ดีสมควรที่จะสอนได้จริง ๆ อย่างหนึ่ง ความรู้นักเรียนไม่เป็นระเบียบได้แบบบรรทัดเสมอกันอย่างหนึ่ง ตรวจตราดูแลในการสอนแลการสอบไล่ไม่ทั่วถึงได้อย่างหนึ่ง เหตุเช่นนี้ย่อมกระทำให้ปรากฏว่า ความรู้นักเรียนไม่ได้จริง ทั้งฝ่ายความฝึกหัดกิริยามารยาทแลความประพฤติของกุลบุตรก็ไม่เรียบร้อยเสมอกันได้อีกอย่างหนึ่ง การฝึกสอนชั้นนี้ควรจะกวดขัน เพราะเหตุฉะนั้นจึงเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า การเล่าเรียนชั้นมัธยมศึกษาควรจะรวบรวมสอนให้เป็นแห่งเป็นที่ มีโรงเรียนโดยเฉพาะ แลให้เป็นโรงเรียนใหญ่ตั้งในที่ชัยภูมิที่ดี ๆ จัดขนบธรรมเนียมให้เรียบร้อยแลให้มีครูอาจารย์ดี ๆ สอน จัดด้วยทุนของรัฐบาล ให้มีในระหว่างที่ประชุมชนในกรุงเทพ ฯ ประมาณสัก ๕ แห่ง เช่นที่ตึกสายสวลีสัณฐาคาร ณ โรงเลี้ยงเด็กของพระอรรค-

ชายาเธอเดี๋ยวนี้ ก็จะจัดเป็นโรงเรียนมัธยมศึกษาเช่นนี้ได้สักแห่งหนึ่ง ถ้าจัดดังนี้เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า นักเรียนประโยค ๒ จะมีความรู้เป็นประโยชน์ได้จริงดังความประสงค์

(๓) โรงเรียนชั้นอุดมศึกษานั้น ได้แก่โรงเรียนชนิดราชวิทยาลัยนี้เป็นต้น การที่จะจัดโรงเรียนเช่นนี้อย่างไร แลกว้างขวางเพียงไรนั้น ก็ย่อมจะจัดเป็นโรงเรียนใหญ่ทำนองเดียวกันกับโรงเรียนมัธยมศึกษา แต่ข้อความโดยละเอียดที่จะจัดอย่างไรนั้น ยังไม่ถึงเวลาที่จะกล่าวในบัดนี้ เพราะเหตุว่ายังไม่มีกุลบุตรที่ได้เล่าเรียนแล้วได้ที่สำหรับที่จะเข้าโรงเรียนเช่นนี้นั้นเท่าใดเลย จะต้องดำริแก้ไขอยู่อย่างหนึ่งในบัดนี้แต่ว่า กุลบุตรที่เข้าเป็นนักเรียนในโรงเรียนนี้จะนับว่าเป็นความรู้เสมอกับประโยค ๓ ตามร่างแผนการเล่าเรียนที่กะใหม่นั้นยังไม่ได้ ด้วยความรู้ในภาษาไทยของนักเรียนนั้น ๆ ยังอ่อนนัก ต่อไปคิดด้วยเกล้า ฯ ว่าจะตัดตอนให้ผู้ที่ยังสอบไล่ประโยค ๒ ไม่ได้เข้าตั้งต้นเป็นนักเรียนในโรงเรียนนี้น้อยเข้าทุกที.

การขยายความรู้นักเรียนให้กว้างขวาง

ส่วนวิชาความรู้ที่จะจัดให้เป็นหลักสูตรสำหรับสอนกุลบุตรทั้ง-หลายในส่วนสามัญศึกษานั้น เป็นสิ่งที่จะกะลงให้เต็มที่ตามซึ่งเห็นว่าควรจะเป็นไว้แต่ชั้นนี้ สำหรับใช้เสมอไปย่อมไม่ได้ การสิ่งนี้เป็นสิ่งที่ต้องทำขยับขึ้นไปทีละน้อย ๆ โดยลำดับ เบื้องต้นก็ต้องมีแต่สิ่งใดซึ่งสามารถจะทำได้ในชั้นต้น แล้วแก้ไขเปลี่ยนแปลงไปเสมอ คือขยับวิชาให้สูงแลเพิ่มเติมวิชาที่ยังไม่มีให้มีขึ้นจนพอแก่ความประสงค์ เพราะเหตุว่าถึงโดยจะคิดกะวิชาลงให้เป็นรูปเป็นหลักสูตรไว้ให้เต็มที่ในบัดนี้ การก็จะเป็นไปได้ตามความประสงค์ ด้วยยังขาดตำราที่จะเล่าเรียนอยู่อีกเป็นอันมากประการ ๑ แลวิชาความรู้หรือการฝึกหัดอันใดซึ่งจะเริ่มสอนขึ้นใหม่ แม้จะมีตำราที่จะสอนได้ ก็ยังหาผู้ที่จะเป็นครูรับความรู้วิชานั้น ๆ ไปถ่ายให้แก่กุลบุตรไม่ได้ เหตุฉะนี้หลักสูตรของการศึกษาจึงไม่เป็นกิจที่จะพึงกระทำให้เต็มที่แลบริบูรณ์ตามความประสงค์ได้ในครั้งเดียว จำต้องจัดกำหนดลงแต่เพียงเวลาชั่วปีหนึ่งๆ แลจำต้องกำหนดความยิ่งแลหย่อนของความรู้ต่างประเทศที่ศึกษาด้วย กล่าวคือ การศึกษาภายในกรุงเทพ ฯ ถ้าจัดให้กว้างขวางขึ้นได้เพียงใด การศึกษาฝ่ายหัวเมืองในมณฑลโดยมากก็จะจัดให้ได้เสมอเพียงนั้นย่อมไม่ได้อยู่เป็นปรกติด้วยเหตุหลายประการมีพื้นความเข้าใจอุปนิสัยของกุลบุตรแลความนิยมความมีความจนของผู้ใหญ่ที่ปกครองเป็นต้นที่ต่างกัน เพราะฉะนั้นในชั้นนี้จะได้จัดหลักสูตรวิชาสำหรับสอนแลสอบไล่ในชั้นต่าง ๆ ดังนี้

(๑) วิชาชั้นประถมศึกษาสามัญจะจัดเป็น ๒ ภาค คือ ภาคต่ำเรียกว่าประโยคมูลอย่าง ๑ ภาคสูงเรียกว่าประโยค ๑ อย่าง ๑

(ก) ประโยคมูลนั้นสำหรับสอนแลสอบไล่แก่กุลบุตรที่เล่าเรียนตามหัวเมืองในมณฑลที่ยังจัดความรู้ให้คล้ายคลึงหรือใกล้เคียงกับการศึกษาในกรุงเทพ ฯ ไม่ได้ หรือในที่ใดซึ่งยังสอนประโยค ๑ ไม่ได้ การเล่าเรียนชั้นนั้นจะต้องกำหนดเอาแต่เพียง

๑. หนังสือ อ่านออก เขียนได้

๒. เลข บวกลบคูณหารสามัญ แลทำโจทย์สามัญได้

๓. บัญชี พอรู้จักทำบัญชีเงินรับแลจ่าย คิดหักได้เสียถูก

๔. ภาษา ให้หัดแต่งแสดงคำพูดลงด้วยจดหมายได้

๕. ภูมิศาสตร์ สอนเพียงรู้จักอาณาเขตสยาม และตำบลที่สำคัญต่าง ๆ ทั้งทิศแลทางไปมา

๖. ธรรมจริยา สอนเพียงรู้การผิดชอบสามัญ ให้รู้จักละอายแก่บาป แลรู้จักประพฤติหลีกจากโทษในกฎหมาย

เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าในความรู้ อย่างสูงต่ำเพียงเท่านี้ จะพอเป็นความรู้สามัญแก่กุลบุตรชาวบ้านนอกได้ เมื่อเล่าเรียนจบเพียงเท่านี้สอบไล่ได้ ก็ให้ประกาศนียบัตรประโยคมูลเสียชั้น ๑ ถ้าในที่ใดมีโรงเรียนที่จะสอนประโยค ๑ ได้ จึงให้เล่าเรียนประโยค ๑ ต่อไป

(ข) ประโยค ๑ นั้นสำหรับสอนแลสอบไล่แก่กุลบุตร ซึ่งได้เล่าเรียนประโยคมูลมาก่อนแล้ว ภายหลังสามารถจะเล่าเรียนให้สูงขึ้นไปได้ก็ให้เรียนประโยค ๑ นั้น จำพวก ๑ แลสำหรับสอน

แลสอบไล่แก่กุลบุตร ซึ่งเล่าเรียนอยู่ในที่ซึ่งบริบูรณ์ด้วยการศึกษา เช่นในกรุงเทพ ฯ ก็ให้เรียนประโยค ๑ ได้ทีเดียวจำพวก ๑ วิชาที่จะเล่าเรียนชั้นนั้น คือ

๑. วิชาหนังสือ สอนการอ่านเขียน ให้พอแก่เป็นคนรู้หนังสือสามัญ

๒. เลข สอนเพียงพอแก่ประโยชน์ที่ราษฎรพึงต้องการในการค้าขายสามัญ

๓. บัญชี สอนให้รู้เพียงทำบัญชีค้าขายได้

๔. ภาษา หัดให้เก็บใจความเล่าให้ผู้ฟังเข้าใจ แลแต่งหนังสือเล่าเรื่องไปให้กันได้ในกิจสามัญ

๕. ภูมิศาสตร์ สอนพอให้รู้จักอาณาเขตสยามทั่ว แลรู้การปกครองที่แบ่งเป็นมณฑล

๖. วาดเขียน หัดมือแลตาให้พอรู้จักคดตรง แลวาดรูปภายนอกได้

๗. ธรรมจริยา สอนไม่ให้เป็นผู้ใจหยาบกักขฬะเพื่อจะก่อการบาปแลผิดด้วยกฎหมายต่าง ๆ

๘. กายบริหาร ฝึกหัดให้เป็นผู้แข็งแรงว่องไว

ในวิชาแลความฝึกหัดรวม ๘ ประเภทนี้ เมื่อเล่าเรียนตลอดสอบไล่ได้ ก็ให้ประกาศนียบัตรประโยค ๑ ได้

(๒) วิชาชั้นมัธยมศึกษาสามัญนั้น จะสอนแลสอบไล่ในวิชาแลความฝึกหัดเช่นในประโยค ๑ ทั้ง ๘ ประเภทนั้น แต่ขยับความรู้ให้สูงขึ้นโดยลำดับสำหรับให้พอแก่ที่จะเป็นเสมียนหรือทำการด้วย

ความรู้ได้แลเติมวิชาขึ้นนอกจากนั้นอีกบางอย่าง คือ ถ้าพอจะสอนพงศาวดารแลชีพบริหารการบำรุงกาย แลความรู้ธรรมชาติ คือ Science ต่าง ๆ ขึ้นเมื่อใดก็จะสอน กับจะฝึกหัดกิริยามารยาทให้เป็นระเบียบ กิริยาผู้ดีขึ้นด้วยอีกประการ ๑ กับจะสอนให้รู้การพระ-ศาสนามีอุปสมบทกรรมเป็นต้น รวมการสอนที่ควรจะจัดให้มีได้ในชั้นมัธยมศึกษาเป็น ๑๓ อย่าง แต่อย่างใดจะเป็นอันสำเร็จได้เมื่อใดนั้นยังกำหนดไม่ได้ เมื่อใดกุลบุตรได้เล่าเรียนวิชาชั้นนี้ตลอดตามหลักสูตรที่ได้ตั้งไว้ในครั้งหนึ่ง ๆ แล้ว ก็จะได้รับประกาศนียบัตรประโยค ๒ ได้

(๓) วิชาชั้นอุดมศึกษาสามัญนั้น จะกวดความรู้ให้สูงในภาษาต่างประเทศ เพื่อที่จะได้ใช้ความรู้ต่างประเทศเป็นประโยชน์ในราชการ หรือเป็นประโยชน์ในการศึกษาพิเศษต่อไป

ในส่วนวิชาที่จะสอนสำหรับวิสามัญศึกษาทั้งหลายนั้น เป็นอันจะนำมากล่าวไม่ได้ในที่นี้ เพราะมีโรงเรียนอย่างใดขึ้นเมื่อใดก็จะต้องกล่าวโดยเฉพาะในเรื่องนั้น ๆ สมัยนั้น

กระทรวงธรรมการ

วันที่ ๒๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๑

การศึกษา ร. ศก ๑๒๑

เห็นว่าการที่คิดว่าจะจัดดีกว่าไม่คิด เมื่อจัดไปขัดข้องอย่างไรก็ค่อยคิดแก้ตามไป

กรมหมื่นวชิรญาณ

ความเห็นที่จะจัดการศึกษา รัตนโกสินทร ศก ๑๒๑
การศึกษาในส่วนกุลบุตร

การเล่าเรียนในประเทศสยามทุกวันนี้ เป็นอันแลเห็นปรากฏได้แล้วว่า ความยากอย่างหนึ่งซึ่งได้เคยมีมาแต่ก่อนเมื่อครั้งแรกตั้งกรมศึกษาธิการ คือยากในการที่จะชักชวนให้ราษฎรทั้งหลายนิยมยินดีในการศึกษาเล่าเรียนนั้น เป็นอันไม่ต้องรำพึงที่จะจัดการแก้ไขอีกต่อไป เหตุฉะนั้นการศึกษาที่จะจัดต่อไปแต่บัดนี้ จำจะต้องจัดระเบียบหลักการศึกษาของประเทศสยาม (National system of education of Siam) ให้เป็นรูปเป็นโครงลงไว้เสียก่อน แล้วจึงกล่อมการเข้าหารูป คือ ขยายการเล่าเรียนออกให้กว้าง แลเพิ่มเติมวิชาขึ้นให้สูงเป็นใจความนั้น

หลักการศึกษา

๑. การศึกษาทั้งปวงนั้น เห็นว่าควรที่จะจัดแยกชนิดชื่อออกเป็น ๒ ประเภท แลแยกพูดทีละอย่างเพื่อจะให้เข้าใจง่าย คือเรียกว่า "สามัญศึกษา" ประเภท ๑ "วิสามัญศึกษา" ประเภท ๑

ฉบับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงตรวจทานคืนมากระทรวง

(ก) สามัญศึกษา (General education) ได้แก่การศึกษาต่าง ๆ ในวิชาความรู้แลความฝึกหัดอย่างใด ๆ ซึ่งเปนสิ่งสามัญอันบุคคลจะควรรู้ควรมี สำหรับเปนทุนหรือเปนหนทางที่จะประกอบการหาเลี้ยงชีพ แลดำรงตนให้อยู่ในที่อันเปนราษฎรผู้ประพฤติชอบ (To be a good citizen) แลสำหรับที่จะเปนทุนหรือเปนหนทางที่จะดำเนินไปสู่ความรู้วิชาแลศิลปศาสตร์อื่น ๆ ต่อไปถ้าหากว่าปรารถนาหรือสามารถจะเล่าเรียน ความรู้ที่จะจัดเข้าเปนพวกสามัญศึกษานี้ ได้แก่การให้รู้หนังสือ รู้เลข รู้ภาษาพูดกันให้เข้าใจได้ดี ให้รู้การผิดแลชอบ ให้ประพฤติสัมมาจริตเหล่านี้เปนต้น อันเปนหน้าที่ของกรมศึกษาธิการที่จะจัดให้ดำเนินไป

(ข) วิสามัญศึกษา (Special or Technical education) ได้แก่การศึกษาต่าง ๆ ในวิชาความรู้หรือศิลปความฝึกหัดอย่างใด ๆ ซึ่งเปนสิ่งไม่จำเปนสามัญชนทุก ๆ คนจะควรรู้ จะควรเปนทุก ๆ อย่าง แต่ถ้าหากว่าผู้ใดที่มีอุปนิสัยแลความสามารถ ปรารถนาที่จะรู้จะฝึกหัดให้ได้ความรู้พิเศษโดยเฉพาะสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพื่อที่จะให้เปนทุนเปนเครื่องมือสำหรับประกอบการงานโดยเฉพาะหนทางอันนั้นก็จะได้ศึกษาในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือหลายสิ่งสูงหรือต่ำตามกำลังความสามารถแลคุณานุรูปแห่งตน วิชาแลศิลปที่จัดเข้าเปนพวกวิสามัญศึกษานี้ ได้แก่การเรียนเปนช่าง เรียนเปนแพทย์ เรียนเปนอาจารย์ เรียนเปนข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนตามกิ่งแลแผนกต่าง ๆ เหล่านี้เปนต้น อันบางอย่างซึ่งเปนหน้าที่กรมศึกษาธิการเองจะจัดให้ดำเนินไป แลบางอย่างซึ่งกรมใดกระทรวงใดจะจัดตั้งให้มีขึ้นตามสมควรแก่หน้าที่แลทางราชการ

๒. การศึกษาทั้งปวง ควรจะแบ่งตัดตอนความรู้วิชาตามความต้องการยิ่งแลหย่อนออกเป็น ๓ ตอน คือ

(ก) การศึกษาของกรมศึกษาธิการ คือในฝ่ายสามัญศึกษานั้น ควรจะตั้งให้เป็นหลักลงให้มั่นคงเสียก่อน แลขีดเส้นตัดตอนความรู้ที่ต้องการสำหรับกุลบุตรทั่วไปนั้นลงให้เป็นเขต สำหรับที่ว่าการศึกษาซึ่งเป็นวิสามัญต่าง ๆ จะได้ยึดถือเทียบเคียงเอาตามความประสงค์ จะแบ่งเป็นตอนดังนี้ คือ

(๑) การศึกษาชั้นต้น จะเรียกว่า "ประถมศึกษา" (Primary education) การศึกษาชั้นนี้จะสอนกุลบุตรตั้งแต่ยังไม่มีความรู้วิชาขึ้นไป จนให้มีความรู้วิชาต่าง ๆ พอสมควรแก่ที่จะมีไว้สำหรับตัวผู้เป็นราษฎรทั่วไป คือหมายความว่าวิชาความรู้เพียงใดที่รัฐบาลหวังจะให้ราษฎรทั่วไปรู้ไว้เป็นพื้นสำหรับตัวทุกคนกำหนดลงเป็นเขตประถมศึกษาไว้เพียงนี้เขตหนึ่ง เมื่อกุลบุตรเรียนรู้ถึงเขตนี้แล้วสอบไล่ความรู้ได้บริบูรณ์ ก็ให้ประกาศนียบัตรประโยค ๑ ไปเป็นสำคัญ นับว่าจบการเล่าเรียนสามัญศึกษาชั้นประถม ต่อนั้นไปยังเป็นทางที่กุลบุตรผู้นั้นจะเลือกเอาอีก ๓ ทาง คือจะออกไปทำมาหาเลี้ยงชีพตามภูมิลำเนา มีทำเรือกสวนไร่นาก็ตาม หรือมิฉะนั้นจะไปศึกษาวิชาหรือศิลปที่เป็นวิสามัญศึกษาอันเป็นกิ่งแยกตรงจากประถมศึกษาสามัญก็ตาม หรือมิฉะนั้นเป็นปรารถนาจะเรียนวิชาสามัญศึกษาชั้นสูงขึ้นไปอีกก็ได้

(๒) การศึกษาชั้นกลาง จะเรียกว่า "มัธยมศึกษา" (Secondary education) การศึกษาชั้นนี้จะสอนกุลบุตรตั้งแต่ได้เล่า

เรียนมีความรู้สอบไล่ได้ประกาศนียบัตรประโยค ๑ แล้วขึ้นไป จนให้มีความรู้วิชาต่าง ๆ พอสามารถที่จะทำการงานได้ด้วยความรู้ คือหมายความว่าวิชาความรู้อย่างใดที่เป็นวิชากลางที่ต้องการใช้ในที่ต่าง ๆ ทั่วไป คือเป็นต้นว่า วิชาหนังสือแลเลขก็ให้รู้พอแก่ที่เป็นเสมียนได้ หรือทำการค้าขายได้ หรือเป็นทุนสำหรับที่จะเล่าเรียนวิชาความรู้อื่น ๆ ได้ โดยไม่ต้องไปเล่าเรียนวิชานั้น ๆ อยู่อีกเช่นนี้เป็นต้น กำหนดลงเป็นเขตมัธยมศึกษาไว้เพียงนี้เขตหนึ่ง เมื่อกุลบุตรเรียนรู้ถึงเขตนี้แล้วสอบไล่ความรู้ได้บริบูรณ์ก็ให้ประกาศนียบัตรประโยค ๒ ไปเป็นสำคัญ นับว่าจบการเล่าเรียนสามัญศึกษาชั้นมัธยม ต่อนั้นไปยังเป็นทางที่กุลบุตรผู้นั้นจะเลือกเอาอีก ๓ ทาง คือจะออกไปประกอบกิจการงานตามคุณานุรูป มีออกไปทำการเสมียนหรือออกไปทำการค้าขายอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม หรือมิฉะนั้นจะไปศึกษาวิชาหรือศิลปที่เป็นวิสามัญศึกษา อันเป็นกิ่งแยกตรงจากมัธยมศึกษาสามัญก็ตาม หรือมิฉะนั้นเมื่อปรารถนาจะเรียนวิชาสามัญศึกษาชั้นสูงขึ้นไปอีกก็ได้

(๓) การศึกษาชั้นสูงจะเรียกว่า "อุดมศึกษา" (High education) การศึกษาชั้นนี้ จะสอนกุลบุตรตั้งแต่เล่าเรียนสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรประโยค ๒ แล้วขึ้นไป จนให้มีความรู้วิชาชั้นสูงแลสามารถที่จะทำการงานได้ด้วยภาษาตนแลภาษาต่างประเทศบางภาษา คือหมายความว่าต้องให้รู้ภาษาอื่น ที่ไม่ใช่ภาษาตนด้วยอีกภาษาหนึ่งเป็นอย่างน้อย เพื่อให้เป็นทุนสำหรับที่จะทำการงานได้กว้างขวาง หรือถ้าจะไปเล่าเรียนความรู้พิเศษในประเทศอื่น ก็ไม่ต้องให้ไปเสียเวลาเรียนภาษานั้นอยู่อีกนาน กำหนดลงเป็นเขตอุดม

ศึกษาไว้เพียงนี้เขตหนึ่ง เมื่อกุลบุตรเรียนรู้ถึงเขตนี้แล้ว สอบไล่ความรู้ได้บริบูรณ์ ก็ให้ประกาศนียบัตรประโยค ๓ ไปเป็นสำคัญนับว่าจบการเล่าเรียนสามัญศึกษาชั้นอุดม ต่อไปเป็นหน้าที่ของรัฐบาลที่จะเลือกตามความสามารถของกุลบุตร แลจะมีอำนาจที่จะจัดให้เป็นไปอีก ๓ ทาง คือจะส่งไปรับราชการในที่ใดที่หนึ่งตามความรู้ความสามารถก็ได้ หรือจะส่งไปเข้าเล่าเรียนศาษาวิชาหรือศิลปที่เป็นวิสามัญศึกษาอันเป็นกิ่งแยกจากมัธยมหรือแยกตรงจากอุดมศึกษาสามัญในกรุงเทพ ฯ ก็ได้ หรือมิฉะนั้นเมื่อเห็นสมควรจะจัดให้ไปเล่าเรียนวิชาพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่งในประเทศอื่นก็ส่งไป

(ข) การศึกษาฝ่ายวิสามัญศึกษาต่าง ๆ นั้น ย่อมเป็นวิชาแลศิลปต่าง ๆ กัน ง่ายแลยากไม่เสมอกัน แลความต้องการพื้นความรู้แห่งวิชาสามัญศึกษาที่จะให้มีไปเป็นทุนสำหรับที่จะเรียนวิสามัญศึกษานั้น ๆ ก็ต้องการไม่เสมอกัน เพราะฉะนั้นต้องแล้วแต่เจ้าหน้าที่ผู้จัดการศึกษาวิสามัญนั้น ๆ ว่า จะประสงค์กุลบุตรที่ได้มีความรู้สามัญศึกษาเพียงชั้นใดเป็นพอประสงค์ของโรงเรียนนั้น ก็เลือกตัดตอนเอาไปจากชั้นใดชั้นหนึ่งใน ๓ ชั้นนั้น แต่ความเห็นที่พอจะกะเทียบให้ลงเป็นเค้าได้นั้น พอจะกะเทียบกันได้ดังนี้

(๑) วิสามัญศึกษาชั้นต้น จะเรียกว่า "ประถมศึกษาพิเศษ" การศึกษาชั้นนี้มีสอน การช่าง การเพาะปลูก การพิมพ์หนังสือเป็นต้น ผู้ที่จะเข้าเรียนเอาประกาศนียบัตรเมื่อสอบไล่ได้แล้วนั้นต้องให้มีประกาศนียบัตรประโยค ๑ มาก่อน จึงจะให้ประกาศนีย-บัตรประถมศึกษาพิเศษอย่างหนึ่งอย่างใดในชั้นนี้ได้ แต่ผู้ที่ไม่มีประกาศนียบัตรประโยค ๑ ก่อนแล้วจะมาเรียนก็ควรรับให้เรียน

แต่ถ้าเมื่อเรียนรู้วิชาสิ่งใดไปแล้ว โรงเรียนวิสามัญศึกษาอย่างใดอย่างหนึ่งในชั้นนี้นั้นไม่ต้องที่จะให้ประกาศนียบัตร ควรยอมให้ได้ประโยชน์แต่เพียงความรู้เฉพาะที่ได้เรียนไปเท่านั้น

(๒) วิสามัญศึกษาชั้นกลาง จะเรียกว่า "มัธยมศึกษาพิเศษ" การศึกษาชั้นนี้บางทีจะตรงกับ โรงเรียนมหาดเล็ก โรงเรียนกฎหมาย โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ โรงเรียนนายร้อยทหารบก โรงเรียนนายร้อยทหารเรือ โรงเรียนนายร้อยตำรวจภูธร โรงเรียนการก่อสร้าง โรงเรียนการทำแผนที่ โรงเรียนการค้าขาย โรงเรียนแพทยากร โรงเรียนเหล่านี้ประมาณว่าผู้ที่สอบไล่ประโยค ๒ (ที่จะจัดใหม่) ได้แล้วจะมีความรู้เข้าเป็นนักเรียนได้

(๓) วิสามัญศึกษาชั้นสูง จะเรียกว่า "อุดมศึกษาพิเศษ" การศึกษาชั้นนี้ยังไม่เห็นว่าโรงเรียนอื่นในบัดนี้จะจำเป็นที่จะจำกัดว่าต้องให้ได้ประโยค ๓ มาก่อน จึงจะให้เข้าเล่าเรียน เว้นแต่การเรียนเป็นอาจารย์ฝ่ายอังกฤษอย่างเดียวที่แลเห็นอยู่ว่าจำเป็นแท้ นอกจากนั้นก็จะได้แก่โรงเรียนที่ได้กล่าวชื่อแล้วในชั้นมัธยมศึกษาพิเศษนั้นเอง ถ้ากุลบุตรผู้ใดมีเวลาสามารถได้ไปเรียนประโยค ๓ เสียก่อนแล้วมาเรียนวิสามัญศึกษาในโรงเรียนนั้น ๆ ครั้นสอบไล่ได้ ประกาศนียบัตรที่จะให้นั้น ย่อมควรเป็นประกาศนียบัตรอุดมศึกษาพิเศษหรือมิฉะนั้นอีกทางหนึ่งก็ส่งไปเรียนความรู้พิเศษต่างประเทศทีเดียว

ในส่วนแผนหนทางของการศึกษาของกุลบุตร น่าที่จะให้เป็นไปดังนี้

การขยายการศึกษาให้แพร่หลาย

ว่าถึงส่วนการที่จะจัดการศึกษา ให้แพร่หลายมากออกไป กล่าวคือ ที่จะจัดการให้มีโรงเรียนสำหรับสอนความรู้วิชาเปิดแผ่ให้มาก ๆ ขึ้น เพื่อให้ทั่วถึงแลให้พอแก่ที่กุลบุตรจะเล่าเรียนโดยที่รัฐบาลย่อมจะประสงค์อยู่ว่าต่อไปข้างหน้า ให้ราษฎรแทบทั่วทั้งพระราชอาณาเขตได้มีความรู้วิชาสำหรับตัวทุก ๆ คน เพื่อที่จะให้ประชาชนทั้งปวงรู้จัก ประกอบกิจการงานโดยสมควรแก่ฐานานุรูปแลสติปัญญา ประพฤติการทำมาหาเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม สำรวมความสงบราบคาบแก่บ้านเมือง แลประกอบการค้าขายให้เจริญยิ่งขึ้นนั้น ก็เมื่อความต้องการประโยชน์มีอยู่ฉะนี้แล้ว ทางการศึกษาที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้เพียงเท่านี้ก็จะยังหาพอที่จะประกอบประโยชน์ดังกล่าวนั้น ให้รวดเร็วสมควรแก่เวลาแลทันความประสงค์ได้ไม่ เพราะฉะนั้นจึงต้องจัดแบ่งการศึกษาสามัญชั้นประถมให้เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์จัดเป็นการวัด เพื่อที่จะแผ่ขยายความรู้ชั้นต้นออกให้แพร่หลายทั่วไป เหมือนก่อให้เป็นฐานไว้สำหรับที่จะรวบยอดขึ้นให้สูงจึงจะจัดการศึกษาชั้นมัธยมแลอื่น ๆ ได้สะดวก

การศึกษาซึ่งพระสงฆ์จะพึงจัด

๑. การศึกษาสามัญชั้นประถม ซึ่งพระสงฆ์จะพึงจัดนั้นยังแบ่งตัดตอนออกเป็น ๒ ตอน คือ วิชาชั้นต้น เช่นหนังสือสอนเพียงอ่านออกเขียนได้ เลขเพียงทำบวกลบคูณหารสามัญได้ แลธรรมจริยาเพียงให้รู้บุญบาปข้อตื้น ๆ ที่ควรรู้ได้ง่าย ๆ เพียงนี้ตัดเป็น

ตอนหนึ่ง เรียกว่า "มูลศึกษา" วิชาต่อนั้นไปจนถึงสอบไล่ได้ประโยค ๑ จึงเป็น "ประถมศึกษา" บริบูรณ์ การศึกษาชั้นมูลศึกษานั้นโดยปรกติให้จัดสอนตามวัด การศึกษาชั้นประถมศึกษานั้นโดยปรกติให้จัดสอนตามโรงเรียน การที่ตัดตอนออกเป็นสองแผนกนี้ต่างกันอย่างไร จะอธิบายต่อไปดังนี้

๒. การที่จัดตั้งโรงเรียนแต่ก่อนมา จัดโดยเจ้าพนักงานเห็นว่าที่ใดที่หนึ่งมีกุลบุตรมาก ก็ไปปลูกสร้างสถานขึ้นเป็นโรงเรียน แลจัดเครื่องใช้เครื่องแต่ง จัดหาครูมาสอนมีเงินเดือน ฝ่ายบรรดาประชาชนที่อยู่ในบริเวณนั้นก็ส่งบุตรหลานไปเล่าเรียน การที่ได้กระทำมาแล้วโดยวิธีนี้ บัดนี้มาประสบเหตุอันขัดข้องขึ้น ๓ ประการ คือ บรรดาเด็กที่เป็นศิษย์วัด ก็ไม่ได้เล่าเรียนศึกษาต่อพระซึ่งเป็นอาจารย์มากลุ้มรุมกันอยู่ในโรงเรียนอันแคบเล็กจนที่นั้นต้องเยียดยัด ให้เกิดโทษแก่การเล่าเรียนประการหนึ่ง ถ้ารัฐบาลจะจัดให้มีโรงเรียนขึ้นเช่นนั้นให้พอแก่เด็กแลให้เป็นการทั่วถึงไปทั่วพระราชอาณาเขตเพื่อจะให้การเล่าเรียนแพร่หลาย ก็ย่อมไม่สามารถที่จะเป็นไปได้ประการหนึ่ง การที่ไปตั้งโรงเรียนสอนกุลบุตรแต่เฉพาะในโรงเรียนเช่นนั้น ทำให้เสื่อมประโยชน์สงฆ์จากประเพณีที่เคยมาแต่ก่อน คือชาวบ้านย่อมส่งบุตรหลานตรงไปเข้าโรงเรียน ไม่ผักใฝ่เป็นศิษย์วัดให้พระสงฆ์ได้ใช้สอยแลได้รับความเกือกูลจากบิดามารดาของเด็กดังแต่ก่อนประการหนึ่ง เหตุที่ปรากฏความขัดข้องต่อไปข้างหน้าเช่นนี้จึงเป็นการสมควรที่จะแก้ไขตัดตอนการศึกษาออกเป็น ๒ ภาค เพื่อจะแก้ไขให้การศึกษาแพร่หลาย แลดำเนินไปสู่ความเจริญในข้างหน้าต่อไป

๓. ต่อไปควรมุ่งหมายจัดการศึกษาดังนี้ คือ

(ก) ในละแวกตำบลบ้านใด ถ้ายังไม่มีจำนวนเด็กซึ่งมีความรู้พ้นมูลศึกษาไป คือหนังสืออ่านออกเขียนได้แล้ว เลขทำบวกลบคูณหารสามัญได้เป็นต้น มากกว่า ๓๐ คนแล้ว ตำบลนั้นยังไม่ควรสร้างโรงเรียนขึ้นโดยเฉพาะ ให้การสอนทั้งชั้นมูลแลประถมศึกษานั้นอยู่แก่พระสงฆ์ผู้ปกครองเด็ก

(ข) ต่อละแวกบ้านตำบลใดมีเด็กซึ่งมีความรู้พ้นมูลศึกษาขึ้นไปกว่า ๓๐ คน จึงควรสร้างโรงเรียนขึ้นโดยเฉพาะสำหรับสอนวิชาชั้นประถมศึกษาต่อไป

๔. ย่อมเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ทั้งหลาย ซึ่งมีภารธุระปกครองการพระพุทธศาสนาผู้ใหญ่ผู้น้อย ตั้งแต่เจ้าคณะมณฑลลงไปโดยลำดับ ที่จะเอาใจใส่แนะนำพระเจ้าพระสงฆ์ทั้งหลายซึ่งปกครองกุลบุตรที่มาเป็นศิษย์วัด ให้สั่งสอนวิชาความรู้แก่ศิษย์ของตนทั่วไปให้สมควร อย่าละเลยให้เด็กเกียจคร้าน แลใช้เวลาให้เปลืองไปโดยไม่เป็นประโยชน์ คือ เที่ยวเล่นเป็นอาจิณ หรือให้เจือไปในหนทางชั่ว อันจะเป็นมูลเหตุให้ก่อความชั่วร้ายเมื่อเติบใหญ่ มีเล่นทอยกองทอดลูกบาศก์อันเป็นทางฝึกหัดในการส่ายทรัพย์ แลเป็นที่จะให้ใจแตกประพฤติการเล่นเบี้ยแลลักทรัพย์เป็นต้น หรือปล่อยให้ประพฤติเกะกะระราน อันเป็นมูลที่จะให้อัธยาศัยเกิดเป็นพาลหัวไม้ ต้องให้พระภิกษุสงฆ์ผู้ปกครองศิษย์ทั้งปวงนั้นเข้าใจว่า การที่รับกุลบุตรมาเป็นศิษย์ได้อาศัยใช้สอยปฏิบัติวัตรฐาก ก็เป็นหน้าที่ของผู้ปกครองศิษย์จะสั่งสอนวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์ แลฝึกหัดดัดสันดานศิษย์ของ

ตนให้เป็นสัมมาทิฐิ แลมีความประพฤติอันเรียบร้อยเป็นสมบัติติดตัวไปจากสำนักอาจารย์ วิธีที่จะกระทำการอันนี้ให้ดำเนินไป คือต้องตรวจตราดูแลการสอนแลวิธีสอนตามวัดวาอารามทั้งหลายทั่วไป แลเมื่อเห็นสามเณรแลศิษย์วัดคนใดไม่เล่าเรียนในเวลาที่สมควร หรือเห็นเที่ยวซุกซน แลประพฤติชั่วอย่างใด ก็ควรจะไต่สวนแลว่ากล่าว

๕. วิธีที่จะตั้งโรงเรียนประถมศึกษานั้น คือ ต่อเมื่อตรวจตราความรู้ของเด็กในละแวกบ้านตำบลหนึ่งๆ ปรากฏว่ามีเด็กที่มีความรู้ในชั้นมูลศึกษาเกินกว่า ๓๐ คนขึ้นไปแล้ว จึงควรคิดตั้งให้มีโรงเรียนประถมศึกษาได้ การที่จะตั้งนั้นควรจะจัดศาลาหรือสถานแห่งใดแห่งหนึ่งในวัดใดวัดหนึ่งตั้งเป็นโรงเรียน แลเลือกหาพระภิกษุสงฆ์ที่มีความรู้สูงพอจะสอนชั้นประถมศึกษาได้มาเป็นครูประจำโรงเรียน แลรวบรวมเด็กที่มีความรู้พ้นชั้นมูลศึกษามาสอนในที่นั้น พระภิกษุที่ต้องมาเป็นครูประจำสอนในโรงเรียน จำเป็นที่จะได้รับความอุดหนุนกว่าปรกติ จึงสมควรที่จะแนะนำชักชวนสัปปุรุษทายกทั้งหลาย ให้ออกทรัพย์เกื้อกูลอุดหนุนแก่พระภิกษุที่เป็นครูนั้น ส่วนสถานที่จะเป็นโรงเรียน ถ้าวัดใดไม่มีศาลาอาคารอันใดที่จะเป็นโรงเรียนได้ ก็ควรที่จะบอกบุญเรี่ยไรสัปปุรุษทายกในบริเวณนั้นให้ได้ทุนทรัพย์มาก่อสร้างขึ้น ต่อการเหล่านี้จะสำเร็จด้วยกำลังสัปปุรุษทายกไม่ได้แล้ว จึงควรขอความอุดหนุนจากรัฐบาลต่อภายหลัง

๖. โรงเรียนประถมศึกษาที่จะจัดขึ้นนั้น ควรจัดให้จำนวนนักเรียนเป็นพิกัด คือ เป็นต้นว่า ถ้าในแขวงอำเภอหนึ่งเป็นที่

ประชุมชนน้อย โรงเรียนที่จะจัดตั้งขึ้นก็ควรให้จุนักเรียนได้พอสบาย เพียง ๓๐ คนเป็นอย่างน้อยที่สุด ถ้าเป็นที่ประชุมชนมากกว่าก็จัดตั้งให้จุสำหรับ ๖๐ คน แล ๙๐ คนโดยลำดับ หรือมิฉะนั้นถ้าในบริเวณเมืองใหญ่ จะแยกเป็น ๒ โรง ๓ โรง ๔ โรงในระยะที่ห่างไกลกันก็ตาม ใจความ คือห้องเรียนห้องหนึ่งครูคนหนึ่งสอนนักเรียนราว ๓๐ คนเป็นประมาณ ถ้านักเรียน ๖๐ ก็ต้องเป็น ๒ ห้องแลครู ๒ คน ดังนี้ขึ้นไปโดยลำดับ การสอนในโรงเรียนจึงจะเป็นไปได้โดยสะดวก

๗. เมื่อตั้งโรงเรียนลงในที่ใดเช่นนี้ จำต้องจำกัดจำนวนนักเรียนว่า โรงเรียนใดมีขนาดเท่าใด มีครูกี่คน แลจะมีจำนวนนักเรียนเท่าใดเป็นอัตราดังกล่าวมาแล้วข้างบน เมื่อนักเรียนในโรงเรียนนั้นเต็มจำนวนแล้ว ต้องไม่รับต่อไปจนกระทั่งจำนวนว่างเมื่อใดจึงรับใหม่ หรือมิฉะนั้นเมื่อยังมีจำนวนนักเรียนที่มีความรู้สูงอีกมาก ก็ควรที่จะขยับขยายเพิ่มเติมห้องเรียนหรือก่อสร้างโรงเรียนใหม่แยกออกไปทีเดียว ห้ามมิให้ยัดเยียดนักเรียนในโรงเรียนเกินกว่าจำนวนที่สมควร

๘. การที่จะเลือกรับนักเรียนเข้าเรียนประจำโรงเรียนนั้น ควรเลือกด้วยการสอบไล่วิชา คือ หยิบเอาแต่นักเรียนที่มีความรู้สูงพ้นชั้นมูลศึกษาแล้ว จึงให้มาเรียนในโรงเรียนประถมศึกษา เหมือนดังว่าในโรงเรียนหนึ่งได้มีจำนวนจำกัดแต่ ๖๐ คน ถ้าในสมัยใดมีนักเรียนที่เรียนอยู่กับพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นอาจารย์มีความรู้สูงขึ้น พอจะเข้ามาเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาได้ นักเรียนเหล่านั้น ถ้าใน

โรงเรียนมีจำนวนว่างเมื่อใดก็จะได้เข้าก่อนคนอื่น ถ้ายังไม่มีที่ว่างอันจะแทรกแซงได้ ก็จำเป็นที่จะต้องรอต่อเมื่อว่าง หรือเมื่อมีมากด้วยกัน ก็ต้องเกิดเป็นปัญหาถึงการที่จะก่อสร้างโรงเรียนเพิ่มเติม

๙. ส่วนทางออกของนักเรียนประถมศึกษานั้น เมื่อนักเรียนคนใดเล่าเรียนวิชาชั้นประถมศึกษาบริบูรณ์แล้ว ต้องสอบไล่ประโยค ๑ จึงจะเป็นพยานว่าได้เล่าเรียนจบวิชาชั้นประถมศึกษา เมื่อสอบไล่ได้ชั้นนั้นแล้วจำต้องให้ออกจากโรงเรียนเพื่อจะได้มีจำนวนว่างให้นักเรียนอื่นเข้าใหม่ ส่วนนักเรียนที่สอบไล่ได้ประโยค ๑ นั้นแล้ว นับว่าเป็นอันเสร็จการศึกษาชั้นต้นซึ่งสำหรับสามัญกุลบุตรจะพึงรู้ นักเรียนผู้นั้นจะออกไปทำไร่นาหรือประกอบการหาเลี้ยงชีพสถานใดก็ตาม แต่ถ้าผู้นั้นยังสมัครจะเล่าเรียนวิชาต่อไปอีก ก็ต้องไปเข้าโรงเรียนพิเศษหรือโรงเรียนมัธยมศึกษา ซึ่งเจ้าพนักงานฝ่ายอาณาจักรจัดอยู่นั้นต่อไป

๑๐. เครื่องเล่าเรียนทั้งหลาย มีหนังสือเรียนกระดานชนวนดินสอ เป็นต้นนั้น เป็นหน้าที่ของบิดามารดาหรือผู้ปกครองเด็กจะจัดหาให้แก่เด็กของตน เว้นแต่ประเทศที่ใดซึ่งยากแค้นข้นจนจึงควรที่จะใช้เรี่ยไรบอกบุญเกื้อกูลแก่กุลบุตรเป็นการกุศล จนที่สุดต่อเมื่อเหลือกำลังแล้วควรขอความอุดหนุนต่อรัฐบาล จึงให้เจ้าหน้าที่จัดการตามสมควร แลควรที่เจ้าหน้าที่ทั้งหลายจะจัดการแนะนำให้มีที่ขายซื้อบรรดาเครื่องเล่าเรียนในตำบลต่างๆให้สมควรแก่ความสะดวกด้วย ส่วนเครื่องใช้เครื่องแต่งโรงเรียนนั้น ไม่จำเป็นที่ว่าทุกโรงเรียนจะต้องมีโต๊ะเก้าอี้แลเครื่องตกแต่งพิเศษทั่วไป การเหล่านี้ให้จัดแต่ตามกำลังซึ่งสามารถจะเป็นไปได้

๑๑. การศึกษาย่อมเป็นสิ่งก่อประโยชน์ให้แก่ประชาชน ณ ประเทศที่นั้น ตำบลนั้นเอง หรือให้ประโยชน์แก่ตัวเด็กผู้เล่าเรียนเอง เพราะฉะนั้นจึงควรที่ราษฎรทั้งหลายจะเกื้อกูลอุดหนุนแก่การสิ่งนี้โดยเต็มกำลัง แลบังควรจะแลเห็นว่าการเกื้อกูลเช่นนี้นับว่าเป็นสาธารณกุศลอย่างหนึ่ง แลการที่มีผู้ใดเกื้อกูลแก่โรงเรียนด้วยทุนทรัพย์มากน้อยเพียงใดก็ดี ควรที่เจ้าหน้าที่ทั้งปวงจะส่งรายงานบัญชีต่อกระทรวง เพื่อที่จะได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา แลประกาศความอุดหนุนเอื้อเฟื้อของสัปปุรุษทายกทั้งหลาย ให้เป็นที่คนทั้งหลายเกิดความเลื่อมใสศรัทธาอนุโมทนาทั่วกัน

๑๒. การสอบไล่วิชานั้น ในส่วนมัธยมศึกษาแลการศึกษาพิเศษ ย่อมเป็นหน้าที่ของกรมศึกษาธิการจะจัดอยู่เอง แต่การสอบไล่ชั้นประถมศึกษา คือประโยค ๑ นั้น ถ้าภายในจังหวัดกรุงเทพฯ กรมศึกษาธิการจะสอบไล่ ส่วนหัวเมืองตามมณฑลต่าง ๆ เป็นหน้าที่ของเจ้าคณะมณฑลจะจัดการสอบไล่ คราวที่จะสอบไล่นั้นจะสอบปีละหนหนึ่งหรือสองหนแล้วแต่ประเทศที่เจริญแลยังไม่เจริญ ตามแต่เจ้าคณะมณฑลจะเห็นสมควร ส่วนแบบแผนในการสอบไล่นั้นกรมศึกษาธิการจะให้แบบแลช่วยแนะนำในวิธีต่าง ๆ ส่วนผู้ที่จะสอบไล่นั้น คือเจ้าคณะมณฑล กับข้าหลวงธรรมการแลผู้ใดที่สามารถจะเป็นผู้สอบไล่ได้ แล้วแต่เจ้าคณะมณฑลจะเลือกหาอีกคนหนึ่งหรือหลายคน จะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็ดี รวมเป็นกรรมการสอบไล่ แต่อย่างน้อยที่สุดที่จะลงชื่อในประกาศนียบัตรต้องไม่น้อยกว่า ๓ คน

ส่วนชั้นมูลศึกษานั้นภายในจังหวัดกรุงเทพฯ นายตรวจแขวงของกรม ศึกษาธิการ จะพร้อมด้วยครูโรงเรียนประถมศึกษาบางแห่งอีกไม่ต่ำกว่า ๒ นาย เป็นกรรมการไปจัดการสอบไล่ ส่วนมณฑลต่างๆนั้น แล้วแต่เจ้าคณะมณฑลจะตั้งผู้ใดที่มีความสามารถ แลสมควรไม่น้อยกว่า ๓ คน เป็นกรรมการไปสอบไล่ แลให้ประกาศนียบัตรแก่ผู้ที่สอบไล่ได้

๑๓. โรงเรียนชั้นสูงๆตลอดลงไปจนถึงโรงเรียนประถมศึกษา ย่อมเป็นโรงเรียนที่มีครูประจำ ครูย่อมได้รับผลประโยชน์อยู่แล้ว ด้วยความอุดหนุนแต่สัปปุรุษทายกก็ดี หรือแต่รัฐบาลก็ดี แต่ฝ่ายอาจารย์ชั้นมูลศึกษานั้นควรรัฐบาลจะอุดหนุนเป็นการพิเศษ วิธีที่จะอุดหนุนนั้นควรจัดเป็นอัตราดังนี้ คือในเวลาสอบไล่ครั้งหนึ่งๆ ถ้าอาจารย์ใดสอนศิษย์สอบไล่ได้ประกาศนียบัตรมูลศึกษาในครั้งเดียวถึง ๓ คน อาจารย์ผู้นั้นควรได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาล ๘๐ บาท ถ้าถึง ๕ คน ให้ ๑๐๐ บาท ๗ คน ให้ ๑๒๐ บาท ๑๐ คน ให้ ๒๐๐ บาท ดังนี้เป็นอัตราสำหรับการสอบไล่ทุกๆคราว ส่วนการที่จะรางวัลแก่ตัวเด็กเองนั้น ถ้าเด็กคนใดได้หมั่นเล่าเรียนปรากฏแน่ว่าในปีหนึ่งได้เรียนไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ วัน (คิดวันละ ๖ ชั่วโมง) แล้ว เด็กนั้นควรได้รางวัลของหลวงพระราชทานในการหมั่นเรียนทุกคน รางวัลนั้นให้จัดให้ จะเป็นสิ่งของก็ดีหรือเงินก็ดี คนหนึ่งๆ ไม่ต่ำกว่า ๘ สลึง กับตามโรงเรียนประถมศึกษาในโรงเรียนหนึ่งๆ สอบไล่คราวหนึ่งๆ ผู้ใดสอบไล่ได้ดีเป็นที่ ๑ ให้ได้รางวัลของหลวง

พระราชทานเป็นราคาคนหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๔ บาท เหล่านี้เป็นรางวัลของหลวง นอกจากนั้นที่ใดควรจะมีรางวัลอย่างอื่นอีกบ้าง ถ้ามีสัปปุรุษทายกศรัทธาอุดหนุนก็ให้จัดเป็นรางวัลได้ตามสมควร

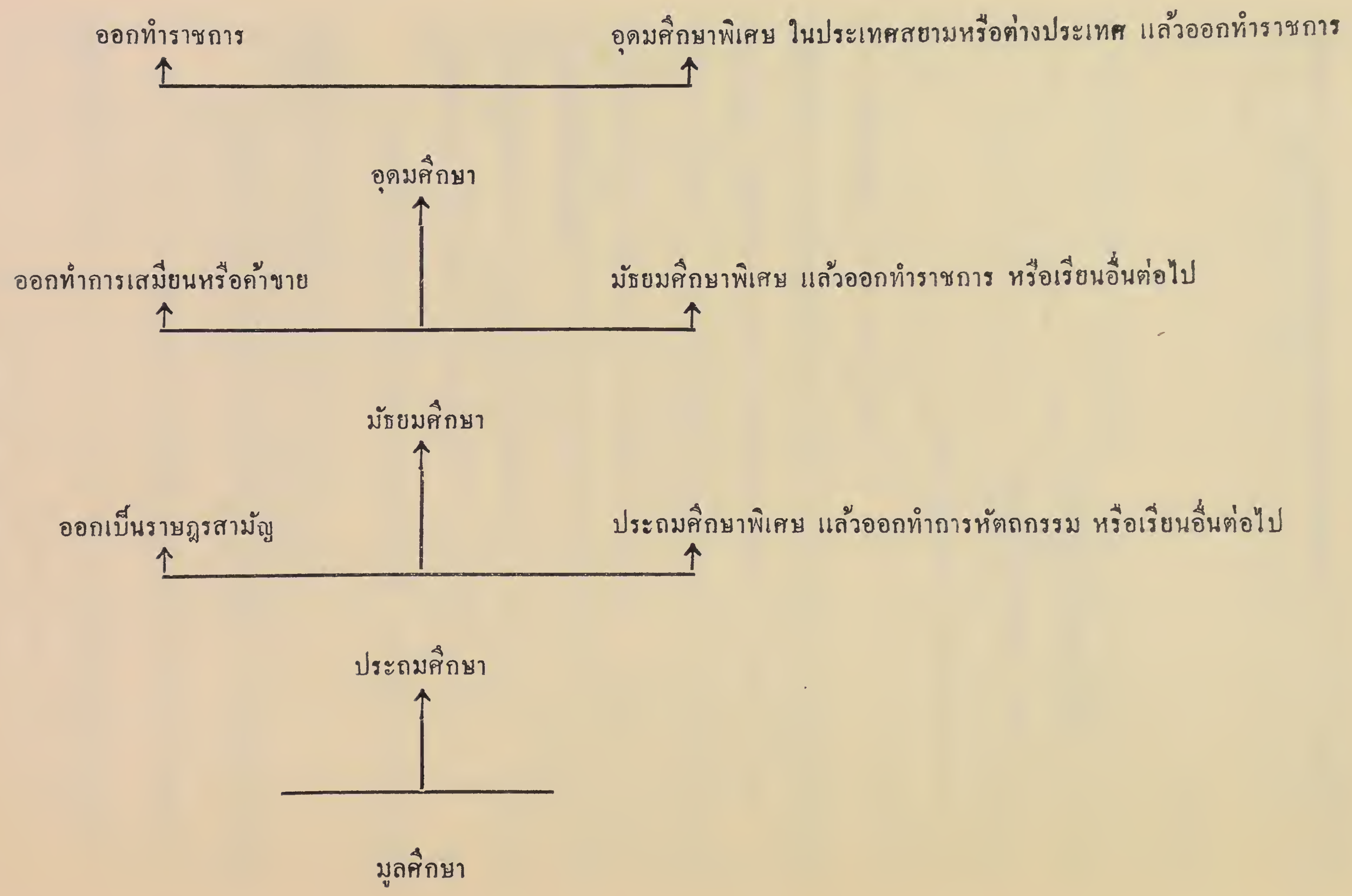
๑๔. มณฑลใด เมืองใด หรือแขวงใด อารามใด จัดการศึกษาให้ได้แพร่หลายดังความประสงค์นี้ แลทั้งมีผู้เล่าเรียนมีความรู้ถึงชั้นสูงมากคนด้วยกัน ที่นั้นนับว่าจัดการศึกษาได้เจริญเป็นอย่างดีสมพระราชประสงค์

๑๕. ส่วนมัธยมศึกษานั้น ในบัดนี้จะจัดตั้งแลสอบไล่แต่ในกรุงเทพฯ แห่งเดียว เพราะเหตุว่าจะจัดการสอนที่อื่นให้ดีคงยังไม่ได้ ด้วยว่าวิธีสอนแลแบบเรียนทั้งตัวผู้ที่จะเป็นครูย่อมเป็นการยากที่จะสร้างจะหาอยู่ในบัดนี้ทั้งนั้น

การขับไล่ความรู้ขึ้นให้สูง

ส่วนการที่จะกวดขันขับไล่ความรู้ให้กว้างขวาง แลสูงขึ้นทุก ๆ ชั้น คือว่าชั้นไหนจะสอนอะไรบ้าง ถึงไหนแลจะสอบไล่เพียงใดนั้น จำเป็นที่จะต้องจัดหลักสูตรแลข้อถามในการสอบไล่แก้ไขเพิ่มเติมขยับขึ้นทีละคราว ๆ จนกว่าจะลงที่ได้ จะได้วางแบบไว้ต่อไปโดยเฉพาะทุก ๆ คราว

แผนที่การศึกษา

ความเห็นเจ้าคณะมณฑลจันทบุรี

ที่ ๒๑/๖๑ วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๑๕ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๑

เจริญพรมายังท่านพระยาวิสุทธิ์สุริยศักดิ์ ว่าที่ปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการแลอธิบดีกรมศึกษาธิการ

ด้วยตามจดหมายฉบับที่ ๓๙๑/๔๑๔๘ ลงวันที่ ๑๒ เดือนนี้ ให้อาตมภาพตรวจตราแก้ไขตกแต้ม ในหนังสือซึ่งว่าด้วยความเห็นในการศึกษา แล้วส่งคืนไปยังกระทรวงธรรมการนั้น อาตมภาพได้ตรวจดูตลอดแล้ว แลได้เขียนความเห็นสอดไป แต่มิได้เขียนลงในกระดาษนั้น เพราะเกรงว่าจะดูยากแลไม่พอ แต่ข้อความที่เขียนไปนั้น เป็นแต่แสดงความเห็นตามที่ได้รู้สึกมา หาใช่สำหรับแก้ไขตกแต้มเล็กน้อยไม่ ส่วนการประมาณอัตราเงินอุดหนุนนั้น ยังไม่ทราบว่าจะให้กะประการใด ด้วยในหนังสือนั้น ไม่มีข้อที่กำหนดด้วยเงินว่าจะให้ หรือควรให้เท่าไร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระสุคุณคณาภรณ์

เจ้าคณะมณฑลจันทบุรี

หมายเหตุ พระสุคุณคณาภรณ์ คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

การศึกษาซึ่งพระสงฆ์จะพึงจัด

๒. ในมณฑลจันทบุรี ตามซึ่งได้สังเกตมา แม้ในวัดที่มีโรงเรียน ผู้ปกครองเด็กย่อมนำเด็กไปฝากแก่พระผู้จัดการโรงเรียนเป็นพื้นแล้ว พระผู้จัดการจึงจัดให้เด็กเข้าโรงเรียนหรือให้เรียนตามกุฏิตามสมควร พระผู้จัดการโรงเรียนก็เป็นเจ้าอธิการเป็นพื้น ที่ตรงไปเข้าโรงเรียนทีเดียวก็แต่ผู้มีบรรดาศักดิ์แลผู้มีเงิน ซึ่งถ้าไม่มีโรงเรียนก็มักไม่ใคร่อยู่วัด ถึงกระนั้นถ้าพระผู้จัดการเอาใจใส่ต่อการศึกษาอยู่แล้ว เขาก็ต้องเข้าหาพระผู้จัดการเหมือนกัน

๓. (ก) ในสมัยนี้ พระสงฆ์โดยมากตลอดถึงเจ้าคณะต่าง ๆ ยังไม่มีความรู้พอที่จะสอนเด็กในชั้นมูลศึกษาได้ แม้ที่เข้ามาศึกษาออกไปมีบ้างก็น้อยที่สุดเกือบจะเรียกว่ายังไม่มีแลไม่ใคร่อาสาถึงกับจะสอนเด็กทั้งวัด ถ้าไม่มีผลประโยชน์บ้าง แม้มีผลประโยชน์บ้างก็ยังเป็นผู้ที่หวังไม่ได้ว่าจะเป็นผู้ทำนั้นยืดยาวไป ด้วยตามธรรมดาภิกษุ ถ้าผู้ต้องการบวชจริง คือบวชนานหรือตลอดอายุ ก็ไม่ใคร่อยากจะทำการซึ่งตนคิดเห็นว่าไม่ใช่กิจพระศาสนานัก แม้แต่กิจพระศาสนาเช่นทำอุโบสถอ่านสิกขาเป็นต้น ยังไม่ใคร่ทำกัน ต่อผู้ที่ต้องการบวชเพียงเล็กน้อยจึงค่อยมีอุตสาหะที่จะทำบ้าง แต่ก็ไม่ใคร่ได้นาน ถึงกระนั้นในสมัยนี้ ก็ยังไม่ใคร่มีภิกษุเช่นนั้น ถ้าจะรอจนกว่าภิกษุโดยมากจะมีความรู้พอสอนในชั้นนี้ได้ จึงค่อยจัดก็ได้ แต่ก็ยังมองไม่เห็นว่าอีกกี่ปี ด้วยยังไม่มีทางที่จะให้เป็นเช่นนั้นได้ถ้าไม่จัด

เพราะฉะนั้น ในชั้นต้นนี้ ถ้าจะปลูกความรู้แก่ประชาชนแล้วก็ควรตั้งโรงเรียนในวัดที่สมควรสอนในชั้นมูลศึกษาไปก่อน จนกว่า

แห่งใดมีพระรู้วิทยาในชั้นนี้พอจะสอนได้ตามลำพังแล้ว จึงค่อยเลิกโรงเรียนสอนในชั้นนี้ ทำดังนี้ จนกว่าจะมีพระโดยมากรู้วิทยาในชั้นนี้

๔. เมื่อการศึกษาจะต้องตกอยู่แก่พระตามวัดทั่วไปแล้ว เป็นอันยากที่จะให้เด็กได้รับความรู้ดีสมควรแก่เวลา เพราะในสมัยนี้ พระตามวัดโดยมากยังไม่มีความรู้พอที่จะสอนศิษย์เช่นนั้น ชาวบ้านผู้ปกครองเด็กซึ่งนำเด็กไปฝากวัดก็เลือกฝากตามที่ชอบกัน ไม่ใคร่มุ่งถึงความรู้นัก พระผู้รับไว้มีความรู้ความอุตสาหะเพียงใดก็สอนเพียงนั้น ครั้นจะห้ามพระซึ่งมีความรู้ความอุตสาหะไม่พอจะสอนไม่ให้รับเด็กไว้ เด็กซึ่งอยู่วัดก็จะไม่มี แลทั้งดูไม่มีอำนาจอันชอบธรรมพอจะทำเช่นนั้นได้ จะได้ก็เพียงแต่ห้ามไม่ให้เด็กวัดเล่นการพนันแลเกะกะระราน

การที่จะเที่ยวตรวจดูนั้นเป็นการดี แต่ก็เมื่อพระโดยมากตลอดถึงเจ้าคณะ ยังมีความรู้ไม่พอจะแนะนำสั่งสอนแล้ว ก็ไม่มีผู้จะไปตรวจอยู่เอง ครั้นจะหาพระหรือฆราวาสซึ่งมีความรู้พอตรวจก็ต้องให้ผลประโยชน์แลค่าเดินทางพอสมควร ถ้าไม่มีผลประโยชน์ที่จะให้เขาพอ จะใช้เขาอย่างไรได้ เพราะเมื่อเวลาไป เขาก็ต้องเสียค่าโสหุ้ยในการเดินทางเสมอ แลทำการโดยเหน็ดเหนื่อย แม้ต่อไปเมื่อมีเจ้าคณะที่มีความรู้พอไปเที่ยวตรวจได้ ก็ต้องให้ผลประโยชน์ค่าเดินทางพอสมควรเหมือนกัน ถ้าไม่เช่นนี้ จะใช้เขาเปล่า ๆ แลให้เขาต้องเสียค่าโสหุ้ยในตัวเองด้วย ก็ดูเป็นการไม่สมควร แลถ้าเขาไม่ทำ ก็ไม่มีอำนาจอันชอบธรรมจะบังคับเขาได้จะได้ก็แต่ยอ ๆ

พอให้มีแก่ใจ ถึงกระนั้นก็จะไม่ได้ทั่วไปแลเสมอ เพราะโดยธรรมดา พระจะใช้กันมากมายจริงจังนักไม่ได้

ถ้าจะให้เจ้าคณะมณฑลเที่ยวตรวจตราแนะนำเองก็ได้ แต่ก็ต้องอยู่แรมปีในหัวเมือง แต่ถ้ากรมศึกษาจะแต่งคนไปตรวจเองได้ ก็ไม่ต้องมีปัญหา

๕. การที่จะเลือกพระที่มีความรู้สูงพอเป็นครูได้มาเป็นครูนั้น ก่อนแต่นี้ก็ได้พยายามแล้ว แต่ไม่สำเร็จ ด้วยเป็นไปไม่สะดวกแลไม่ได้มาก เพราะเหตุที่หาพระที่มีความรู้พอแลที่สมัครเช่นนั้นไม่ใคร่ได้ จึงได้เปลี่ยนความคิดใหม่ ตามแต่จะได้พระหรือฆราวาสเป็นครู

การที่แนะนำเรี่ยไรเงินชาวบ้านให้ช่วยบำรุงครูนั้น ได้เคยให้มาแล้ว ในตอนต้นหรือเมื่อพูดแนะนำ ดูเหมือนจะมีผู้ช่วยออกมาก จนทำให้คิดเห็นว่า ในกาลต่อไป แม้รัฐบาลจะไม่ให้ทุนอุดหนุนก็พอจะเป็นไปได้ ครั้นต่อ ๆ มาหรือลงมือเก็บเงินเข้าจริง ก็กลับผิดคาดผิดหมาย คือ ผู้ที่รับว่าจะช่วย ๆ แต่เพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ บ้างหลีกเลี่ยงเสียบ้าง ยิ่งตอนหลัง ๆ นี้ก็ยิ่งน้อยเข้า ไม่พอเพียงจะให้เป็นไปได้ แลไม่เที่ยงว่าจะได้เสมอด้วย แลการเรี่ยไรนี้ก็ต้องขอให้ข้าราชการมีเจ้าเมืองแลอำเภอเป็นต้นช่วยเป็นธุระแนะนำกล่าวคือเป็นหัวหน้า จึงพอเป็นไปได้ดังนี้ ถ้าจะไม่อาศัยแล้ว จะยิ่งเลวกว่านี้มาก โดยเหตุนี้จึงเห็นว่า การที่จะเรี่ยไรชาวบ้านให้ช่วยออกทรัพย์อุดหนุนให้พอเพียงนั้น เป็นอันหวังไม่ได้ จะได้ก็แต่เพียงช่วยเป็นกำลังบ้างเล็กน้อยเท่านั้น แลต้องขอให้เจ้าเมืองกรมการช่วยเป็นธุระด้วย

การที่จะบอกบุญทายกเพื่อสร้างโรงเรียนนั้น ก็เช่นเดียวกับการเรี่ยไรทรัพย์อุดหนุนครู

๖. การที่จะจัดนักเรียนเป็นห้องนั้นเป็นการดี ได้เคยคิดพยายามแล้วแต่ไม่สำเร็จ เพราะไม่ได้ทุนพอจะทำสถานที่ได้ ยิ่งแยกออกไปเป็นหลายแห่งก็ยิ่งจะลำบากขึ้นอีก เพราะยิ่งจะได้ทุนน้อยเข้า แต่ถ้าผู้ว่าราชการเมืองหรืออำเภอช่วยเป็นธุระแข็งแรงในการก่อสร้างแล้ว ก็พอจะเป็นไปได้บ้าง แต่นาน ๆ จึงจะได้สักแห่งหนึ่ง โดยเหตุนี้เห็นว่า ในชั้นแรกยังไม่ควรจะกวดขันนักเป็นแต่ค่อยพยายามจัดไปตามสมควร

๗. การจำกัดจำนวนนักเรียนนั้น ถ้าจะไม่หวังทุนที่จะได้จากชาวบ้านบ้างแล้ว ก็ไม่ยากอะไร แต่ถ้าจะยังหวังอยู่บ้างแล้ว ก็เป็นการยาก ด้วยถ้าชาวบ้านที่ได้ช่วยบำรุงอยู่บ้าง เมื่อมีบุตรหลานเป็นต้นไปฝากไม่ได้เพราะจำนวนนักเรียนยังไม่ว่างแล้ว ก็คงจะท้อถอยงดการบำรุงเสีย เพราะเขายังไม่เห็นว่า การบำรุงความรู้แก่ผู้อื่น ได้บุญเหมือนการบำรุงพระศาสนา โดยเหตุนี้เห็นว่า ในชั้นต้นควรผ่อนผันให้บ้าง ยังไม่ควรกำหนดให้เคร่งครัดนัก

๘. การก่อสร้างโรงเรียนเพิ่มเติม ก็ต้องอาศัยเจ้าเมืองกรมการช่วยเป็นธุระจึงจะพอเป็นไปได้บ้าง

๙. การเทศนาจะให้เขาให้เงินนั้น ไม่ใช่เป็นการง่าย ได้ใช้เสมอแต่ก็ไม่สำเร็จ เพราะได้ไม่พอเพียง แลกำหนดไม่ได้ว่าจะได้เท่าไร

๑๐. การสอบไล่หนังสือนั้น เป็นการหนักแก่ผู้อำนวยการแต่ก่อน หรือเจ้าคณะมณฑลในบัดนี้ เพราะผู้อำนวยการหรือเจ้าคณะมณฑล เมื่อออกไปตรวจแลจัดการอะไร ก็ออกไปแต่ผู้เดียว (นอกจากศิษย์ที่สำหรับใช้) หรือชวนพระรูปใดรูปหนึ่งออกไปเป็นเพื่อนบ้าง ทำอะไรก็ต้องทำด้วยตนเอง ที่สุดการเขียนจดหมายแลเขียนใบคู่มือสำหรับผู้สอบไล่ได้ บางทีก็ต้องเขียนเอง บางทีก็พอวานเด็กที่ไปด้วยเขียนให้ แต่ก็ต้องเป็นธุระเองตลอด การสอบไล่หนังสือไม่ใช่การเล็กน้อยสำหรับทำคนเดียว เพราะบางแห่งก็มีนักเรียนเข้าสอบไล่กว่าร้อย ถ้าการเจริญยิ่งขึ้น ก็ยิ่งจะมากขึ้นทุกที จะเชิญเจ้าคณะหรือผู้ว่าราชการเมืองเป็นต้นมาช่วย ก็เป็นแต่คณะปรกะ สำหรับบำรุงการครึกครื้นเท่านั้น จะเอาจริงเอาจังนักไม่ใคร่ได้ เมื่อเช่นนี้ ผู้อำนวยการหรือเจ้าคณะมณฑลต้องปั่นเหลือเกินในเวลาสอบไล่ เพราะฉะนั้น ขอได้โปรดดำริด้วย ในการเรื่องนี้ แม้สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าก็ได้ทรงทราบแล้ว.

พระสุคุณคณาภรณ์
เจ้าคณะมณฑลจันทบุรี

แจ้งความกรมศึกษาธิการ

ด้วยการสอนในโรงเรียนประถมสามัญได้เพิ่มวิชามากขึ้น ยิ่งโรงเรียนใดได้จัดให้เป็นอย่างดี ก็ยิ่งมีการใช้จ่ายเปลืองมากขึ้นด้วย เหตุฉะนั้นจึงเป็นความจำเป็นที่ต้องขอร้องให้ผู้ปกครองนักเรียนช่วยอุดหนุนในเรื่องนี้บ้าง คือจะต้องเก็บเงินค่าเล่าเรียนแก่นักเรียนประถมแลมูลสามัญเฉพาะแต่ที่เล่าเรียนอยู่ในโรงเรียนที่ได้จัดเป็นอย่างดี มีค่าใช้จ่ายเปลืองมากนั้นก่อน ดังมีรายชื่อโรงเรียนแจ้งอยู่ในบัญชีข้างท้ายแจ้งความนี้ เพื่อเจือจานในการใช้จ่ายบำรุงโรงเรียนนั้น ๆ

การเก็บค่าเล่าเรียนนี้จะเก็บแต่เพียงเทอมละบาท และเก็บในเวลาต้นเทอมหรือเวลาแรกเข้าเรียนเสมอไป เหตุฉะนั้นขอให้ผู้ปกครองนักเรียนทั้งหลายทราบตามนี้ แลผู้ใดมีความประสงค์จะให้บุตรหลานเข้าเล่าเรียนวิชาชั้นประถมหรือมูล ณ โรงเรียนใดที่จะต้องเสียค่าเล่าเรียน ก็ขอให้นำเงินค่าเล่าเรียนไปมอบให้แก่ครูใหญ่โรงเรียนนั้น

แจ้งความมา ณ วันที่ ๑๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๘

(ลงนาม) **วิสุทธ์สุริยศักดิ์**
อธิบดี

พระราชบัญญัติประถมศึกษา

ที่ ๒๖/๗๕๒

กรมราชเลขาธิการ

พระราชวังบางปะอิน

วันที่ ๗ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๖๔

เรียน ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

เนื่องจากที่ท่านได้มีหนังสือที่ ๒๕/๕๒๙๓ ลงวันที่ ๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๓ นำส่งร่างพระราชบัญญัติประถมศึกษา มาทูลเกล้าฯ ถวายนั้น ได้โปรดเกล้า ฯ ให้สอบถามความเห็นเสนาบดีผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้อง บัดนี้ได้ทรงพิจารณาความเห็นทั้งนั้นตลอดแล้ว โปรดเกล้า ฯ ว่าตามที่เสนาบดีกระทรวงนครบาลได้แถลงข้ออุปสรรคต่าง ๆ อันจะพึงมีในการที่จะตราพระราชบัญญัติขึ้นนั้นก็มีมูลอยู่บ้าง จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ส่งมาให้ท่านพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง

ได้คัดสำเนาส่งมาพร้อมกับจดหมายนี้ด้วยแล้ว

(ลงนาม) **ธานีนิวัต**

ลงนามแทนราชเลขาธิการ

บันทึกความเห็นพระราชบัญญัติประถมศึกษา

พระราชบัญญัติประถมศึกษา ที่เป็นข้อสำคัญก็คือ จะเป็นบทบังคับพลเมืองให้เข้าเรียนหนังสือ ก็สมควรจะระลึกถึงเหตุเหล่านี้ไว้ด้วย คือ พื้นคนไทยที่เป็นส่วนมากนั้นย่อมเป็นที่ทราบกันอยู่แล้วแลเป็นคนจน หาเลี้ยงชีพด้วยกำลังกายในครอบครัว จะเป็นทำสวนหรือทำนาก็ตาม ฝึกหรืออาศัยใช้เด็กตั้งแต่ยังน้อย ๆ ให้หุงต้มเลี้ยงน้อง ทำกิจการบ้าน ขึ้นต้นไม้ ตลอดถึงเลี้ยงปศุสัตว์แลสัตว์พาหนะแทนผู้ใหญ่ออกไปทำงาน เมื่อรัฐบาลบังคับเช่นนั้นแล้วนอกจากจะเป็นการตัดทอนกำลังอยู่มากแล้ว ยังต้องเพิ่มภาระกังวลการรับส่งเด็ก ตลอดถึงอาหารการกินแลเครื่องนุ่งห่ม ผู้ที่ครอบครัวไม่บริบูรณ์แล้วย่อมเป็นการเหลือกำลังอยู่ แลเมื่อเป็นจริงดังนี้การบังคับก็จะได้ผลไม่บริบูรณ์

ด้วยเหตุว่าการหาเลี้ยงชีพของคนไทย ชาวนา ชาวสวน ไม่ได้มุ่งหมายเอาการเรียนให้รู้หนังสือเป็นเครื่องประกอบการหาเลี้ยงชีพหมายเอาการกระทำในครอบครัวแทนบทเรียนดังกล่าวแล้ว เมื่อบุตรเติบโตขึ้นก็ฝึกสอนให้ทำการตามอาชีพในตระกูล

คนไทยที่ส่งบุตรเข้าเล่าเรียนโดยมากมุ่งหมายเข้าทำราชการยังเป็นความนิยมอยู่

สำนักเรียนอันเป็นประเพณีของชาวชนบท โดยปรกติชาวบ้านส่งเด็กเข้าวัดมอบให้พระเป็นผู้สอน ฝ่ายวัดได้อาศัยบิดามารดาผู้ปกครองเด็กเจือจานเครื่องอุปโภคบริโภคถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันแลกันดังนี้ เป็นประเพณีมาแต่โบราณ เมื่อรัฐบาลบังคับการเล่าเรียนตามหลักนี้แล้ว ถึงแม้จะมิได้มีบทใดบังคับให้ปลีกการเรียน

ออกจากวัดโดยตรงก็ดี แต่เป็นการปลีกอยู่แล้วโดยวิธีการ ฐานะของโรงเรียนจะได้ค่อย ๆ แยกออกจากวัด สถานที่เล่าเรียนจึงตกอยู่ในทางที่ต้องเช่าหรือสร้างขึ้นด้วยกำลังเงิน จึงเป็นข้อสำคัญที่จะต้องพิจารณาถึงเรื่องเงินซึ่งจะได้กล่าวในข้อต่อไป

ถึงอย่างไรก็ดี ได้รับกันอยู่แล้วว่า ในประเทศที่เจริญแล้วก็จำต้องให้พลเมืองรู้วิชาคือ ต้องรู้หนังสือก่อน กระทรวงนครบาลมีความเห็นชอบแลรับรองว่าเป็นหลักที่ต้องการสำหรับประเทศทั่วไป แลควรจะพิจารณาความบางข้อ ดังต่อไปนี้ เมื่อได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้แล้ว นายอำเภอต้องตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้น เก็บเงินศึกษาพลีจากชายฉกรรจ์อายุ ๑๘ ถึง ๖๐ ปี ตามที่อุปราชแลสมุหเทศาภิบาลจะเป็นผู้วางระเบียบการเก็บ เมื่อกำนันผู้ใหญ่บ้านในท้องที่เห็นด้วยแล้ว อย่างต่ำ ๑ บาท อย่างสูง ๓ บาทมาบำรุงคล้ายกับวิธีการสุขาภิบาล คือ เก็บเงินมาตั้งแลดำรงโรงเรียนสำหรับสอนคนในตำบล ถ้าแม้ว่ามีเงินเหลือจ่าย เอาไปเจือจานแก่ตำบลอื่นได้

เพราะฉะนั้น ก่อนที่จะพิจารณาถึงตัวบทในร่างพระราชบัญญัตินี้ ควรระลึกถึงความมุ่งหมายว่า เมื่อได้ตราพระราชบัญญัติลงไปแล้วจะเป็นผลให้สำเร็จเรียบร้อยได้ หรือจะมีการขัดข้องอย่างใดบ้าง ถ้าหากว่ารัฐบาลได้ตราเป็นกฎหมายขึ้นแล้ว ภายหลังจะมีทางขัดข้องต่อวิธีการอันเป็นปรปักษ์ต่อความสำเร็จหรือความมุ่งหมายอันดีเสียแล้ว ก็อาจจะกระทำให้ต้องชะงักหรือต้องแก้ไขด้วยความลำบากในภายหลัง ดังมีหลายพระราชบัญญัติที่เป็นอยู่ในเวลานี้

เท่าที่ได้แลเห็นอยู่ในเวลานี้ น่าจะมีความไม่สะดวกอยู่หลายประการ กล่าวคือ

๑. ภูมิประเทศตามตำบลหรือจังหวัดมีการต่างกันแลไม่เหมือนกัน ตำบลโดยมากมีอาณาเขตที่จะต้องเดินทางไปมากว้างขวาง ยิ่งเป็นภูมิประเทศจังหวัดชั้นนอกด้วยแล้ว ก็ยิ่งมีอาณาเขตห่างไกลเป็นระยะทางมาก ๆ ทั้งยังไม่มีการคมนาคมไปมาสะดวกพอ บางตำบลต้องเดินทางข้ามทุ่งนาป่าเปลี่ยว หรือเรือกสวนด้วยความลำบาก ถ้าจะตั้งโรงเรียนขึ้นเฉพาะตำบลละโรงดังนี้ เห็นว่าจะเกินความสามารถที่จะบังคับเด็กให้เดินทางไปมาสำหรับเล่าเรียนได้ เพราะเด็กยังไม่สามารถจะป้องกันตนเองหรือมีความกล้าหาญแข็งแรงพอ ถ้าจะให้เป็นความสะดวกก็จำเป็นจะต้องตั้งโรงเรียนขึ้นให้เหมาะแก่การเล่าเรียนของเด็กสำหรับประชุมชนเป็นหมู่ ๆ ถ้าดังนั้นโดยมากจะมีแต่ตำบลละโรงไม่ได้ ดังจะยกตัวอย่างให้เห็นได้ว่า เพียงแต่ตำบลพญาไทซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในพระนครนี้เอง ถ้าหากว่าจะมีโรงเรียนเพียงแห่งเดียวตั้งที่พญาไทอันเป็นระยะกึ่งกลางสำหรับเด็กที่มีอายุต่ำกว่า ๑๐ ขวบอันตั้งภูมิลำเนา **อยู่แถวสะพานเฉลิมโลก** จะสามารถเดินไปมาเล่าเรียนโดยลำพังตนเองจะได้หรือ

๒. ถ้าหากว่าจะคิดจัดตั้งโรงเรียนขึ้นให้เหมาะแก่เด็กจะไปมาสะดวก โดยไม่มีกำหนดว่าตำบลหนึ่งจะมีกี่โรงฉะนั้นแล้ว ข้อสำคัญก็จะต้องอยู่ด้วยทุนรอนหรือผลประโยชน์ที่จะได้มาบำรุงพอเพียงหรือไม่

ตามพระราชบัญญัตินี้ มุ่งหมายจะเก็บเงินจากพลเมืองที่เป็นชายอย่างสูงคนละ ๓ บาท จึงได้ลองคิดคำนวณตามสำมะโนครัวใน

ตำบลอย่างดีซึ่งเป็นที่ประชุมชน เช่นตำบลถนนนครไชยศรี อำเภอบางซื่อ จังหวัดพระนคร มีจำนวณชายฉกรรจ์อยู่ในระหว่างเกณฑ์ที่จะต้องเสียเงินตามพระราชบัญญัตินี้ราว ๑,๕๐๐ คน (ซึ่งยังไม่ได้คิดบุคคลบางคน ซึ่งบางทีจะมีข้อต้องเว้นด้วย) จะได้เงินอย่างสูงปีละ ๔,๕๐๐ บาท เป็นประมาณ

จำนวนเด็กตามสำมะโนครัวอายุระหว่าง ๗ ถึง ๑๔ ขวบมีอยู่ราว ๑,๐๖๐ คน

ในจำนวนนี้ คิดว่าจะต้องมีครูอย่างน้อยราว ๓๕ คน โดยกำหนดว่าครูคนหนึ่งจะสอนเด็กได้อย่างมาก ๓๐ คน ครูคนหนึ่งคงจะต้องมีอัตราเงินเดือนโดยคิดเฉลี่ยคนละ ๓๐ บาท ปีหนึ่งเป็นเงิน ๑๒,๖๐๐ บาท ยังไม่ได้คิดถึงการก่อสร้างแลค่าใช้สอยอย่างอื่นบวกเข้าด้วย

ตามยอดนี้อาจเห็นได้ว่า แม้จะมีแต่ตำบลละ ๑ โรงเท่านั้นก็จะไม่สามารถเลี้ยงตัวให้ดำรงอยู่ในความมั่นคงถาวรได้ เมื่อการเป็นดังนี้แล้วจะมีทางแก้ไขให้สำเร็จอย่างใดบ้าง ถ้าหากว่าจะคิดเพิ่มอัตราเงินศึกษาพลีเพิ่มขึ้นกว่าที่กำหนดไว้ ๓ บาทแล้ว ก็จะต้องระลึกถึงอกแลความอัตคัดของประชาชนที่จะต้องเสียภาษีอากรต่าง ๆ อยู่ในเวลานี้ว่า เป็นการพอแก่กำลังแล้ว หรือยังมีทางที่จะขยับขยายอีกได้ กระทรวงนครบาลยังไม่แน่ใจว่าประชาชนส่วนมากจะสามารถเสียเงินค่าศึกษาพลีรวมทั้งภาษีอากรต่าง ๆ ได้โดยไม่เดือดร้อน

๓. ดีเสียว่าจะเก็บเงินศึกษาพลีได้พอจะเป็น ๓ บาทหรือกี่บาทก็ตาม แต่มีปัญหาว่าพระราชบัญญัตินี้จะให้ความสะดวกแก่

เจ้าพนักงานในการเก็บเงินได้พอ แลได้จริงหรือไม่ก็อีกปัญหาหนึ่งเหมือนกัน

การเก็บเงินศึกษาพลีตามพระราชบัญญัตินี้ ดูเหมือนจะอาศัยหลักจากเงินๆรัชชูปการ เพราะเป็นทำนองเดียวกัน หรือจะพูดให้ง่ายก็แปลว่าเพิ่มเงินรัชชูปการที่ต้องเสีย ๖ บาทขึ้นอีก ๓ บาท เป็น ๙ บาท ถ้าดังนั้นควรระลึกถึงการเก็บเงินรัชชูปการ ๖ บาท นั้นเป็นผลสำเร็จเรียบร้อยแล้วหรือ เจ้าพนักงานผู้ทำการในท้องที่แลกระทรวงพระคลังมหาสมบัติย่อมจะทราบได้ดีว่ามีการไม่สำเร็จเพียงไร

เงินศึกษาพลีนี้ก็คงเป็นทำนองเช่นเดียวกัน ข้อสำคัญก็คือราษฎรส่วนมากไม่มีเงินแลไม่มีทรัพย์สมบัติพอที่จะจัดการขายทอดตลาดได้ ยิ่งในพระนครแล้วบุคคลที่ไม่มีหลักแหล่งทรัพย์สมบัติหาเช้ากินค่ำมีจำนวนไม่ต่ำกว่า ๑ ใน ๓ ของจำนวนพลเมืองชายในสำมะโนครัว

ตามยอดที่แสดงมาในประการที่ ๒ ยังไม่คิดถึงบุคคลจำพวกนี้เสียด้วยซ้ำ บุคคลเช่นกล่าวนี้อาจมีทั่วไปตลอดจังหวัดชั้นนอกที่มีทรัพย์สมบัติแต่เพียงกระท่อมนาก็โดยมากบุคคลจำพวกเหล่านี้จะเอาอะไรได้

ยิ่งกว่านั้นแม้แต่เป็นบุคคลที่พอมีทรัพย์สมบัติอยู่บ้าง ถ้าหากไม่ยอมเสียแล้ว จะเป็นการทำได้โดยเด็ดเดี่ยวแลสำเร็จแล้วหรือในการที่จะยึดทรัพย์สมบัติลงขายทอดตลาด ในจำนวนที่ติดค้างเพียง ๓ บาท ซึ่งบางทีจะต้องมีการไต่สวนหรือพิธีอย่างใดอย่างหนึ่ง

ก่อนที่จะกระทำลงไป ทั้งยังมีทางที่จะบิดผันในทรัพย์สมบัติอีกอเนกประการ เพียงแต่อำเภอจะต้องทำการไต่สวนทรัพย์สมบัติก็เกือบจะไม่ต้องทำอะไรอื่น

ยกตัวอย่าง ในครอบครัวหนึ่ง มีคนที่ควรจะต้องเสียเงินศึกษาพลีตามพระราชบัญญัตินี้รวม ๑๐ คน แต่เป็นบุตรหลานที่อยู่ในความปกครองเสีย ๖ คน เป็นบ่าวเป็นคนใช้เสีย ๓ คนล้วนแต่ยังไม่ได้แยกหรือมีทรัพย์สมบัติเป็นอิสระอย่างใดดังนี้ ตามกฎหมายแล้วบางทีก็จะยึดได้ แลได้เงินจริง แต่เจ้าบ้านหรือหัวหน้าครอบครัวที่มีทรัพย์ของตนเองเพียง ๓ บาทเท่านั้น การเป็นดังนี้ จะโปรดประการใด แลจะทำอย่างไรกัน

๔. เด็กที่ไม่มีบิดามารดาหรือผู้ปกครองเลี้ยงดู เที่ยวจรจัดในกรุงเทพพระมหานครมีอยู่มาก รัฐบาลยังหาได้มีระเบียบการเลี้ยงเด็กจำพวกนี้ไม่ ครั้นเมื่อใช้พระราชบัญญัตินี้ขึ้นจะต้องทวีขึ้นอีก เพราะเด็กที่อาศัยรับใช้สอยตามวัดตามบ้านเลี้ยงท้องไปวัน ๆ เมื่อต้องบังคับให้ไปเข้าโรงเรียนย่อมจะขาดการงาน แลเพิ่มภาระขึ้นแก่ผู้ปกครองก็ตกเป็นคนอนาถา รัฐบาลควรจะมีที่เลี้ยงดูเด็กจำพวกนี้ ซึ่งควรเพิ่มบทมาตราขึ้นในพระราชบัญญัตินี้ แต่ก็คงเกี่ยวแก่เงินดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นอีกเหมือนกัน

ถ้าหากว่าจะได้มีการพิจารณาหาทางแก้ไขอุปสรรคความขัดข้องเหล่านี้ให้ลุล่วงไปได้แล้ว จึงควรพิจารณาตัวบทต่อไปอีก

ตอนหนึ่ง

ความในตัวบทพระราชบัญญัติ

ในมาตรา ๓ ควรจะอธิบายคำว่า ผู้ปกครองเด็ก ไว้ด้วย เช่น เด็กที่อยู่กับบิดามารดาให้ถือว่าบิดามารดาเป็นผู้ปกครอง เด็กที่ไม่ได้อยู่กับบิดามารดา หรือที่ไม่มีบิดามารดา ได้มีผู้เลี้ยงดูต่างหาก ให้ถือว่าผู้เลี้ยงดูเป็นผู้ปกครอง ดังนี้จะไม่ขัดกัน

ในมาตรา ๕ เข้าใจว่า เด็กอายุ ๗ ปี ถึง ๑๔ ปี เมื่อเริ่มใช้พระราชบัญญัตินี้ในที่ใด จะต้องอยู่ในข่ายที่ต้องบังคับให้เข้าโรงเรียนด้วย ถ้าความประสงค์เช่นนี้แล้ว รัฐบาลก็จะไม่มีที่ให้เรียนพอ เพราะว่าเด็กอายุในระหว่างนี้ในตำบลหนึ่งมีมาก แล้วจะบังคับไม่ได้ทั่วไป แลบางทีผู้หญิงบางคนอาจจะมีเหย้าเรือนครอบครัวเสียแล้วก็ได้ ถึงอย่างไรก็ดี การที่จะบังคับให้ผู้หญิงอายุ ๑๔ ปีเข้าเล่าเรียนปะปนกับเด็กชายหนุ่มนั้น เป็นของใหม่ซึ่งอาจเป็นทางขัดต่อความนิยม แลเป็นการที่รังเกียจของบิดามารดาผู้ปกครองหญิง ซึ่งจะพาให้เกิดการรวบรวมกันขัดขืนพระราชบัญญัติขึ้นให้เป็นความยากแก่เจ้าหน้าที่ก็ได้

จึงเห็นควรว่า น่าจะขีดอายุเด็กหญิงกับเด็กชายให้ต่างกัน แลควรจะขยายความในที่ใด ๆ ว่า เมื่อใช้พระราชบัญญัตินี้ให้บังคับแต่เฉพาะอายุ ๗ ปี อายุเดียวหรือ ๒–๓ อายุตามที่เห็นสมควรก็จะดีกว่า

ในมาตรา ๘ การที่ให้นายอำเภอทำบัญชีเด็กก็ดี ให้ส่งบัญชีเด็กแก่ครูใหญ่ก็ดี คงไม่ทั่วไปทั้งอำเภอ เข้าใจว่าเฉพาะตำบลหรือท้องที่ที่ใช้พระราชบัญญัติ แลส่งให้ครูใหญ่ประจำโรงเรียนท้องที่

นั้น ๆ แลถ้าดังนี้แล้วก็ควรกล่าวเสียให้ชัดขึ้น จะได้ไม่มีผู้สงสัยในเวลาทำการ

คำแจ้งความของนายอำเภอด้วยลายลักษณ์อักษรต่อบิดามารดาแลผู้ปกครองเด็กให้ส่งเด็กเข้าโรงเรียน ถ้าเขาขัดขืนไม่กระทำตามก็หามีโทษไม่ เห็นควรเพิ่มเติมขึ้นในลักษณะที่ ๖ ให้มีโทษด้วย**จึงจะ**ได้ผล

ในมาตรา ๑๒ การให้ใบยกเว้นตามความในมาตรา ๑๑ ดูก็ไม่สู้จะมีปัญหาอะไรที่จะต้องส่งกันขึ้นไปถึงอุปราชแลสมุหเทศาภิบาล เพียงนายอำเภอก็เห็นว่าพอแล้ว

ในมาตรา ๑๓ ในการยกเว้นชั่วคราวจากการเล่าเรียนสำหรับชาวนาในปีหนึ่ง ๒ เดือนไม่พอ ควรแก้เป็น ๔ เดือน ความจำเป็นหรือไม่จำเป็น ให้นายอำเภอผู้ปกครองท้องที่มีอำนาจที่จะพิจารณาได้ว่าจะควรให้เท่าใด **แลหาต้องจำเป็นรายงานไปยังจังหวัดไม่**

ในมาตรา ๑๔ ในเรื่องการตรวจตรา เมื่อศึกษาธิการอำเภอก็ตรวจได้แล้ว นายอำเภอก็เป็นผู้บัญชาการท้องที่เหนือศึกษาธิการอำเภอโดยตรง แลเหนือข้าราชการอื่นที่ประจำอำเภอตามกฎหมายการปกครองต้องให้มีอำนาจตรวจได้ **ไม่ควรจำกัดอำนาจให้เห็นว่าต่างกันเลย**

ในมาตรา ๒๖ แลมาตรา ๓๐ **ผู้จัดการศึกษา**สำหรับช่วยเหลือนายอำเภอ **แลกรรมการศึกษา** ตามบทบัญญัติ ๒ มาตรานี้ เมื่อเห็นสมควรแลได้ตั้งขึ้นแล้ว ควรเพิ่มความในตัวบทให้พวกนี้ได้รับผล

เป็นเงินรางวัลจากเงินศึกษาพลี หรือเงินที่สภากรรมการเก็บได้เป็นเดือนหรือเป็นปี เมื่อผู้ว่าราชการจังหวัดเห็นสมควรก็ให้สั่งจ่ายได้

ในมาตรา ๒๘ บุคคลที่ยกเว้นไม่ต้องเสียเงินศึกษาพลี ควรจะยกเว้นนักบวชในศาสนาอื่นด้วย เช่น แขก เป็นต้น พลทหารประจำการ ตามพระราชบัญญัตินั้นหมายความเพียงไร เช่นพลทหารสมัคร พลทหารจ้าง จะรวมด้วยหรือไม่ เห็นว่าควรจะให้แต่พลทหารประจำการที่กฎหมายบังคับเท่านั้น กับทั้งนักเรียนทหารที่กำลังเล่าเรียนอยู่ในโรงเรียน

อำนาจสั่งการยกเว้นตามมาตรานี้ แลทั้งคนอนาถาไม่มีทรัพย์สมบัติจะยึดตามมาตรา ๔๑ ควรจะมีบทมาตราขึ้นให้เป็นอำนาจนายอำเภอที่จะสั่งการได้ตลอดไป

ในมาตรา ๒๙ หน้าที่ของนายอำเภอที่จะเป็นผู้เก็บเงินตามมาตรา ๒๗ นั้น ควรจะขยายความไว้ให้กว้าง ในการรักษาเงินตามธรรมดาให้นายอำเภอเป็นผู้รักษา หรือแล้วแต่ผู้ว่าราชการจังหวัดจะได้วางระเบียบการรักษา ซึ่งจะเห็นว่าเป็นการมั่นคงแลสะดวก

ในมาตรา ๓๓ การตั้งครูใหญ่ ครูน้อย ควรให้เป็นอำนาจผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้ตั้งแลผู้ถอน โดยอนุมัติอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลก็พอแล้ว

มาตรา ๓๘ สารวัดศึกษาที่จะตั้งขึ้นตามมาตรานี้หาปรากฏว่าใครเป็นผู้ตั้งไม่ ควรเพิ่มในตัวบทไว้ให้เป็นอำนาจผู้ว่าราชการจังหวัดจัดตั้งเงินเดือน ก็ควรให้เป็นอำนาจผู้ว่าราชการจังหวัดกำหนดโดยอนุมัติ อุปราชหรือสมุหเทศาภิบาล แลตามทางการก็จะตั้งได้ต่อเมื่อเงินที่เก็บได้เหลือใช้จ่ายจากการตั้งการดำรงโรงเรียนประชาบาล

แล้ว เพราะฉะนั้นจึงเห็นควรแก้หน้าที่สารวัดศึกษาให้เป็นผู้สอดส่องตักเตือน แจ้งความแก่บิดามารดาแลผู้ปกครองเด็ก ถ้าเขาไม่กระทำตาม ก็ให้สารวัดศึกษารายงานต่อนายอำเภอให้บังคับต่อไป

ลักษณะที่ ๖

วิธีพิจารณาแลวางโทษ ควรจะมีบทมาตราใดมาตราหนึ่งขึ้น ถ้ามีการขัดขืนหลีกเลี่ยงคำบังคับของสารวัดศึกษา หรือของนายอำเภอ ให้นายอำเภอมีอำนาจเรียกประกันทัณฑ์บน หรือเรียกแต่ทัณฑ์บนก็ได้ ให้ผู้นั้นปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้ ก่อนที่จะแจ้งชื่อแก่เจ้าพนักงานอัยการ จึงจะเป็นการสะดวกแก่พลเมือง แลการที่จะกระทำตามความในมาตรา ๔๓ บังคับให้ส่งศาลอาญาทันทีนั้น จะแรงไปกระมัง การเรียกประกันทัณฑ์บนชั้นแรก ถ้ามีตัวบทให้อำนาจแล้ว นายอำเภอก็คงจะทำได้สะดวกดีกว่าที่จะส่งศาลเสมอไป แลถ้าเป็นดังกล่าวแล้วก็ต้องแก้ข้อความในมาตราต่าง ๆ ให้ลงกัน

ในมาตรา ๔๑ ถ้าไม่มีทรัพย์ที่จะยึดในส่วนเงินศึกษาพลีก็ต้องตกเป็นคนอนาถาไป หรือจะให้ถือเป็นเงินติดค้างต่อไปเพียงใดควรจะกล่าวเสียให้ชัด

เรื่องบทลงโทษฐานขัดขืนสารวัดศึกษาในมาตราต่าง ๆ นี้ คือ ๔๓-๔๕-๔๗ ได้กล่าวแล้วว่าตัวสารวัดศึกษาไม่แน่ว่าจะตั้งได้หรือไม่ ควรจะแก้บทลงโทษเป็นขัดขืนคำบังคับของนายอำเภอให้ลงรูปดังกล่าวมาแล้ว จึงจะเป็นการสะดวก

กรมพระนครบาล

วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๓

ที่ ๒๙/๗๙๗ กรมราชเลขาธิการ

พระราชวังบางปะอิน

วันที่ ๑๑ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๖๔

เรียน ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

ตามหนังสือ ที่ ๒๖/๗๕๒ ลงวันที่ ๗ เดือนนี้ ดำเนินกระแสพระบรมราชโองการให้ส่งความเห็นเสนาบดีกระทรวงนครบาลทักท้วงความคิดที่จะออกพระราชบัญญัติประถมศึกษามาเพื่อท่านพิจารณานั้น ยังมีความเห็นเจ้ากระทรวงอื่น ๆ อีก ๒ กระทรวง คือ กระทรวงการต่างประเทศแลกระทรวงมหาดไทย ที่ได้แสดงในเรื่องเดียวกันนี้ เพื่อความสะดวกในทางการ ข้าพเจ้าขอส่งสำเนามายังท่านตามหน้าที่.

(ลงนาม) **ธานีนิวัต**

ลงนามแทนราชเลขาธิการ

ที่ ๗๖/๕๑๖๐ ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๒๘ มิถุนายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๔

แจ้งความมายัง มหาเสวกเอก พระยาจักรปาณีศรีศีลวิสุทธิ์ ราชเลขาธิการ

ด้วยได้รับหนังสือเจ้าคุณที่ ๒๕๘/๒๑๕๘ ลงวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ กับที่ ๒๗๗/๒๒๘๙ ลงวันที่ ๑๒ มีนาคมที่ล่วงแล้วมา เรื่องพระราชบัญญัติประถมศึกษานั้นแล้ว

ข้าพเจ้าเห็นในร่างพระราชบัญญัตินี้ มาตรา ๓, ๑๗, ๒๐ กับ ๒๓ ใช้คำแปลในภาษาอังกฤษ อำเภอ ว่า ดิสตริกต์, ตำบล ว่า ตาวน์ชิป, หมู่บ้าน ว่า วิลเลช, แต่ในมาตรา ๓ กลับใช้ ตำบล เป็น ดิสตริกต์ กับ อำเภอ เป็น ตาวน์ชิป ไป ควรจะแก้ไขเสียให้ตรงกันเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแบบเดียวแล้ว

การที่แปลต่างกันนี้ กระทำให้คิดเห็นไปว่าควรจะกำหนดชื่อขนาด พระราชอาณาเขตต่าง ๆ กันนี้ ลงเป็นภาษาอังกฤษไว้เป็นแบบด้วยจะดี ข้าพเจ้าได้ปรึกษากับผู้ที่มีความคิดความรู้ในเรื่องเหล่านี้ เห็นด้วยเกล้า ฯ น่าจะกำหนดได้ดังนี้ คือ

มณฑล เป็น ปรอฟวินซ์ จะดีกว่าที่พม่า อังกฤษ เรียกว่า ดิวิชั่น ในการที่เขาแบ่งเขตของเขา

จังหวัด เป็น ตาวน์ชิป ดีกว่าที่พม่าใช้ว่า ดิสตริกต์

อำเภอ เป็น ดิสตริกต์ กิ่งอำเภอ เป็น สับ ดิสตริกต์ ดีกว่าที่พม่าใช้ว่า สเตชั่น

ตำบล เป็น วิลเลช กับหมู่บ้าน เป็น แฮมเลต ถ้าใช้ได้อย่างนี้จะเป็นการสมจริงกับการที่เป็นอยู่จริง และได้ขนาดตามลำดับกัน ข้าพเจ้าได้คัดคำแปลภาษาอังกฤษจากสแตนดาดดิกชันะรี ว่าด้วยขนาดที่ดินแดนต่างๆซึ่งกล่าวมานี้ ส่งมาด้วยฉบับ๑

ข้าพเจ้าได้ทำสารบัญ ของร่างพระราชบัญญัตินี้สำหรับจะดูได้ง่ายแล้ว คัดสำเนามาด้วยฉบับ ๑

ข้าพเจ้าเห็นว่าข้อความในพระราชบัญญัตินี้ เห็นพอใช้ได้แล้ว ข้าพเจ้าเห็นควรเติมความที่จะทำให้เข้าใจง่ายอีก ๒ แห่ง คือ

ในมาตรา ๓๗ นั้น ควรเติมท้ายว่า "แลตามความในมาตรา ๔๘ แห่งพระราชบัญญัตินี้ด้วย"

ในมาตรา ๔๓ วรรค ๒ ความว่า "ถ้าผู้นั้นไม่มีข้อแก้คดีอันพึงพอฟังได้" เห็นควรแทรกความตรงนี้ว่า "ดังกล่าวไว้ในมาตรา ๑๐ กับมาตรา ๑๑ นั้น" แล้วเข้าต่อความเดิมต่อไป

ข้อความที่คิดเติมนี้ ถึงแม้ว่าจะไม่เติมลง ก็คงจะเข้าใจอย่างนี้แล้ว แต่ถ้าเติมลงจะทำให้เข้าใจชัดดีขึ้น

ข้าพเจ้าเห็นว่าพระราชบัญญัตินี้จะออกไปก่อนก็ได้ แต่ถ้ายังไม่ได้มีโรงเรียนฝึกอาชีพ คือ อินดัสเตรียล สกูล ซึ่งกล่าวในมาตรา ๔๖ แล้ว ความในมาตรานี้ก็จะยังใช้ไปไม่ได้.

ข้าพเจ้าขอแสดงความนับถืออย่างยิ่งมายังเจ้าคุณ

(ลงนาม) เทวะวงศวโรปการ

สารบัญ พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.

มาตรา ๑๐ ยกเว้นเด็กไม่ต้องเข้าโรงเรียน ถ้าเด็กนั้นบิดามารดาผู้ปกครองจัดให้เฉพาะตัวแล้ว แต่ต้องให้เด็กนั้นมาสอบไล่ที่โรงเรียนทุกปี

มาตรา ๑๑ (๑) เด็กอายุต่ำกว่า ๑๔ เรียนจบประถมศึกษาแล้ว
(๒) เด็กทุพพลภาพทั้งกายหรือใจ หรือเป็นโรคติดต่อ
(๓) เด็กอยู่ไกลโรงเรียน ๘๐ เส้น ก็ยกเว้นไม่ต้องมาโรงเรียนได้

มาตรา ๑๒ ข้อยกเว้นใน ๑๑ นั้น สมุหเทศาภิบาลอนุญาตได้

มาตรา ๑๓ บิดามารดาผู้ปกครองขออนุญาตให้เด็กหยุดเรียนเพื่อช่วยทำงานของบิดามารดาได้ปีละ ๒ เดือน

มาตรา ๑๔ ให้เจ้าพนักงานตรวจโรงเรียนประถมศึกษาได้เวลาใดๆ

มาตรา ๑๕ ให้มีการสอบไล่ประโยคประถมศึกษา

ลักษณะที่ ๒ โรงเรียนรัฐบาล

มาตรา ๑๖ การตั้งโรงเรียนประถมศึกษาที่ใช้เงินแผ่นดิน ให้กระทรวงศึกษาธิการจัดทำ

ลักษณะที่ ๓ โรงเรียนประชาบาล

มาตรา ๑๗ โรงเรียนประชาบาลนั้น ประชาชนในหมู่บ้าน หรือนายอำเภอตั้งขึ้น เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว

มาตรา ๑๘ โรงเรียนที่ประชาชนตั้ง ให้กรรมการไม่เกินกว่า ๕ คนจัดแลรักษา

มาตรา ๑๙ ผู้ซึ่งออกเงินไม่ต่ำกว่าปีละ ๑๐ บาท เป็นผู้มีเสียงเลือกกรรมการได้

มาตรา ๒๐ โรงเรียนประชาบาลได้รับอนุญาตให้ตั้งแล้ว ให้จดทะเบียนสภากรรมการเป็นบุคคลตามกฎหมาย

มาตรา ๒๑ กรรมการสภาเดียว จะจัดการโรงเรียนหลายโรงก็ได้ แต่ต้องให้ทำบัญชีเงินแยกเป็นโรงๆ ไป

มาตรา ๒๒ เงินที่จะเข้ากันตั้งโรงเรียนนั้นให้ส่งต่ออำเภอก่อน เมื่ออนุญาตให้ตั้งโรงเรียนแล้วจึงมอบให้กรรมการ

มาตรา ๒๓ หน้าที่ของสภากรรมการโรงเรียน เป็นผู้เก็บเงินจัดการรักษาโรงเรียน

มาตรา ๒๔ โรงเรียนที่ได้เงินไม่พอใช้ กรรมการต้องแจ้งความต่อนายอำเภอและชำระสะสางใช้หนี้ล้มโรงเรียน

มาตรา ๒๕ กระทรวงศึกษาธิการมีสิทธิที่จะซื้อของโรงเรียนที่ล้มก่อนผู้อื่น ๆ

มาตรา ๒๖ โรงเรียนที่นายอำเภอตั้ง ให้มีศึกษาธิการอำเภอหรือผู้ใดช่วยจัดการด้วย

มาตรา ๒๗ โรงเรียนนายอำเภอตั้ง ให้ใช้เงินศึกษาพลีตามที่จะกำหนดในมาตรา ๒๘

มาตรา ๒๘ ชายอายุ ๑๘ จน ๖๐ ต้องเสียศึกษาพลี ๑-๓ เว้นแต่คนทำงานไม่ได้ ๑ ภิกษุสามเณร ๑ พลทหารประจำการ ๑ คนที่ได้ออกเงินให้กว่าศึกษาพลี

มาตรา ๒๙ หน้าที่ของนายอำเภอในการโรงเรียนประชาบาล

มาตรา ๓๐ ผู้ว่าราชการจังหวัดตั้งกรรมการศึกษา

มาตรา ๓๑ เสนาบดีศึกษาจ่ายเงินในงบประมาณช่วยโรงเรียนได้

มาตรา ๓๒ สภากรรมการหรือนายอำเภอรับของให้แก่โรงเรียนได้

มาตรา ๓๓ โรงเรียนประชาบาลอยู่ในข้อบังคับกระทรวงศึกษาธิการ

มาตรา ๓๔ โรงเรียนนายอำเภอตั้งนั้น ใช้เงินของโรงเรียนตำบลอื่นในอำเภอเดียวกันได้

มาตรา ๓๕ ถ้าบิดามารดาขอนายอำเภอให้ย้ายเด็กจากโรงเรียนตำบล ๑ ไปอีกตำบล ๑ ได้

มาตรา ๓๖ ให้ผู้ว่าราชการเลิกถอนโรงเรียนที่เห็นว่าไม่เป็นไปตามกฎหมายได้

ลักษณะที่ ๔ โรงเรียนราษฎร์

มาตรา ๓๗ การโรงเรียนราษฎร์ ให้เป็นไปตามพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ แลตามมาตรา ๔๘ พระราชบัญญัตินี้ด้วย

ลักษณะที่ ๕ สารวัดศึกษา

มาตรา ๓๘ ให้ตั้งสารวัดศึกษา ให้ใช้เงินโรงเรียนจ่ายเป็นเงินเดือน

มาตรา ๓๙ หน้าที่ของสารวัดศึกษาตรวจเด็กมาเรียนแลตรวจบิดามารดาทำตามกฎหมายหรือไม่

มาตรา ๔๐ แลมีหน้าที่ตรวจเด็กที่ไม่มาโรงเรียนว่า ได้กระทำการช่วยบิดามารดาอย่างไร

ลักษณะที่ ๖ วิธีพิจารณาแลลงโทษ

มาตรา ๔๑ เงินศึกษาพลีนั้น ถ้าใครไม่ใช้ นายอำเภอมีอำนาจยึดแลขายเลหลังทรัพย์ได้

มาตรา ๔๒ ให้นายอำเภอแจ้งแก่อัยการให้ฟ้องบิดามารดาเด็กที่ทำผิดกฎหมายตามความที่ทราบ

มาตรา ๔๓ ถ้าบิดามารดาไม่ให้เด็กมาเรียน หรือไม่ทำทัณฑ์บนให้เมื่อเรียก ปรับเงิน ๕๐ บาท

มาตรา ๔๔ ถ้าทำผิดครั้งที่ ๒ จะต้องถูกจำ ๑๐ วัน หรือปรับไม่เกินกว่า ๑๐๐ บาท

มาตรา ๔๕ ถ้าบิดามารดาได้รับคำแจ้งความให้ส่งเด็กแล้วเพิกเฉยเสียเดือน ๑ ให้ฟ้องศาลอาญา

มาตรา ๔๖ ถ้าบิดามารดาชี้แจงให้ศาลพอใจว่า ได้อุตส่าห์ให้เด็กไปโรงเรียนแล้ว แต่ไม่สำเร็จ ให้บิดามารดาพ้นโทษได้ แต่ศาลจะตัดสินให้ไปอยู่ในโรงเรียนฝึกอาชีพ หรือโรงเรียนอื่นตามกฎหมายนี้

มาตรา ๔๗ ผู้จ้างเด็กใช้ขัดขวางไม่ให้เด็กไปโรงเรียนต้องปรับ ๕๐ บาท

มาตรา ๔๘ ครูโรงเรียนราษฎร์ต้องเก็บบัญชีตามมาตรา ๘ กฎหมายนี้ ถ้าไม่ทำต้องปรับ ๕๐ บาท

มาตรา ๔๙ ผู้ใดขัดขวางเจ้าพนักงาน หรือผู้ชำระบัญชีสะสางการโรงเรียนต้องปรับ ๕๐ บาท

มาตรา ๕๐ การฟ้องตามกฎหมายนี้ ให้เป็นหน้าที่ของพนักงานอัยการฝ่ายเดียว

ลักษณะที่ ๗ ข้อความเบ็ดเตล็ด แลใช้ไปพลางก่อน

มาตรา ๕๑ โรงเรียนประชาบาลที่ตั้งอยู่ก่อนกฎหมายนี้แล้ว ต้องทำตามกฎหมายนี้ภายในปี ๑

มาตรา ๕๒ เจ้ามณฑลเป็นพนักงานมีหน้าที่รักษาพระราชบัญญัตินี้

มาตรา ๕๓ เสนาบดีศึกษามีหน้าที่ออกข้อบังคับตามพระราชบัญญัตินี้

บันทึกแก้ร่างพระราชบัญญัติประถมศึกษา

ข้อ ๑ มาตรา ๓ บทวิเคราะห์ศัพท์ คำว่า โรงเรียนรัฐบาล (ร่างเดิมให้หมายความว่า โรงเรียนประถมศึกษา ซึ่งประชาชนตำบลหนึ่งตั้งด้วยทุนทรัพย์ของตนเอง) ได้เพิ่มเติมว่า หรืออีกอย่างหนึ่ง คือ โรงเรียนประถมศึกษาที่นายอำเภอตั้งแลดำรงอยู่ด้วยทุนทรัพย์ที่ราษฎรออกเงินเป็นศึกษาพลี

ที่เติมดังนี้ ก็เพื่อให้เข้ารูปกับพระราชบัญญัตินี้ ในลักษณะที่ ๓ ซึ่งว่าด้วยโรงเรียนประชาบาล

ข้อ ๒ มาตรา ๑๒ การยกเว้นทั้งปวงตามมาตรา ๑๑ (คือยกเว้นเด็กอายุต่ำกว่า ๑๔ ปี ที่สอบไล่ได้จบหลักสูตรประถมศึกษาแล้ว หรือเด็กที่บกพร่องในส่วนกำลังกาย กำลังความคิด เด็กเป็นโรคติดต่อ เด็กที่อยู่ห่างจากโรงเรียนเกิน ๓,๒๐๐ เมตร หรือไม่สามารถจะไปให้ถึงโรงเรียนได้ ไม่ต้องเข้าโรงเรียน ตามร่างเดิม ให้เป็นหน้าที่ของอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาล) ได้แก้ให้เป็นหน้าที่ของผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้ให้การยกเว้น แต่เมื่อยกเว้นแล้วให้รายงานเสนออุปราชหรือสมุหเทศาภิบาล ๆ มีอำนาจจะสั่งให้ถอนการยกเว้นเสียก็ได้

ที่แก้ดังนี้ เพราะเห็นว่าการพิจารณาว่าจบหลักสูตรหรือยัง เด็กมีกำลังแลความคิดสมบูรณ์ควรแก่การเรียนหรือไม่ มีโรคติดต่อหรือไม่ ท้องที่จะพึงไปมาได้หรือขัดข้องอย่างไร ผู้ว่าราชการจังหวัดซึ่งอยู่ใกล้แลอยู่ในท้องที่นั้นเองจะพึงพิจารณาได้ดี ถ้าหากว่ากิจการ

เพียงเท่านี้จะต้องถึงอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลแล้วจะเป็นการไม่สะดวกแก่เด็กซึ่งมีเหตุขัดข้อง แลจะเป็นเหตุให้ต้องมีรายงานเสนอตามลำดับชั้น ซึ่งเป็นการเพิ่มงานด้วยไม่จำเป็น

ข้อ ๓ มาตรา ๑๔ ว่าด้วยผู้ที่มีตำแหน่งตรวจโรงเรียนประถมศึกษาโดยเฉพาะนายอำเภอ ในร่างเดิมมีว่า จะตรวจด้วยก็ได้ แต่ให้ตรวจเฉพาะให้ทราบว่า เด็กในท้องที่ของตนได้เรียนอยู่ในโรงเรียนตามพระราชบัญญัติหรือไม่เท่านั้น ได้ขีดข้อความเหล่านี้ออกหมดแลเติมคำว่า นายอำเภอท้องที่ลงไว้ท้ายตำแหน่งของผู้ตรวจอื่น ๆ

ที่แก้ดังนี้ก็เพราะ การตั้งแลดำรงอยู่แห่งโรงเรียนประชาบาลนายอำเภอเป็นเจ้าหน้าที่จัดการ แม้ถึงโรงเรียนประชาบาลที่ประชาชนตั้งขึ้นเอง นายอำเภอก็ยังต้องทำธุระติดต่ออีกเป็นอันมาก ไม่น่าจะจำกัดการตรวจตราโรงเรียนประถมศึกษาสำหรับตำแหน่งนายอำเภออันเป็นเจ้าของการ ถ้าเทียบด้วยตำแหน่ง แม้แต่ศึกษาธิการอำเภออันเป็นผู้ช่วยนายอำเภอในแผนกการศึกษาก็ยังให้โอกาสในการตรวจตราโรงเรียนเหมือนผู้ตรวจอื่นๆ นายอำเภอจึงควรมีหน้าที่แลอำนาจที่จะตรวจได้เช่นเดียวกับผู้ตรวจอื่น ๆ เพราะความจริงนายอำเภอเป็นผู้อยู่ใกล้แลมีหน้าที่ตรวจตราท้องที่ มีเวลาได้ไปเห็นการงานของโรงเรียนเนือง ๆ เมื่อนายอำเภอมีหน้าที่ตรวจ ไม่เพียงแต่จำกัดว่าเด็กได้เข้าเล่าเรียนหรือไม่แล้ว อาจจะทำประโยชน์ได้มาก เช่นการสอดส่องช่วยเหลือครูในทางสมาคมตลอดทั้งการรักษาสถานที่เรียนให้ดำรงอยู่ตามสมควรไม่ทรุดโทรมเป็นต้น

ข้อ ๔ มาตรา ๑๗ ซึ่งว่าด้วยลักษณะการตั้งโรงเรียนประชาบาล ข้อ ๒ มีใจความว่า ถ้าประชาชนไม่สมัคร หรือไม่สามารถตั้ง ให้นายอำเภอเป็นผู้ตั้ง ได้เติมข้อความว่า หรือประชาชนได้ตั้งขึ้นแล้วแต่ล้มไปที่เดิมดังนี้ เพราะในร่างเดิมมีแต่เพียงไม่สมัคร หรือไม่สามารถตั้งเท่านั้น จึงเป็นหน้าที่ของนายอำเภอที่จะตั้ง ถ้าประชาชนได้ตั้งขึ้นแล้วแต่ล้มไป ไม่ปรากฏว่าจะพึงจัดการอย่างไรต่อไปสำหรับตำบลนั้นอีก เห็นอยู่ว่าเมื่อประชาชนไม่สามารถ จนถึงปล่อยให้โรงเรียนล้ม จะถือว่าในตำบลนั้นไม่ควรมีโรงเรียนต่อไปก็หาเป็นการสมควรไม่ เพราะจะทำให้เด็กในตำบลนั้นได้รับความลำบากในการที่จะต้องไปเรียนที่อื่น หรือไม่เช่นนั้นก็ต้องอยู่เฉย ๆ ไม่มีการเรียน จึงได้เพิ่มให้อยู่ในความครอบงำของนายอำเภอที่จะพึงจัดตั้งขึ้นแทนโรงเรียนที่ล้มต่อไป

ข้อ ๕ มาตรา ๑๙ การตั้งกรรมการ ซึ่งให้เฉพาะผู้ที่ลงชื่อออกเงินสำหรับความดำรงอยู่ของโรงเรียนคนหนึ่งไม่ต่ำกว่า ๑๐ บาทต่อปี จึงจะมีสิทธิที่จะให้คะแนนเลือกกรรมการได้ ได้แก้จำนวน ๑๐ บาทลดลงเป็นไม่ต่ำกว่า ๕ บาท

ที่แก้ดังนี้ เพราะเห็นว่าตามหัวเมืองยิ่งไกลออกไป จะหาคนที่สมัครออกเงินคนหนึ่งปีละไม่ต่ำกว่า ๑๐ บาทนั้นยาก ตำบลหนึ่งก็จะไม่มีกี่คนนัก เพียงแต่จะให้ครบจำนวนกรรมการในบางตำบลก็เกรงว่าจะไม่ได้ อีกประการหนึ่งกะจำนวนเงินไว้สูง แต่มีคนออกเป็นจำนวนน้อยกับกะจำนวนเงินไว้ต่ำ แต่มีคนออกเป็นจำนวนมาก เงินที่จะได้ก็คงเป็นจำนวนมากดีกว่า

ในมาตรา ๑๙ นี้เอง ซึ่งให้อำนาจแก่ผู้ว่าราชการจังหวัดที่จะกำหนดค่าป่วยการให้แก่กรรมการจ่ายจากเงินค่าบำรุงโรงเรียนเป็นปี ๆ ได้เพิ่มคำว่า โดยอนุมัติอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาล

ที่เพิ่มดังนี้ ก็เพราะเห็นว่าเงินบำรุงโรงเรียนเป็นเงินที่สาธารณชนให้ การจับจ่ายควรจะมีการระมัดระวังตามสมควร จึงได้เพิ่มข้อความขึ้นเพื่อให้อยู่ในความพินิจพิเคราะห์ของอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลอันเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ประจำมณฑลด้วย

ข้อ ๖ มาตรา ๒๒ ข้อ ก. (ว่าด้วยเงินที่ประชาชนออกให้สำหรับตั้งแลดำรงโรงเรียนซึ่งประชาชนได้จัดตั้งเอง ความในร่างเดิม ให้ส่งเงินนั้นต่ออำเภอจนถึงผู้ว่าราชการจังหวัดได้อนุญาตให้จัดตั้งโรงเรียนแลตั้งกรรมการแล้ว ให้อำเภอมอบเงินให้สภากรรมการ) ได้แก้ข้อความว่า เงินที่อำเภอได้รับนี้ ให้นายอำเภอนำส่งศึกษาธิการจังหวัดฝากคลัง ในประเภทเงินการกุศล จนถึงผู้ว่าราชการจังหวัดอนุญาตให้จัดตั้งโรงเรียนแลได้จัดตั้งกรรมการแล้ว ให้นายอำเภอจัดการถอนเงินมอบแก่สภากรรมการจัดการ เว้นแต่สภากรรมการหรือผู้มีเสียงเลือก สภากรรมการโดยมากเห็นว่า การรักษาเงินไว้โดยวิธีฝากคลังจะเป็นความมั่นคงแลสะดวกแก่กิจการ จะขอให้นายอำเภอช่วยจัดการฝากเงินนั้นยังคลังต่อไปก็ให้ทำได้

ที่แก้ดังนี้ เพราะเห็นว่าที่นายอำเภอจะรับเงินมา แลรักษาไว้เองเฉย ๆ ก็ไม่เป็นการสมควร เมื่อเทียบกับการรักษาเงินผลประโยชน์ของอำเภอก็หาได้ให้กระทำเช่นนั้นไม่ อีกประการหนึ่ง เมื่อตั้งสภากรรมการแล้ว ให้นายอำเภอมอบเงินให้สภากรรมการไป

การรักษาเงินของสภากรรมการ อาจไม่เป็นการมั่นคง ถ้าเงินนั้นเป็นอันตรายไปด้วยการโจรกรรม หรือด้วยความประพฤติอันไม่สมควรของผู้รักษาเงินก็ดี ก็จะทำให้ความศรัทธาของผู้บริจาคเงินลดน้อยถอยลง แลอาจทำให้โรงเรียนซึ่งควรจะดำรงอยู่ด้วยดี มีเหตุติดขัดถึงต้องล้มก็ได้ เพื่อป้องกันข้อเหล่านี้ จึงได้เปิดโอกาสให้นายอำเภอผู้รับเงินไว้ หรือสภากรรมการ แลประชาชนผู้ออกทรัพย์ตั้งแต่ ๕ บาทขึ้นไป ได้ร้องขอความช่วยเหลือในการอารักขาทรัพย์ประเภทนี้ จากรัฐบาลได้ด้วย

ในมาตรานี้เอง ข้อ ข. ซึ่งบัญญัติให้สภากรรมการ เป็นผู้เก็บเงินที่ประชาชนสมัครออกให้เป็นรายปี ได้เพิ่มข้อความว่า การรักษาเงิน ถ้าสภากรรมการหรือผู้มีเสียงเลือกสภากรรมการโดยมากร้องขอให้ฝากไว้ยังคลัง ก็ให้นายอำเภอจัดการได้เช่นเดียวกับที่กล่าวมาในข้อ ก. ที่แก้ดังนี้มีความประสงค์เช่นเดียวกับที่ได้กล่าวมาแล้วในข้อ ก.

ถ้าแม้ว่ากระทรวงศึกษาธิการจะได้มีกฎหรือข้อบังคับวางระเบียบการเงินเหล่านี้ไว้อีกส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นทำนองดังที่ได้แก้ไขไว้นี้แล้ว ร่างเดิมก็เป็นอันใช้ได้ไม่ต้องแก้ไขดังที่กล่าวมานี้

ข้อ ๗ มาตรา ๒๔ ว่าด้วยโรงเรียนที่ประชาชนตั้งขึ้นต้องล้ม ให้สภากรรมการจัดการตั้งผู้ชำระบัญชี ได้เติมให้นายอำเภอพร้อมด้วยสภากรรมการจัดตั้งผู้ชำระบัญชี

ที่เติมดังนี้ เพราะเห็นว่า ถ้าโรงเรียนที่ล้มนั้น ล้มเพราะความเหลวไหลของสภากรรมการ จะได้ให้สภากรรมการจัดตั้งผู้

ชำระบัญชีฝ่ายเดียว จะไม่ได้รับประโยชน์ในกิจการที่ชำระบัญชีนั้น ตามสมควร จึงได้ให้นายอำเภอเข้าเกี่ยวข้องด้วย

ข้อ ๘ มาตรา ๒๖ ซึ่งให้อำนาจแก่นายอำเภอจัดตั้งกรรมการคนหนึ่งหรือหลายคน สำหรับช่วยเหลือในการปฏิบัติหน้าที่ก็ได้ ได้เติมข้อความว่า เมื่อผู้ว่าราชการจังหวัดเห็นสมควร

ที่เติมดังนี้เพราะเห็นว่า ผู้จัดการที่ตั้งขึ้นนั้น จะต้องได้รับประโยชน์จากเงินศึกษาพลี อันเป็นเงินที่ประชาชนออกให้ การจับจ่ายจึงควรระวังให้เป็นไปตามสมควร แลเท่าความจำเป็น จึงได้ให้ผู้ว่าราชการจังหวัด ซึ่งเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ในจังหวัด ได้มีหน้าที่สอดส่องด้วย

ข้อ ๙ มาตรา ๒๘ กำหนดอัตราเก็บเงินศึกษาพลี ซึ่งให้เก็บไม่ต่ำกว่า ๑ บาทแลไม่เกินกว่า ๓ บาท ตามอัตราที่อุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลจะกำหนดเป็นปี ๆ ไป ได้เติมข้อความว่า ตามที่อุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลจะกำหนดตามควรแก่ท้องที่ด้วยความเห็นชอบของเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ เงินศึกษาพลีนี้ถ้าผู้ว่าราชการจังหวัดเห็นเป็นการสมควร จะให้นายอำเภอนำเงินฝากไว้ยังคลังก็ให้ทำได้ อนึ่ง บุคคลที่ควรยกเว้นประเภทหมายเลข ๓ คือพลทหารประจำการได้เติมพลตำรวจภูธร พลตำรวจพระนครบาลด้วย

ที่เติมดังนี้ เพราะเห็นว่าการกำหนดเงินศึกษาพลี ที่จะเก็บสูงหรือต่ำจะต้องเหมาะแก่เหตุผลหลายประการ เช่นให้เหมาะแก่กำลังผู้คนในท้องที่นั้นที่จะพอมีเสียได้ แลให้รายได้พอคุ้มกับรายจ่ายที่จะ

ดำรงโรงเรียนอยู่ได้ด้วย จึงควรอยู่ในความสอดส่องของอุปราช หรือสมุหเทศาภิบาล โดยรับอนุมัติจากเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ ส่วนเงินศึกษาพลีที่เก็บได้แล้วให้นำฝากคลังนั้น เพราะจำนวนเงินไม่น้อย นายอำเภอรักษาไว้เองจะไม่เป็นการมั่นคงพอ จึงให้ฝากคลังไว้เพื่อป้องกันอันตรายด้วยประการทั้งปวง ส่วนที่เพิ่มให้ยกเว้นพลตำรวจภูธร พลตำรวจพระนครบาล เพราะเห็นว่าเมื่อยกเว้นให้พลทหารแล้วก็ควรยกเว้นพลตำรวจเช่นเดียวกัน

เฉพาะการเงินถ้ากระทรวงศึกษาธิการจะได้มีกฎหรือข้อบังคับวางระเบียบการเงินไว้อีกส่วนหนึ่งดังกล่าวไว้ในข้อ ๖ แล้ว เฉพาะการที่บังคับให้นำเงินฝากคลัง ก็ตัดออกใช้ความตามร่างเดิมได้

ข้อ ๑๐ มาตรา ๒๙ ข้อ ข. ซึ่งให้นายอำเภอเป็นผู้ดูแลการเงินของโรงเรียนประชาบาลที่นายอำเภอได้ตั้งขึ้น แลให้ปฏิบัติการให้เป็นการสมควร ในการซื้อขาย เช่า ให้เช่า สมบัติของโรงเรียนได้เพิ่มเติมว่า ตามระเบียบการที่อุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลได้วางไว้

ที่เติมความดังนี้ เพราะเห็นว่า ในการซื้อขาย เช่า ให้เช่าสมบัติของโรงเรียน ถ้าจะให้ต่างอำเภอต่างทำตามความพอใจของตนเอง กิจการนั้นๆ ก็จะแตกต่างกันแลอาจจะมีการหละหลวมในการปฏิบัติหน้าที่เหล่านั้นได้มาก เป็นการสมควรที่จะให้ข้าราชการผู้ใหญ่ในมณฑลวางระเบียบปฏิบัติการเหล่านั้นไว้เป็นบรรทัดฐาน ให้นายอำเภอดำเนินตาม จึงได้ให้เป็นหน้าที่ของอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลที่จะวางระเบียบ แต่ถ้าเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการจะได้

มีกฎข้อบังคับสำหรับการนี้เป็นบรรทัดฐานแล้ว ก็ให้ข้อความคงตามร่างเดิมได้ไม่ต้องแก้ไข

ข้อ ๑๑ มาตรา ๓๖ ซึ่งร่างเดิมมีใจความ (ถ้ากรรมการจัดการหรือนายอำเภอ แล้วแต่ประเภทโรงเรียน ไม่ปฏิบัติให้เพียงพอตามบทพระราชบัญญัตินี้ แลเมื่อผู้ว่าราชการจังหวัดได้แจ้งความด้วยลายลักษณ์อักษรให้ทำตามภายในเวลาอันสมควร ถ้าสภากรรมการจัดการหรือนายอำเภอไม่ทำตามดังนั้นไซร้ ให้ผู้ว่าราชการจังหวัดถอนอนุญาตที่ได้ตั้งและดำรงโรงเรียนประชาบาลต่อไป) ได้ขีดคำว่า หรือนายอำเภอ แล้วแต่ประเภทของโรงเรียนกับหรือนายอำเภอในข้อความข้างท้ายออกเสียให้คงเหลือการบังคับเช่นนี้ แต่เฉพาะสภากรรมการ (โรงเรียนที่ประชาชนตั้งขึ้น)

การแก้ดังนี้เพราะเห็นว่า นายอำเภอเป็นข้าราชการ การศึกษาตามพระราชบัญญัตินี้ ก็เป็นหน้าที่ของนายอำเภอ เมื่อนายอำเภอไม่กระทำให้เพียงพอตามพระราชบัญญัติ ก็นับว่าเป็นผู้บกพร่องต่อหน้าที่อยู่ส่วนหนึ่งแล้ว แลเมื่อผู้ว่าราชการจังหวัดได้แจ้งความตักเตือน ก็ยังไม่กระทำตามดังนี้ นับว่านายอำเภอผู้นั้นเป็นผู้บกพร่องต่อหน้าที่แลขัดขืนคำสั่งของผู้มีอำนาจเหนือ ซึ่งควรวินิจฉัยโทษกันอีกทางหนึ่ง ไม่ควรจะถือความเหลวไหลของนายอำเภอมาเป็นเหตุสั่งล้มโรงเรียนประชาบาลซึ่งประชาชนได้ออกเงินศึกษาพลีบำรุง แลเป็นประโยชน์แก่กุลบุตรที่จะพึงศึกษานั้นเสีย เมื่อได้แก้ข้อความดังนี้แล้ว ข้อความในมาตรานี้ตอนหมาย ข. ซึ่งให้เลิกโรงเรียนที่นายอำเภอจัดตั้งก็ไม่จำเป็นต้องมีไว้ คงให้มาตรานี้มีข้อความบังคับแต่เฉพาะโรงเรียนที่ประชาชนจัดตั้งประเภทเดียว

ข้อ ๑๒ มาตรา ๔๓ เดิมมีใจความว่า (บิดามารดาหรือผู้ปกครองคนใด ที่ได้รับแจ้งความของสารวัดศึกษา ให้ส่งเด็กเข้าโรงเรียนประถมศึกษา ไม่ปฏิบัติตามแจ้งความนั้น ให้หมายเรียกไปยังศาลคดีอาญาชั้นต้น ถ้าผู้นั้นไม่มีข้อแก้คดีอันพึงฟังได้ ศาลคดีอาญานั้นจงบังคับเรียกประกันทัณฑ์บน หรือเรียกแต่ทัณฑ์บนให้ผู้นั้นสัญญาว่าต่อไปจะปฏิบัติให้เด็กได้เรียนอยู่ในโรงเรียน ให้กำหนดจำนวนเงินค่าปรับเมื่อผิดทัณฑ์บนอย่างมากไม่เกิน ๕๐ บาท ถ้าบิดามารดาหรือผู้ปกครองที่ว่านั้น ขัดขืนที่จะทำทัณฑ์บนหรือไม่หาประกันมาให้ ตามที่ศาลเห็นสมควรจะเรียก ผู้นั้นมีความผิดต้องโทษให้ปรับไม่เกิน ๕๐ บาท) ได้แก้ข้อความให้เป็นดังนี้

(๑) ในการแจ้งความให้บิดามารดาหรือผู้ปกครองส่งเด็กได้เติมให้เป็นหน้าที่ของกรมการอำเภอเพิ่มขึ้นจากสารวัดศึกษา

(๒) ในการเรียกผู้ปกครองซึ่งขัดขืนมากระทำทัณฑ์บนหรือเรียกประกัน ซึ่งร่างเดิมให้เป็นหน้าที่ของศาลอาญาชั้นต้น ได้แก้ให้เป็นหน้าที่ของนายอำเภอ

ที่แก้ดังนี้ เพราะหน้าที่ในการบังคับเด็กให้เข้าโรงเรียน โดยปรกติเป็นหน้าที่ของนายอำเภออยู่ด้วยแล้ว จึงให้นายอำเภอมีอำนาจที่จะแจ้งความถึงผู้ปกครองเด็กให้ส่งเด็กเข้าเล่าเรียนได้ด้วย

การเรียกทัณฑ์บน ซึ่งเป็นหน้าที่ของศาลคดีอาญาชั้นต้นเป็นผู้เรียกนั้น ในหัวเมืองศาลมีแต่ศาลมณฑลกับศาลจังหวัดเท่านั้น เพียงแต่การเรียกประกันทัณฑ์บน ถ้าถึงต้องฟ้องให้ศาลเรียก จะเพิ่มภาระของเจ้าพนักงานนับแต่การไต่สวนแลฟ้องร้องอีกมาก อีก

ประการหนึ่งท้องที่ตามหัวเมือง โดยมากตำบลมักอยู่ห่างไกลโรงศาล ถ้าถึงต้องฟ้องร้องให้ศาลเรียกประกันทัณฑ์บนเช่นนั้น จะเป็นเหตุให้ราษฎรผู้เป็นจำเลยแลผู้ที่เป็นพยานได้รับความลำบากยากเย็นเกินกว่าเหตุผลอันสมควร นายอำเภอมีหน้าที่ที่จะเรียกประกันทัณฑ์บนเช่นนั้นได้ แลจะตัดความยุ่งยากดังกล่าวมาแล้วนั้นเสีย จึงได้ให้การเช่นนี้เป็นหน้าที่ของนายอำเภอ

ข้อ ๑๓ มาตรา ๔๔ ร่างเดิมว่า (ถ้าบิดามารดาหรือผู้ปกครองเด็กคนใดได้ถูกศาลคดีอาญาชั้นต้นลงโทษตามมาตรา ๔๓ ยังขืนอยู่ไม่ปฏิบัติให้เด็กได้เรียนในโรงเรียน ให้หมายเรียกไปยังศาลคดี-อาญาชั้นต้นอีก แลให้ผู้นั้นต้องระวางโทษจำคุกไม่เกิน ๑๐ วันหรือปรับไม่เกิน ๑๐๐ บาท หรือทั้งจำทั้งปรับ กับค่าทัณฑ์บนด้วย) ได้แก้ว่า ถ้าบิดามารดาหรือผู้ปกครองคนใดได้ถูกนายอำเภอหรือศาลเปรียบเทียบ หรือตัดสินลงโทษตามมาตรา ๔๓ แล้ว ยังขืนอยู่ไม่ปฏิบัติให้เด็กเรียนในโรงเรียน ผู้นั้นมีความผิดต้องระวางโทษจำคุกไม่เกิน ๑๐ วัน หรือปรับไม่เกิน ๑๐๐ บาท หรือทั้งจำทั้งปรับ กับค่าผิดทัณฑ์บนก็ให้ปรับด้วย

ที่แก้ดังนี้ เพราะ ๑ มาตรา๔๓ วางความผิดไว้ไม่เกิน ๕๐ บาท แลเป็นโทษปรับอย่างเดียว ซึ่งนายอำเภอจะพึงเปรียบเทียบได้โดยอำนาจที่ได้กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ การกระทำผิดพระราชบัญญัติศึกษาพลี มาตรา ๔๒ แลมาตราอื่น ๆ ซึ่งวางโทษปรับอย่างเดียวไม่มีโทษจำ ควรจะอยู่ในอำนาจของ

นายอำเภอที่จะเรียกมาเปรียบเทียบได้ก่อน ต่อผู้นั้นขัดขืนไม่ยอมตามคำเปรียบเทียบ จึงให้คดีนั้นถึงศาล ทั้งนี้ก็เพื่อตัดภาระต่าง ๆ แลเพื่อไม่ให้ราษฎรผู้กระทำผิดแลผู้ที่จะเป็นพยานได้รับความลำบากยากเข็ญเกินไป ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในการแก้ข้อ ๔๓ นั้น

แม้มาตรา ๔๕ – ๔๗ – ๔๙ ที่เป็นมาตราวางกระทงโทษในพระราชบัญญัตินี้ ก็ได้แก้ข้อความเพื่อให้เป็นความสะดวกแก่นายอำเภอที่จะเปรียบเทียบได้ก่อนดังที่ว่ามานี้ ส่วนข้อสำคัญคือกระทงโทษตามร่างเดิมมีไว้อย่างไร มิได้แก้ไข ได้คงไว้ตามร่างเดิม

ข้อ ๑๔ มาตรา ๔๗ ซึ่งร่างเดิมมีใจความว่า (ผู้ที่ใช้เด็กทำงานจงใจขัดขวางต่อสารวัดศึกษา) ได้เติมนายอำเภอเข้าด้วย เพราะนายอำเภอมีหน้าที่อยู่ในการนี้

ข้อ ๑๕ มาตรา ๔๙ ซึ่งบัญญัติว่า (ผู้ใดจงใจขัดขวางต่อผู้ตรวจการของกระทรวงศึกษาธิการ) ได้ขีดคำว่าของกระทรวงศึกษาธิการออกเสีย แก้ข้อความให้เป็นว่า ผู้ใดขัดขวางต่อผู้ตรวจการซึ่งได้ระบุตำแหน่งไว้ในมาตรา ๑๔

ที่แก้ดังนี้ เพราะในมาตรา ๑๔ บัญญัติตำแหน่งของผู้ตรวจไว้หาใช่แต่ผู้ตรวจการของกระทรวงศึกษาธิการไม่ อุปราชหรือสมุหเทศาภิบาล ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นต้น ก็บัญญัติว่าเป็นผู้ตรวจด้วย จึงควรให้ผู้ขัดขืนผู้ตรวจตามมาตรา ๑๔ ได้รับความชอบธรรมสำหรับมาตรานี้เท่ากัน

ข้อ ๑๖ มาตรา ๕๑ (ว่าด้วยโรงเรียนประชาบาลที่ประชาชนได้ตั้งอยู่ก่อน เมื่อมีพระราชบัญญัตินี้แล้ว ให้จัดการตามพระราช-

บัญญัตินี้ ส่วนเงินที่เก็บไว้ ณ ที่ว่าการอำเภอ ให้มอบแก่สภากรรมการจัดการในการเงิน) ได้แก้ว่า ให้ปฏิบัติตามมาตรา ๒๒

เหตุผลที่แก้ ก็มีเช่นเดียวกับที่กล่าวไว้แล้ว ในการแก้มาตรา ๒๒ นั้น

ถ้าแม้ว่ากระทรวงศึกษาธิการจะได้มีกฎหรือข้อบังคับว่าด้วยการเงินอีกส่วนหนึ่ง เฉพาะการเงินคงให้เป็นไปตามร่างเดิมไม่ต้องแก้ไขดังได้กล่าวไว้ในข้อ ๖

บรรดาข้อความที่ได้แก้ไขเพิ่มเติม ได้ขีดเส้นหมายใต้ตัวอักษรเพื่อเป็นที่สังเกตด้วยแล้ว.

ที่ ๒๙/๓๖๗๒

วันที่ ๑๙ เดือน สิงห์ พ.ศ. ๒๔๖๔

เรียน มหาเสวกเอก พระยาจักรปาณีศรีศีลวิสุทธิ์ ราชเลขาธิการ

ด้วยจดหมายท่านที่ ๒๖/๗๕๒ ลงวันที่ ๗ กรกฎาคม แล ที่ ๒๙/๗๙๗ ลงวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ศกนี้ ส่งความเห็นของกระทรวงนครบาล กระทรวงมหาดไทย แลกระทรวงการต่างประเทศ เรื่องร่างพระราชบัญญัติประถมศึกษา ไปให้ข้าพเจ้าพิจารณานั้น ข้าพเจ้าได้พิจารณาโดยละเอียดแล้ว ขอเรียนให้ทราบดังต่อไปนี้

ความเห็นของกระทรวงทั้ง ๓ ในส่วนตัวบทกฎหมาย เห็นชัดว่าประกอบด้วยความมุ่งหมายที่จะให้เป็นการสะดวกในการที่จะใช้พระราชบัญญัติทั้งสิ้น กระทรวงศึกษาธิการได้ใคร่ครวญโดยละเอียด แลได้หารือกับนายกียอง หัวหน้ากองร่างกฎหมาย เพื่อแก้ไขให้เป็นการสะดวกแก่การที่จะใช้พระราชบัญญัติมากที่สุดที่จะทำได้ โดยไม่ขัดแก่ทางการ แม้บางแห่งซึ่งไม่จำเป็นต้องแก้ไขหรือเพิ่มเติมก็ดี แต่ด้วยความมุ่งหมายที่จะให้เจ้าหน้าที่เข้าใจได้ง่ายยิ่งขึ้น เพื่อเป็นการสะดวกแก่เจ้าหน้าที่ที่จะดำเนินการ ก็ยังได้แก้ไขเพิ่มเติมให้เหมือนกัน นายกียอง หัวหน้ากองร่างกฎหมายได้ทำบันทึกความเห็นเรื่องการแก้ร่างพระราชบัญญัติตามที่ตกลงกันไว้แล้ว ส่วนความเห็นของกระทรวงนครบาลตอนต้น ซึ่งเป็นข้อทักท้วงความเห็นที่จะตราพระราชบัญญัตินี้ เกิดจากมีความเข้าใจยังไม่ตรงกันอยู่บ้างในส่วนหลักแห่งการดำเนินการศึกษา ดังจะขอยกมาชี้แจงไว้โดยสังเขปต่อไปนี้

อันว่าการศึกษานั้น หาใช่การสอนแต่หนังสืออย่างเดียว ตามที่ว่าเท่านั้นไม่ ย่อมกินความกว้างขวาง คือเป็นการอบรมเด็กให้สมควรเป็นผู้ที่จะเป็นประโยชน์ตามอัตภาพของตน มีการรู้หนังสือซึ่งเป็นเครื่องขดจำ แลเป็นทางที่จะรู้กิจการได้ทั่ว ๆ ไป รู้จักคิดคำนวณรู้เท่าถึงเหตุผลที่อยู่รอบ ๆ รู้จักประพฤติชอบ รู้จักบริหารร่างกาย แลรู้จักทางที่จะยังความเป็นอยู่ให้เจริญขึ้นตามควรที่จะเป็นได้ ดังนั้นจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กระทรวงศึกษาธิการประกาศกระแสพระบรมราชโองการ วางโครงการศึกษาไว้เป็นหลัก ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นต้นมา ตามโครงการศึกษานั้น การฝึกหัดสั่งสอนตอนต้นก็ได้มีหลักสูตรประถมศึกษาอันจะเป็นขีดบังคับสำหรับทวยราษฎร์ ด้วยเหตุผลดังที่ปรากฏในโครงการศึกษานั้นแล้ว หลักสูตรประถมศึกษานั้น สำหรับชายมีการเรียนสามัญศึกษาล้วน อันเป็นส่วนการเรียนมนุษยธรรม ๓ ปี กับมีการเรียนวิชาเฉพาะ อันเป็นการเตรียมสำหรับการอาชีพ ซึ่งเป็นความต้องการของทวยราษฎร์ดังที่กระทรวงนครบาลอ้างอีก ๒ ปี แต่แทนที่จะปล่อยให้ทำกันไปตามบุญตามกรรม ซึ่งเป็นการพ้นสมัยเสียแล้ว จึงจำต้องนำมาจัดการฝึกหัดให้เป็นกิจจลักษณะเสียทีเดียว เพราะว่าในสมัยนี้ ไม่ว่าชาติใดย่อมขะมักเขม้นที่จะเตรียมทวยราษฎร์ของประเทศให้เป็นผู้ประกอบการอาชีพได้เจริญที่สุดที่จะทำได้ เพื่อผลที่สุดคือการเผยแพร่พาณิชย์อันเป็นเครื่องนำมาซึ่งความสมบูรณ์แห่งชาติ ส่วนหลักสูตรประถมศึกษาสำหรับสตรีก็แบ่งการเรียนเป็น ๓ ปี มีการเรียนสามัญศึกษาอันเป็นส่วนการเรียนมนุษยธรรม แลวิชาที่จำเป็นสำหรับสตรีชั้นทวยราษฎร์พร้อมเสร็จ ซึ่งพอควรแก่ความต้องการในสมัยนี้แล้ว

จริงอยู่คนไทยเราในสมัยที่ยังไม่มีการเกณฑ์ศึกษา โดยมากย่อมส่งบุตรเข้าเล่าเรียนเฉพาะด้วยความมุ่งหมายที่จะให้เข้าทำราชการ ความนิยมเช่นนี้คงไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าไม่เป็นสิ่งที่จะพึงปรารถนาเสียเลย ความต้องการตนเข้าทำราชการจะต้องมีอยู่ทุกเมื่อ แต่ราชการย่อมต้องการคนชนิดดีขึ้นเสมอ จึงจะเทียมทันชาติที่เจริญได้ ด้วยการเกณฑ์ศึกษานี้เองจะทำให้ได้คนที่สมควรอยู่ในราชการจริง ๆ ได้อยู่ในราชการ เพราะได้มีคนเลือกมาก ไม่ต้องพอใจอยู่แต่เท่าที่หาได้เช่นเวลานี้ตามทางการ เมื่อมีพระราชบัญญัติแล้ว โรงเรียนมัธยมซึ่งเป็นช่องที่เปิดให้ขยับสูงขึ้นกว่าชั้นทวยราษฎร์ย่อมจะเก็บค่าเล่าเรียนแพง เด็กที่จะเข้าเล่าเรียนได้ก็ต้องเป็นบุตรผู้ที่มีทุนทรัพย์ หรือมิฉะนั้นก็ต้องเป็นเด็กที่ประกอบด้วยสติปัญญาเฉียบแหลมแลมีความประพฤติดี ซึ่งจะยอมให้เรียนได้เปล่า ๆ แล้วก็จะได้ไปเข้าเรียนวิชาสามัญชั้นสูงต่อไปในประเภทต่าง ๆ อันบ้านเมืองเราต้องการเพื่อถึงซึ่งความสมบูรณ์ แลอันราชการต้องการให้มีทางเลือกคนได้ดีขึ้น ส่วนเด็กที่ไม่ประกอบด้วยกำลังทรัพย์ หรือกำลังปัญญา กำลังคุณความดี ก็จะได้เตรียมเป็นทวยราษฎร์อันมีหน้าที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง หากว่าไม่มีการเกณฑ์ศึกษา เด็กจำพวกนี้ก็จะไม่ได้เข้าเรียนเสียเลย เมื่อความมุ่งหมายแห่งการตราพระราชบัญญัติเป็นเช่นนี้ ไม่ใช่สอนแต่หนังสืออย่างเดียวแล้ว ก็เป็นการตรงกับความต้องการของชาติเราในสมัยนี้แล้ว จึงจำเป็นต้องเร่งรัดให้เป็นผลสำเร็จเสียทันที

ที่กระทรวงนครบาลเกรงว่า ถ้าบังคับให้เด็กเรียนเสียหมดจะเป็นการตัดทอนกำลังบิดามารดาที่ต้องอาศัยใช้เด็ก แลซ้ำเป็นการ

ทำความกังวลแลความหมดเปลืองให้แก่ครอบครัวด้วยนั้น ข้อนี้กระทรวงศึกษาธิการได้ระลึกถึงอยู่แล้วในเวลาร่างพระราชบัญญัตินี้ แลได้พยายามจัดการเพื่อไม่ให้เป็นการติดขัดเหมือนกัน คือที่ว่าจะเป็นการทอนกำลังบิดามารดานั้น ถ้าดูร่างพระราชบัญญัติมาตรา ๕ จะเห็นได้ว่าได้ผ่อนผันอยู่แล้ว คือได้กำหนดเวลาเรียนไว้เพียง ๓๒๐ เวลา หรือ ๘๐๐ ชั่วโมงเท่านั้น วันหนึ่งแบ่งเป็น ๒ เวลา คือเช้า แลบ่าย จึงเป็นวันเรียนเพียง ๑๖๐ วัน ๆ ละ ๕ ชั่วโมง สมมุติว่าในเดือนหนึ่ง เมื่อหักวันหยุดออกแล้ว คงมีวันเรียนคิดถัว ๒๕ วันเท่านั้น ในปีหนึ่งจึงมีเวลาเรียนเพียง ๖ เดือน กับ ๑๐ วัน ดังนี้เห็นได้แล้วว่าได้ให้เวลาหยุดไว้เพียงพอ สำหรับอยู่บ้านช่วยบิดามารดาในฤดูจำเป็น เช่นฤดูนา เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้อนุญาตไว้ในมาตรา ๑๓ อีกปีละ ๒ เดือน เมื่อจำเป็นจริง ๆ หากว่าต้องการเด็กไว้ใช้ทุกวัน ถ้าในครอบครัวมีเด็ก ๒ คน ก็ทำความตกลงกับเจ้าหน้าที่ผลัดกันมาเรียนคนละวันได้ เวลาเรียนในปีหนึ่งก็ยังพอตามพระราชบัญญัติ หรือถ้ามีเด็กแต่เพียงคนเดียวจะผ่อนผันให้มาเรียนแต่เฉพาะตอนเช้า หรือตอนบ่าย (half timers) เมื่อได้ทำความตกลงกับเจ้าหน้าที่แล้ว ก็ได้ ข้อที่ว่าจะเป็นการหมดเปลืองในส่วนเครื่องแต่งตัวนั้น ข้อนี้ตามทางการไม่ได้มีความมุ่งหมายที่จะต้องให้มีเครื่องแบบสำหรับเด็กจำพวกนี้เลย มีอย่างไรก็ใช้อย่างนั้นซึ่งพอมองดูสภาพตามฐานะ แลรักษาให้สะอาดเท่านั้น พอแล้ว ข้อที่ว่าจะเป็นการกังวลในการรับส่งแลหมดเปลืองอาหารการกินนั้น ตามพระราชบัญญัติไม่ได้จำกัดว่า ตำบลหนึ่งจะมีโรงเรียนได้แต่เพียงโรงเดียว เด็กใกล้โรงเรียนไหนก็ไปโรงเรียนนั้น ส่วนอาหารการกิน

ถ้าโรงเรียนอยู่ใกล้บ้าน ก็กลับมารับประทานที่บ้านได้ ถ้าอยู่ห่างก็ห่อหิ้วไปรับประทานซึ่งเป็นธรรมดาของเด็กที่กระทำกันอยู่แล้วทั่วไป

ตามที่กระทรวงนครบาลว่า เมื่อมีการเกณฑ์ศึกษาแล้ว จะเป็นการทำให้โรงเรียนปลีกจากวัดโดยวิธีการนั้น เป็นไปไม่ได้ วัดกับการศึกษาอย่างไร ๆ ก็แยกกันไม่ได้ ว่าถึงประเทศเรา แม้ในเวลานี้โรงเรียนตามวัดเก็บค่าเล่าเรียนด้วยก็มีอยู่เป็นอันมาก ผู้ที่พอเสียค่าเล่าเรียนได้ก็เข้าเรียนทั้งนั้น ยังไม่ปรากฏว่าพระท่านรังเกียจ กลับตรงกันข้าม เพราะโรงเรียนทำให้วัดครึกครื้น และเป็นทางนำมาซึ่งลาภทางอ้อม เจ้าวัดย่อมเป็นผู้อุปการะโรงเรียนโดยหน้าที่ แม้จะไม่เป็นผู้สั่งเสียการงานโดยตรง ก็ย่อมมีความคุ้มครอง เจ้าหน้าที่ย่อมต้องคอยเรียนปฏิบัติอยู่เสมอ เด็กในโรงเรียนตามวัด แม้ไม่ได้อยู่วัด ก็ยังนับว่าเป็นเด็กของวัด เป็นอันวัดได้มีศิษย์มากขึ้นและโรงเรียนนำลาภมาให้วัดทางอ้อมดังนี้ ยิ่งจะมีโรงเรียนที่ไม่เก็บเงิน ซึ่งจะเป็นโรงเรียนชนิดที่จะเกิดขึ้นด้วยพระราชบัญญัตินี้แล้ว ยิ่งกลับจะทำให้ฐานะของโรงเรียนสนิทกับวัดขึ้นอีก ด้วยเหตุที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นเอง ถ้าหากว่าเจ้าหน้าที่กับวัดไม่ปรองดองกันจนถึงแตกร้าว แลจนถึงโรงเรียนไม่เป็นของวัด ก็คงจะเป็นความผิดของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นแน่ ถ้าหากว่าเกิดความไม่ถูกกันดังว่า ก็เป็นธรรมดาอยู่เองโรงเรียนจะต้องอยู่ห่างวัดหรือไม่ถูกกับวัดนี้ไปอยู่วัดอื่น นอกจากเป็นทางตัดลาภของวัดแล้วจะทำความไม่สะดวกให้แก่พระ คือจะไม่มีเด็กใช้ในเวลากลางวัน

เพราะฉะนั้นจึงคงย้ำความเห็นอีกครั้งหนึ่งว่า นอกจากเกี่ยวด้วยบุคคลแล้ว ฐานะของโรงเรียนที่จะปลีกจากวัดคงเป็นไปไม่ได้เป็นแน่

ความเห็นกระทรวงนครบาลตอนพิจารณาอุปสรรคว่า "เมื่อได้ประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้แล้ว นายอำเภอต้องตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้น เก็บเงินศึกษาพลีจากชายฉกรรจ์อายุ ๑๘ ถึง ๖๐ ปี ตามที่อุปราชแลสมุหเทศาภิบาลจะเป็นผู้วางระเบียบการเก็บ เมื่อกำนันผู้ใหญ่บ้านในท้องที่เห็นด้วยแล้ว อย่างต่ำ ๑ บาท อย่างสูง ๓ บาท มาบำรุงคล้ายวิธีการสุขาภิบาล คือ เก็บเงินมาตั้งแลดำรงโรงเรียนสำหรับสอนคนในตำบล ถึงแม้ว่ามีเงินเหลือจ่ายเอาไปเจือจานแก่ตำบลอื่นได้" นั้น ความเข้าใจข้อนี้ไม่ตรงกับเนื้อความแห่งพระราชบัญญัติ คือตามพระราชบัญญัติการบำรุงโรงเรียนประชาบาลไม่ใช่มีอยู่แต่วิธีเดียว ได้กำหนดไว้ถึง ๓ วิธี (ดูลักษณะ ๓ มาตรา ๑๗, ๑๘, ๑๙, ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๒๓) คือ (๑) ประชาชนในตำบลสมัครออกเงินจัดตั้งขึ้น เลือกกรรมการจัดการโรงเรียนของตนเอง เป็นการชักนำให้ราษฎรรู้จักบำรุงตนเอง ไม่ต้องกวนรัฐบาลจิปาถะ เป็นแต่อยู่ในความคุ้มครองของรัฐบาลเท่านั้น เงินที่จะออกนั้น เมื่อมีความสมัครที่จะจัดการของตนเองแล้ว คงจะช่วยกันออกจนพอ ไม่จำต้องขีดคั่นอย่างสูงเพียงคนละ ๓ บาทเท่านั้น (๒) สำหรับโรงเรียนที่นายอำเภอตั้ง นายอำเภอเป็นผู้เก็บเงินศึกษาพลีบำรุงตามมาตรา ๒๘ ไม่ต่ำกว่า ๑ บาท แลไม่สูงกว่า ๓ บาท ตามที่อุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลจะกำหนดเป็นปี ๆ ไป โดยไม่ต้องหารือกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน (๓) สำหรับโรงเรียนที่นายอำเภอตั้งขึ้นเก็บเงินด้วยวิธีอื่น ซึ่งอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลเป็นผู้วางระเบียบการเก็บ เมื่อกำนันแลผู้ใหญ่บ้านในท้องที่เห็นด้วยดังนั้นแล้ว (มาตรา ๒๗) ตามที่ว่านี้เปิดโอกาสให้อุปราชหรือสมุหเทศาภิบาล

หาวิธีอย่างอื่นได้ เช่นมีวิธีหนึ่ง ซึ่งอาจใช้ได้ในตำบลที่พลเมืองคับคั่ง แลตั้งหลักฐานมั่นคง คือเก็บตามฐานะของบุคคล กำหนดฐานะของบุคคลตามที่เสียค่าเช่าบ้านได้มากหรือน้อย เช่นบุคคลผู้หนึ่งเช่าบ้านอยู่เสียค่าเช่าเดือนละ ๑๐ บาท หรือปีละ ๑๒๐ บาท ที่เจ้าของคิดค่าเช่าเช่นนี้ คงได้คิดค่าซ่อมแซม ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ สำหรับบ้านที่ให้เช่าแล้ว เช่นค่าประกันไฟเป็นต้น สมมุติว่าเจ้าของบ้านคิดค่าซ่อมแซมแลอื่น ๆ สำหรับบ้านนั้น ร้อยละ ๒๐ ของค่าเช่า เป็นเงินปีละ ๒๔ บาท คงเป็นผลประโยชน์ที่เจ้าของบ้านได้จริงจากบ้านนั้นเพียงปีละ ๙๖ บาท ถือเอาจำนวน ๙๖ บาทนี้เป็นหลักสำหรับคิดค่าบำรุงการศึกษา ส่วนผู้ที่มีบ้านอยู่ของตนเองก็คำนวณว่าถ้าต้องเช่าเขาจะต้องเสียค่าเช่าเท่าใด ก็ตีเป็นค่าเช่าลงเท่านั้น ด้วยความเห็นชอบของกำนันผู้ใหญ่บ้าน แลถือเอาจำนวนเงินที่คำนวณได้ ซึ่งคิดหักค่าเสียหายแล้ว เป็นหลักสำหรับคิดค่าบำรุงการศึกษาโดยทำนองเดียวกัน คิดด้วยวิธีดังนี้จนทั่วทั้งตำบล เมื่อได้จำนวนค่าเช่าอย่างที่ได้คิดหักค่าใช้สอยออกแล้ว รวมทั้งตำบลเป็นจำนวนเงินเท่าไร เอามาเป็นหลักสำหรับคำนวณการเก็บค่าบำรุงการศึกษา (แต่ถ้าจะวางเกณฑ์ว่า ผู้ที่เสียค่าเช่าน้อยกว่าจำนวนเท่าใด ไม่ต้องเสียค่าบำรุงการศึกษา แลจะไม่คิดจำนวนค่าเช่าของผู้ที่ไม่ต้องเสียมารวมเข้ากับยอดที่ตั้งเป็นหลักนี้ก็ได้) สมมุติว่าจำนวนเงินค่าเช่าเมื่อหักค่าใช้สอยออกแล้ว เป็นเงิน ๑๐๐,๐๐๐ บาท คำนวณดูว่าเงินที่จะต้องใช้สำหรับการโรงเรียนในตำบลนั้น ปีนั้นเท่าไร สมมุติว่าจะต้องใช้เงินสำหรับปีนั้น ๑๐,๐๐๐ บาท ก็ตกเป็นเงินบำรุงการศึกษาร้อยละ ๑๐ ของค่าเช่า

ที่คำนวณได้ ๑๐๐,๐๐๐ บาทนั้น ผู้ที่เสียเงินค่าบำรุงการศึกษาก็ต้องเสียเท่ากับร้อยละ ๑๐ หรือบาทละ ๑๐ สตางค์ของค่าเช่าที่หักค่าใช้สอยแล้ว แลการเก็บจะให้เก็บจากผู้เช่าโดยตรง หรือเก็บจากเจ้าของบ้านก็แล้วแต่ผู้เช่าแลเจ้าของบ้านจะตกลงกัน ตามพระราชบัญญัติ ถ้าเก็บตามวิธีนี้ก็ไม่จำกัดว่าต้องไม่เกินปีละ ๓ บาท ที่กล่าวมานี้เป็นแต่วิธีหนึ่งเท่านั้น ยังมีวิธีอื่นอีกซึ่งอุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลคงจะได้พยายามคิดอ่านต่อไป

ทั้ง ๓ วิธีที่กล่าวมาแล้ว ถ้าจะเปรียบกันว่าวิธีใดเป็นวิธีที่ดีจะเห็นได้ว่าวิธีที่ ๑ ซึ่งเปิดโอกาสให้ราษฎรบำรุงตนเองด้วยความสมัคร ย่อมไม่เป็นเหตุให้เกิดความเดือดร้อน แลย่อมได้เงินเพียงพอแก่การใช้จ่ายด้วย คือว่าเมื่อเขามีใจสมัครแลทำด้วยความสมัครแล้ว ไม่ต้องสงสัยเขาย่อมช่วยกันทำโดยเต็มที่ ต้องนับว่าวิธีที่ ๑ เป็นวิธีที่ดี ควรชักนำให้ได้ทำกันมาก ๆ แลเชื่อว่าถ้าเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองได้เอาใจใส่แนะนำชี้แจงให้ประชาชนเข้าใจความมุ่งหมายจริง ๆ แล้ว คงจะมีผู้ยินดีทำตามวิธีที่ ๑ ได้มากเพราะเป็นวิธีที่ให้ความอิสระแก่ผู้ทำ ส่วนวิธีที่ ๓ ซึ่งเปิดโอกาสให้อุปราชหรือสมุหเทศาภิบาลคิดค้นเอาเอง ถ้าได้วิธีที่ให้ประชาชนออกเงินตามฐานะทำนองตัวอย่างที่ยกมาแล้ว ก็จัดว่าเป็นวิธีที่เหมาะแก่ประเทศ ซึ่งนับวันนับจะรุ่งเรือง ด้วยไม่ทำความเดือดร้อนแก่ประชาชนที่ยากจนซึ่งต้องเสียค่าบำรุงเท่ากับผู้ที่มั่งมีอย่างบางวิธี ทั้งจะได้เงินบำรุงการศึกษาเพียงพอแก่ความต้องการด้วย นับว่าเป็นวิธีที่ดีอีกวิธีหนึ่ง ส่วนวิธีที่ ๒ ซึ่งกระทรวงนครบาลยึดเอาว่าเป็นวิธีเดียวที่ต้องใช้ตามพระราชบัญญัติ กระทรวงศึกษาธิการเห็นว่าควร

จะเป็นวิธีที่เอาไว้นึกถึงทีหลังที่สุด เมื่อจะใช้วิธีที่ ๑ แลที่ ๓ ไม่ได้จริง ๆ แล้ว จริงอยู่วิธีนี้อาจเหมาะแก่ตำบลที่ประชาชนไม่ใคร่ตั้งหลักฐานมั่นคง เป็นตำบลที่ไม่เจริญ แต่ก็ควรจะพยายามกันเอาไว้ใช้แต่เฉพาะตำบลเช่นนั้น

เมื่อได้กล่าวถึงวิธีต่าง ๆ ที่พระราชบัญญัติเปิดโอกาสให้ทำได้ดังนั้นแล้ว ตำบลถนนนครชัยศรี อำเภอบางซื่อ จังหวัดพระนคร ซึ่งกระทรวงนครบาลยกมากล่าวเป็นตัวอย่างว่าเมื่อประกาศใช้พระราชบัญญัติแล้ว จะหาเงินไม่ได้เพียงพอสำหรับบำรุงการศึกษาของเด็กที่มีอายุในเขตเล่าเรียน คือตั้งแต่ ๗ ถึง ๑๔ ปี ก็อาจมีทางเลือกวิธีที่จะใช้ในการหาเงินให้ได้เพียงพอ เพื่อล่วงพ้นอุปสรรคได้ เพราะพระราชบัญญัติไม่บังคับให้ทำแต่วิธีที่ ๒ อย่างเดียวเท่านั้น ถึงแม้ที่สุดจะหาวิธีอื่นไม่ได้ จำต้องใช้วิธีที่ ๒ จริง ๆ แล้ว ก็ยังมีทางที่จะทำได้อยู่ ตำบลถนนนครชัยศรี ซึ่งกระทรวงนครบาลกล่าวว่าเป็นตำบลอย่างดีเป็นที่ประชุมชน แม้จะยังมีตำบลอื่นที่ดีกว่า ผู้คนคับคั่งมากกว่าก็ดี ในที่นี้ขอยึดตามสถิติที่กระทรวงนครบาลแสดงสำหรับตำบลถนนนครชัยศรีเป็นหลักที่จะชี้แจง ตามสถิติที่กระทรวงนครบาลยกมาว่า ตำบลถนนนครชัยศรีมีชายฉกรรจ์อยู่ในระหว่างต้องเสียเงินตามพระราชบัญญัติด้วยวิธีศึกษาพลี (หมายความว่าวิธีที่ ๒) ๑,๕๐๐ คน จะได้เงินอย่างสูงปีละ ๔,๕๐๐ บาท จำนวนเด็กอายุตั้งแต่ ๗ ถึง ๑๔ ปี มีราว ๑,๐๖๐ คนนั้น ในความดำริที่จะตราพระราชบัญญัติขึ้นหาได้มุ่งหมายให้เกณฑ์หมดทุกชั้นอายุทั่วไปทุกตำบลทีเดียวไม่ จริงอยู่ความตามร่างเดิมแห่งพระราชบัญญัติไม่ชัดเช่นนั้น เพราะฉะนั้นเพื่อความสะดวก

ได้ขอร้องให้นายกียอง หัวหน้ากองร่างกฎหมายเพิ่มเติมให้ชัดว่า จะไม่บังคับเด็กอายุตั้งแต่ ๗ ปีทีเดียวก็ได้ จะบังคับแต่เด็กที่มีอายุ ๘ ปี ๙ ปี หรือ ๑๐ ปีขึ้นไปก็ได้ แล้วแต่ความสะดวกในการจัด เพราะอย่างไรก็ดีเด็กที่อายุต่ำก็คงได้เข้าเรียนวันหนึ่ง เมื่ออายุมาถึงเขตที่บังคับ เป็นอันไม่พ้นที่จะต้องเกณฑ์ไปได้ การเลือกบังคับ ถ้าเลือกอายุตอนต้น คืออายุ ๗ ปี ๘ ปี ๙ ปี เด็กที่อายุพ้นเขตนี้ไปแล้วเมื่อแรกใช้พระราชบัญญัติก็จะเป็นผู้อาภัพไม่ได้รับประโยชน์เสมอหน้าพวกที่จะได้เรียนแลจะเป็นการทำให้บ้านเมืองขาดคนที่ได้รับการศึกษาถึง ๔ อายุ คืออายุ ๑๐ ถึง ๑๑, ๑๑ ถึง ๑๒, ๑๒ ถึง ๑๓, ๑๓ ถึง ๑๔ หากว่าจะเลือกบังคับแต่ ๓ อายุตอนปลาย คือบังคับแต่อายุ ๑๑ ขึ้นไป แต่เด็กซึ่งแรกเข้าเล่าเรียนอายุสูงถึง ๑๑ ปีแล้ว มีเวลาเรียนเพียง ๓ ปี (เว้นแต่ผู้ที่เรียนไม่ได้จริง ๆ จึงเขยิบอายุให้มีเวลาเรียนมากขึ้นได้ ดูมาตรา ๗) ก็พ้นเขตบังคับ อาจเรียนไม่จบหลักสูตร เพราะหลักสูตรประถมศึกษากำหนดเวลาไว้สำหรับเด็กที่มีสติปัญญาซึ่งนับเป็นปานกลาง คือชาย ๕ ปี หญิง ๓ ปี จึงจะจบ ถ้าไปถูกเด็กที่สติปัญญาต่ำกว่าปานกลาง ที่กำหนดไว้ ๕ ปี อาจเป็น ๖ หรือ ๗ ปี ที่กำหนดไว้ ๓ ปี อาจเป็น ๔ หรือ ๕ ปีก็ได้ ส่วนเด็กที่เฉียบแหลมเรียนจบหลักสูตรได้เร็วเพียงไร ก็พ้นการบังคับตามพระราชบัญญัติ มาตรา ๑๑ (๑) เร็วเพียงนั้น เป็นการให้บำเหน็จอยู่ในตัวแล้ว คราวนี้คิดถึงจำนวนเด็กอายุในเขตเล่าเรียนตำบลถนนนครชัยศรี ซึ่งว่ามีอยู่ราว ๑,๐๖๐ คน ก่อนที่จะใช้พระราชบัญญัติในตำบลถนนนครชัยศรี ก็ต้องคำนวณว่าจะเกณฑ์ตั้งแต่อายุเพียงไร จึงจะมีทุนรอนทำได้ หากว่าได้เงินปีละ ๔,๕๐๐

บาท ก็พอจะเลือกเกณฑ์เด็กให้มีเวลาเรียนพอ ซึ่งอาจจะเรียนจบหลักสูตรได้ คือตั้งแต่อายุ ๙ ปี ให้มีเวลาเรียนได้เต็ม ๕ ปีอายุหนึ่ง ส่วนอายุที่สูงกว่านี้ แม้เมื่อแรกใช้พระราชบัญญัติ จะไม่มีเวลาเรียนเต็ม ๕ ปีก็ดี ก็คงเป็นอันได้เรียน ดีกว่าไม่ได้เรียนเสียเลย ที่เป็นเช่นนี้ก็เฉพาะปีแรก ๆ ใช้พระราชบัญญัติ ในจำนวนเด็กที่มีอายุตั้งแต่ ๗ ถึง ๑๔ ปี ๑,๐๖๐ คนนั้น คิดประมาณตามส่วน ก็จะมีเด็กที่มีอายุระหว่าง ๙ ถึง ๑๔ ปี ๗๕๗ คน แต่ในจำนวน ๗๕๗ นี้คงจะเป็นเด็กที่ได้รับยกเว้นตามมาตรา ๑๐ และ ๑๑ บ้าง อยู่ในโรงเรียนรัฐบาลแลโรงเรียนราษฎร์แล้วบ้าง แม้ในเวลานี้ ซึ่งยังไม่มีพระราชบัญญัติ จำนวนเด็กอายุระหว่างนี้ก็ยังได้เข้าโรงเรียนแล้ว มีโรงเรียนในตำบลถนนนครชัยศรีนั้นเองบ้าง ตำบลอื่นบ้าง ทั้งโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนราษฎร์ ตามที่สำรวจได้ราว ๑๖๐ คน ถ้าใช้พระราชบัญญัติแล้ว เชื่อว่าคงมีไปเข้าโรงเรียนรัฐบาลแลโรงเรียนราษฎร์มากขึ้นตามส่วน เพราะฉะนั้นเป็นอันประมาณได้ว่าจำนวนเด็กที่ได้ยกเว้นตามมาตรา ๑๐ และ ๑๑ กับเด็กที่ไปเข้าโรงเรียนรัฐบาลแลโรงเรียนราษฎร์รวมกันคงไม่น้อยกว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนทั้งหมด จึงคงเหลือเด็กที่จะต้องจัดการเล่าเรียนให้เพียง ๓๗๘ คน อาจเป็นที่สงสัยว่าเหตุใด เมื่อใช้พระราชบัญญัติแล้วโรงเรียนประชาบาลซึ่งไม่เก็บเงินก็มีขึ้น เด็กจะไปเข้าโรงเรียนรัฐบาลแลโรงเรียนราษฎร์ทำไม จึงขอชี้แจงเสียทีเดียวว่าโรงเรียนรัฐบาลที่จัดเป็นพิเศษแลโรงเรียนราษฎร์จำต้องเก็บค่าเล่าเรียนแพงสำหรับใช้จ่ายเพื่อจัดการสอนให้แข็งแรง ส่วนโรงเรียนประชาบาลที่ไม่เก็บเงินก็ย่อมสู้ไม่ได้ในส่วนการสอน แลทั้งเป็นที่

รวมเด็กไม่มีขีดคั่นชั้น เหตุนี้เองจึงทำให้บิดามารดา ที่มีเงินพอเสียค่าเล่าเรียนได้ ไม่ยอมที่จะให้บุตรของตนอยู่ในโรงเรียนที่ไม่เสียเงิน พยายามยอมเสียสละค่าเล่าเรียนเพื่อส่งบุตรเข้าเล่าเรียนในโรงเรียนรัฐบาลที่จัดเป็นพิเศษ แลโรงเรียนราษฎร์ที่พยายามจัดเอาชื่อเสียง ด้วยความประสงค์ที่จะให้เด็กได้รับศึกษาดียิ่งขึ้นสมแก่ฐานะของตน แลด้วยความรังเกียจที่จะไม่ให้เด็กของตนปะปนกับเด็กทั่ว ๆ ไป ซึ่งอาจติดนิสัยอันไม่พึงปรารถนามาจากเด็กบางชั้นในโรงเรียนประชาบาล เป็นการขีดคั่นอยู่ในตัวเอง โดยธรรมดาไม่ว่าชาติใดภาษาใดกำลังทรัพย์นั้นแหละเป็นเครื่องขีดคั่นได้ง่ายกว่าอย่างอื่น ใช่แต่เท่านั้น ว่าเฉพาะนิสัยคนไทยแล้ว มักจะมีความรู้สึกในส่วนที่เกี่ยวด้วยชั้นอยู่มาก แม้ผู้ที่ไม่ใคร่บริบูรณ์ยังรังเกียจในการที่จะยอมแสดงตนเช่นนั้น มีตัวอย่างจะกล่าวได้ คือ กระทรวงศึกษาธิการได้ลองประกาศรับนักเรียนอนาถาซึ่งไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนแลเครื่องเรียนให้เข้าเล่าเรียนในโรงเรียนรัฐบาลบางโรงที่เก็บเงินค่าเล่าเรียน ชั้นต้น ๆ ก็มีผู้มาแสดงตนเป็นคนอนาถาขอเข้าเล่าเรียนโดยไม่เสียเงิน แต่ไม่ช้ากลับขอร้องยอมเสียเงินค่าเล่าเรียนให้โดยมาก การที่มีผู้ยอมส่งเด็กไปเข้าเรียนในโรงเรียนซึ่งต้องเสียค่าเล่าเรียน เงินศึกษาพลีก็คงที่ เพราะจะอ้างเป็นข้อยกเว้นไม่เสียศึกษาพลีไม่ได้เลย ด้วยบทพระราชบัญญัติไม่ได้เปิดโอกาสให้

เมื่อเหลือเด็กที่จะเข้าเล่าเรียนในโรงเรียนประชาบาลเพียง ๓๗๘ คนแล้ว ก็คำนวณจำนวนครูแลเงินต่อไป ตามที่กระทรวงนครบาลคำนวณ คือเด็ก ๓๐ คนต่อครูคนหนึ่ง ตกเป็นจำนวนครูที่จะต้องใช้ ๑๒ คน ยังคงเหลือเด็ก ๑๘ คน จำนวนเด็ก ๑๘ คน

ที่เหลือไม่ต้องหาครูเพิ่มได้ เพราะที่กำหนดว่าเด็ก ๓๐ คนต่อครูคนหนึ่งนั้น คงไม่ได้มาเรียนจริงเต็มทั้ง ๓๐ คนเสมอไป ตามสถิติที่มีอยู่แล้วเด็กที่มาเรียนจริง ๆ วันหนึ่งคิดถัวเพียงร้อยละ ๘๐ เท่านั้น เพราะฉะนั้นใน ๓๐ คนจะมาเรียนได้จริง ๆ อย่างสูงก็เพียงวันละ ๒๔ คน นอกนั้นก็มีป่วย ลา ขาด ตามธรรมดา จำนวนเด็ก ๑๘ คนที่เหลือซึ่งว่าไม่ต้องหาครูเพิ่มก็เฉลี่ยในจำนวนครู ๑๒ คนนั้นเอง ที่จริงในเวลานี้ในโรงเรียนรัฐบาล ซึ่งกำหนดนักเรียน ๓๐ คนต่อครูคนหนึ่งนั้น โดยมากมากกว่า ๓๐ คนต่อครูคนหนึ่ง บางทีถึง ๕๐ คนต่อครูคนหนึ่ง แต่นักเรียน ๕๐ คนจะมาเรียนเพียงในวันหนึ่งราว ๔๐ คน เพราะฉะนั้นแม้จะมีเด็กมากกว่า ๓๗๘ คนขึ้นไปอีกตั้ง ๒๐๐ คนก็ยังไม่จำเป็นต้องเพิ่มครูอีกก็ได้ ทีนี้ว่าถึงจำนวนเงินตามที่กระทรวงนครบาลกำหนดว่าครูคนหนึ่งอัตราเงินเดือน ๓๐ บาท ปีหนึ่ง ๓๖๐ บาท ๑๒ คนก็เป็นเงิน ๔,๓๒๐ บาท ส่วนค่าก่อสร้างแลค่าครุภัณฑ์ในเวลาแรกๆ นอกจากจำเป็นจริงๆ คิดไว้แต่เล็กน้อยก็พอ เพราะมีการอาศัยวัดได้ ยิ่งตำบลถนนนครชัยศรี ที่ว่านี้แล้วยิ่งหาที่ได้ง่ายทีเดียว ด้วยมีวัดอยู่หลายวัด แลวัดหนึ่ง ๆ มีที่สำหรับใช้เป็นโรงเรียนจุนักเรียนได้ไม่ต่ำกว่าแห่งละ ๕๐ คนทั้งนั้น ส่วนค่าใช้สอยอย่างอื่น ก็มีแต่ค่าเครื่องเขียนแลอื่น ๆ อีกเล็กน้อยเท่านั้น ดังนี้จึงเห็นได้ว่า ถ้าได้เงิน ๔,๕๐๐ บาทรวมกับเงินอุดหนุนที่อาจจะได้ตามพระราชบัญญัติมาตรา ๓๑ ด้วยแล้ว เป็นอันเพียงพอที่จะใช้พระราชบัญญัติในตำบลถนนนครชัยศรีได้โดยสะดวก หากว่าจะมีที่ต้องยกเว้น หรือมีเหตุติดขัดเก็บเงินไม่ได้เต็มจำนวน ๔,๕๐๐บาทตามที่กระทรวงนครบาลวิตก ก็คิดคำนวณเสียแต่แรกว่า

ควรจะลดอะไรลงไปบ้าง เป็นต้นว่าจำนวนครูก็อาจลดได้ เพราะครูคนหนึ่งอาจสอนนักเรียนตามจำนวนในบัญชีได้มากกว่า ๓๐ คน หรือไม่เหมาะที่จะทำทางนี้ ทำทางเขยิบอายุเด็กที่จะเกณฑ์ให้เรียน คืองดเกณฑ์เด็กอายุ ๙ ปีไว้เสียก่อน เกณฑ์ตั้งแต่ ๑๐ ปีขึ้นไปก็ได้ ซึ่งอย่างไร ๆ ก็ดีกว่าไม่ได้จัดการศึกษาในตำบลนี้เสียเลย แต่การเขยิบอายุนี้ ถ้าไม่จำเป็นจริง ๆ แล้วไม่ควรใช้ ใช้วิธีลดจำนวนครูดีกว่า เพราะเด็กถ้าได้มีโอกาสมารับความอบรมในโรงเรียนบ้าง แม้โรงเรียนนั้นจะยังบกพร่องในการสอนอยู่ ก็ยังดีกว่าปล่อยให้วิ่งอยู่เปล่า ๆ เป็นอันมาก

ข้อที่อ้างว่า เจ้าพนักงานไม่ได้รับความสะดวกในการที่จะเก็บเงินได้เต็มที่ ด้วยเหตุติดขัดต่าง ๆ ดังที่กระทรวงนครบาลกล่าวนั้น กระทรวงศึกษาธิการยังมั่นใจอยู่ว่าการเก็บศึกษาพลีคงจะไม่ลำบาก หรือติดขัดถึงเพียงนั้น เพราะประชาชนย่อมแลเห็นประโยชน์ประจักษ์แก่ตา คือเงินท้องที่ใดก็ใช้เพื่อประโยชน์แก่ท้องที่นั้นเอง หากว่าจะมีความขัดข้องขลุกขลักในการยึดทรัพย์สมบัติของผู้ที่ไม่เสียศึกษาพลีดังว่า จะไปแก้บทกฎหมายเฉพาะการณ์นี้ ซึ่งกองร่างกฎหมายได้ร่างขึ้นตามหลักการร่างกฎหมายที่นิยมกันในชาติที่รุ่งเรืองก็ดูกระไรอยู่ การเก็บศึกษาพลี (วิธีที่ ๒) ก็เดินตามหลักการเก็บเงินรัชชูปการซึ่งเจ้าหน้าที่เข้าใจอยู่แล้ว เมื่อมีเหตุขลุกขลักดังว่าก็ปฏิบัติได้ในทำนองเดียวกัน นอกจากนี้ ยังมีทางลุล่วงอุปสรรคได้ด้วยการเขยิบอายุเด็กที่จะบังคับให้สูงขึ้น หรือลดจำนวนครูให้น้อยลงดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เงินค่าใช้จ่ายก็จะลดลงได้ตามส่วน

ที่กระทรวงนครบาลกล่าวว่า "ภูมิประเทศตามตำบล จังหวัดต่างกัน ตำบลโดยมากมีอาณาเขตที่จะต้องเดินทางไปมากว้างขวาง ยิ่งภูมิประเทศจังหวัดชั้นนอกแล้ว ก็ยิ่งมีอาณาเขตห่างไกลไม่มีการคมนาคมสะดวกพอ บางตำบลต้องเดินข้ามทุ่งนาป่าเปลี่ยว หรือเรือกสวนด้วยความลำบาก ถ้าจะตั้งโรงเรียนขึ้นเฉพาะตำบลละโรง จะเกินความสามารถที่จะบังคับให้เด็กเดินทางไปมาเล่าเรียนได้ เพราะเด็กไม่สามารถจะป้องกันตนเอง หรือกล้าหาญแข็งแรงพอ แม้แต่ตำบลในพระนคร เช่นตำบลพญาไท ถ้ามีโรงเรียนแต่โรงเรียนเดียว เด็กที่มีอายุต่ำกว่า ๑๐ ขวบ อันตั้งภูมิลำเนาอยู่แถวสะพานเฉลิมโลกจะสามารถไปมาโรงเรียนเองได้หรือ" นั้น ขอชี้แจงว่า พระราชบัญญัติจะได้เจาะจงให้ตั้งแต่โรงเรียนเดียวก็หามิได้ ในตำบลหนึ่งจะตั้งกี่โรงก็ได้ เงินเดือนครูโรงเรียนเดียวหรือหลายโรงเรียนก็เท่ากัน เพราะจำนวนเด็กก็เท่านั้น ค่าใช้สอยประจำโรงเรียนอาจหมดเปลืองมากขึ้นบ้างเล็กน้อย แต่แท้จริงในชั้นต้น ๆ ซึ่งยังไม่ใคร่มีทุนรอนสำหรับการก่อสร้าง โรงเรียนย่อย ๆ นักเรียนเพียงแห่งละน้อยคนอาจหาที่อาศัยตั้งโรงเรียนได้ง่ายเสียอีก ถ้าจะมีแต่เพียงโรงเรียนเดียว จำนวนเด็กตั้ง ๑,๐๐๐ จะหาที่ได้ละหรือ เมื่อไม่จำเป็นต้องมีเพียงโรงเรียนเดียวดังนี้ จัดให้มีขึ้นหลายโรงเรียนกระจายกันไป ทางที่เด็กจะต้องไปก็คงสะดวกขึ้นอีกมาก แม้ในตำบลที่ทางไปมากันดาร หรืออาณาเขตกว้างขวางมากก็ไม่เป็นเหตุที่จะให้ติดขัดต่อบทพระราชบัญญัตินี้ ด้วยมาตรา ๑๑ (๓) ได้มีไว้แล้วว่าเด็กที่อยู่ห่างจากโรงเรียนประถมศึกษาที่สอนให้เปล่าเกินกว่า ๓,๒๐๐ เมตร หรือที่ไม่สามารถจะไปถึงโรงเรียนได้ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งอัน

ไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้ ก็ได้ยกเว้นการเรียนอยู่ในโรงเรียนประถมศึกษา ข้อนี้เจ้าหน้าที่ที่มีหน้าที่วินิจฉัยให้ยกเว้นได้ตามพระราชบัญญัติ เมื่อเห็นว่าเด็กไปมาไม่ได้จริง ๆ หรือถ้าไปมาอาจได้รับอันตรายโดยแน่แท้แล้ว

ที่กระทรวงนครบาลว่า เด็กที่ไม่มีบิดามารดาหรือผู้ปกครองเลี้ยงดู เที่ยวจรจัดในกรุงเทพ ฯ ยังมีอยู่มาก รัฐบาลยังหามีระเบียบการเลี้ยงเด็กจำพวกนี้ไม่ เพราะเด็กที่อาศัยรับใช้สอยตามวัดตามบ้านเลี้ยงท้องไปวันหนึ่ง ๆ เมื่อต้องบังคับให้เข้าโรงเรียนย่อมจะขาดการงานแลเพิ่มภาระขึ้นแก่ผู้ปกครอง ก็ตกเป็นคนอนาถา รัฐบาลควรจะมีที่เลี้ยงดูเด็กจำพวกนี้ ซึ่งควรเพิ่มบทมาตราขึ้นในพระราชบัญญัตินั้น ขอชี้แจงว่า เด็กที่ตกอยู่ในฐานะเช่นนี้ ก็เป็นเด็กจรจัดไม่มีที่พักพิงอาศัย คงไม่มีในทะเบียนของอำเภอ ถ้าเป็นความจริงว่าไม่มีในทะเบียนของอำเภอแล้ว จะมาอยู่ในข่ายแห่งพระราชบัญญัตินี้อย่างไรได้ เพราะการเกณฑ์ให้เด็กเข้าเล่าเรียนต้องเกณฑ์ตามหลักทะเบียนของอำเภอ ถ้าหากว่ามีที่พักพิงอาศัยก็ต้องอยู่ในทะเบียนของอำเภอ เมื่อเช่นนั้นก็คงมีผู้ปกครองตามกฎหมาย ซึ่งจะอยู่ในข่ายแห่งพระราชบัญญัติ แต่ว่าตามที่เข้าใจกัน เด็กที่มาพักพิงอาศัยอยู่ตามวัดหรือตามบ้าน โดยมากมักจะเป็นพวกที่บิดามารดาส่งมาฝากไว้เพื่อให้ได้เล่าเรียน ยอมให้ใช้แรงเป็นเครื่องตอบแทน ยิ่งนึกถึงนิสัยของคนไทยแล้วย่อมเห็นได้ว่าเป็นผู้ที่ไม่ใคร่ทิ้งบุตรอย่างชาวต่างประเทศบางชาติ แม้จะยากจนขันแค้นเพียงไรคงอยากให้บุตรอยู่ใกล้ ๆ มากกว่า นอกจากหวังประโยชน์ในทางให้ได้เล่าเรียนดังกล่าวมาแล้ว เมื่อเช่นนี้ผู้ที่รับเด็กไว้คงไม่ใจจืดถึงทอดทิ้งเด็กนั้น

เสีย เพราะที่เล่าเรียนก็หาได้โดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนอีกด้วยซ้ำ ยิ่งตามวัดยิ่งสะดวก หากว่าจะมีผู้ที่ใจจืดเห็นว่าไม่ได้ประโยชน์เต็มที่จากเด็กไม่รับไว้ให้อยู่ด้วย บิดามารดาคงรับกลับไปเป็นแน่ เมื่อกลับไปอยู่ตำบลใด ถ้าเป็นตำบลที่ใช้พระราชบัญญัติแล้ว ก็จำต้องเข้าอยู่ในโรงเรียน จึงเห็นว่าข้อวิตกข้อนี้ปลดเปลื้องได้ การที่จะให้เพิ่มบทมาตราขึ้นในพระราชบัญญัตินี้เพื่อคุ้มครองเด็กจรจัดนั้นไม่ถูกที่ ที่ถูกจะต้องมีพระราชบัญญัติอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งควรเรียกว่าพระราชบัญญัติดรุณาภิบาล (Children Act) ดังที่มีอยู่แล้วในประเทศอื่นบางประเทศ แต่สำหรับเมืองเรา เมื่อมีความจำเป็นอย่างอื่นยิ่งกว่า เช่นการใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษานี้เป็นต้น จะรอไว้อีกสักหน่อยก็คงจะได้

เมื่อได้อธิบายทางที่จะล่วงพ้นอุปสรรคต่างๆ ดังที่มีอยู่ในความเห็นของกระทรวงนครบาลแล้ว มีข้อที่จะระลึกถึงอีกข้อหนึ่ง คือว่าพระราชบัญญัตินี้จะใช้ทีเดียวทั่วพระราชอาณาจักรหามิได้ ความมุ่งหมายก็ให้ใช้แต่เฉพาะอำเภอหรือตำบลที่จะใช้ได้เป็นลำดับไปเท่านั้น (*ดูมาตรา ๒*) ก่อนที่จะใช้ในตำบลหรืออำเภอใดก็ต้องคำนวณจำนวนเด็กแลทุนรอนตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น กับพิจารณาเหตุต่าง ๆ โดยรอบคอบแล้ว จึงประกาศใช้ เมื่อเช่นนี้ก็คงไม่พลาดได้ จะพลาดได้ก็ด้วยสำมะโนครัวบางแห่งไม่แน่นอน หรือที่ยังไม่รู้จักท้องที่ดีเท่านั้น เพราะฉะนั้นพระราชบัญญัตินี้คงไม่ต้องชะงักอย่างที่วิตก แต่ว่าการแก้ไขเพิ่มเติมนั้น อาจมีได้ในเวลาข้างหน้าบ้างเพื่อให้เหมาะแก่สมัย เพราะเหตุการณ์ย่อมจะเปลี่ยนแปลงไปโดยธรรมดาโลก ซึ่งไม่สามารถที่จะคาดล่วงหน้าได้แม่นเหมาะเสมอไป

ตามที่ได้ชี้แจงมานี้เป็นคำตอบข้อทักท้วงของกระทรวงนครบาล ในส่วนหลักการ ส่วนที่เกี่ยวด้วยตัวบทพระราชบัญญัติ นายกียอง ได้บันทึกความเห็นของกองร่างกฎหมาย แลกระทรวงศึกษาธิการ พร้อมด้วยข้อที่แก้ไขเพิ่มเติม เมื่อได้พิจารณาความเห็นของกระทรวงต่าง ๆ แล้ว ที่นายกียองยังไม่ได้บันทึกไว้ มีอยู่บ้างเล็กน้อยซึ่งเป็นข้อที่เกี่ยวด้วยถ้อยคำหรือหลักการอันมีอยู่ในบางมาตรา คือ

(๑) ที่กระทรวงการต่างประเทศกล่าวว่ามาตรา ๓, ๑๗, ๒๐ แล ๒๓ ใช้คำแปลในภาษาอังกฤษ อำเภอว่า district, ตำบลว่า township, หมู่บ้านว่า village, แต่ในมาตรา ๓ กลับใช้ตำบลเป็น district, อำเภอเป็น township, ควรแก้ไขเสียให้ตรงกันเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ได้ตรวจดูแล้วมีกลับกันอยู่ในมาตรา ๒ ที่กลับกันเป็นด้วยพระราชบัญญัติได้ร่างเป็นภาษาอังกฤษแล้วแปลมาเป็นภาษาไทย มีคำว่า district and township อำเภอแลตำบล, district or township อำเภอหรือตำบล แต่ในมาตรา ๒ district and township ได้แปลเอาแต่ความเป็น "ตำบลแลอำเภอ" ไป ถ้าจะแก้ให้ตรงคำต่อคำก็จะดีขึ้น จึงได้แก้เป็น "อำเภอแลตำบล" แล้ว

(๒) โรงเรียนฝึกอาชีพที่กระทรวงการต่างประเทศกล่าวถึงนั้น กระทรวงศึกษาธิการจะได้คิดจัดในเวลาต่อไปเมื่อความจำเป็นเกิดขึ้น

(๓) ที่กระทรวงนครบาลกล่าวเกี่ยวแก่มาตรา ๕ ว่าเมื่อเริ่มใช้พระราชบัญญัตินี้ในที่ใด เด็กอายุตั้งแต่ ๗ ถึง ๑๔ ปีจะต้องอยู่ในข่ายที่ต้องบังคับให้เข้าเล่าเรียนทั้งสิ้น ถ้าความประสงค์เป็นเช่นนี้แล้วจะไม่มีที่ให้เรียนพอ ข้อนี้ได้อธิบายไว้ในตอนต้นแล้ว แลที่

กระทรวงนครบาลว่า บางทีผู้หญิงบางคนจะมีเหย้าเรือนครอบครัวเสียแล้วก็ได้ ทั้งการที่บังคับให้หญิงอายุ ๑๔ ปีเข้าเล่าเรียนปะปนกับชายหนุ่มเป็นของใหม่ อาจเป็นทางขัดต่อความนิยม แลเป็นที่รังเกียจของบิดามารดาผู้ปกครองหญิง ซึ่งจะพาให้เกิดการรวบรวมกันขัดขืนพระราชบัญญัติขึ้น เป็นความยากแก่เจ้าหน้าที่ก็ได้นั้น ข้อนี้ชี้แจงได้ว่า เมื่อแรกประกาศใช้พระราชบัญญัติเด็กหญิงที่มีอายุพอพ้น ๑๔ ปีแล้วไม่ต้องบังคับเลย แต่ต่อไปข้างหน้าอาจมีได้บ้างเฉพาะพวกที่ปัญญาทรามจริง ๆ ซึ่งจนถึงอายุครบ ๑๔ ปีแล้ว ยังอ่านเขียนไม่ได้พอควร จึงอาจถูกบังคับให้เรียนต่อไปอีกตามพระราชบัญญัติ แต่คงมีน้อยหรือเกือบจะไม่มีทีเดียวก็ว่าได้ เพราะหลักสูตรประถมศึกษาสำหรับหญิงกินเวลาเพียง ๓ ปีเท่านั้นสำหรับเด็กที่สติปัญญาปานกลาง จริงอยู่ ตามกฎหมาย เด็กอายุตั้งแต่ ๑๒ ปีขึ้นไปมีสามีได้ แต่คงมีน้อยคนทีเดียว ถึงหากจะมีเช่นนั้นบ้างแลรังเกียจในการที่จะต้องไปเข้าโรงเรียน พระราชบัญญัติก็เปิดโอกาสให้เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการให้ยกเว้นจากการเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาได้ เมื่อบิดามารดาหรือผู้ปกครองร้องว่าเด็กคนนั้นรับศึกษาอยู่แล้ว (มาตรา ๑๐) ตามนี้จึงเห็นว่าพอทำได้ เพราะการเรียนชั่วแต่อ่านออกเขียนได้หาผู้สอนไม่ยาก สามีหรือพวกพ้องที่พออ่านออกเขียนได้ก็พอสอนได้ ถ้าพออ่านออกเขียนได้อายุพอพ้น ๑๔ ปี ก็เป็นอันได้ยกเว้นตามพระราชบัญญัติ ที่ว่าการที่จะบังคับให้เด็กหญิงอายุ ๑๔ ปีเข้าเล่าเรียนปะปนกับเด็กชายเป็นที่รังเกียจของบิดามารดาผู้ปกครองนั้น เด็กที่อายุพอพ้น ๑๔ ปีเมื่อแรกใช้พระราชบัญญัตินี้ไม่ต้องบังคับให้เรียน ยกเสียแต่ที่เข้าเล่าเรียน

แล้วแต่เมื่ออายุยังต่ำกว่าขีดยกเว้น แลปัญญาทราม อาจถูกบังคับให้เรียนต่อไปตามที่อธิบายมาแล้ว กับอาจจะมีเด็กหญิงที่อายุมากๆ เช่นนี้บ้างก็ตาม ขอชี้แจงว่ามีทางที่จะขอเรียนอยู่กับบ้านตามที่กล่าวมาแล้วได้ หรือถ้าไม่มีที่เรียนที่บ้านจำต้องไปเข้าโรงเรียน อาจไปเข้าโรงเรียนที่มีเด็กหญิงล้วนก็ได้ ถ้าขัดข้องจะจัดให้มีโรงเรียนเด็กหญิงล้วนไม่ได้ โรงเรียนที่มีหญิงชายปนกันย่อมจะจัดผิดกันกับโรงเรียนที่มีเด็กชายล้วน หรือเด็กหญิงล้วนได้ คือให้รวมกันแต่เฉพาะเวลาเรียน ส่วนเวลาพักมีที่พักคนละแห่ง ส้วมก็มีคนละแห่ง ที่จริงโรงเรียนสหศึกษาเขาย่อมจัดกันเช่นนี้ เมื่อมีทางหลายทาง ดังที่กล่าวมาแล้ว จึงเห็นว่าคงจะปลดเปลื้องข้อวิตกในส่วนนี้ได้ ที่จะให้ขีดอายุอย่างสูงของเด็กหญิงให้ต่ำลง คือบังคับแต่เพียงครบ ๑๒ หรือ ๑๓ ปีนั้นไม่เห็นด้วยเลย เพราะอาจเป็นการอุดหนุนทางอ้อมให้เด็กหญิงมีสามีแต่เด็กมากเกินไป เด็กหญิงที่มีอายุน้อยๆ ถ้ายังเล่าเรียนอยู่ชายใดจะมาสู่ขอก็คงรู้สึกกระดาก ที่จะมีสามีก็คงไม่เป็นด้วยสู่ขอกันตามประเพณี คงเป็นด้วยได้เสียกันโดยไม่ชอบด้วยประเพณีเสียมาก การมีสามีแต่อายุยังน้อยๆ แม้บางประเทศขีดอายุหญิงที่ให้มีสามีได้ไว้ต่ำก็ดี แต่ประเทศนั้นก็ไม่อุดหนุนหรือเห็นด้วยในการที่จะให้เด็กหญิงมีสามีแต่อายุยังน้อยๆ เพราะเป็นการไม่ชอบทั้งในทางจรรยาแลทางวิทยาศาสตร์ ในประเทศเราแม้ขีดอายุที่อนุญาตให้หญิงมีสามีได้ตามกฎหมายเพียงครบ ๑๒ ปี ซึ่งเป็นขีดแสดงว่าไม่เอาโทษ แต่ก็หาได้สนับสนุนให้มีสามีในเขตอายุนั้นจริงๆ ไม่ จะเห็นได้ด้วยกฎหมายลักษณะอาญามาตรา ๒๗๕ ซึ่งบัญญัติไว้ว่า "ผู้ใดเกลี้ยกล่อมพาเด็กอายุตั้งแต่สิบขวบขึ้นไปจนถึง

สิบสี่ขวบไปเสียจากบิดามารดา หรือจากผู้ที่มีอำนาจคุ้มครองเด็กนั้น โดยชอบด้วยกฎหมาย โดยมันเจตนาจะหากำไรหรือเพื่อการอนาจาร ไซร้ ถึงเด็กนั้นจะเต็มใจไปด้วยกับมัน ท่านก็ว่ามันมีความผิด อนึ่ง ผู้ใดรู้แล้วว่าเด็กคนใดมีผู้พาไปโดยทุจริตเช่นนั้น มันบังอาจซื้อ หรือขายเด็กนั้น หรือรับเอาเด็กนั้นไว้โดยเจตนาทุจริตไซร้ ท่านว่า มันมีความผิดเสมอกับผู้พาเด็กไป แลท่านให้ลงโทษผู้กระทำผิดใน มาตรานี้ด้วยระวางโทษจำคุกตั้งแต่เดือนหนึ่งขึ้นไปจนถึงสามปี แล ให้ปรับตั้งแต่ห้าสิบบาทขึ้นไปจนถึงห้าร้อยบาทด้วยอีกโสดหนึ่ง" ที่ มีกฎหมายบัญญัติไว้เช่นนี้ เห็นได้ชัดว่า ไม่ประสงค์เลยที่จะให้หญิง มีสามีแต่อายุยังน้อย ว่าถึงการสู่ขอกันตามประเพณีเล่า บิดามารดา ก็มักไม่ยอมให้เด็กหญิงมีสามีแต่อายุยังน้อย

(๔) ที่กระทรวงนครบาลว่าการยกเว้นชั่วคราวตามมาตรา ๑๓ ปีละ ๒ เดือน ไม่พอสำหรับชาวนา ควรแก้เป็น ๔ เดือนนั้น ข้อนี้ อธิบายไว้ข้างต้นแล้วว่า เวลาเรียนตามพระราชบัญญัตินี้ปีหนึ่งเพียง ๖ เดือนกับ ๑๐ วันเท่านั้น ถ้าให้ยกเว้นถึงปีละ ๔ เดือน คงเหลือ เวลาเรียนเพียงปีละ ๒ เดือนกับ ๑๐ วัน เป็นอันไม่มีประโยชน์เลย สำหรับการบังคับให้เรียน จึงจำต้องคงไว้อย่างเดิมไม่แก้ไข

ในที่สุดนี้สรุปความว่า ความเห็นของกระทรวงการต่างประเทศ ไม่มีคัดค้านในการที่จะตราพระราชบัญญัตินี้เลย มีแต่ข้อความที่ ประกอบด้วยความมุ่งหมายที่จะให้พระราชบัญญัตินี้ชัดเจนยิ่งขึ้น ความเห็นของกระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นกระทรวงที่ปกครองท้องที่ กว้างขวาง ทั้งท้องที่ก็มีส่วนกันดารมาก แลมีผู้ว่าราชการจังหวัด

นายอำเภอ ได้เคยจัดการศึกษาประชาบาลได้ผลมามากต่อมากแล้ว ไม่มีข้อทักท้วงความเห็นในการที่จะตราพระราชบัญญัติินี้เหมือนกัน เพราะฉะนั้นควรจะตราพระราชบัญญัติินี้ แลประกาศใช้ในตำบลที่จะใช้ได้ทีเดียว แม้กรุงเทพ ฯ ยังจะไม่จัด ก็ไม่ควรให้เป็นการขัดขวางต่อการที่จะใช้พระราชบัญญัติินี้ในท้องที่มณฑล ซึ่งมีหลายแห่งที่จะประกาศใช้พระราชบัญญัติินี้ได้ทันที ตามคำขอร้องของสมุหเทศาภิบาล แลความสังเกตรู้เห็นของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งแน่แก่ใจว่า **จำเป็นต้องมีพระราชบัญญัติดังนี้ เพื่อเป็นบรรทัดฐานแห่งการดำเนินการศึกษาสำหรับประเทศขึ้นไว้**

ข้าพเจ้าขอส่งบันทึกความเห็นของนายกียอง หัวหน้ากองร่างกฎหมาย กับพระราชบัญญัติตามร่างเดิม แลที่แก้ไขใหม่เทียบกันทั้งฉบับภาษาไทยแลภาษาอังกฤษ กับสำเนาความเห็นของสมุหเทศาภิบาลบางมณฑลที่ขอร้องเข้ามาเป็นลายลักษณ์อักษรให้ใช้พระราชบัญญัติ มาพร้อมด้วยจดหมายนี้

ขอท่านได้โปรดนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท จะควรประการใด ขอพระบารมีปกเกล้า ฯ เป็นที่พึ่ง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

จางวางเอก

เสนาบดี

ความเห็นอุปราชมณฑลอยุธยา
ขอร้องให้มีพระราชบัญญัติเกณฑ์ศึกษา
ซึ่งกล่าวมาในท้ายรายงานการศึกษามณฑลอยุธยา พ.ศ. ๒๔๖๒

การศึกษาฝ่ายเด็กชายก็ดี ฝ่ายเด็กหญิงก็ดี แม้ในราชการจะจัดการอย่างไร ๆ ก็ดี ถ้าไม่มีการบังคับอยู่บ้างแล้ว ที่จะหวังให้เด็กทั้งหญิงแลชายได้รับการศึกษาทั่วทุกคนย่อมไม่ได้ เพราะเหตุว่าความจำเป็นที่คนทุกคนต้องมีการศึกษานั้น จะไตร่ตรองเห็นได้ก็แต่ในชั้นบุคคลที่ได้รับการศึกษามาบ้างแล้ว ชาวนาของประเทศเราที่ยังอ่านหนังสือไทยไม่ออก เวลานี้ยังมีอยู่เป็นจำนวนมากนัก อุปสรรคสำคัญของการให้การศึกษาฝ่ายเด็กชายก็ดี ผู้ปกครองที่ไม่เห็นประโยชน์ของการศึกษาเข้าใจว่าการอ่านเขียนเรียนเลขและหนังสือนั้น เป็นหน้าที่ของผู้มุ่งจะเป็นเสมียนหรือขุนนาง ส่วนผู้ที่มุ่งแต่เพียงอาชีพในการเพาะปลูกหรือหัตถกรรมก็ไม่จำเป็นต้องเรียนเลย เพราะจะเปลืองเวลาแลเปลืองเงินเปล่า ๆ อุปสรรคอันนี้ได้มีมานานแลก็ได้พยายามแก้ไขกันมาด้วยวิธีชี้แจงมานานเหมือนกัน แต่ก็ไม่ใคร่ได้ผลเท่าไรนัก บัดนี้ก็ยังมีผู้เข้าใจเช่นนี้อยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนอุปสรรคของการให้ศึกษาฝ่ายสตรีนั้น เป็นที่เข้าใจและประสงค์กันโดยมากว่า การเรียนสำหรับเด็กหญิงนั้น เพียงเรียนพออ่านเขียนง่าย ๆ ได้ก็พอแล้ว เพราะผู้หญิงไม่ต้องการทำราชการ เว้นแต่พวก

ที่ประสงค์ให้เด็กหญิงในปกครองของตนเรียนเป็นครู จึงจะยอมให้เรียนมาก ผู้ปกครองเด็กหญิง ถ้าไม่ต้องการให้บุตรหลานเป็นครู จึงมักให้ออกเสียจากโรงเรียนแต่ในชั้นประถม ๑ – ๒ โดยมาก

การที่จะแก้อุปสรรคของการศึกษาฝ่ายเด็กชายหญิงดังที่กล่าวมา คือ ให้ได้รับการศึกษาทั่วทุกคนแล้ว ก็มีอยู่อย่างเดียว คือ พระราชบัญญัติบังคับศึกษา ถ้านอกจากการบังคับแล้ว การจัดศึกษาก็ยังจะเจริญรวดเร็วมิได้.

ความเห็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี
ขอร้องให้มีพระราชบัญญัติเกณฑ์ศึกษา
ซึ่งกล่าวมาในท้ายรายงานการศึกษามณฑลปัตตานี พ.ศ. ๒๔๖๐

การบังคับคนเข้าเล่าเรียน ได้บังคับมาหลายครั้งแล้ว แต่ก็เท่ากับจับปูลงกระด้ง ฮือ ๆ เข้ามาระหว่างบังคับพักหนึ่ง แล้วค่อยๆ หลบหายไป ทั้งนี้เพราะผู้ปกครองไม่เอาใจใส่ แลนิยมให้บุตรหลานเล่าเรียนหนังสือไทย จริงอยู่ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครอง พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ ข้อ (ฆ) มีมาตรา ๑๒๔, ๑๒๕, ๑๒๖ ในเรื่องให้เจ้าหน้าที่จัดการศึกษา ก็ไม่ปรากฏเอาโทษผู้ขัดขืนหรือกระทำผิด ทางที่จะดำเนินต่อไป ควรจะมีพระราชกำหนดกฎหมายบังคับคนเข้าเล่าเรียน แม้จะยังไม่ประกาศใช้ในหัวเมืองมณฑลใด ก็ควรตราขึ้นไว้ให้ราษฎรพลเมืองทราบความดำเนินการการศึกษาของตน เห็นว่าจะรู้สึกดีขึ้นเมื่อมีเหตุสมควรจะใช้มณฑลใด ก็จะได้ขอพระราชทานเปิดใช้หรือประกาศใช้ในมณฑลปัตตานีเป็นพิเศษก่อน.

ความเห็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี
ขอร้องให้มีพระราชบัญญัติเกณฑ์ศึกษา
ซึ่งกล่าวมาในท้ายรายงานการศึกษามณฑลปัตตานี พ.ศ. ๒๔๖๑

นอกจากความคิดความเห็นซึ่งจะได้จัดการศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ในข้อ ๙ หมายอักษร (ก) นั้นแล้ว ข้าพเจ้ายังเห็นว่าควรจัดเป็นการศึกษาบังคับ คือบังคับให้ราษฎรส่งบุตรหลานเข้าเล่าเรียน เพราะวิธีแลทางการซึ่งจะอนุโลมให้บังคับกันทางอ้อมโดยไม่มีหลักอะไรเป็นเครื่องยึดถือ เมื่อราษฎรหัวดื้อไม่ยอมส่งบุตรเข้าเล่าเรียนแล้ว จะเอาอะไรมาบังคับ

การปกครองในมณฑลปัตตานี รู้สึกได้แน่นอนว่า จะสะดวกแลเรียบร้อยได้ก็เมื่อการศึกษาเจริญแล้ว จึงควรจัดโดยแท้ สำหรับคนต่างศาสนาแลภาษาเช่นนี้ ทำอะไรควรทำให้จริงจังแลมีหลัก เพราะฉะนั้นความเห็นข้าพเจ้ามีอยู่อย่างเดียวที่เห็นว่า ออกกฎหมายบังคับคนเข้าเล่าเรียนเท่านั้น.

ความเห็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลปัตตานี
ขอร้องให้มีพระราชบัญญัติเกณฑ์ศึกษา
ซึ่งกล่าวมาในท้ายรายงานการศึกษามณฑลปัตตานี พ.ศ. ๒๔๖๒

การจัดการศึกษา เป็นการเตรียมชาติไว้คอยให้แข่งขันในทางความประพฤติ การทำมาหากิน แลการป้องกันบ้านเมือง ที่จะปล่อยให้เป็นไปตามบุญตามกรรมของความเห็นชอบแห่งไพร่บ้านพลเมืองในส่วนอุดหนุนการศึกษาก็ดี การจัดการศึกษาขึ้นเองก็ดี เป็นการหวังผลได้ช้า แม้วิธีเรี่ยไรเงินบำรุงการศึกษาที่กระทำกันอยู่นี้ ถ้าคนยังศรัทธาอยู่ก็พอจะจัดการดำเนินไปได้ แต่ถ้ามีเหตุอื่นมาชักชวนเป็นตัวอย่างทำให้คนละลดศรัทธานั้นเสีย เงินอุดหนุนการศึกษาประชาบาลก็จะซวนเซไปอีก แม้แต่เงินรัชชูปการซึ่งรัฐบาลเป็นผู้จัดทำก็ยังมีหนทางรั่วไหลได้ เพราะไม่มีบทลงโทษแก่ผู้ผ่าผืน

เพราะฉะนั้นเป็นการจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ควรต้องมีกฎหมายศึกษา แลถ้าออกมาได้ในขณะที่กำลังวางรูปการศึกษาประชาบาลอยู่แล้วนี้ ก็เป็นอันประกาศใช้กฎหมายศึกษาได้ทีเดียว เพราะเวลานี้เท่ากับมณฑลเตรียมการไว้คอยประกาศกฎหมายเท่านั้น.

แผนก กรมศึกษาฯ เลขที่ ๔๑๐๕

พระราชหัตถเลขา ที่ ๓/๑๙๙ มาแต่ พระราชวังสวนดุสิต

เรื่อง พระราชบัญญัติประถมศึกษา

ความเห็นเจ้าหน้าที่	สั่งวันที่ ๑๖ กัน. พ.ศ. ๒๔๖๔
ธุระที่จะทำยังมีอีกมาก เช่นแบบต่าง ๆ ที่ต้องใช้ตามพระราชบัญญัติ คำชี้แจงเรื่องการเงินเป็นต้น ถ้าใช้แต่บัดนี้ไปคงขลุกขลักมาก นอกจากนั้นก็ยังมี คือ ๑. เสมียนพนักงานสำหรับจังหวัดแลมณฑลมีไม่พอ อำเภอไม่มีเลย ต้องขอด้วยตามเปลี่ยนแปลงที่ขอไปแล้วแลต้องตัดมานั้น ๒. การอุดหนุนโรงเรียนประชาบาลตามพระราชบัญญัติ ก็ต้องขอด้วยต่อไป ๓. งานแผนกนี้ไม่ใช่น้อย ควรจะมีกรมหรือกองหนึ่งต้องทำ แต่ถ้าจะยังมีกรมขึ้นไม่ได้ จะรับไว้ในกองบัญชาการก่อนก็ได้	วันนี้เป็นอันได้ครบทุกมณฑลที่เราเชิญมาแล้ว รีบส่งราชกิจจาเสียแต่วันเสาร์พรุ่งนี้ ได้ขอร้องทางโน้นไว้แล้วว่าพอส่งขอให้รีบประกาศ ยังภาษาอังกฤษที่แก้ต้องรีบพิมพ์ออกทัน ๆ กัน อื่นๆมากมายก็เอาไว้ดำเนินการกันเรื่อยไป **ธรรมศักดิ์**

ความเห็นเจ้าหน้าที่	สั่งวันที่ ๑๖ กัน. พ.ศ. ๒๔๖๔
เพราะฉะนั้นเพื่อการจะได้ไม่ขลุกขลัก แลมีเวลาพอเตรียมการอื่น ๆ ให้พร้อม แลเพื่อเฉลิมพระเกียรติยศแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยแล้ว ควรประกาศแต่บัดนี้ แต่กำหนดเวลาใช้แต่วันที่ ๑ มกราคม ซึ่งเป็นวันเฉลิมพระชนมพรรษาจะเหมาะดี นอกจากจะถามไปยังมณฑลต่าง ๆ ว่าจะใช้ในที่ใดได้บ้าง ควรถามนครบาลสำหรับกรุงเทพ ฯ ด้วย **ประสาร** วันพระราชบัญญัติลงวันพระบรมราชานุญาต วันใช้วันที่ ๑ ตุลาคม ก็ทัน ส่วนเสมียนพนักงานนั้น เราต้องเปลี่ยนแปลงปีหน้า จะมีน้ำหนักมากขึ้น ส่วนการแผนกนี้จะต้องเป็นกรมใหญ่กรมหนึ่ง ในระหว่างเวลาคลังยังไม่อนุญาตให้ทำอยู่ในกองบัญชาการก่อน **ไพศาล**	

(สำเนา) ที่ ๓/๑๙๙

(รับวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ที่ ๔๑๐๕)

สวนดุสิต

วันที่ ๑ กันยายน พุทธศักราช ๒๔๖๔

ถึง เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

ตามหนังสือที่ ๒๙/๓๖๗๒ ลงวันที่ ๑๙ เดือนก่อน ชี้แจงแก้ข้อทักท้วงของเจ้ากระทรวงต่างๆ ที่ได้ให้ส่งไปให้ดูแลแสดงความเห็นมาว่า จำเป็นต้องใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาในบางมณฑล แลขออนุญาตประกาศใช้พระราชบัญญัติตามร่างซึ่งได้แก้ไขเพิ่มเติมใหม่นั้น อนุญาตให้ประกาศเป็นกฎหมายได้.

(พระบรมนามาภิไธย) **วชิราวุธ**

กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

ข่าว เคาน์ซิล ออฟเสตด ว่าด้วยจัดการพระคลังทั้งปวง จ.ศ. ๑๒๓๗

พระราชบัญญัติสำหรับกรมพระคลังมหาสมบัติ แลว่าด้วยกรมต่าง ๆ ซึ่งจะเบิกเงินส่งเงิน จ.ศ. ๑๒๓๗

ว่าด้วยจัดการพระคลังทั้งปวง

จ.ศ. ๑๒๓๗ (พ.ศ. ๒๔๑๗)

ข่าวเคาน์ซิลออฟเสตค ที่ปฤกษาราชการแผ่นดิน ประชุม วันจันทร เดือนแปดบุรพาสาธ ขึ้นเก้าค่ำ ในพระที่นั่งสมมติเทวราช อุปบัติ ทรงพระราชดำริห์ปฤกษา ด้วยการซึ่งจะจ่ายสิ่งของจาก พระคลังต่างๆ พระยาราไชสวริยาธิบดี เคาน์ซิลลอร์ออฟเสตค ต.จ. ได้เรียบเรียงรายการในพระคลังต่างๆ ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย พร้อม ด้วยเคาน์ซิล ทรงพระราชดำริห์ว่า ทุกวันนี้จะจัดการเกบเงินขึ้น ในพระคลังมหาสมบัติ แลจะคิดจ่ายให้เรียบร้อยขึ้นกว่าแต่ก่อน ใน พระคลังต่างๆ เหล่านี้ เบิกเงินจัดซื้อสิ่งของจ่ายราชการปีละหลายๆ พันชั่ง จะต้องจัดเปนธรรมเนียมเสียให้เรียบร้อย ด้วยของใน พระคลังต่างๆ ซึ่งจัดซื้อขึ้นนั้น แต่เดิมเงินพระคลังมหาสมบัติ จ่าย ไม่ใคร่จะทัน ต้องติดค้างอยู่นานๆ ผู้ซื้อขายของคิดเอากำไรดอกเบี้ย หลายเท่าหลายต่อ อนึ่งจีนเจ้าภาษีซึ่งเงินหลวงค้าง ขอส่งสิ่งของ แทนก็คิดเอารัดเอาเปรียบมาก บัดนี้จะมีพระราชบัญญัติให้ส่งเงิน ตามงวด ห้ามมิให้หักจ่ายเหมือนแต่ก่อน ถ้าการนี้สำเรจเรียบร้อยไป ก็คงจะได้ตัวเงินมาใช้เสมอไม่ขาด ก็ยังจะต้องซื้อของแพงจ่ายเสีย เปล่าอยู่อย่างเดิมนั้น จะเปนผูกปากถุงก้นถุงรั่วไป อนึ่งเงินซึ่ง เจ้าพนักงานเบิกไปซื้อของรองราชการนี้ ได้มาจ่ายสิ่งไรบ้าง จะ หมดตามจำนวนเงินซึ่งเบิกไป ฤๅไม่หมดตามที่เบิกก็ไม่ทราบ เจ้า พนักงานพระคลังมหาสมบัติ จะรวมรายรับรายจ่ายได้เปนอันยาก เพราะนายด้านแลเจ้าพนักงานทั้งปวงเบิกของแยกคลังกัน เหมือน

หนึ่งเงินเบิกจากคลังมหาสมบัติ เหลกไม้เบิกจากพระคลังในขวาก็มี ตั้งฎีกามาเบิกเงินไปซื้อก็มี เครื่องทองเหลืองน้ำยาศรีต่าง ๆ เบิกคลังในซ้ายก็มี ซื้อก็มี น้ำมันพื้นเบิกจากพระคลังราชการแลอื่น ๆ เปนอันมาก ซึ่งเบิกบ้าง ซื้อบ้าง ดังนี้ จะกำหนดว่าสิ่งไร ทำขึ้นสร้างขึ้นสิ้นเงินสักเท่าใด ก็ไม่ทราบเลยสักรายเดียว ทหารบก ทหารเรือ โรงจักรแลการอื่น ๆ สาระพัดทั้งสิ้น ก็กำหนดไม่ได้ว่าปีหนึ่งใช้เท่าใด เพราะแยกย้ายกันอยู่ดังนี้ จึ่งทรงพระราชดำริห์ว่าจะตั้งเปนธรรมเนียมสำหรับเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติซึ่งจะจ่ายเงิน แลเจ้าพนักงานกรมต่าง ๆ นายด้านซึ่งทำการก่อสร้างต่าง ๆ ว่า ตั้งแต่วันซึ่งกำหนดในพระราชบัญญัติที่จะออกต่อไปข้างน่า ถ้าเจ้าพนักงานกรมใด ๆ ซึ่งมีการอยู่ในกรมที่ควรจะเบิกเปนประจำเดือนได้ คือกรมทหารบก เรือรบทหารเรือ แลกรมโรงกระสาปน์สิทธิการ เปนต้นจนถึงกรมอื่น ๆ ซึ่งจะเบิกเงินเปนประจำเดือนได้ ซึ่งคล้าย ๆ กับกรมเหล่านี้ เมื่อถึงปลายปี ให้เจ้ากรมฤๅผู้ซึ่งเปนเจ้าพนักงานในการนั้นคิดประมาณเงินดูในกรมซึ่งจะใช้เปนเดือน ๆ ไปจนตลอดปี คือเหมือนหนึ่งทหารบกเดือน ๑ นายเท่านั้น เลวเท่านั้น รวมเปนเดือนเท่านั้นค่าเบี้ยเลี้ยงเดือน ๑ เท่านั้น ค่าเข้า ค่าผ้า ค่าเสื่อ ค่าร่ม แลอื่น ๆ บันดาซึ่งเบิกคลังอยู่ทั้งสิ้น กะลงเสียว่าเดือนหนึ่งเท่าใด แล้วรวมเปนปี ๑ ว่าคงจะไม่ใช้เกินกว่าเท่านั้น เรือรบก็กำหนดเสียว่าลำ ๑ ค่าพื้นค่าน้ำมัน ค่าเสบียงเท่านั้น ๆ เงินเดือนทหารต้นหนคนเรือ รวมปี ๑ เท่านั้น โรงกระสาปน์สิทธิการก็ให้กำหนดเหมือนดังนั้น มายื่นที่เจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ ณ หอรัษฎากรพิพัฒน์ไว้เสียปลายปีจะได้ประมาณดูกับเงินที่จะได้แล้ว จะได้ถวายพระบาทสมเดจ

พระเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยเคาน์ซิล เมื่อถึงเดือนก็ให้เจ้าพนักงานกรมนั้น ๆ ตั้งฎีกาเบิกเปนเดือน ๆ ตามซึ่งได้กะไว้แล้วนั้น ถ้าเหมือนหนึ่งเรือรบไม่ได้ไปแห่งใด จะลดค่าฟืน ค่าน้ำมัน ค่าเงินเดือนลงเท่าไร ก็ให้เจ้าพนักงานตั้งเบิกแต่เพียงที่คงอยู่ อย่าให้เบิกเตมตามซึ่งกะไว้เดิม เหมือนหนึ่งโรงกระสาปน์สิทธิการ ถ้าหยุดไม่ได้ทำการก็ให้คิดเฉลี่ยตามรายวันซึ่งหยุด ถ้าเปนการจรมีขึ้นในกรมนั้น คือ เหมือนหนึ่งเครื่องจักรเสีย ก็ให้พนักงานทำแซงชั่น คือหนังสือขออนุญาต ตามซึ่งจะมีในพระราชบัญญัติต่อไปค่างน่า ถ้านายด้าน นายงานจะทำการก่อสร้าง เมื่อได้รับพระบรมราชโองการสั่งแล้ว ก็ให้นายด้านผู้นั้นกะจำนวนเงินซึ่งจะทำ มายื่นยังเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติให้ทราบ จะได้กะเงินไว้ให้ภอแล้วตั้งฎีกาเบิกตั้งเปนรายเดือนยังเช่นว่ามาแล้วนั้น ถ้าผู้ใดอยากจะทราบให้คอยฟังพระราชบัญญัติประกาศสำหรับผู้ซึ่งจะทำการด้านแลจะเบิกเงินพระคลังมหาสมบัติต่อไปค่างน่าเถิด จะว่ามาให้เลอียดก็ยืดยาวนัก ก็ผู้ซึ่งจะทำการแลจะเบิกเงินตามกรมดังนี้ ก็เปนที่ไว้วางพระราชหฤไทยแล้ว จึ่งได้โปรดให้รักษาการกรมต่าง ๆ แลให้ทำการด้านทางทั้งปวง เมื่อได้รับเงินรวมปีไปอย่างนี้แล้ว จะจัดซื้อสิ่งของสิ่งไรในกรมนั้นก็ให้จัดซื้อเอาเองเถิด อย่าให้ต้องเบิกของคลังเลย แล้วจึ่งทำรายฎีกาสิ่งของให้เลอียด มายื่นยังเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ แลเบิกเงินไปตามสมควรเถิด ฯ เมื่อเจ้าพนักงานกรมต่าง ๆ จัดซื้ออยู่เองดังนี้แล้ว การที่จะจับจ่ายในพระคลังต่าง ๆ นั้นก็น้อยลง คงจะมีจ่ายอยู่แต่การเลกน้อย จึ่งจะให้ตั้งพระราชบัญญัติสำหรับพระคลังเหล่านั้นให้เรียบร้อยทุก ๆ พระคลัง การที่ว่า

มานี้เปนแต่ความย่อ ๆ ได้ทรงพระราชดำริห์ไว้ในเคาน์ซิลถี่ถ้วนทุกประการ ให้คอยฟังดูเถิด การซึ่งทรงจัดครั้งนี้นั้น ท่านทั้งปวงได้ยินความยังไม่ทราบการเลอียด ก็จะเปนที่สดุ้งสเทือนหวั่นไหวไป ว่าในหลวงมิรแวงแคลงขุนน้ำขุนนางไปอย่างไรฤๅ จึ่งได้จัดการขึ้นใหม่ ก็ท่านผู้ซึ่งได้ยินความว่ามาข้างต้นแล้วนั้น จงดำริห์ตริตรองเทียบเคียงดูกับการซึ่งเปนอยู่เดี๋ยวนี้ ตั้งใจให้เที่ยงธรรมก็คงจะแลเหนว่าการเปนอย่างไร พระราชประสงค์นั้นจะให้บาญชีรับบาญชีจ่ายตรงกันเปนต้น จะได้จัดรับจ่ายให้เรียบร้อยต่อไป อนึ่งพระราชบัญญัติพระคลังมหาสมบัตินั้นก็ได้ทำแล้วเสรจ ยังแต่จะสอบแก้ไขแลจะขึ้นปฤกษาเคาน์ซิลต่อไป อนึ่งความฎีกาซึ่งราษฎรทำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น ได้โปรดให้เคาน์ซิลลอร์ซึ่งว่างการประชุมกันปฤกษาตัดสินแลชำระตั้งแต่ ณ วันพุฒเดือนแปดบุรพาสาธขึ้นสิบเอดค่ำมาจนถึงวันเสาร์เดือนแปดบุรพาสาธ ขึ้นสิบสี่ค่ำได้ปฤกษาตัดสินกันไปหลายสิบเรื่อง กำหนดวันแรมค่ำหนึ่งเดือนแปดบุรพาสาธ จะได้ประชุมเคาน์ซิลลอร์ออฟเสตด ในพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติต่อไป.

พระราชบัญญัติ
สำหรับกรมพระคลังมหาสมบัติ
แลว่าด้วยกรมต่าง ๆ ซึ่งจะเบิกเงินส่งเงิน

ศุภมัศดุ ๑๒๓๗ ศุกระสังวัจฉระ จิตรมาศ ศุกรปักษนวมีดิถี พุฒวารปริเฉทกาลกำหนด

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฎ บุรุศรัตนราชรวิวงษวรุตมพงษบริพัตร์วรขัติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ทรงพระราชดำริห์จะทนุบำรุงบ้านเมืองแลราษฎรให้มีความศุขเจริญยิ่งขึ้นไปกว่าแต่ก่อน จึงทรงพระราชดำริห์ว่าการภาษีอากรซึ่งเปนเงินขึ้นสำหรับแผ่นดิน ได้จับจ่ายใช้ราชการทนุบำรุงบ้านเมือง แลใช้จ่ายเบี้ยหวัดเงินเดือนข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนนั้น ในพระคลังมหาสมบัติยังไม่มีอย่างธรรมเนียมรับธรรมเนียมจ่ายเงินให้เรียบร้อย เงินจึงได้ติดค้างเจ้าภาษีนายอากรเปนอันมาก ไม่พอจับจ่ายใช้ราชการทนุบำรุงบ้านเมืองให้ราษฎรอยู่เยนเปนศุขยิ่งขึ้นไปได้ จึงทรงพระราชดำริห์ปฤกษาพร้อมด้วยท่านเสนาบดี แลเคาน์ซิลลอร์ออฟเสตด ตั้งเปนพระราชบัญญัติจัดเปนหมวดมาตราไว้สำหรับกรมพระคลังมหาสมบัติดังนี้

หมวดมาตราที่ ๑

ว่าด้วยผู้จะรักษาการในพระคลังมหาสมบัติ

ข้อ ๑ ....

ข้อ ๒ ....

ข้อ ๓ ....

ฯลฯ

ข้อ ๑๐ ....

หมวดมาตราที่ ๒

ว่าด้วยผู้เปนอธิบดีในกรมพระคลังมหาสมบัติ ที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า มินิสเตอออฟพีแนนซ์

ข้อ ๑ ....

ข้อ ๒ ....

ข้อ ๓ ....

ฯลฯ

ข้อ ๑๔ ....

หมวดมาตราที่ ๓

ว่าด้วยปลัดบาญชีกลางในกรมพระคลังมหาสมบัติ ที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า ชิฟสิเกรตารี

ข้อ ๑ ....

ข้อ ๒ ....

ข้อ ๓ ....

ฯลฯ

ข้อ ๑๑ ....

หมวดมาตราที่ ๔

ว่าด้วยพนักงานใหญ่ผู้รับเงิน ที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า รีซิฟเวอเยเนอราล

ข้อ ๑ ....

ข้อ ๒ ....

ข้อ ๓ ....

ฯลฯ

ข้อ ๑๑ ....

หมวดมาตราที่ ๕

ว่าด้วยพนักงานผู้จ่ายเงิน ที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า เปมาสเตอร์เยเนอราล

ข้อ ๑ ....

ข้อ ๒ ....

ข้อ ๓ ....

ฯลฯ

ข้อ ๗ ....

หมวดมาตราที่ ๖

ว่าด้วยเจ้าพนักงานผู้เก็บเงินทอง
คือภาษาอังกฤษเรียกว่า เตรสุเรอ

ข้อ ๑ ....

ข้อ ๒ ....

ข้อ ๓ ....

ฯลฯ

ข้อ ๗ ....

หมวดมาตราที่ ๗

ว่าด้วยเจ้าพนักงานผู้เก็บรักษาคลัง
เครื่องรูปพรรณทองเงินแลเพชรพลอยต่าง ๆ

ข้อ ๑ ....

ข้อ ๒ ....

ข้อ ๓ ....

ฯลฯ

ข้อ ๑๒ ....

หมวดมาตราที่ ๘

ว่าด้วยออฟพี่ชหลวงในพระบรมมหาราชวัง
ที่ภาษาอังกฤษเรียกว่า ออดิตออพี่ช

ข้อ ๑ ....

ข้อ ๒ ....

ข้อ ๓ ....

ฯลฯ

ข้อ ๑๖ ....

หมวดมาตราที่ ๙

ว่าด้วยเจ้าภาษี แลเจ้าจำนวน แลผู้หนึ่งผู้ใด ซึ่งจะต้องยื่นบาญชีที่คลัง

ข้อ ๑ ....

ข้อ ๒ ....

ข้อ ๓ ....

ฯลฯ

ข้อ ๘ ....

หมวดมาตราที่ ๑๐

ว่าด้วยบาญชีเจ้าพนักงานทุก ๆ กรม

ข้อ ๑ ....

ข้อ ๒ ....

ข้อ ๓ ....

ฯลฯ

ข้อ ๘ ....

หมวดมาตราที่ ๑๑

ว่าด้วยการเบจเสร็จ

ข้อ ๑ ....

ข้อ ๒ ....

ข้อ ๓ ....

ฯลฯ

ข้อ ๑๖ ....

หมวดมาตราที่ ๑๒

ว่าด้วยบาญชีบี้ข้างน่า

ข้อ ๑ ....

ข้อ ๒ ....

หมวดมาตราที่ ๑๓

ว่าด้วยหนังสือขออนุญาตที่จะทำการต่าง ๆ

ข้อ ๑ ....

ข้อ ๒ ....

ข้อ ๓ ....

ฯลฯ

ข้อ ๑๑ ....

กระทรวงมหาดไทย

พระราชหัตถเลขา ประกาศแบ่งเมืองในพระราชอาณาเขต ร.ศ. ๑๑๐

พระราชบัญญัติ ตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรม หัวเมืองทั้งปวง ร.ศ. ๑๑๕

ประกาศ ตั้งข้าหลวงพิเศษชั้นประจำการ ๓ นาย เป็นผู้จัดการแก้ไข ธรรมเนียมศาลยุติธรรมหัวเมืองทั้งปวง ร.ศ. ๑๑๕

พระราชหัตถเลขาแลพระราชปรารภเกี่ยวกับเลิกการพนันเล่นหวย ร.ศ. ๑๒๒

พระราชหัตถเลขา เรื่องการสุขาภิบาล ร.ศ. ๑๒๗

จดหมายรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย นำส่งเอกสาร พ.ศ. ๒๕๐๗

ประกาศแบ่งเมืองในพระราชอาณาเขต

ประพาศ ร, ที่ ๑๘๑/๑๑๐ เกาะสีชัง

วันที่ ๒๔ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๐

ถึงที่ประชุมเสนาบดี ด้วยได้รับหนังสือฉบับที่ ๔ ลงวันที่ ๑๘ มิถุนายน ส่งรายงานที่ประชุมตั้งแต่วันที่ ๑๐ จนถึงวันที่ ๑๘ ได้อ่านตลอดแล้ว ความคิดเรื่องที่จะรวมหัวเมืองเข้า บั่นออกเปั่น ๖๓ เมือง ให้เจ้าเมืองกรมการมีเงินเดือนนั้น เปั่นความคิดดีอย่างยิ่ง ต้องกับความประสงค์ของฉันสองประการคือ ประการหนึ่งอยากรวมเมืองที่แยกออกไปเปั่นเมืองเล็กเมืองน้อย ที่เปั่นแต่เหตุสำหรับให้ราษฎรได้ความเดือดร้อน เพราะเจ้าเมืองกรมการ จำต้องหาผลประโยชน์โดยทางค่าธรรมเนียม เปั่นเครื่องรักษายศ เมื่อไม่พอก็ต้องหานอกธรรมเนียมประกอบช่วยแรง เพราะเมืองมากจึ่งต้องมีเจ้าเมืองกรมการเกินต้องการไปอย่างหนึ่ง แลการซึ่งเจ้าเมืองกรมการ จำเปั่นต้องหากินค่าธรรมเนียมซึ่งบ้านเมืองเรียบร้อยเปั่นปรกติแล้ว คงจะไม่พอกินอยู่เปั่นธรรมดาเช่นนี้ ไม่เห็นการเลยที่จะให้เกิดความดีอันใดขึ้นได้ ความไม่ชอบใจสองข้อนี้ เปั่นข้อขัดขวางใหญ่ของการเจริญแห่งบ้านเมือง เมื่อคิดรวมเมืองแลให้เงินเดือนขึ้นได้ ก็เปั่นปลดเปลื้องการซึ่งขัดข้องในใจสองอย่างนั้นได้หมด

แต่กระบวนรวมหัวเมือง ที่รวมกันเรียบ ๆ แล้วโดยมากยังสงสัยอยู่บ้างก็มี เช่นเมืองพัทลุงกับเมืองตรัง ถึงว่าเปั่นเมืองตั้งอยู่ใกล้ชิดกัน แต่มีเขากั้นเดินยากลำบาก ไกลกว่าสงขลาไปพัทลุงมาก

เมืองตากกับเมืองเถิน เมืองหนึ่งเป็นลาวเมืองหนึ่งเป็นไทย เมืองลาวชั้นเมืองเถิน เป็นอย่างเดียวกับเมืองหล่ม มิใช่ประเทศราช แต่เจ้าเมืองเป็นเชื้อสายเดียวกันจะรวมประการใดเป็นต้น ควรจะตรวจลงไปถึงชั้นเมืองขึ้นให้เห็นอีกชั้นหนึ่งในบาญชีนี้ที่เป็นเมืองขึ้น เช่นเมืองตะกั่วทุ่งยกขึ้นไว้เป็น ชั้นที่ ๓ ก็มี ถ้าตรวจเมืองขึ้นเสียด้วยแล้วจะสังเกตได้ว่าในเมืองหมู่หนึ่งจะต้องการกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยประมาณสักเท่าใด จะกะชั้นเมืองได้ละเอียดดีขึ้น แต่ความคิดอันนี้เข้าใจว่าเป็นแรกทำรูป ประมาณขึ้นดูถ้าถึงคิดจัดการละเอียดแล้วคงจะเรียบร้อยได้ตลอด

การที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งก็แต่กรมซึ่งจะบังคับหัวเมือง ต้องเข้าใจการแลต้องหมั่นตรวจการอย่าให้ หลวม ๆ เลือน ๆ ได้ จึงจะเป็นผลดี การอันนี้ก็ไม่สู้ง่ายนัก ขอให้ปฤกษาตริตรองการกันไปให้ตลอดเถิด

เรื่องชื่อเขตรข้าหลวง ซึ่งเทียบมาเป็นหลายอย่างนั้น อยู่ข้างจะเลือกยากอึดอัดอยู่ในใจฉันช่างรังเกียจชื่อเขมร ซึ่งจะปนอยู่ในลาวนั้นเสียจริง ๆ ถ้าจะแปลล้อกันเล่นว่าเป็นคัมโบเดียนลาวซันสเตต ก็ดูน่ารำคาญ การที่ฉันว่าไปแต่ก่อนจะรวมเมืองเขมรเข้าในข้าหลวงนี้ด้วย ก็ดูขัด ๆ เพราะเมืองเขมรของเราจะเดินไปถึงเมืองนครจำปาศักดิ์ ไกลกว่าเข้ามากรุงเทพ ฯ เสียแล้ว ถ้าจะให้ขึ้นข้าหลวงก็จะต้องให้บังคับบัญชาได้จริง อย่าให้เป็นแต่สักว่าขึ้น การที่จะย้ายจากผู้บังคับที่อยู่ใกล้ ไปให้ผู้บังคับที่อยู่ไกล ก็ไม่ควร เสียอย่างหนึ่งแลเขมรจะย้ายจากบังคับกรุงเทพ ฯ ไปอยู่ในบังคับข้าหลวง ซึ่งช้าอยู่

ทางไกลกว่าด้วย จะไม่เรียบร้อย อีกประการหนึ่งเมืองซึ่งอยู่ในบังคับข้าหลวงทั้งปวงทุกทิศ เป็นเมืองประเทศราช

ฤๅเมืองส่วนชั้นนอกไม่มีศักดินา เมืองเขมรเป็นเมืองศักดินาต้องถือเอาว่าเป็นหัวเมืองชั้นใน ยกมาไว้ในหมวดเมืองชั้นในดีกว่า จึ่งเห็นว่าในข้าหลวงทิศนั้นจะคงอยู่ได้แต่ลาวกับเขมรป่าดง ถ้าเป็นเช่นนั้นจะเอาชื่อเขมรไปควบกับลาวนั้น เรียกว่าลาวเขมรก็เป็นข้อรังเกียจอย่างเก่าเกิดขึ้นอีก ถ้าเติมป่าดงข้างท้ายเสียด้วยแล้วเป็นใช้ได้ อยู่ข้างจะยาว แลเป็นลาวเปล่าอยู่หน่อยหนึ่ง แต่ถ้าจะว่าตามที่ฉันออกชอบใจอย่างที่ ๔ แต่ไปมีท่าเก้ออยู่หน่อยหนึ่ง ที่ลาวไทย์ ลาวพวนนั้นก็ลาวกาวเหมือนกัน ไม่ได้ออกชื่อกาวถือว่าเป็นเข้าใจเสียแล้วก็ตามเถิด แต่ตอนล่างทำไมจึงยังมาออกชื่อกาวอยู่เหมือนอย่างเป็นเจ้าของชื่อกาวแต่คนเดียว ขอเปรียบเทียบใหม่ลองดูอีก ลาวหลวงพระบางนั้นจะเรียกตามที่เข้าใจกันอยู่ซึมทราบทั่วหน้าตามคติว่าเป็นเมืองลาวพุงขาว ขอยกลาวกาวมาให้ข้าหลวงตอนล่าง เพราะนับว่าเป็นเมืองที่อยู่ใกล้ญวน มากกว่าเมืองหลวงพระบาง คงเป็นข้าหลวงเมืองลาวเฉียง (คือพุงดำอยู่ในนี้ทั้งหมดเพราะข้าหลวงเดียวจึ่งไม่ต้องออกชื่อ)

ข้าหลวงเมืองลาวพุงขาว ข้าหลวงเมืองลาวพวน ข้าหลวงเมืองลาวกาว	(พุงขาวทั้งสาม แต่เพราะแยกเป็นสาม จึ่งได้เรียกเพิ่มคำเพื่อให้สังเกตได้)

เช่นนี้จะไปได้ดอกกระมัง

เรื่องข้าหลวงเมืองหลวงพระบางนั้น ฉันยอมถอนความเห็นเก่า ซึ่งจะเหนี่ยวกรมหมื่นสรรพสิทธิ์ไว้ เพราะทุนที่จะเถียง

มีน้อย กรมหลวงเทวะวงษ์ แทงเอาถูกใจคำที่ได้คิดเห็นแล้ว แต่นึกว่าไม่พอเป็นไร แลเห็นทางได้อย่างหนึ่งที่รู้ภาษาจะเพราะต้องติดเนื่องกันอยู่กับพวกฝรั่งเศส จึงได้กล้าเทียบไปลองดูการที่เมืองหลวงพระบาง ซึ่งจะจัดถ้าพระพลัษฎานุรักษ์ยังอยู่ที่นั้น ก็เห็นจะพอชี้แจงกันกับกรมหมื่นสรรพสิทธิ์ได้ คงจะเป็นความลำบาก อึดอัดอยู่บ้างกับกรมหมื่นสรรพสิทธิ์ แต่เป็นราชการแผ่นดินก็ไม่ควรที่จะคิดถึงความลำบากอันใด

สยามินทร์

พระราชบัญญัติ

ตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการแก้ไขธรรมเนียม ศาลยุติธรรมหัวเมืองทั้งปวง รัตนโกสินทรศก ๑๑๕

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ด้วยมีพระราชประสงค์จะจัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมหัวเมืองทั้งปวงทั่วพระราชอาณาเขต ให้มีผู้พิพากษาแลเจ้าพนักงานประจำทำการตามหน้าที่ กับให้มีวิธีพิจารณาความแพ่งแลความอาญาอันดี เพื่อได้ให้พิจารณาพิพากษาคดีวิวาทในระหว่างอาณาประชาราษฎรข้าขอบขัณฑเสมาให้เสมอหน้าทั่วถึงตลอดกัน ทั้งผู้มียศทรัพย์แลผู้อนาถาหาบรรดาศักดิ์มิได้ ให้ได้พิจารณาพิพากษาให้แล้วไปโดยรวดเร็วถูกต้องตามกฎหมายแลความยุติธรรมเที่ยงตรงเสมอเหมือนกันทุกประการ

จึ่งมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติไว้ต่อไปดังนี้

มาตรา ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งข้าหลวงพิเศษมีอำนาจแลหน้าที่ดังจะกล่าวต่อไปในพระราชบัญญัตินี้ ให้ไต่สวนดูการบังคับบัญชาสรรพคดีความในศาลหัวเมืองทั้งปวงทั่วพระราชอาณาเขต เพื่อให้รู้ว่าการเป็นอยู่ประการใดในเวลาปัจจุบันนี้ แลให้รีบเร่งจัดการแก้ไขบรรดาการที่ควรจะกระทำให้เป็นการดีถูกต้อง

ตามกฎหมายตามความจำเป็นอันจะต้องคิดแลทำขึ้น แลให้ทำรายงานการไต่สวนแลการดัดแปลงแก้ไขเช่นว่ามานั้น มีบอกส่งมายังเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เพื่อได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นครั้งเป็นคราวเสมอไป ให้แจ้งข้อความตามที่ได้ไต่สวนทราบ กับการที่จัดแก้ไขแลกระทำขึ้นทั้งปวง แลให้แสดงความเห็นในการที่ควรจะต้องแก้ไขแลกระทำข้อบังคับสำหรับศาลหัวเมืองทั้งปวงในการตั้งตำแหน่งผู้พิพากษา แลข้อบังคับสำหรับรักษาการเรียบร้อยของศาลยุติธรรมตามหัวเมืองด้วย

มาตรา ๒ ในกองข้าหลวงพิเศษนี้ โปรดเกล้าฯ ให้มีกำหนดจำนวนเพียง ๕ นายด้วยกัน แลเมื่อได้ประชุมพร้อมกันตั้งแต่ ๓ นายขึ้นไป ก็ให้มีอำนาจจะทำการได้ตามพระราชบัญญัตินี้ แลในจำนวนข้าหลวงทั้ง ๔ นายนี้ มีข้าหลวงพิเศษประจำการ ๓ นาย รวมทั้งสภานายกด้วยนั้น จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลือกสรรตั้งขึ้นไว้ให้มีอำนาจแลหน้าที่ทำการอยู่ตลอดเวลาที่จะทรงพระราชดำริเห็นสมควร

ส่วนข้าหลวงพิเศษอีก ๒ นั้น นาย ๑ โปรดเกล้าฯ ให้ผู้เป็นเทศาภิบาลประจำมณฑล ที่ข้าหลวงพิเศษจะได้ตั้งทำการในเวลานั้นเป็นข้าหลวงเข้าร่วมประชุมทำการในหน้าที่แห่งมณฑลนั้นๆ ด้วย

อีกนาย ๑ นั้น โปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเลือกสรรผู้รักษาเมืองหนึ่งเมืองใด ในมณฑลที่ข้าหลวงพิเศษไปตั้งทำการอยู่นั้น เป็นข้าหลวงพิเศษขึ้นอีกนาย ๑ ตลอดเวลาที่จะเห็นสมควรให้เป็นไป

มาตรา ๓ ในระหว่างเวลาที่ข้าหลวงพิเศษคงอยู่ในตำแหน่งนั้น มีอำนาจจะทำการทั้งปวงได้ทั่วไปเต็มที่ เหมือนเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย แลเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ดังได้ตราไว้ในพระธรรมนูญศาลหัวเมือง รัตนโกสินทรศก ๑๑๔ ทุกประการ มีข้อสำคัญคือ ข้าหลวงพิเศษจะมีอำนาจแลหน้าที่ทำการต่อไปดังนี้

๑ จัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลหัวเมืองทั้งปวงให้ถูกต้องตามที่ได้ตราไว้ในพระธรรมนูญศาลหัวเมือง รัตนโกสินทรศก ๑๑๔ แลในการเรื่องนี้ให้ทำโดยเต็มอำนาจเหมือนเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแลเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ตามที่มีอยู่ในพระธรรมนูญที่อ้างมานี้

๒ ในระหว่างเวลากำหนดชุมนุมอยู่พร้อมกันก็ดี หรือนอกเวลากำหนดชุมนุมพร้อมกันก็ดี ให้ออกไปเยี่ยมเยียนศาลหัวเมืองศาลใดศาลหนึ่ง แลตรวจตราดูบรรดาถ้อยคำสำนวนความแลจดหมายเหตุรายงานศาลที่เก็บรักษาในศาลหัวเมืองเหล่านั้นด้วย แล้วให้สอบสวนความรู้กฎหมายของผู้พิพากษากรมการ แลเจ้าพนักงานอื่น ๆ ผู้มีหน้าที่ฝ่ายตุลาการเกี่ยวข้องในการพิจารณาพิพากษาถ้อยความกับให้นำรายงานการที่ผู้พิพากษากรมการ แลเจ้าพนักงานเหล่านั้นได้ปฏิบัติราชการตามหน้าที่อย่างไร กับมีคุณวุฒิแลความรู้กฎหมายอย่างไร แลเมื่อเห็นว่าต่อไปภายหน้าควรจะทำอย่างไรให้ดีขึ้น แล้วให้ชี้แจงความเห็นไว้ในรายงานนั้นด้วย

๓ ให้กล่าวชี้แจงแลสั่งสอนผู้พิพากษาแลเจ้าพนักงานในศาลหัวเมืองศาลใดศาลหนึ่ง ตามแต่จะดำริห์เห็นสมควร ในวิธีพิจารณาความแพ่งความอาญา แลถ้าเมื่อใดเห็นจำเป็นจะต้องนั่งพิจารณา

ความเอง ก็ให้ข้าหลวงพิเศษทั้งหมด หรือมอบอำนาจให้ข้าหลวงพิเศษคนใดคนหนึ่งนั่งเป็นผู้พิพากษาในศาลหัวเมืองศาลใดศาลหนึ่งแทนที่ผู้พิพากษาในศาลนั้น แล้วพิจารณาพิพากษาความเรื่องใดเรื่องหนึ่งซึ่งค้างอยู่ หรือซึ่งฟ้องขึ้นใหม่ก็ได้ ในความที่ชำระอย่างนี้ ห้ามมิให้โจทก์หรือจำเลยไปฟ้องอุทธรณ์คำพิพากษานั้นต่อศาลใดศาลหนึ่งเป็นอันขาด ถ้าไม่พอใจแก่คำพิพากษานั้น ก็ให้ทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกาทีเดียว

๔ ให้คิดสะสางล้างคดีความ ซึ่งบัดนี้คงค้างอยู่ในศาลหัวเมืองให้หมดสิ้นไป ตามที่เห็นเป็นทางดีที่สุดที่จะกระทำได้

มาตรา ๔ เมื่อสภานายกของกองข้าหลวงพิเศษได้ปรึกษาหารือกับข้าหลวงพิเศษประจำการ ๒ นาย ผู้ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งขึ้นไว้นั้นตกลงกันแล้ว ก็ให้สภานายกปรึกษากับเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นครั้งเป็นคราวเสมอไปว่า ข้าหลวงพิเศษจะควรออกไปจัดการในมณฑลใดหัวใดก่อนแลหลังโดยลำดับกัน แลข้าหลวงพิเศษทั้งหลายจะไปพบพร้อมกันในมณฑลนั้น หรือหัวเมืองนั้นเมื่อใด แลเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยต้องเป็นธุระเพื่อให้ข้าหลวงพิเศษได้ทำการให้สำเร็จตลอดไปโดยความสะดวกดี แลให้มีตราสั่งไปยังข้าหลวงเทศาภิบาลผู้ว่าราชการเมืองแลกรมการ ให้จัดการช่วยเหลือเกื้อหนุน แลให้เบิกจ่ายเงินแผ่นดินเป็นค่าใช้สอยสำหรับกองข้าหลวงพิเศษนั้น

มาตรา ๕ บรรดากิจการสิ่งใดที่ข้าหลวงพิเศษปรึกษาจะทำกันนั้น ถ้ามีความเห็นแตกต่างไม่ตกลงพร้อมกัน ให้เอาตามความเห็น

ของข้าหลวงพิเศษพวกที่มากกว่าในเวลาที่นั่งประชุมกันอยู่นั้นเป็นใช้ได้ แลให้ทำตามความเห็นนั้น ถ้าความเห็นข้าหลวงพิเศษต่างกันเป็นสองพวกเท่ากัน ก็ให้สภานายกลงเนื้อเห็นด้วยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แล้วให้เอาความเห็นของฝ่ายที่สภานายกลงเนื้อเห็นด้วยนั้นเป็นใช้ได้ แล้วให้ทำตามความเห็นนั้นทุกประการ

มาตรา ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นเจ้าหน้าที่จัดการให้สำเร็จตลอดไป ตามความในพระราชบัญญัตินี้จงทุกประการ

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๑ เดือนกันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ เป็นวันที่ ๑๐๑๗๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

คัดจากประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๕-๑๖ กฎหมาย ร.ศ. ๑๑๔ ถึง ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๓๘ ถึง ๒๔๔๑) หน้า ๑๔๔.

ประกาศ

ตั้งข้าหลวงพิเศษชั้นประจำการ ๓ นาย เป็นผู้จัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมหัวเมืองทั้งปวง รัตนโกสินทรศก ๑๑๕

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า

ด้วยความในมาตรา ๒ แห่งพระราชบัญญัติตั้งข้าหลวงพิเศษสำหรับจัดการแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรม สำหรับหัวเมืองทั้งปวง ซึ่งได้ตราขึ้นไว้เมื่อวันที่ ๒๑ เดือนกันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ มีความว่า จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งข้าหลวงพิเศษประจำการ ๓ นาย ความแจ้งอยู่ในมาตรานั้นทุกประการแล้ว

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศไว้ต่อไปดังนี้

ข้อ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ ๑ ขุนหลวงพระไกรศรีสุภาวภักดีศรีมนธาตุราชอำมาตย์คณาการ ๑ มิสเตอร์ อาร์. เย. เกิดปาตริก ๑ เป็นข้าหลวงพิเศษประจำการ ๓ นาย แลให้พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ เป็นสภานายกในกองข้าหลวงพิเศษนั้น

ข้อ ๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เป็นเจ้าหน้าที่จัดการให้สำเร็จตลอดไป ตามความในประกาศนี้จงทุกประการ

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๑ เดือนกันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๕ เป็นวันที่ ๑๐๑๗๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

คัดจากประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๕–๑๖ กฎหมาย ร.ศ. ๑๑๔ ถึง ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๓๘ ถึง ๒๔๔๑) หน้า ๑๔๘.

ที่ ๑๐๘/๘๓๑ พระที่นั่งจักรกรีมหาปราสาท

วันที่ ๘ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๒

ถึง กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ได้รับหนังสือที่ ๑๖๘/๕๑๘๘ ลงวันที่ ๔ เดือนนี้ ว่าได้สังเกตดูการเก็บเงินอากรการพนันในสองปีที่ล่วงแล้วมา เก็บเงินขึ้นได้มากกว่าที่คาดหมาย เป็นที่สงสัยว่าจะมีคนเล่นการพนันมากขึ้น ฤๅเจ้าพนักงานจัดการเก็บดีขึ้น เธอได้สอบสวนโดยถ้วนถี่ บัดนี้ได้ความว่าตามวิธีที่กรมสรรพากรจัดนั้นราษฎรเล่นการพนันได้สะดวก เช่นอย่างมณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลชุมพร เดิมก็มีโจรผู้ร้ายชุกชุม ราษฎรก็พากันยากจนขัดสนไม่เป็นอันทำมาหากิน เมื่อให้เลิกการพนันโจรผู้ร้ายก็สงบเบาบางลง การค้าขายก็เจริญ ตั้งแต่อนุญาตให้เล่นการพนันได้อีก เกิดมีโจรผู้ร้ายชุกชุมขึ้น ราษฎรไม่เป็นอันตั้งหน้าค้าขายทำมาหากิน ทำให้ความเจริญที่มีอยู่แล้วกลับถอยหลังไปอีก เธอขออนุญาตให้เลิกการพนันในมณฑลนครศรีธรรมราช มณฑลชุมพรเสีย แลควรจำกัดการเล่นพนันในมณฑลอื่น ๆ ให้น้อยลงนั้น เป็นการชอบแล้ว อนุญาตให้เลิก

สยามินทร์

พระราชปรารภเกี่ยวกับเลิกการพนันเล่นหวย

การพนันทั้งถั่ว โป แลหวย เป็นการเล่นพนันของจีน แล้วแพร่มาถึงเมืองไทย สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ทางราชการได้เก็บ "ค่าธรรมเนียม" จากเจ้าของบ่อนการพนันเหล่านี้เป็นเงินช่วยราชการเรียกว่า "อากรบ่อนเบี้ย" แลยอมให้มีผู้ผูกขาดอากรไปตั้งบ่อนเบี้ยตามตัวเมืองทั่วไป เมืองหนึ่งก็มีนายอากรคนหนึ่งรับไปผูกขาดจัดทำ ส่วนในกรุงเทพ ฯ นั้น เป็นเมืองใหญ่มีผู้คนมาก ทางราชการจึงแยกออกเป็นแขวง แต่ละแขวงมีนายอากรรับผูกขาดแยกต่างหากจากกัน เฉพาะในรัชกาลที่ ๓ นั้น อากรบ่อนเบี้ยเก็บได้สูงมาก เป็นเงินถึง ๔๐๐,๐๐๐ บาท

พอถึงรัชกาลที่ ๔ ไทยได้มีสัญญาทางการค้าขายกับต่างประเทศมาก เป็นเหตุให้ต้องเลิกภาษีผูกขาดหลายอย่าง ประโยชน์อันเป็นรายได้ของแผ่นดินจึงตกต่ำลง ทางราชการได้คิดค้นปรับปรุงภาษีอากรภายในขึ้นทดแทนหลายประเภท แลได้ตั้ง "ภาษีการพนัน" เพิ่มขึ้นจากอากรบ่อนเบี้ยอีกประเภทหนึ่ง การปรับปรุงครั้งนั้นรัฐบาลได้ภาษีอากรจากบ่อนเบี้ยแลการพนันเพิ่มขึ้น คือ เก็บได้ถึงปีละ ๕๐๐,๐๐๐ บาท

เฉพาะภาษีการพนันนั้น ในชั้นแรก ๆ ผู้เล่นจะต้องเสียค่าอนุญาตแก่นายอากรบ่อนเบี้ย แลนายอากรมีอำนาจที่จะรักษาความเรียบร้อยในบริเวณบ่อนของตนได้ด้วย

แต่การตั้งบ่อนถั่ว โป แลหวยนั้น นำความพินาศทางเศรษฐกิจมาสู่ครอบครัวของประชาชนมากมาย ผู้คนไม่คิดหวังจะทำมาหากิน คิดแต่จะเล่นการพนัน เพราะได้ทรัพย์เสียทรัพย์สะดวกสบาย แต่ยิ่งเล่นก็ยิ่งหมดตัวลงทุกที เมื่อหมดตัวหมดหนทาง ก็หันไปหาทางทุจริต จึงเกิดมีการลักขโมยฉกชิงวิ่งราวตลอดจนปล้นสดมภ์เกิดขึ้นมากมาย ทั้งในกรุงแลหัวเมือง เมื่อสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้มีผู้ขอผูกขาดอากรหวยออกไปตั้งที่เพชรบุรีแลพระนครศรีอยุธยา เบิดบ่อนได้ไม่นานนัก บังเอิญพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองทั้งสองนั้น ทรงสังเกตเห็นว่าราษฎรพากันยากจนลงมากเพราะหมกมุ่นอยู่กับการพนัน จึงโปรดให้เลิกเสียทั้งสองเมือง แต่ก็ยังมีอยู่อีกหลายเมืองที่ได้รับอนุญาตให้ผูกขาดเล่นได้

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ (ร.ศ. ๑๒๒) ทางราชการกระทรวงมหาดไทยสมัยนั้น ได้พยายามสอบสวนรายละเอียดในข้อมูลเพื่อวิจัยเรื่องนี้ ปรากฏผลว่าจำนวนอาชญากรรมเกิดทวีขึ้น มีเหตุประการหนึ่งที่เนื่องมาจากการพนัน ฉะนั้นในปีนั้นเอง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในสมัยนั้น ได้ทรงบันทึกกราบทูลให้พระมหากษัตริย์ทรงทราบเหตุผล แลขอพระราชทานพระบรมราชานุมัติเลิกแลปิดบ่อนการพนันในท้องที่มณฑลสองมณฑล คือ มณฑลนครศรีธรรมราชแลมณฑลชุมพร กับจำกัดการเล่นพนันในมณฑลอื่น ๆ ให้น้อยลง มีพระบรมราชโองการให้เลิกได้ ดังความในพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๒

พระราชหัตถเลขา เรื่องการสุขาภิบาล

ในเมื่อได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มาทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เมื่อ ๑ เมษายน ๒๔๓๕ (ร.ศ. ๑๑๑) รุ่งปีขึ้น กระทรวงมหาดไทยต้องมีภาระเกี่ยวกับเหตุการณ์ทางด้านชายแดน แต่ในระหว่างนั้นแลปีต่อ ๆ มา ก็ได้พยายามหาโอกาสตรวจสอบสภาพแลรายละเอียดในท้องที่ต่าง ๆ เพื่อหาทางปรับปรุงการปกครองให้ก้าวหน้าอยู่เสมอ จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๔๔๐ จึงได้มีประกาศใช้พระราชบัญญัติปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) ขึ้น สำหรับเป็นหลักในการปกครองหัวเมือง แลในปีเดียวกันนั้นเองได้มีพระราชกำหนดสุขาภิบาลกรุงเทพ ฯ กำหนดให้กระทรวงนครบาลจัดสุขาภิบาลขึ้นในกรุงเทพ ฯ เพื่อพัฒนาการบ้านเมืองในราชธานี ให้เป็นตัวอย่างแก่หัวเมืองทั่วไป การจัดสุขาภิบาลนี้เป็นที่หนักพระราชหฤทัยมาก ครั้งหนึ่งถึงกับได้มีพระราชดำรัสว่า

> "...*ประเทศอื่น ๆ ราษฎรเป็นผู้ขอให้ทำ เจ้าแผ่นดินจำใจทำ แต่ในเมืองเรานี้เป็นแต่พระเจ้าแผ่นดินคิดเห็นว่าควรกระทำ เพราะจะเป็นความเจริญแก่บ้านเมืองแลความเป็นสุขแก่ราษฎรทั่วไป จึงได้มาคิดทำ เป็นการผิดกันอย่างตรงกันข้าม* ..."

แต่แม้กระนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพยายามปล้ำปลุกสุขาภิบาลในกรุงเทพ ฯ ให้ก้าวหน้าไปเป็นอย่างดีที่สุด ด้วยการที่พระองค์เข้าไปทรงควบคุมอย่างใกล้ชิด แต่ราชการสุขาภิบาลขณะนั้นยังจัดทำแต่ในราชธานี เป็นงานของกระทรวง

นครบาล ทรงปรารถนาใคร่จะให้กระทรวงมหาดไทยจัดสุขาภิบาลขึ้นในท้องที่ตามหัวเมืองทั่วไปบ้าง แต่สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่า ประชาชนในหัวเมืองยังไม่พร้อมที่จะรับแลร่วมมือในราชการพัฒนาการส่วนนี้ ทรงชี้เหตุผลว่า "...*ราษฎรซึ่งต้องเสียเงินในการสุขาภิบาลยังไม่รู้ ไม่เข้าใจ แลยังไม่เห็นประโยชน์ คือ ยังไม่ต้องการสุขาภิบาล ถ้าจะจัดโดยอุบายตั้งกฎหมาย รัฐบาลบังคับให้จัดให้มีขึ้นก็คงจัดได้ แต่แลเห็นว่าการสุขาภิบาลจะสำเร็จได้ดีด้วยความพอใจแลความนิยมของราษฎรยิ่งกว่าความบังคับของรัฐบาล จึงได้รั้งรอความคิดเรื่องนี้...*"

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นด้วยในเหตุผลที่เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงกราบทูล จึงได้รอการจัดสุขาภิบาลในหัวเมืองไว้ ต่อมาจนกระทั่งเมื่อวันที่ ๓๐ กรกฎาคม ๒๔๔๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสอำเภอพระประแดง ซึ่งในขณะนั้นยังมีฐานะเป็นเมืองนครเขื่อนขัณฑ์ ได้ทรงพบสภาพท้องที่บริเวณเมืองเลอะเทอะเฉอะแฉะด้วยโคลนตม มีกลิ่นเหม็นอับไม่ต้องด้วยสุขภาพ ไม่เป็นที่พอพระราชหฤทัย

พอรุ่งขึ้น ก็เสด็จ ฯ ออกที่ประชุมเสนาบดีสภา ทรงเล่าให้ที่ประชุมเสนาบดีฟังว่า ได้ทรงเห็นถนนแลตลาดเมืองนครเขื่อนขัณฑ์โสโครกมาก ทรงกล่าวว่า "สกปรกเหมือนตลาดท่าจีน" ขณะนั้นเมืองนครเขื่อนขัณฑ์ยังขึ้นอยู่กับกระทรวงนครบาล ส่วน "ตลาดท่าจีน" ที่ทรงกล่าวถึง คือ เมืองสมุทรสาครขึ้นอยู่กับกระทรวงมหาดไทย แยกสังกัดกันอยู่ ตลาดสกปรกที่รับสั่งถึง คือ ตลาดท่าฉลอม

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าว่า ทรงละอายพระทัยมาก ในวันรุ่งขึ้นหลังจากวันประชุมเสนาบดีสภา คือ ในวันที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๔๘ ได้ทรงมีตราน้อยที่ ๒๐/๓๙๙๐ ถึงผู้ว่าราชการเมืองสมุทรสาครมีความตอนหนึ่งว่า

"...ฉันนั่งอยู่ในที่ประชุมรู้สึกละอายใจมาก ที่เมืองนครเขื่อนขัณฑ์จะสกปรกหรือสะอาดก็ไม่ใช่ธุระของเรา แต่ความสกปรกของตลาดท่าจีนซึ่งสกปรกจริง สำหรับเป็นที่ยกตัวอย่างเทียบที่อื่นที่ไม่พอพระราชหฤทัยเช่นนี้ ก็เสมือนกริ้วตลาดท่าจีนด้วยเหมือนกัน การเป็นดังนี้จึงรู้สึกร้อนใจมาก เห็นว่าถ้าไม่คิดอ่านปัดกวาดจัดถนนในตลาดท่าจีนให้หายโสโครกแล้ว จะเสียชื่อตั้งแต่ตัวฉันตลอดจนผู้ว่าราชการเมือง แลกำนันผู้ใหญ่บ้านในตลาดท่าจีนซึ่งเป็นคนดี ๆ ที่ฉันรู้จักอยู่แทบทุกคน ถ้าตลาดท่าจีนยังสกปรกอยู่อย่างนี้ แม้ปีนี้เสด็จอีก เห็นจะไม่เสด็จตลาด จะให้กำนันผู้ใหญ่บ้านในที่นั้นเฝ้าเห็นจะไม่ได้ ฉันมีความร้อนใจอย่างนี้ จึงได้มีตราฉบับนี้มายังพระยาพิไชยสุนทร เมื่อได้รับตราฉบับนี้แล้วขอให้เรียกกำนันผู้ใหญ่บ้านที่ตลาดท่าจีนมาประชุมอ่านตราฉบับนี้ให้ฟัง แลปรึกษากันดูว่าจะควรทำอย่างไร อย่าให้พระเจ้าอยู่หัวทรงติเตียนได้..."

พระยาพิไชยสุนทรผู้ว่าราชการเมืองสมุทรสาครกราบทูลตอบมาว่า *"...ที่ข้าพระพุทธเจ้าไปเป็นผู้ว่าราชการเมืองมิได้จัดทำให้สะอาดทิ้งไว้จนถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงติเตียนดังนี้พระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ..."* แลทูลเสนอแผนปฏิบัติว่า จะซื้ออิฐปูถนนตลาดท่าจีนหรือท่าฉลอมให้ตลอดทั้งสาย ให้หายสกปรกตา เมื่อเสด็จเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ มีรับสั่งว่า *"สำเร็จเมื่อใดจะออกไปดู"*

เวลาล่วงมาสักสี่ห้าเดือนราว ๆ เดือนมกราคม ถนนยาว ๑๑ เส้น ๑๔ วา กว้าง ๒ วา ก็ปูอิฐสำเร็จ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้เสด็จออกไปตรวจงานเอง ทรงเห็นเรียบร้อยดีกกราบทูลอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิด แล้วเสนอนโยบายก้าวหน้าเพื่อจะรักษาสภาพความสะอาดเรียบร้อยให้คงอยู่ตลอดไปโดยจะขอรับมอบภาษีโรงร้านในตลาดตำบลท่าฉลอมให้แก่สุขาภิบาลท่าฉลอมที่จะจัดตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ให้จัดการทะนุบำรุงท้องที่ ๓ ประการ คือ ๑. ซ่อมแลบำรุงถนนหนทาง ๒. จุดโคมไฟให้ความสว่างในเวลาค่ำคืน ๓. จัดหาคนงานเก็บกวาดขยะมูลฝอย เสด็จเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้ทรงบันทึกกราบทูลเสริมความในตอนท้ายว่า "*...ควรจะลงมือจัดการสุขาภิบาลดูที่ตลาดท่าฉลอมนี้ได้ ถ้าจัดได้สำเร็จแห่งหนึ่งแล้ว จะจัดต่อไปที่อื่นอีกก็จะง่ายขึ้นมาก สำคัญอยู่ที่ให้ราษฎรเข้าใจแลมีความนิยมในประโยชน์ของการสุขาภิบาล ถ้าจัดสำเร็จได้ทั่วไปก็จะเป็นอันทำการสำคัญสำหรับพระราชอาณาจักรสำเร็จได้อีกอย่างหนึ่ง...*"

ในที่สุดได้มีประกาศพระบรมราชโองการให้จัดตั้งสุขาภิบาลท่าฉลอมลงวันที่ ๑๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๘) พระบรมราชโองการนี้ให้ใช้ดำเนินการได้ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๙) เป็นต้นไป จึงเป็นอันว่ากิจการสุขาภิบาลได้ก่อกำเนิดขึ้นในหัวเมืองเป็นแห่งแรกที่ท่าฉลอม เมืองสมุทรสาคร

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๑ สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครราชสีมา (พระยากำแหงสงคราม) ถึงอนิจกรรม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาจ่าแสนบดี เจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายพลัมภังค์ ไปดำรง

ตำแหน่งแทน สมุหเทศาภิบาลคนใหม่ของมณฑลนครราชสีมานี้ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งในส่วนกลาง สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพเคยทรงใช้ให้ไปราชการเกี่ยวกับการจัดตั้งสุขาภิบาลท่าฉลอมมาแล้ว นับว่าได้เห็นกิจการสุขาภิบาลแต่แรกเริ่มจนสำเร็จรูปโดยใกล้ชิด ฉะนั้น พอพระยาจ่าแสนบดีเดินทางไปรับตำแหน่งที่มณฑลนครราชสีมาได้ไม่นาน ก็รายงานมายังกระทรวงมหาดไทย ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดตั้งสุขาภิบาลเมืองนครราชสีมา โดยจะจัดทำตามแบบที่ท่าฉลอม ได้กราบทูลรายงานกิจการที่คิดจะทำแลคำนวณงบประมาณรายรับรายจ่ายมาด้วย ในรายจ่ายนั้น ปรากฏว่า รายการจ่ายซื้อน้ำมันจุดโคมไฟตามท้องถนนสูงกว่ารายการอื่น ๆ เมื่อเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทูลเกล้าถวายขอรับพระบรมราชานุญาตแลได้ทรงแนบรายงานสมุหเทศาภิบาลไปเพื่อทรงพิจารณานั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงชมเชยวิธีการบำรุงบ้านเมืองของพระยาจ่าแสนบดี แลทรงพระราชทานข้อสังเกตหลายประการ ดังความในลายพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๗

สวนดุสิต

ที่ ๓๗/๓๑๗ วันที่ ๒๗ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ได้รับหนังสือที่ ๓๘/๒๕๐๑ ลงวันที่ ๒๕ เดือนนี้ ส่งรายงานความเห็นพระยาจ่าแสนบดี เรื่องคิดจะจัดการทำนุบำรุงเมืองนครราชสีมานั้น ได้ทราบแล้ว ความเห็นเขาหลักแหลมดีอยู่ จับการบำรุงเมืองป้องกันโรค จับการทำทางเมืองต่อเมือง นี่เป็นหลักที่ถูก

ส่วนการบำรุงเมืองมีน้ำเป็นสำคัญ ฉันให้สงสัยว่าสายน้ำที่มาเข้าลำปรุ จะมีที่เกิดแห่งใด ซึ่งจะกันเอาน้ำลงมาใช้เสียก่อนให้เดินตามท่อในเมือง ถ้ากันน้ำบริสุทธิ์ลงมาได้เช่นนั้น โดยต่อไปจะตั้งกรองตั้งสูบเช่นที่เขาคิดจะเอาขึ้นจากบุ่งตาหลั่ว แต่กลัวน้ำจะไม่พอนั้น เป็นอันหมดทางที่กลัวน้ำจะไม่พอได้ แต่คงยังต้องลงทุนมากกว่าบ่อ ถ้าเจาะบ่อสำเร็จได้ก็เป็นการง่ายขึ้นอยู่เอง

ยังขาดอย่างหนึ่งในเรื่องที่จะหาสิ่งไรที่แข็งมีศิลาเป็นต้นถมถนน แม้แต่กว้างเพียง ๖ ศอก ก็ยังดีกว่าเดินไปในโคลน การที่จะทำให้ถนนแข็งนี้ดูเป็นสำคัญยิ่งกว่าสิ่งอื่น ถ้าถนนยังอ่อนอยู่แล้ว ทิ้งไว้ก็ไม่ได้ดี ถ้ารักษาก็ต้องทำทุกปี ข้อนี้บางทีพระยาจ่าแสนจะเห็นเป็นการใหญ่เกินไปจึงไม่นึกถึง แต่ที่แท้เป็นการทำให้ค่ารักษาถนนถูกลงเป็นอันมาก ควรจะตักเตือนให้พิจารณาหาท่าทางดูสักที

อีกเรื่องหนึ่งนั้น ให้นึกสงสัยไปว่า หัวเมืองทั้งปวงจะหลงเรื่องโคมไฟจุดตามทางมาก จนเลยรักเป็นเสาธง ที่แท้หัวเมืองนอก ๆ เช่นนั้น การไปมาเวลากลางคืนไม่ใคร่จะมี พอพลบค่ำ

ก็เข้านอนเงียบหมด การจุดโคมตามทางไม่สู้เป็นสำคัญอะไรนัก เหมือนอย่างเมืองฝรั่งที่บ้านนอกขอกนา ถนนยาวเพียง ๒๐-๓๐ เส้น บ้านเรือนติดกัน ก็มีไฟในถนน ๓ ดวง ๔ ดวงเท่านั้น บางทีก็ไม่มี เพราะพลบค่ำก็เข้านอนอย่างเมืองเรานี่เอง มีไฟแต่ที่โรงหมอ โรงโปลิศ ซึ่งต้องใช้เวลากลางคืน สังเกตดูตามหัวเมืองที่มีใบบอกจัดการถนนตลอดจนสุขาภิบาลสมุทรสาคร เป็นห่วงบ่วงใยด้วยไฟตามถนนมากนัก เรี่ยไรได้เงินมาก็มักจะไปซื้อน้ำมันจุดตะเกียงบูชาเทวดาตามถนนเสียมาก เหตุด้วยถ่ายสำเนาไปจากกรุงเทพ ฯ กรุงเทพ ฯ แลหัวเมืองไม่เหมือนกัน ไม่ควรจะถ่ายสำเนาในเรื่องโคมไฟ ถ้าตักเตือนให้คิดใช้แต่เฉพาะที่ควรใช้เป็นประโยชน์ ดูเหมือนจะได้เงินไปใช้การอื่นอีก ข้อสำคัญของสุขาภิบาล ควรจะถือเอาท่อไขน้ำหรือรางน้ำเป็นสำคัญอย่างหนึ่ง ชำระขยะมูลฝอยอย่างหนึ่ง ทำถนนให้แข็งหน้าฝนอย่าต้องให้เอาอิฐวางเป็นสะพานเดิน คิดหาน้ำบริโภคให้แก่ราษฎร นี่เป็นหลักของการสุขาภิบาลยิ่งกว่าอย่างอื่น ขอให้เตือนหรือคอยเตือนหัวเมืองซึ่งพยายามจะจัดการสุขาภิบาลต่อไป

ในเรื่องทางเมืองต่อเมืองนี่เป็นข้อสำคัญมาก ฉันไม่เห็นเหตุอย่างใดซึ่งจะขัดขวางไม่ให้เกณฑ์คนทำ ต้องการแต่ความสามารถรู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาวของเทศาภิบาลเป็นสำคัญ ถ้าหากว่ารู้จักผ่อนผันดี จะทำการสำเร็จได้เป็นอันมาก เช่นพระยาสุขุมทำการในมณฑลนครศรีธรรมราช ฉันมีความเห็นว่า พระยาจ่าแสนคงจะมีความสามารถในการเช่นนี้เหมือนกัน จึงอนุโมทนาด้วย

สยามินทร์

ที่ มท. ๐๒๐๑/๒๕๔๗ กระทรวงมหาดไทย

๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗

เรื่อง พระราชหัตถเลขาเกี่ยวกับราชการกระทรวงมหาดไทย

กราบทูล เสด็จฯ ประธานองคมนตรี ทรงทราบฝ่าพระบาท

ตามที่รับสั่งใคร่จะทรงได้ฉบับพระราชหัตถเลขาในรัชกาลก่อน ๆ อันเกี่ยวกับราชการของกระทรวงมหาดไทยสัก ๒ เรื่องนั้น

ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายฉบับพระราชหัตถเลขา ซึ่งเจ้าหน้าที่ค้นได้จากกระทรวงมหาดไทย มาพร้อมกันนี้ รวม ๒ เรื่อง แต่ละเรื่องได้ให้เจ้าหน้าที่บันทึกข้อความประกอบไว้ เพื่อได้เห็นเหตุที่มาด้วย ฉบับพระราชหัตถเลขาเหล่านี้ กระทรวงมหาดไทยใคร่ขอประทานคืนเมื่อเสร็จพระธุระแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงนาม) **พลเอก ป. จารุเสถียร**

(ประภาส จารุเสถียร)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

กระทรวงสาธารณสุข

รวมหน้าที่สุขาภิบาล ฯลฯ ตั้งเป็นกรมสาธารณสุข พ.ศ. ๒๔๖๑

พระราชหัตถเลขา

เรื่อง

การสาธารณสุข

ที่ ๕/๑๒๖
สวนดุสิต

วันที่ ๒๕ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๖๑

ถึง เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์

ด้วยเห็นว่าการสุขาภิบาล (คือ Public Health) ซึ่งเวลานี้ ยังแยกย้ายกันอยู่หลายกระทรวง สมควรจะรวมทำเสียเป็นแผนก เดียวกัน แลควรให้รวมในกระทรวงมหาดไทยจะเป็นการสะดวกดี เพราะฉะนั้น ให้เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ พูดจาหารือกับเสนาบดี กระทรวงนครบาล แลเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ จัดการ รับมอบหน้าที่การสุขาภิบาลนี้มาไว้ในกระทรวงมหาดไทยสืบไป

(พระบรมนามาภิไธย) **สยามินทร์**

กระทรวงมหาดไทยได้มีหนังสือตอบสนองลายพระราชหัตถเลขา ฉบับนั้นดังต่อไปนี้

ที่ ๑๖/๓๙๔๖ ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๑

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระราชหัตถเลขา ที่ ๕/๑๒๖ ลงวันที่ ๒๕ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๖๑ ให้ข้าพระพุทธเจ้าพูดจาหารือกับเสนาบดีกระทรวงนครบาลแลเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ จัดการรับมอบหน้าที่สุขาภิบาล (คือ Public Health) จากกระทรวงนครบาลมาไว้ในกระทรวงมหาดไทยสืบไปนั้น พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

เมื่อวันที่๒๐เดือนนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้ปรึกษาหารือพร้อมด้วยเสนาบดีกระทรวงนครบาล แลเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เห็นพร้อมกันว่า ก่อนแต่จะมอบหมายหน้าที่แก่กัน ควรมีอธิบดีหรือผู้บัญชาการกรมประชาภิบาล ซึ่งแล้วแต่จะทรงพระราชดำริเห็นสมควรแก่ผู้ใดเสียก่อน เพื่ออธิบดีหรือผู้บัญชาการนั้นจะได้ดำริวางรูปรวบรวมการแผนกนี้ทำความเห็นเสนอเสนาบดีทั้ง ๓ กระทรวง เพื่อพิจารณานำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทอีกครั้งหนึ่ง ผู้ที่จะสนองพระเดชพระคุณตำแหน่งอธิบดีกรมประชาภิบาลนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าเหมาะแก่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร ทั้งนี้จะควรประการใดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

อนึ่ง เมื่อรวมการแผนกนี้เป็นปึกแผ่นในที่เดียวกัน กรมนี้นับว่าเป็นกรมสำคัญกรมหนึ่ง นาม "ประชาภิบาล" นั้น ควรคงไว้

หรือควรจะเปลี่ยนใช้นามอื่นแทนประการใด ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานเรียนพระราชปฏิบัติ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า **เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์** ขอเดชะ

เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีลายพระราชหัตถเลขาตอบดังต่อไปนี้

สวนดุสิต ที่ ๔/๒๐๑ วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๖๑

ถึง **เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์**

ตามหนังสือที่ ๑๖/๓๙๔๖ ลงวันที่ ๒๒ เดือนนี้ เนื่องด้วยการที่จะรับมอบหน้าที่สุขาภิบาลจากกระทรวงนครบาลมาไว้ในกระทรวงมหาดไทย เจ้าพระยาสุรสีห์เห็นว่า ผู้ที่จะเป็นตำแหน่งอธิบดีกรมนี้ เหมาะแก่กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร แลว่าเมื่อได้รวมการแผนกนี้เข้าเป็นปึกแผ่นอันเดียวกันแล้ว กรมนี้นับว่าเป็นกรมสำคัญกรมหนึ่ง นาม "ประชาภิบาล" จะควรคงไว้หรือจะเปลี่ยนใช้นามอื่นแทนประการใดนั้น ทราบแล้ว

ที่จะให้กรมหมื่นไชยนาทเป็นอธิบดีนั้น ชอบแล้ว ได้สั่งกระทรวงธรรมการให้กรมหมื่นไชยนาทมารับราชการตำแหน่งนี้ด้วยแล้ว ส่วนนามกรมนั้นเห็นว่าควรเรียก "กรมสาธารณสุข"

(พระบรมนามาภิไธย) **สยามินทร์**

กรมสาธารณสุขในกระทรวงมหาดไทย พ.ศ. ๒๔๖๑

ได้มีประกาศในหนังสือราชกิจจานุเบกษาตั้งกรมสาธารณสุข และอธิบดีกรมสาธารณสุขดังต่อไปนี้

ประกาศ

ตั้งกรมสาธารณสุข แลตั้งอธิบดีกรมสาธารณสุข

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า การสุขาภิบาลแผนกป้องกันความป่วยไข้ให้ความสุขแก่ประชาชน คือ (Public Health) ซึ่งบัดนี้ยังแยกย้ายกันอยู่ทางกระทรวงนครบาล แลกระทรวงมหาดไทยเป็น ๒ ทางนั้น ทรงพระราชดำริว่า ควรรวมการอันนี้ทำเสียเป็นแผนกเดียว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกการสุขาภิบาลแผนกนี้จากกระทรวงนครบาล มารวมกับกรมประชาภิบาลในกระทรวงมหาดไทย ส่วนการนคราภิบาล (Municipality) ของกรุงเทพ ฯ เช่น การทำสะพานแลถนนซึ่งเคยรวมอยู่ในกรมสุขาภิบาลนั้น ให้คงไว้ในกระทรวงนครบาลตามเดิม อนึ่ง ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร อธิบดีกรมมหาวิทยาลัยเป็นผู้ทรงคุณความสามารถในทางการแผนกนี้เป็นอันดี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร อธิบดีกรมมหาวิทยาลัยเป็นอธิบดีกรมสาธารณสุข ตั้งแต่บัดนี้สืบไป

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๑

ที่ ๖/๓๐๐ วังพญาไท

วันที่ ๒๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๖๔

ถึง เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์

ตามที่ได้สั่งมาโดยหนังสือที่ ๕/๑๒๖ ลงวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ ให้ช่วยกันกับเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ แลกระทรวงนครบาล คิดปรึกษาวางระเบียบการที่จะรวมหน้าที่สาธารณสุข (Public Health) ไปไว้แห่งเดียว ตั้งเป็นกรมสาธารณสุขขึ้นในกระทรวงมหาดไทยนั้น เวลาล่วงเลยมานานแล้ว ยังหาได้รับรายงานไม่ ว่าได้จัดการไปได้เพียงใด

บัดนี้ กรรมการสันนิบาตสภากาชาดนานาประเทศตกลงจะเข้ามาประชุมปรึกษาเรื่องการสุขาภิบาลในบูรพทิศ ในเดือนพฤศจิกายนศกหน้า ที่กรุงเทพ ฯ นี้ เราเห็นว่า ถ้าได้มีการชุมนุมเช่นนี้แล้ว เขาคงได้ถามถึงกิจการของกรมสาธารณสุขที่เราได้ตั้งขึ้น เพราะนับว่าเป็นเนื้อเรื่องการประชุมโดยตรง จึงควรที่เราจะเตรียมการล่วงหน้าไว้พอให้รู้กันได้ว่า แม้เขาได้ถามจะมีอะไรสำแดงกับเขาได้บ้าง เพราะฉะนั้น จึงขอเตือนมาโดยอยากจะทราบว่า กิจการที่ได้มอบให้จัดไปนั้นได้เป็นไปแล้วอย่างไรบ้าง

(พระบรมนามาภิไธย) **ราม ร.**

กระทรวงมหาดไทยได้มีหนังสือกราบบังคมทูลตอบว่า

ที่ ๑๐๒/๔๔๘๐ ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ ๕ เดือน มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๔

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชหัตถเลขาที่ ๖/๓๐๐ ลงวันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๔ มีพระราชประสงค์จะใคร่ทรงทราบว่า กิจการกรมสาธารณสุขซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดตั้งขึ้น ได้วางระเบียบการไว้อย่างไร แลการได้ดำเนินไปอย่างไร กรรมการสันนิบาตสภากาชาดนานาประเทศจะมาชุมนุมกันที่กรุงเทพ ฯ ในเดือนพฤศจิกายน ศกหน้า ถ้าเขาได้ถามจะได้สำแดงแก่เขาได้บ้างนั้น พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้

เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดตั้งกรมสาธารณสุขขึ้นแล้ว ก็ได้รับพระราชทานเรียบเรียงโครงการรวมการสาธารณสุขที่แยกย้ายกันอยู่ในที่ต่าง ๆ เข้าให้เป็นปึกแผ่นโดยกำหนดวงงานเป็น ๓ แผนก คือ กิจการภายในกรมสาธารณสุขจัดทำเองเป็นกรมกลางสำหรับทั้งประเทศ ๑ กิจการที่เกี่ยวแก่ท้องที่ในความปกครองของกระทรวงมหาดไทย ๑ กิจการที่เกี่ยวแก่ท้องที่ในความปกครองของกระทรวงนครบาล ๑ แลวงงานทั้ง ๓ แผนกนั้นแบ่งออกเป็น ๓ ชนิด เป็นส่วนที่กรมสาธารณสุขอาจทำได้โดยลำพังอย่าง ๑ กรมสาธารณสุขจะต้องร่วมมือทำกับผู้ปกครองท้องที่ แลเจ้าหน้าที่อื่น ๆ อย่าง ๑ ผู้ปกครองท้องที่แลเจ้าหน้าที่อื่น ๆ กระทำเองแต่ต้องอยู่ในความแนะนำแลความควบคุมของกรมสาธารณสุขอย่าง ๑ ความ

ละเอียดแจ้งอยู่ในบันทึกโครงการซึ่งได้ทูลเกล้า ฯ ถวายมากับหนังสือนี้แล้ว*

เมื่อได้เรียบเรียงโครงการวางเป็นหลักขึ้นแล้ว ในส่วนกิจการที่กรมสาธารณสุขอาจทำได้โดยลำพังก็ดี หรือที่เกี่ยวแก่ท้องที่ที่อยู่ในความปกครองกระทรวงมหาดไทยก็ดี กรมสาธารณสุขก็ได้จัดดำเนินไปตามโครงการนั้นตามที่ควรจะทำได้ทุกอย่าง แต่ในส่วนที่เกี่ยวแก่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ในเรื่องเงินแลที่เกี่ยวด้วยกระทรวงนครบาล ก็ได้ส่งไปหารือเสนาบดีทั้ง ๒ กระทรวงนั้น กระทรวงพระคลังมหาสมบัติตอบมาว่า ไม่มีเวลาที่จะพิจารณาใคร่ครวญได้โดยละเอียด แต่เห็นว่าข้อสำคัญอยู่ที่จะแบ่งงานกันในระหว่างกระทรวงมหาดไทยแลกระทรวงนครบาล จึงขอให้เสนาบดีทั้ง ๒ กระทรวงปรึกษาให้ตกลงกันเสียก่อน เมื่อได้ตกลงกันแล้วกระทรวงพระคลังมหาสมบัติจึงจะได้พิจารณาในเรื่องเงิน แต่กระทรวงนครบาลมีความเห็นว่าการสาธารณสุขที่ยังบกพร่องมาแต่เดิมนั้น ข้อสำคัญอยู่ด้วยไม่มีเงินจะทำ หาใช่ว่าไม่ทำหรือทำไม่ได้ โดยหากจะวางลักษณะหรือรูปการให้ดีวิเศษอย่างไร ถ้าเมื่อไม่ได้เงินเพิ่มให้เพียงพอแล้ว ก็ไม่อาจที่จะทำให้สำเร็จได้ นอกจากจะทำให้มีการยุ่งยากมากขึ้น แต่ถ้ากระทรวงมหาดไทยเชื่อว่าจะจัดการให้ดีขึ้นได้แล้วขอให้รับมาทำเสียเองทั้งสิ้น กระทรวงนครบาลจะได้ไม่ต้องรับผิดชอบแลถูกซัดดังนี้

---

*หมายเหตุ :– โครงการกรมสาธารณสุข ได้พิมพ์ในเรื่อง "พระกรณียกิจของ พลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร" ในงานพระราชทานเพลิงพระศพของพระองค์ท่าน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ แล้ว จึงไม่ได้นำมาพิมพ์ไว้ ณ ที่นี้

ข้าพระพุทธเจ้าเข้าใจว่าตามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการสาธารณสุขขึ้นเป็นส่วนเฉพาะ ทั้งนี้ก็เพื่อให้เป็นศูนย์กลางสำหรับดำริจัดการแลควบคุมการสาธารณสุขทั้งประเทศ เป็นวิธีแบ่งหน้าที่ร่วมมือกันทำ ไม่ใช่เป็นวิธีเหมาให้ทำโดยลำพัง หรือนัยหนึ่งก็คือ รวมความคิดแลวิธีการที่ต่างคนต่างทำให้เข้าอยู่ในวงความคิดแลลักษณะการที่จะกระทำให้เป็นอย่างเดียวกัน แต่เมื่อความพยายามของกระทรวงมหาดไทยที่จะให้กระทรวงนครบาลตกลงร่วมมือกันทำไม่เป็นผลสำเร็จได้แล้ว กระทรวงมหาดไทยจึงเห็นว่า หาควรจะให้การที่เกี่ยวข้องแก่กระทรวงนครบาลอันเป็นส่วนน้อยนั้นมาเป็นเครื่องถ่วงความก้าวหน้าสำหรับการส่วนใหญ่ คือ กิจการภายในกรมสาธารณสุขแลการสาธารณสุขสำหรับท้องที่มณฑลต่าง ๆ ด้วยไม่ กระทรวงมหาดไทยจึงได้ทำใบเปลี่ยนแปลงยื่นต่อกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ขอเพิ่มตำแหน่งพนักงานที่มีไม่เพียงพอแก่งานเพื่อขยายงานให้เจริญยิ่งขึ้น กระทรวงพระคลังมหาสมบัติตอบมาว่าจะยังพิจารณาใบเปลี่ยนแปลงให้ไม่ได้ เพราะโครงการนั้นยังไม่ได้รับพระบรมราชานุญาต ถ้าเมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้โครงการนั้นเป็นหลักที่จะดำเนินการแล้ว กระทรวงพระคลังมหาสมบัติจะพิจารณาการจ่ายเงินเพิ่มให้ตามกำลังที่จะมีเงินเพิ่มจ่ายให้ได้ จนกว่าการจ่ายนั้นจะได้บริบูรณ์ตามโครงการ เป็นอันว่าไม่มีปัญหาขัดข้องในเรื่องเงิน ดังนี้ กระทรวงมหาดไทยจึงได้ตกลงจะนำโครงการขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย เพื่อขอพระราชทานพระบรมราช

วินิจฉัย แต่เห็นว่าโครงการเดิมนั้นได้ร่างขึ้นสำหรับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ แลกระทรวงนครบาลนานมาแล้ว ในระหว่างนี้การงานก็ได้เปลี่ยนแปลงไปบ้าง จึงได้ร่างขึ้นใหม่ให้เรียบร้อยยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นถ้าโครงการซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลเกล้าฯ ถวายมานี้ชอบด้วยพระราชดำริแล้ว จะได้รับพระราชทานดำเนินการจัดสนองพระเดชพระคุณให้เป็นผลสำเร็จดังพระราชประสงค์

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า **เจ้าพระยาสุรสีห์** ขอเดชะ
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีลายพระราชหัตถเลขาตอบดังต่อไปนี้

ที่ ๗/๔๓๕ **พระราชวังสนามจันทร์**

วันที่ ๒๘ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๖๔

ถึง เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์

ได้รับหนังสือที่ ๑๐๒/๔๔๘๐ ลงวันที่ ๕ เดือนนี้ เรื่องรวมหน้าที่สาธารณสุข ซึ่งขัดข้องด้วยจะรวมการตลอดถึงมณฑลกรุงเทพ ฯ ยังไม่ได้ จะจัดเฉพาะหัวเมืองที่ขึ้นแก่กระทรวงมหาดไทยไปก่อน ตามโครงการที่ร่างส่งมาด้วยนั้น ได้ตรวจดูทราบความตลอดแล้ว

เห็นว่าการสาธารณสุข ควรที่จะเริ่มลงมือจัดวางการทีเดียว ฉะนั้นให้พูดจาหารือกับเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติจัดดำเนินการสำหรับหัวเมืองในปกครองของกระทรวงมหาดไทยไปก่อน ส่วนเขตในปกครองของกระทรวงนครบาลนั้น เมื่อยังไม่เป็นที่ตกลงกันได้ระหว่างสองกระทรวงนี้ ก็รอไว้ก่อน

(พระบรมนามาภิไธย) **ราม ร.**

กระทรวงวัง

ประกาศตั้งตำแหน่งเสนาบดี (เพิ่มเติมจากตำแหน่งจตุสดมภ์ ๔)

พระราชบัญญัติกรมมหาดเล็ก

พระราชกฤษฎีกา ว่าด้วยที่รโหฐานในพระราชสำนัก

ประกาศเรียกนามยศข้าราชการในพระราชสำนัก

ประกาศกรมพระตำรวจรวมเข้าอยู่ในกระทรวงวัง

ประกาศยกเลิกตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงวัง
ตั้งตำแหน่งสมุหพระราชมณเฑียรขึ้นแทน

ประกาศพระธรรมนูญ ตั้งกรมพระนิติศาสตร์ในพระราชสำนัก

กฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก

กฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยข้าราชการในพระราชสำนัก เพิ่มเติม

กฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก
เพิ่มเติม (ครั้งที่ ๓)

กฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยการค้าขายแลสมาคมแห่งข้าราชการ
ในพระราชสำนัก

ประกาศโอนการปกครองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
อยู่ในความปกครองกระทรวงวัง

ประกาศตั้งตำแหน่งมหาดเล็กรับใช้

กฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยการเสกสมรสแห่งเจ้านายในพระราชวงศ์

พระราชกฤษฎีกาให้ใช้คำนำนามสตรี

กฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์

ประกาศตั้งตำแหน่งเสนาบดี

มีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามงกุฎ บุรุษยรัตนราชรวิวงษ์ วรุตมพงษบริพัตร วรขัติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระจุลจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามทั้งฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ แลดินแดนทั้งหลายที่ใกล้เคียง คือ ลาว มลายู กะเหรี่ยง ฯลฯ ดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า มีพระราชหฤทัยหวังจะทำนุบำรุงแผ่นดินให้เจริญยิ่งขึ้นไปทุกเวลา แลจะรักษาขนบธรรมเนียมที่ดีให้คงมีอยู่ แลจะผ่อนผันแก้ไขการที่เสียให้หมดสิ้นไป เพื่อประโยชน์ที่อาณาประชาราษฎร์จะได้อยู่เย็นเป็นสุข ได้ทำมาหากินโดยชอบ บ้านเมืองจะได้รุ่งเรืองเจริญทันกับกาลสมัยที่เป็นทั่วไปในโลกนี้ ทรงพระราชดำริเห็นว่า ราชการบ้านเมืองย่อมจะเป็นที่เรียบร้อยได้ด้วยจัดการแบ่งกระทรวงหน้าที่พนักงานให้ทำการเป็นหมวดเป็นหมู่ ให้สมควรแก่กำลังสติบัญญาสามารถของผู้ที่จะรับราชการ ฉลองพระเดชพระคุณในตำแหน่งนั้น ๆ แลต้องแบ่งหน้าที่ราชการให้เป็นส่วนเป็นแผนกตามกระทรวง ราชการทั้งปวงจึงจะสำเร็จไปได้ ทันกาลสมัยที่ควรจะเป็น เพื่อว่าถ้าทรงพระราชดำริจะให้จัดการสิ่งใด ก็จะได้มีหน้าที่ทำการสิ่งนั้นทันท่วงทีไม่มีที่ติดขัดข้องด้วย การดีการเจริญทั้งปวงอันเป็นที่พระบรมราชประสงค์ให้มี เพื่อประโยชน์แลความสุขแก่ประชาชนนั้น จึงจะเป็นผลสำเร็จบริบูรณ์ได้ เพราะเหตุฉะนี้จึงได้ทรงพระราชดำริแก้ไขธรรมเนียมกระทรวงของการที่เสียอยู่ให้ดีขึ้นใหม่มาเป็นชั้น ๆ ตามกาลแลสมัยที่มีราชการ

หน้าที่นั้นเกิดขึ้นใหม่ เพื่อการเจริญแก่บ้านเมืองดังกล่าวมาแล้ว แลเจ้ากระทรวงใหญ่ในพระราชกำหนดกฎหมายเดิมมีอย่างไรไม่ต้องกล่าว ด้วยย่อมทราบกันอยู่ทั่วไปแล้ว แต่ตำแหน่งนั้น ๆ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งเต็มบ้างบางคราว แลงดเว้นเสียบ้างตามเวลาสมัยที่ควรจะมีจะเป็น จะกล่าวตั้งแต่เสนาบดี ๖ ตำแหน่ง ที่มีอยู่แต่แรกได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติมา มีอรรคมหาเสนาบดี ๒ คือ (๑) เสนาบดีกรมมหาดไทย ที่สมุหนายก ได้บังคับบัญชาการหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งป่วง (๒) เสนาบดีกรมพระกระลาโหม ที่สมุหพระกระลาโหม ได้บังคับบัญชาการหัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งปวง แลการทหารบกทหารเรือ จตุสดมภ์ ๔ คือ (๑) เสนาบดีที่พระคลัง ได้บังคับบัญชาการต่างประเทศ แลกรมพระคลัง (๒) เสนาบดีกรมเมือง ได้บังคับบัญชาการรักษาพระนคร แลความนครบาล (๓) เสนาบดีกรมวัง ได้บังคับบัญชาการในพระบรมมหาราชวัง แล (๔) เสนาบดีกรมนา ที่กระเษตราธิบดี ได้บังคับบัญชาการไร่นา รวมเป็น ๖ ตำแหน่ง นับว่าเป็นตำแหน่งประจำในที่ประชุมเสนาบดี ฤๅลูกขุน ณ ศาลา แลในที่ประชุมนี้ บางทีมีพระบรมวงษานุวงษ์บางพระองค์แลขุนนางผู้ใหญ่บางท่าน อย่างเช่นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ แลเจ้าพระยาทิพากรวงษ์นั้น เป็นต้น อยู่ในที่ประชุมนี้ด้วย ครั้นต่อมาในปีกุนสัปตศก จุลศักราช ๑๒๓๗ (ร.ศ. ๙๔) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้แยกกระทรวงพระคลังออกจากกระทรวงการต่างประเทศ ตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้น แลในปีมะแมเบญจศก จุลศักราช ๑๒๔๕ (ร.ศ. ๑๐๒) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เติมกระทรวงโทรเลขแลไปรสนีย์ขึ้นใหม่

แลในปีกุนนพศกจุลศักราช ๑๒๔๙ (ร.ศ. ๑๐๖) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้แยกกรมทหารบกทหารเรือออกจากกรมพระกระลาโหม ตั้งกรมยุทธนาธิการขึ้น แลในรัตนโกสินทรศก ๑๐๙ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมการโยธาต่างๆ ที่อยู่ในกระทรวงต่างๆ มาตั้งเปนกระทรวงโยธาธิการขึ้น แลรวมกรมโทรเลขไปรสนีย์เข้าในกระทรวงโยธาธิการ แลทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ยกกรมธรรมการแลสังฆการีย์ ที่ขึ้นอยู่ในกรมมหาดไทยมารวมกับกรมศึกษาธิการ เปนกระทรวงหนึ่งต่างหากแล้ว บัดนี้ทรงพระราชดำริเห็นว่ากระทรวงเมือง ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระบรมวงษานุวงษ์ แลข้าราชการเปนกอมมิตตี บังคับการมาแต่ปีจออัฐศก จุลศักราช ๑๒๔๘ (ร.ศ. ๑๐๕) นั้น ได้จัดการแก้ไขเปนแบบแผนขึ้นใหม่ ควรให้เลิกกอมมิตตีนั้นเสีย ให้คงเปนเสนาบดีไปตามเดิม แลกระทรวงกระเษตราธิการที่ได้บังคับการโรงภาษีสินค้าเข้าออกนั้น ให้ยกไปขึ้นกระทรวงคลัง ให้คงแต่กระเษตรพานิชการ แลการกระเษตรากรที่จะจัดขึ้นใหม่ต่อไป แลกระทรวงยุติธรรม ที่จะได้รวบรวมผู้พิพากษา แลตระลาการพิจารณาคดีความนั้น ก็ได้จัดการชั้นต้นพอจะให้ราชการเปนไปได้ในแห่งเดียวแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งเปนกระทรวงใหญ่ขึ้น แลกรมพระอาลักษณ์มีราชการหน้าที่มากยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายเท่า จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ยกขึ้นเปนกระทรวงใหญ่ เรียกว่ากระทรวงมุรธาธร แลกระทรวงยุทธนาธิการนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่า ราชการจัดลงเปนแบบแผน แลควรให้แก้กระทรวงเปนกรมยุทธนาธิการ บังคับบัญชากรมทหารบกทั้งปวง มีผู้บัญชาการ

ให้มียศเสมอเสนาบดี แลให้เข้าในที่ประชุมเสนาบดีด้วย แต่การบาดหมายราชการทั้งปวงนั้น ให้กรมพระกระลาโหมเป็นเจ้าหน้าที่ไปตามธรรมเนียมเดิม แลกรมทหารเรือกรมช้างกรมแสง ซึ่งยกไปกระทรวงยุทธนาธิการนั้น ให้ยกมาขึ้นกรมพระกระลาโหม เมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดการมีกระทรวงใหญ่ ให้ประชุมกันปรึกษาราชการตามหน้าที่ ซึ่งเกี่ยวข้องกันเป็นที่ประชุมเสนาบดี ๑๒ ตำแหน่ง เรียกว่าเสนาบดีสภา ฤๅลูกขุน ณ ศาลา อันจะมีหน้าที่รวมกันแลต่างกันโดยแผนก ซึ่งมีพระราชบัญญัติต่างหาก จะประกาศต่อไปภายหลังแล้วดังนี้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ให้บรรดาเสนาบดีทั้งปวงนี้ ให้มียศเสมอเหมือนกันทั้งสิ้น ไม่ให้ถือว่าเป็นอรรคมหาเสนาบดี ฤๅเป็นจตุสดมภ์ ฤๅเป็นเสนาบดีตำแหน่งใหม่ แลพนักงานหน้าที่ของกระทรวงต่าง ๆ ทั้งปวงนี้ จะได้มีพระราชบัญญัติออกต่อไปในภายหลังด้วย

เมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งตำแหน่งขึ้นใหม่ฉะนี้แล้ว จึงทรงพระราชดำริเห็นว่าราชการกรมมหาดไทยทุกวันนี้มีมากขึ้น แลต้องการเร็ว จะทอดทิ้งให้เป็นไปเหมือนแต่ก่อนไม่ได้ เจ้าพระยารัตนบดินทร์ที่สมุหนายกนั้น ก็ชราร่างกายทุพพลภาพมาก จะเข้ามารับราชการประจำตามหน้าที่ ซึ่งต้องเป็นไปในปัจจุบันนี้ก็ไม่ไหว แต่เจ้าพระยารัตนบดินทร์ได้รับราชการมีความชอบมา หาได้มีความผิดร้ายในราชการอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ยกขึ้นเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ไม่ประจำกระทรวงตามอย่างเช่นเคยมีมาแต่ก่อนแลให้เข้าในที่ประชุมเสนาบดีสภาได้เป็นครั้งเป็นคราว ตาม

เวลาที่จะสามารถทำได้ คงให้มีบรรดาศักดิ์นามสมุหนายกอยู่ตามเดิม แลโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินประจำปีสำหรับรักษาเกียรติยศด้วย ส่วนราชการกรมมหาดไทยนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ รับตำแหน่งที่เสนาบดีบังคับบัญชาการในกระทรวงนั้นทั่วไป อนึ่ง กระทรวงเมืองนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศรวรฤทธิ ซึ่งได้เป็นกอมมิตตีผู้หนึ่งแต่ก่อนนั้น เป็นเสนาบดีว่าการกรมพระนครบาล อนึ่ง กระทรวงโยธาธิการที่โปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงษ์ เป็นอธิบดีอยู่แต่ก่อนแล้วนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ยกเป็นเสนาบดีขึ้น อนึ่ง กระทรวงธรรมการแลศึกษาธิการที่ว่างอยู่ ด้วยโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ไปเป็นเสนาบดีกรมมหาดไทยแล้วนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายพระยาภาสกรวงษ์ เสนาบดีกระเษตรพานิชการ มาเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการแลศึกษาธิการ อนึ่ง กระทรวงกระเษตรพานิชการที่ว่างอยู่ด้วยพระยาภาสกรวงษ์ไปเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการแลศึกษาธิการนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยาสุรศักดิมนตรีเป็นเสนาบดีกระเษตรพานิชการ อนึ่ง กระทรวงยุติธรรม แลกระทรวงมุรธาธรที่โปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งขึ้นใหม่นั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภน เป็นเสนาบดีว่าการยุติธรรม แลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา เป็นเสนาบดีกระทรวงมุรธาธร อนึ่งกรมยุทธนาธิการนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงษ์

กรมพระภาณุพันธุวงษ์วรเดช เป็นผู้บัญชาการ อนึ่งตำแหน่งเสนาบดีอีก ๔ กระทรวงที่ไม่ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงมานี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้คงอยู่ตามเดิม ให้ผู้ที่ได้รับตำแหน่งแลยศเสนาบดีทั้งปวงนี้อุตสาหะทำการตามหน้าที่ให้สำเร็จโดยพระบรมราชประสงค์ ความงามความดีจะได้มีแก่ราชการ แลบ้านเมืองจะได้เจริญยิ่งขึ้นสืบไป

ประกาศมาแต่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑
เป็นวันที่ ๘๕๔๓ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

พระราชบัญญัติกรมมหาดเล็ก

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า กรมมหาดเล็กนี้ แต่เดิมมาย่อมเป็นที่ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยได้นำบุตรหลานซึ่งจะสืบตระกูลเข้ามาถวายตัว เพื่อเป็นที่ได้รอบรู้ขนบธรรมเนียมราชการ เหมือนดังที่ศึกษาราชการอันหนึ่ง แลเป็นที่ได้รับราชการใกล้ชิดพระองค์ คุ้นเคยในฝ่าละอองธุลีพระบาท เมื่อทรงพระราชดำริเห็นว่าผู้ใดมีคุณวุฒิแลอัธยาศัยสมควรแก่ราชการตำแหน่งใด ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ได้รับตำแหน่งนั้น โดยสมควรแก่สติปัญญาสืบปู่แลบิดาเป็นเกียรติยศสืบไป

แต่ธรรมเนียมหน้าที่ ราชการมหาดเล็กที่มี นายเวร. จ่า. หุ้มแพร. นายยาม แลมหาดเล็กประจำเวรประจำยามอยู่ บัดนี้มีตัวมหาดเล็กน้อย มหาดเล็กวิเศษที่เป็นบุตรข้าราชการ ก็ได้รับราชการเวลาเฉพาะเสด็จออกขุนนางครั้ง ๑ ครู่ ๑ เมื่อผู้ที่มิสู้เอาใจใส่ในราชการ ก็มิได้มีโอกาสที่จะได้ทราบราชการอื่น ๆ อันเป็นหน้าที่ซึ่งจะได้รับตำแหน่งยศนั้น

จึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดธรรมเนียมมหาดเล็ก ที่จะมีตัวประจำหน้าที่ราชการให้มากคนขึ้น แลได้มีโอกาสให้มหาดเล็กวิเศษ ได้มีหน้าที่จะได้รับราชการทั่วไป เป็นช่องให้บุตรหลานข้าราชการ ซึ่งถวายตัวเป็นมหาดเล็กวิเศษ ได้รอบรู้ราชกิจใหญ่น้อยทั่วถึงกัน เป็นที่ ๆ ได้ทรงเลือกคัดผู้ที่มีคุณวุฒิสมควรแก่ราชการไปรับราชการในตำแหน่งสำคัญอื่น ๆ ได้โดยสะดวก มหาดเล็กซึ่ง

โปรดเกล้า ฯ ให้จัดใหม่นี้ จะได้โปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินเดือน เป็นกำลังที่จะได้รับราชการพอสมควร จึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระยา-นรรัตนราชมานิต พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ จางวางมหาดเล็กตรา พระราชบัญญัติ เป็นข้อบังคับสำหรับหน้าที่ราชการในกรมมหาดเล็ก ซึ่งจะจัดใหม่นี้สืบไปมีข้อความดังนี้

หมวดที่ ๑

ว่าด้วยตำแหน่งมหาดเล็ก

มาตรา ๑ มหาดเล็กให้จัดแบ่งเป็น ๔ จำพวก คือ

๑. มหาดเล็กบรรดาศักดิ์

๒. มหาดเล็กวิเศษ

๓. มหาดเล็กคงกรม

๔. มหาดเล็กยาม

มาตรา ๒ บรรดามหาดเล็กที่ได้รับพระราชทานสัญญาบัตร ต้องเข้าเวรรับราชการก็ดี ไม่ได้เข้าเวรรับราชการก็ดี อยู่ในจำพวกมหาดเล็กบรรดาศักดิ์

มาตรา ๓ บรรดาบุตรข้าราชการที่ถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ให้รวมอยู่ในจำพวกมหาดเล็กวิเศษ

มาตรา ๔ บรรดามหาดเล็กจำพวกต่างๆ คือหม่อมราชวงศ์ ๑ ยามค่ำเดิมหมาย ๑ ห้องเครื่อง ๑ หอสาตราคม ๑ อินทร์พรหม ๑ เกณฑ์จ่าย ๑ ช่าง ๑ ต่างภาษา ๑ พิณพาทย์ ๑ แลคนจำพวกที่จางวางหัวหมื่น แลนายเวรจัดขึ้นรับราชการ แลบรรดาคนที่ไม่ได้ถวายตัว ให้รวมอยู่ในจำพวกมหาดเล็กคงกรม

มาตรา ๕ บรรดามหาดเล็กที่จางวางคัดเลือก แต่มหาดเล็กวิเศษหรือมหาดเล็กคงกรมที่มีคุณวุฒิสมควรจะรับราชการได้ ยกขึ้นเป็นมหาดเล็กประจำการ เข้าเวรรับราชการ ที่ได้พระราชทานเงินเดือนนั้นให้เรียกว่ามหาดเล็กยาม

หมวดที่ ๒
ว่าด้วยกำหนดมหาดเล็กเข้ารับราชการประจำเวรยาม

มาตรา ๖ มหาดเล็ก ๔ เวรนั้น ให้มีตัวรับราชการเวรหนึ่ง หัวหมื่น ๒ นายเวร ๒ จ่า ๒ หุ้มแพร ๑๐ นายรอง ๕ สารวัดใหญ่ ๑ สารวัดรอง ๑ สารวัดยาม ๖ มหาดเล็กยาม ๒๖ นาย รวม ๕๕ นาย ให้ผลัดเปลี่ยนกันประจำราชการคราวละเวร

มาตรา ๗ มหาดเล็กประจำราชการที่เข้าเวรนั้น ให้หัวหมื่นแลนายเวรแบ่งหน้าที่รับราชการ ขึ้นไปประจำบนพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทเป็นยาม ๆ หนึ่ง มีมหาดเล็กบรรดาศักดิ์ ๓ ตั้งแต่นายเวรฝ่ายพระราชวังบวรลงไป กับสารวัดยาม ๑ มหาดเล็กยาม ๔ รวม ๘ นาย ให้ผลัดเปลี่ยนยามกันไป แต่ถ้าเป็นเวลาเสด็จออก ให้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท รับราชการพร้อมกันเต็มเวร ถ้านายยามใดขาดให้สารวัดใหญ่สารวัดรองรับราชการในยามแทน ฤๅหัวหมื่นนายเวรจะเห็นผู้ใดสมควรแทน ก็จัดให้รับราชการได้

มาตรา ๘ ตำแหน่งนายราชภัณฑ์ภักดีนาย ๑ กับให้มีมหาดเล็กวิเศษเป็นเสมียน ๒ นาย ประจำห้องเครื่องไม่ต้องผลัดเปลี่ยนเวรทุกวันไป

มาตรา ๙ บรรดามหาดเล็กที่ประจำเวรยามนั้น ถ้าเป็นท้องเวร ๆ ใด หัวหมื่นแลนายเวรนั้นต้องเป็นผู้รับผิดรับชอบ ตรวจตัวมหาดเล็ก ในท้องเวรให้รับราชการตามจำนวนอัตรา ถ้ามหาดเล็กขาดเวรโดยเหตุประการใด ๆ ให้นำความแจ้งต่อจางวางให้ทราบ เพื่อได้คัดเลือกมหาดเล็กจัดขึ้นรับราชการให้ครบตามกำหนด

หมวดที่ ๓
ว่าด้วยเวรที่ประจำราชการ

มาตรา ๑๐ กำหนดเวรมหาดเล็ก ผลัดเปลี่ยนกันประจำราชการนั้น ให้แบ่งตามกำหนดวันข้างขึ้นข้างแรมทุกเดือนไป ข้างขึ้นเวรศักดิ์เวรฤทธิ์ ๒ เวร ข้างแรมเวรสิทธิ์เวรเดช ๒ เวร วันหนึ่งกำหนดให้ประจำเวร ๆ ละ ๑๒ ชั่วโมง กำหนดผลัดเปลี่ยนเวรกันเวลา ๔ โมงเช้าครั้ง ๑ เวลา ๔ ทุ่มครั้ง ๑ ถ้าเวรใดรับประจำเวรกลางวันในเดือนที่ล่วงมาแล้ว เวรข้างหน้าเดือนใหม่ต่อไป ให้เข้ารับเวรประจำกลางคืน ถ้าเวรใดรับประจำเวรกลางคืนในเดือนที่ล่วงมาแล้ว เวรข้างหน้าเดือนใหม่ต่อไป ให้เข้ารับเวรประจำกลางวันผลัดเปลี่ยนกัน ตามกำหนดนี้เวียนกันไป

มาตรา ๑๑ ยามประจำบนพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทนั้น กำหนดให้แบ่งเป็น ๖ ยาม ๆ ละ ๒ ชั่วโมง ผลัดเวียนกันไป

มาตรา ๑๒ เมื่อถึงเวลาจะผลัดเปลี่ยนเวรกัน ถ้าเวลานั้นยังเสด็จออกอยู่ก็ให้เปลี่ยนเวรกันได้ตามเวลากำหนด แต่หัวหมื่นกับนายเวรต้องจัดให้ผู้หนึ่งผู้ใดอยู่คอยส่งเครื่องซึ่งตั้งอยู่ที่ประทับ จะ

ตรวจกันไม่ได้นั้น ให้แก่เวรซึ่งรับต่อกันนั้นก่อนแล้วจึงจะไปได้ ถ้ามีราชการสิ่งใดที่เป็นการเนื่องต่อเวรกัน ให้หัวหมื่นนายเวรแจ้งราชการให้ผู้รับเวรต่อทราบด้วย

มาตรา ๑๓ ให้มีสมุดเซ็นชื่อผู้เข้าเวรสำหรับห้องเครื่องมหาดเล็กเล่ม ๑ ให้มหาดเล็กที่มาเข้าเวร ตั้งแต่หัวหมื่นลงไปจงทุกนาย ลงชื่อลงเวลาที่มาตามเวรเสมอทุกวันเมื่อสิ้นเดือน ให้นายราชภัณฑ์ภักดีตรวจ ถ้าผู้ใดขาด ไม่ได้รับราชการตามเวลาเวรโดยมิใช่ราชการ หรือโดยไม่ได้รับอนุญาตก็จะได้ลงโทษตามควร ถ้าผู้ใดหมั่นอุตสาหะก็จะได้ยกย่องความดี นำข้อความกราบบังคมทูลพระกรุณา ในเวลาที่สมควรต่อไป

มาตรา ๑๔ มหาดเล็กที่เข้ามาอยู่เวรแล้วห้ามมิให้ละทิ้งเวรหรือไปก่อนโดยมิใช่ราชการ หรือไม่ได้อนุญาตจางวางแลต้นเวรเป็นอันขาด แลเมื่อจะรับจะส่งเวรกันนั้นให้หัวหมื่นนายเวรตรวจตัวมหาดเล็ก เวรรับเวรส่ง มีตัวครบขาดกับสมุดเซ็นชื่อไว้ประการใดให้หัวหมื่นนายเวรทั้งรับทั้งส่งลงจดหมายเหตุแจ้งชื่อคนขาด ในเวลารับส่งเวรลงในสมุดเซ็นชื่อนั้น ให้ชัดด้วยทุกคราว

มาตรา ๑๕ ถ้าผู้ใดผู้หนึ่งป่วยมาเข้าเวรไม่ได้ก็ดี หรือมีกิจปัจจุบันที่เป็นการจำเป็นแท้จะเข้ามาเวรไม่ได้ก็ดี ให้มีหนังสือมาแจ้งเหตุ ต่อหัวหมื่นหรือนายเวรก่อนเวลาที่รับเวร เพื่อหัวหมื่นแลนายเวรจะได้พิเคราะห์เหตุ แลให้อนุญาตตามควร ถ้าผู้ใดผู้หนึ่งไม่ได้อนุญาตไม่เข้ามารับราชการตามกำหนดเวรต้องจัดเอาเป็นอันขาด

มาตรา ๑๖ ถ้าเสด็จพระราชดำเนินออกนอกพระบรมมหาราชวัง ไม่ต้องมีเวรสมทบเหมือนแต่ก่อน ให้หัวหมื่นนายเวรจัด

หน้าที่มหาดเล็ก ในเวรรับเชิญเครื่องรับเสด็จเครื่องตามเสด็จ แลเชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระเจ้าลูกเธอให้พอแก่ราชการ กับแบ่งมหาดเล็กให้อยู่ประจำเวร ในพระบรมมหาราชวังด้วยพอสมควร เว้นเสียแต่เสด็จพระราชดำเนินเป็นการพิเศษ เช่นพระราชทานกฐิน หรือประพาสหัวเมืองดังนี้เป็นต้น เวรเดียวจะรับราชการไม่ตลอด จางวางจะได้จัดมหาดเล็กเข้าสมทบรับราชการตามสมัยตามคราวต่อไป

มาตรา ๑๗ ถ้าเสด็จพระราชดำเนินออกนอกพระบรมมหาราชวัง เป็นการแรมคืน มหาดเล็กเวรที่ไม่ได้ตามเสด็จพระราชดำเนิน ให้มาประจำเวรในพระบรมมหาราชวังตามกำหนดเวรเข้า แลเวรออก

หมวดที่ ๔
ว่าด้วยราชการต่าง ๆ

มาตรา ๑๘ เครื่องราชูปโภคต่าง ๆ กับพระแสงสั้นยาวที่มีกำหนด เป็นหน้าที่เฉพาะตัวหุ้มแพรแลนายยาม เป็นพนักงานรักษาอยู่ตามเวรขึ้นเวรแรมมาแต่ก่อนนั้นให้ยกเสียไม่ต้องมีหน้าที่พนักงานรักษา แต่เฉพาะตัว ต่อไปเช่นแต่ก่อน ถ้าเป็นเวรใดเข้ารับราชการก็ให้หัวหมื่นแลนายเวรจัดหุ้มแพรแลมหาดเล็กในเวรนั้นรับหน้าที่เชิญเครื่องกับพระแสง แลรับราชการในหน้าที่ตามซึ่งมีอยู่ในเวลาเวรนั้นจงทุกประการ

มาตรา ๑๙ ราชการสิ่งใดที่เป็นการแปลกประหลาดเกิดขึ้นในเวร หรือการสิ่งใดที่ขัดขวาง หัวหมื่นแลนายเวรจะบังคับไป

ไม่ตลอด ให้รีบมาแจ้งความต่อวางจาง ๆ จะได้ดำริสั่งราชการให้ถูกต้องตามควร

มาตรา ๒๐ บรรดามหาดเล็กบรรดาศักดิ์ แลมหาดเล็กยาม จะไปจากกรุงเทพฯ เป็นการค้างคืนแม้จะเป็นเวรก็ดี หรือเวรออกก็ดี ต้องมาขออนุญาตก่อน เมื่อได้อนุญาตต่อจากจางวางแล้วจึ่งจะไปได้

มาตรา ๒๑ ราชการสิ่งใดที่มีอยู่ในราชาศัพท์ หรือประกาศสำหรับกรมมหาดเล็กมิได้แก้ไขแลขัดขวาง แก่พระราชบัญญัติฉบับนี้ ให้คงใช้อยู่ตามเดิมทุกประการ

มาตรา ๒๒ บรรดามหาดเล็กบรรดาศักดิ์ก็ดี มหาดเล็กคงกรมก็ดี แม้ถึงมิได้มีหน้าที่แลได้รับพระราชทาน เบี้ยหวัด เงินเดือน ก็ให้มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทได้ตามตำแหน่งเดิม

มาตรา ๒๓ บรรดาหน้าที่ราชการในกรมมหาดเล็กที่มีอยู่ใน ราชาศัพท์แลพระราชบัญญัติ ให้จางวางทำกฎข้อบังคับให้มหาดเล็ก รับราชการในหน้าที่ให้ถูกต้อง

พระราชบัญญัติทรงตั้งไว้ วันที่ ๖ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๒ เป็นวันที่ ๘๐๐๔ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

พระราชกฤษฎีกา
ว่าด้วยที่รโหฐานในพระราชสำนัก

พระราชปรารภ

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าแต่โบราณมา สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินมิได้เคยต้องทรงกำหนดเขตพระราชฐานบางตอนว่า ที่นั้น ๆ เพียงนั้น ๆ เป็นที่รโหฐาน คือ เป็นที่ซึ่งผู้ใดจะเข้าไปมิได้นอกจากได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต หรือมีพระราชดำรัสเรียกเข้าไปโดยเฉพาะ ที่ไม่ได้เคยต้องทรงขีดเส้นเช่นนี้ เพราะประการ ๑ คนทั่วไปย่อมมีความเกรงกลัวพระราชอาญา ไม่กล้าเข้าไปในพระบรมมหาราชวังโดยพลการตนเองเลย แลมิได้เคยคิดหรือฝันไปอย่างอื่นนอกจากว่าพระราชวังย่อมเป็นที่รโหฐานโดยแท้ทั่วทุกแห่ง อีกประการ ๑ ข้าราชการยังมีจำนวนน้อย จึงได้รู้ขนบธรรมเนียมแลรู้พระราชนิยมอยู่ทั่วกัน เป็นอันไม่มีผู้ใดฝ่าฝืนพระราชนิยมในเรื่องที่รโหฐานนั้นเลย

ต่อมาเกิดมีข้าราชการบางจำพวก ซึ่งมีความคิดความเห็นเป็นอย่างที่ตนเองเข้าใจว่าเป็นอย่างใหม่ สำคัญคิดว่าตนมีวิชาความรู้ดีกว่าบิดามารดาปู่ย่าตายายของตน คนจำพวกนี้ดูเหมือนจะเข้าใจไปเสียว่า พระราชวังเป็นสาธารณสถาน คือเป็นที่ใครจะไปจะมาเมื่อใด ๆ ก็ได้ตามใจ แลโดยความทะเยอทะยานของตนที่จะเสมอหน้ากับคนอื่น เห็นใครเข้าได้ถึงไหนก็จะเข้าไปถึงบ้าง ฝ่ายสมเด็จ

พระเจ้าแผ่นดิน โดยทรงพระมหากรุณาแก่ข้าราชการ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าได้โดยเสมอหน้ากัน อย่างมากที่สุดที่จะพึงจัดให้เป็นไปได้ แต่ถ้าแม้ว่าจะโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าราชการทุกคนเฝ้าได้ทุกแห่งไป ก็เป็นการพ้นเผื่อเหลือเกิน แลสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินก็จะไม่ทรงมีเวลาที่จะทรงพระราชสำราญโปร่งพระราชหฤทัยได้บ้างเลย จึงต้องมีกำหนดขีดขั้นว่าที่นั้น ๆ เพียงนั้น ๆ เป็นที่รโหฐาน หรือเรียกตามศัพท์ที่เข้าใจกันอยู่โดยมากว่าเป็นข้างในในที่เช่นนี้ ในชั้นต้นมีกำหนดเข้าใจกันอยู่ว่า เฉพาะข้าราชการในพระราชสำนักเท่านั้นจึงจะเข้าไปได้ ครั้นต่อมาข้าราชการมีจำนวนมากขึ้นความรู้ในขนบธรรมเนียมแลพระราชนิยมก็ไม่มีทั่วถึงกัน จึงเกิดมีความเข้าใจผิดไปได้ต่าง ๆ เช่นแลเห็นข้าราชการในพระราชสำนัก เข้าเฝ้าแหนในที่รโหฐานได้ ก็มีจิตริษยา เห็นเป็นว่าพวกข้าราชการเหล่านี้ได้เปรียบตน หาคิดไม่ว่าการที่ข้าราชการในพระราชสำนัก เข้าไปในที่รโหฐานได้นั้นเพราะเขาเป็นผู้มีหน้าที่เช่นนั้น กลับคิดเห็นไขว้เขวไปต่าง ๆ เมื่อความคิดเขวกันไปได้เพียงนี้แล้ว ก็ทำให้ระแวงสงสัยพวกข้าราช-การในพระราชสำนักอยู่เป็นเนืองนิตย์ ใช่แต่เท่านั้น มิหนำซ้ำ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชดำรัสอนุญาตให้ผู้ใดเข้าเฝ้าได้ในที่รโหฐานก็พลอยระแวงสงสัยผู้นั้นไปด้วย ที่เป็นไปทั้งนี้ก็เพื่อความทะเยอทะยานแล้วจึงเลยเป็นเหตุให้ริษยา แลคอยมองหาช่องหาทางที่จะเข้าใกล้ชิดพระองค์บ้างเนือง ๆ โดยความเข้าใจผิดเช่นนี้ เมื่อมีอะไรเป็นรูปสโมสรหรือสมาคมอันใดขึ้น ถ้าแม้ว่ามีสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอยู่ในนั้นก็คงจะไม่พ้นความรำคาญต่าง ๆ มีข้อสำคัญอยู่เป็น ๒ สถาน คือสถาน ๑ จะมีผู้ที่ทะเยอทะยานอยากเข้าเป็นสมาชิก โดยความหวัง

ว่าจะได้รับผลประโยชน์ในส่วนตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง แลถ้าไม่ได้เข้าก็คงจะมีความโทมนัสแลพูดจาหาความต่าง ๆ อีกสถาน ๑ จะมีผู้ที่ช่างคิดมาก คิดเห็นการเปนสลักสำคัญใหญ่โตเกินไปกว่าที่เปนอยู่จริง เพราะฉะนั้นสโมสรหรือสมาคมที่จะตั้งขึ้นเพื่อบำรุงพระราชสำราญ ก็กลายเปนเครื่องนำมาซึ่งความรำคาญพระราชหฤทัย

แต่ความจำเปนในส่วนพระองค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็มีอยู่บ้าง คือเมื่อเปนเวลาที่ว่างพระราชกิจแล้ว ก็ย่อมจะมีพระราชประสงค์ที่ทรงพระสำราญอย่างสามัญชนบ้าง แลต้องมีเวลาที่ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ข้าราชการบางคนได้เข้าเฝ้าบ้างโดยไม่เกี่ยวแก่ทางหน้าที่ราชการ แต่เพื่อมิให้ความเข้าใจผิดเกิดขึ้นเพราะไม่รู้ความจริงดังกล่าวแล้วข้างต้น จึงทรงพระราชดำริเห็นสมควรประกาศอธิบายประเพณีเดิมไว้ให้ทราบไว้ กล่าวคือกำหนดที่ในพระราชสำนักเปนที่รโหฐาน แต่คำว่ารโหฐานนี้ ก็มีคนเข้าใจน้อยลงทุกทีแล้ว เพราะฉะนั้นจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระราชกฤษฎีกาไว้ดังต่อไปนี้

พระราชกฤษฎีกา

ข้อ ๑ ที่รโหฐานแปลว่าที่ลับลี้ ที่เงียบ จึงเปนที่สำราญแลผู้คนไม่พลุกพล่าน

ข้อ ๒ พระราชวังทุกแห่ง สวนหลวงหรือที่ดินซึ่งนับว่าติดต่อกับพระราชฐาน ให้ถือว่าเปนที่รโหฐานทั่วไป ถึงวังเจ้านายหรือบ้านข้าราชการ ตลอดจนถึงบ้านราษฎรก็ย่อมเปนที่รโหฐานแห่งเจ้าของ

ข้อ ๓ เมื่อกำหนดลงว่าพระราชวังแลสวนหลวง หรือที่ดินซึ่งนับว่าติดต่อกับพระราชฐาน เป็นที่รโหฐานทั่วไปเช่นนี้แล้วก็ต้องพึงเข้าใจต่อไปว่า บรรดาสถานที่ตึกรามทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเป็นที่รโหฐานทุกแห่งไปไม่ว่าหลังใดแห่งใด ถึงแม้ตึกรามที่ใช้เป็นที่ทำการของกระทรวงใดกรมใดก็ดี ถ้าอยู่ในเขตพระบรมมหาราชวังแล้วก็ต้องนับว่า เป็นที่รโหฐานทั้งสิ้น แลต้องถือว่ากระทรวงแลกรมนั้น ๆ มาอาศัยที่ภายในพระราชวัง เพื่อเป็นที่ทำการเท่านั้นจะถือว่าเป็นสาธารณสถานไม่ได้เป็นอันขาด

ข้อ ๔ เมื่อพระราชวังแลสวนหลวงหรือที่ดินซึ่งนับว่าติดต่อกับพระราชฐานเป็นที่รโหฐานเช่นนี้แล้ว ก็ต้องพึงเข้าใจว่า การที่ผู้ใดจะเข้าออกก็ได้แต่โดยได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าของบ้านเท่านั้น ผู้ใดจะถือว่าตนมีอำนาจอันชอบธรรมที่จะเดินเข้าออกได้ตามอำเภอใจไม่ได้เป็นอันขาด ต้องเข้าใจว่าจะเดินเข้าออกที่บ้านสามัญชน ตามอำเภอใจไม่ได้ฉันใด ก็เข้าออกที่พระราชวังไม่ได้ฉันนั้น

ข้อ ๕ ตามที่กล่าวไว้แล้วในข้อ ๓ ที่ทำการของกระทรวงบางกระทรวงในเวลานี้ยังตั้งอยู่ภายในเขตกำแพงพระบรมมหาราชวังที่ไปตั้งอยู่เช่นนี้ก็เป็นเพราะแต่ที่กระทรวง ๑ ๆ ก็เหมือนส่วน ๑ ๆ แห่งการในพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน เจ้ากระทรวงก็เป็นคนใช้ของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งได้รับมอบให้ดูแลคนใช้อื่น ๆ การงานใด ๆ ก็มาทำอยู่ใกล้ ๆ เพื่อสะดวกแก่พระเจ้าแผ่นดิน ประเพณีอันนี้ใช้กันเรื่อย ๆ มา แต่ระเบียบราชการเปลี่ยนแปลงไปทีละเล็กละน้อยข้าราชการมีจำนวนมากขึ้น แต่มีความรู้สึกว่าเป็นข้าพระเจ้าแผ่นดิน

นั้นน้อยลง จึงเข้าใจผิดไปว่าที่ทำการเป็นสาธารณสถานอัน ๑ แลเลยเหมาเอาพระราชวังเป็นสาธารณสถานไปด้วย ความเข้าใจอันนี้ผิดโดยแท้ พระเจ้าแผ่นดินยังทรงมีอำนาจอันชอบธรรมเต็มที่ ๆ จะทรงกำหนดอนุญาตหรือห้ามผู้ใด ๆ มิให้เข้าในพระบรมมหาราชวังหรือแม้จะทรงห้ามทั่วไปก็ได้ แต่ถ้าแม้จะทรงห้ามทั่วไปก็ได้ แต่ถ้าแม้จะทรงห้ามเช่นนั้น ก็อาจที่จะเป็นทางเสียราชการได้ เพราะฉะนั้นจึงต้องทรงวางเป็นกำหนดดังนี้ คือ

(ก) ตลอดเวลาที่ ๆ ทำการของกระทรวงหรือกรมในราชการแผ่นดินยังคงต้องตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ให้เสนาบดีกระทรวงวังจัดการผ่อนผันในเรื่องคนเข้าออกเฉพาะในส่วนที่จำเป็น ต้องไปทำการในสถานที่นั้น เพื่อมิให้เสียราชการ แต่ว่า

(ข) ต้องให้เป็นที่เข้าใจกันชัดเจนว่า ผู้ที่ได้รับผ่อนผันเช่นนี้จะถือว่าเป็นผู้ที่ได้รับพระบรมราชานุญาต หรือว่ามีอำนาจอันชอบธรรมที่จะเข้าออกในพระบรมมหาราชวังตอนอื่น ๆ แลสวนหลวงหรือที่ดิน ซึ่งนับว่าติดต่อกับพระราชฐานทั่วไปไม่ได้ คือต้องเข้าใจว่าการที่อนุญาตให้เข้าไปทำการในพระบรมมหาราชวัง ไม่ใช่แปลว่าอนุญาตให้เข้าที่รโหฐานของพระเจ้าแผ่นดินได้ทั่วไป

ข้อ ๖ สถานที่ตึกเรือนโรงใด ๆ ถึงแม้ว่าแลดูประหนึ่งว่าเป็นสโมสรสถานหรือที่สมาคมก็ดี ถ้าแม้ว่าอยู่ภายในเขตพระราชวังแลสวนหลวงหรือที่ดินซึ่งนับว่าติดต่อกับพระราชฐานแล้ว ต้องพึงเข้าใจว่าเป็นที่รโหฐานทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นข้าราชการผู้ใด ๆ จะหวังเข้าเป็นสมาชิกใช้สถานที่เช่นนั้นไม่ได้เป็นอันขาด เว้นเสียแต่จะได้

รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตเป็นพิเศษเฉพาะบุคคล หรือจะมีพระราชดำรัสให้หาเข้าไปในที่นั้น จึงจะเข้าไปได้ จะถือว่าเหมือนอย่างสมาคมหรือสโมสรอย่างที่ตั้งอยู่ภายนอกเขตพระราชวังแลสวนหลวงหรือที่ดินซึ่งนับว่าติดต่อกับพระราชฐานไม่ได้เป็นอันขาด การที่ข้าราชการในพระราชสำนัก หรือนอกพระราชสำนักบางคนจะได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้สถานที่ เช่นกล่าวมาแล้วนั้น โดยอาการคล้ายเป็นสโมสรไม่เป็นพยานว่าใคร ๆ ก็มีอำนาจอันชอบธรรมที่จะใช้สถานที่นั้นได้เท่ากัน เพราะสถานที่อันนั้นอยู่ในที่รโหฐาน หรือใช้ตามศัพท์สามัญว่าอยู่ในบ้านโดยแท้แลการที่ผู้ใด ๆ จะเข้าจะออกในบ้านใด ก็แล้วแต่ความพอใจแห่งเจ้าของบ้านเท่านั้น

พระราชกฤษฎีกาอันนี้ ให้เป็นหน้าที่เสนาบดีกระทรวงวังสมุหราชองครักษ์ แลสมุหพระตำรวจ จะรักษาให้เป็นไปโดยเรียบร้อย แลถ้าแม้มีผู้ใดเคลือบแคลงสงสัยหรือเข้าใจข้อความผิดเพี้ยนไป ก็ให้เป็นหน้าที่ชี้แจงให้เข้าใจ

พระบรมราชโองการดำรัสสั่งแต่วันที่ ๒๐ มิถุนายน รัตน-โกสินทรศก ๑๓๑ เป็นวันที่ ๕๘๘ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

ประกาศ
เรียกนามยศข้าราชการในพระราชสำนัก

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ตามพระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวข้าราชการพลเรือนในพระราชสำนัก รัตนโกสินทรศก ๑๒๙ มาตรา ๑๓ ว่าด้วยชั้นยศ คือ

	เอก		เอก		เอก	
ชั้น ๑	โท	ชั้น ๒	โท	ชั้น ๓	โท	นั้น
	ตรี		ตรี		ตรี	

บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ข้าราชการในพระราชสำนักนอกจากกรมมหาดเล็ก แลกรมพระตำรวจ ให้ใช้เรียกชั้นยศดังต่อไปนี้

มหาเสวก	เอก, โท, ตรี	เทียบนายพลในกองทัพบก
เสวก	เอก, โท, ตรี	เทียบนายพันในกองทัพบก
รองเสวก	เอก, โท, ตรี	เทียบนายร้อยในกองทัพบก

กรมมหาดเล็ก

จางวาง	เอก, โท, ตรี	เทียบนายพลในกองทัพบก
หัวหมื่น		เทียบนายพันเอกในกองทัพบก
นายเวร		เทียบนายพันโทในกองทัพบก

จ่า	เทียบนายพันตรีในกองทัพบก
หุ้มแพร	เทียบนายร้อยเอกในกองทัพบก
นายรอง	เทียบนายร้อยโทในกองทัพบก
มหาดเล็กวิเศษ	เทียบนายร้อยตรีในกองทัพบก

กรมพระตำรวจ

พระตำรวจ	เอก, โท, ตรี	เทียบนายพลในกองทัพบก
ขุนตำรวจ	เอก, โท, ตรี	เทียบนายพันในกองทัพบก
นายตำรวจ	เอก, โท, ตรี	เทียบนายร้อยในกองทัพบก

พระบรมราชโองการดำรัสสั่งแต่วันที่ ๑๕ กรกฎาคม รัตน-โกสินทร ศก ๑๓๑.

ประกาศ
ยกกรมพระตำรวจรวมเข้าอยู่ในกระทรวงวัง

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ข้าราชการในกรมพระตำรวจอันเป็นข้าราชการประจำในพระราชสำนักอยู่กรมหนึ่งนั้น ในเวลานี้ยังแยกอยู่แผนกหนึ่งลอย ๆ มิได้ขึ้นต่อกระทรวงใดกระทรวงหนึ่ง คงถือกันอยู่ว่า เป็นกรมที่ขึ้นตรงต่อพระเจ้าแผ่นดินเสมอมา ทรงพระราชดำริว่า ในสมัยนี้พระราชกรณียกิจใหญ่น้อยอันเป็นหน้าที่พระเจ้าแผ่นดินจะพึงทรงพระราชดำริมีทวียิ่งขึ้นเป็นอันมาก จะทรงบังคับบัญชาการในกรมพระตำรวจให้เรียบร้อยตลอดไปไม่สะดวก เพื่อจะทรงผ่อนพระราชกังวลอันนี้ให้เบาบางลงจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ยกกรมพระตำรวจรวมเข้าอยู่ในกระทรวงวัง และจะได้ทรงตั้งข้าราชการในกรมพระตำรวจชั้นจางวางให้เป็นสมุหพระตำรวจนายหนึ่ง เทียบชั้นสมุหราชองครักษ์ สำหรับดูแลรับผิดชอบต่อราชการในหน้าที่กรมพระตำรวจ ให้สมุหพระ-ตำรวจพึ่งบังคับบัญชาเสนาบดีกระทรวงวัง ซึ่งเป็นผู้รับพระบรมราชโองการบังคับบัญชาราชการแทนพระองค์ตั้งแต่บัดนี้สืบไป

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๗ ธันวาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๙ เป็นวันที่ ๔๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

ประกาศ
ยกเลิกตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงวัง
แลตั้งตำแหน่งสมุหพระราชมณเฑียรขึ้นแทน

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า กระทรวงวังไม่เหมือนกับกระทรวงทบวงการอื่น เพราะกระทรวงวังมีหน้าที่ปฏิบัติจัดราชการภายในพระราชสำนัก นับว่ากระทำหน้าที่ราชการในส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินโดยแท้ หาใช่มีหน้าที่ทำราชการในแผนกที่เรียกว่าราชการแผ่นดินไม่ ที่สุดจนเงินเดือนข้าราชการในกระทรวงวังก็มิได้ตั้งเบิกจากพระคลังมหาสมบัติ เงินเดือนก็ดี ค่าใช้สอยก็ดี การจรก็ดี กระทรวงวังย่อมเบิกจากพระคลังข้างที่ทั้งสิ้น แต่ส่วนตำแหน่งหน้าที่ราชการที่ได้จัดวางเป็นระเบียบใช้กันอยู่ในบัดนี้ แม้แลดูแต่เผิน ๆ ก็ดูประหนึ่งว่าไม่ผิดกันกับในกระทรวงทบวงการ นอกพระราชสำนัก กล่าวคือ มีตำแหน่งเสนาบดี ปลัดทูลฉลอง เป็นต้น

ส่วนตำแหน่งเสนาบดีนั้น แต่โบราณมาก็ได้เคยมีตำแหน่งเสนาบดีวังเป็นจตุสดมภ์ผู้ ๑ ทั้งถ้าแม้จะคิดดูถึงราชการในสมัยปัจจุบันนี้ก็ยังแลเห็นความจำเป็นอยู่ที่จะมีเสนาบดีกระทรวงวัง แลจะเทียบดูกับนานาประเทศ ก็เป็นธรรมเนียมที่มีตรงกันอยู่หลายประเทศ จึงควรให้คงมีตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวังไว้ต่อไป

ส่วนตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงวังนั้น ตามประเพณีโบราณก็ไม่ปรากฏว่าได้เคยมี บางทีจะเป็นเพราะเสนาบดีเป็นผู้มีโอกาสเพ็ดทูลได้เองโดยตรงอยู่เสมอแล้ว จึงไม่จำจะต้องมีปลัดทูลฉลองอย่างเช่นกรมอื่นๆ ส่วนราชการในกระทรวงวังในปัจจุบันนี้อันที่จริงก็มีอยู่มาก ถ้าแม้จะไม่มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ไว้ในตำแหน่งที่ถัดเสนาบดีลงมาเพื่อเป็นผู้ช่วยเสนาบดีในหน้าที่ราชการก็จะไม่เป็นการสะดวก แต่ครั้นจะให้มีปลัดทูลฉลองก็ดูไม่สู้จะถูกเรื่องนัก เพราะตำแหน่งปลัดทูลฉลองในปัจจุบันนี้ย่อมเข้าใจกันว่า เป็นตำแหน่งข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งมีหน้าที่ปฏิบัติราชการแผ่นดินส่วนหนึ่ง แลถ้ายิ่งแปลนามตำแหน่งเป็นภาษาต่างประเทศ เช่นแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า "อันเดอรเสครแตรีออฟสะเตต" ดังนี้ด้วยแล้ว ก็ยิ่งทำให้รู้สึกมากขึ้นว่าปลัดทูลฉลองเป็นข้าราชการแผ่นดิน กระทำการแผ่นดินโดยแท้ จึงไม่เหมาะแก่การที่ข้าราชการในพระราชสำนักจะดำรงตำแหน่งเช่นนั้น ทั้งเทียบดูกับนานาประเทศก็ไม่มีแห่งใดที่มีปลัดทูลฉลองสำหรับกระทรวงวังเลย

เพราะฉะนั้นตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงวังให้ยกเลิกเสีย ส่วนตำแหน่งสำหรับข้าราชการผู้ใหญ่ อันปฏิบัติราชการในกระทรวงวังถัดเสนาบดีลงมานั้น ให้ตั้งขึ้นใหม่อีกตำแหน่งหนึ่ง ขนานนามตำแหน่งว่าสมุหพระราชมณเฑียร (แปลนามตำแหน่งเป็นภาษาอังกฤษว่า "Grand Marshal of the Court" หรือเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า "Grand Marechal de la Cour") ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

ประกาศมา ณ วันอาทิตย์ ที่ ๗ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๓๑ เป็นวันที่ ๖๐๕ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

ประกาศพระธรรมนูญ
ตั้งกรมพระนิติศาสตร์ในพระราชสำนัก

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้า ฯ ว่า ตามพระราชประเพณีนิยม การพิพากษาคดีฎีกาเป็นหน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดิน เพราะเป็นคำพิพากษาชั้นที่สุดของคดี ครั้นสมัยเปลี่ยนแปลงมา พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชกิจที่ต้องทรงพระราชดำริราชการแผ่นดินอย่างอื่นที่สำคัญ ๆ กว่ามากขึ้นในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระมหากรุณาเลือกสรรองคมนตรีตั้งเป็นกรรมการขึ้นสภาหนึ่ง สำหรับปลดเปลื้องพระราชภาระในส่วนตรวจแลเรียงคำพิพากษาความฎีกา เพื่อมิให้คดีคั่งค้าง แลได้ทรงเลือกสรรข้าราชการในพระราชสำนัก คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนศิริธัชสังกาศ ซึ่งรับราชการอยู่ในกรมราชเลขานุการแผนกฎีกา กับเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ จางวางมหาดเล็ก ให้เข้าเป็นกรรมการในสภานั้นด้วย ครั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เลิกสภากรรมการองคมนตรี แลยกการงานไปตั้งเป็นศาลฎีกาขึ้นในกระทรวงยุติธรรม ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าราชการในพระราชสำนัก คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนศิริธัชสังกาศ กับพระยาอนุชิตชาญไชย จางวางกรมพระตำรวจ เป็นกรรมการในศาลฎีกาด้วย ในเวลานั้นก็ได้โปรดเกล้า ฯ ให้พระยาจักรปาณี ผู้ที่รับราชการอยู่ในกรมราชเลขานุการแผนกฎีกา เป็นกรรมการในศาลฎีกานั้น การที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีข้าราชการผู้ใหญ่ใน

พระราชสำนักเป็นกรรมการพิพากษาความฎีกาด้วยนั้น ก็เพื่อให้เป็นความสะดวกในการที่จะได้นำข้อความอันเป็นปัญหาในคดีฎีกานั้น ๆ ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาเรียนพระราชปฏิบัติ แลรับกระแสพระบรมราชโองการไปชี้แจงในสภากรรมการนั้น เพื่อให้คดีฎีกานั้น ๆ เป็นไปโดยชอบด้วยพระราชกำหนดกฎหมาย แลพระราชนิยมอันยิ่งด้วยความยุติธรรม เมื่อพิจารณาดูแล้วก็จะเห็นได้ว่าข้าราชการในพระราชสำนัก ผู้ที่ทรงพระกรุณาเลือกสรรให้เป็นกรรมการในศาลฎีกานั้น ย่อมต้องเป็นผู้ที่รอบรู้พระราชกำหนดกฎหมาย แลเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยให้ทำการที่สำคัญต่างพระเนตรพระกรรณได้ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นผู้พิพากษาความฎีกา อันเป็นที่สุดแห่งความสุขทุกข์ของประชาชน เพราะฉะนั้นตำแหน่งนี้ควรต้องเป็นตำแหน่งสูงโดยเฉพาะส่วนหนึ่ง

อนึ่ง คดีที่เกิดขึ้นในพระราชสำนัก อันต้องอาศัยกฎมณเฑียรบาล ซึ่งเป็นกฎหมายสำหรับพระราชสำนักแท้ไม่เกี่ยวกับโรงศาลอื่น ๆ เข้าประกอบวางบท ในเวลานี้มีศาลรับสั่งขึ้นอยู่ในกระทรวงวังสำหรับพิจารณา แล้วนำคำพิพากษาขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย ขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย ตำแหน่งอธิบดีของศาลนี้ ก็ต้องเป็นผู้ที่รอบรู้พระราชกำหนดกฎหมาย แลเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยได้เสมอกัน เพื่อที่จะได้ปฏิบัติราชการให้เหมือนกันกับผู้ที่โปรดเกล้า ฯ ให้เป็นกรรมการศาลฎีกา เพราะฉะนั้นหน้าที่ราชการทั้ง ๒ แผนกนี้ ควรจะรวมเข้าเป็นตำแหน่งเดียวกัน แลตั้งขึ้นเป็นกรมหนึ่งในพระราชสำนัก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ยกหน้าที่

แผนกฎีกาในกรมราชเลขานุการ กับศาลรับสั่งในกระทรวงวัง มารวมกันตั้งขึ้นเป็นกรมในพระราชสำนักกรมหนึ่ง ขนานนามกรมว่า กรมพระนิติศาสตร์ในพระราชสำนัก ให้มีตำแหน่งสมุหพระนิติ-ศาสตร์ มีฐานันดรศักดิ์เป็นพระยานิติธรรมธรบรมนริศรราชมนตรี ศรีอันเตปุราธิกรณพินิศจัย สมุหพระนิติศาสตร์ ในพระราชสำนัก ถือศักดินา ๓๐๐๐ ตำแหน่งหนึ่ง ให้มีตำแหน่งปลัดนั่งศาลขวา ๑ ซ้าย ๑ มีฐานันดรศักดิ์เป็นพระหรือหลวง ปลัดนั่งศาลขวา อโศกมนตรีปลัดนั่งศาลซ้าย ศรีวิกรมาทิตย์ ถ้าเป็นพระถือศักดินา ๑๐๐๐ ถ้าเป็นหลวงถือศักดินา ๘๐๐ รวม ๒ ตำแหน่ง ให้มีตำแหน่งอัยการวัง มีฐานันดรศักดิ์เป็นหลวงหรือขุนประกาศิตกฎมณเฑียร ถ้าเป็นหลวงถือศักดินา ๘๐๐ เป็นขุนถือศักดินา ๖๐๐ ตำแหน่งหนึ่ง ให้มีตำแหน่งยกกระบัตรศาลรับสั่งกระทรวงวัง มีฐานันดรศักดิ์เป็นขุนเสถียรคดีวัง ถือศักดินา ๖๐๐ ตำแหน่งหนึ่ง นอกนี้ให้มีพนักงานอื่น ๆ ตามสมควร ข้าราชการในกรมนี้ให้สังกัดขึ้นอยู่ในกระทรวงวัง

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๐ เมษายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ เป็นวันที่ ๑๒๗๗ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

กฎมณเฑียรบาล
ว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก

ศุภมัศดุ พระพุทธศาสนายุกาล เป็นอดีตภาค ๒๔๕๗ พรรษา เมษายนมาศ วีสติมสุรทิน จันทวาร โดยกาลนิยม

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ เอกอรรคมหาบุรุษ-บรมนราธิราช พินิตประชานารถมหาสมมตวงษ์ อดิศัยพงษ์วิมลรัตน์ วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรม-ธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า

อันเหล่าเสวกามาตย์ราชบริพาร ผู้มีหน้าที่รับราชการในกระทรวง แลกรมในพระราชสำนักนั้น ย่อมเป็นผู้ที่ปฏิบัติราชการอยู่ในหน้าที่ใกล้ชิดพระองค์ เพราะฉะนั้น จึงสมควรที่จะเป็นผู้ที่ดีไม่เป็นที่ทรงรังเกียจ แลทั้งเป็นผู้ที่ประพฤติสัมมาจารี ไม่ควรที่จะให้มีผู้ติฉินนินทาได้ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงชุบเลี้ยงตั้งแต่งคนที่ไม่ดีไว้ในที่ใกล้ชิดพระองค์ ซึ่งถ้าแม้มีผู้กล่าวได้เช่นนี้ก็ย่อมเป็นที่ทรงรำคาญพระราชหฤทัย ทั้งอาจที่จะมีผลให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศได้ด้วย

ข้าราชการในพระราชสำนักเป็นบุคคลจำพวกที่สุดที่จะควรกล่าวว่ากิจส่วนตัวไม่เกี่ยวแก่หน้าที่ราชการ เพราะถ้าจะว่ากันอย่างสามัญชนคนใช้ที่ประพฤติตนไม่ให้เป็นที่ต้องอัธยาศัยแห่งนายแล้ว ถึงแม้ว่าจะมีสติปัญญาสามารถฉลาดเฉลียวสักปานใด ก็คงไม่สามารถจะอยู่

ร่วมเคหสถานกันได้ ดังนี้ฉันใด ส่วนข้าราชการในพระราชสำนัก ก็เป็นฉันนั้น เมื่อราชเสวกผู้ใดทราบอยู่แล้วว่าสิ่งไรไม่เป็นที่ต้องด้วยพระราชอัธยาศัยนิยม แต่ขืนประพฤติสิ่งนั้นเพื่อความพอใจแห่งตนเอง โดยถือว่าเป็นกิจส่วนตัว ไม่เนื่องด้วยหน้าที่ราชการดังนี้ ก็คงเป็นอันว่าเป็นผู้ที่ไม่สมควรจะคงรับราชการอยู่ในพระราช-สำนัก ควรจะต้องย้ายไปแห่งอื่นดีกว่า

ทางที่จะให้ทรงรังเกียจในส่วนตัวราชเสวกผู้หนึ่งผู้ใดนั้น นอกจากความประพฤติเป็นคนขี้เมาหรือนักเลง หรือคนมักพูดปด ซึ่งเป็นความเสียในส่วนตัวเอง ยังอาจจะเป็นไปได้โดยมีครอบครัวอันเป็นที่ทรงรังเกียจได้อีก

ในเรื่องการสมพาสแห่งคนในสมัยนี้ ทรงสังเกตว่าดูเป็นไปโดยอาการอันสำส่อน ไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่ใคร่เลือกหญิงที่เรียบร้อยแท้จริง ชายหนุ่มมักพอใจสมจรด้วยหญิงแพศยาหาเลี้ยงชีพโดยทางบำเรอกามคุณ แลมักเข้าใจไปว่าการสมจรเช่นนี้ เป็นของควรนิยม เพราะคล้ายคลึงกับแบบแผนแห่งยุโรปประเทศ ซึ่งเป็นความเข้าใจเอาเองโดยพอใจใคร่ให้เป็นเช่นนั้น แลการมีภรรยาแต่งงานสมรสอย่างโบราณประเพณีมักถือกันว่า เป็นของพ้นสมัยเสียแล้ว แม้ใครประพฤติก็ได้ชื่อว่าคนภูมิเก่าคร่ำคร่า หรือโง่เง่าเต่าปูปลาไม่รู้จักประเพณีนิยมอย่างสมัยใหม่ ดังนี้เป็นต้น

โดยปรกติในประเทศมีสมเด็จพระราชาธิบดีเป็นผู้ทรงปกครองความนิยมในทางจริยาต่าง ๆ มหาชนมักเพ่งเล็งดูตามพระราชนิยมเป็นที่ตั้ง แต่ผู้ที่มิได้มีโอกาสได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในที่

ใกล้เคียงเพียงพอมิอาจที่จะทราบพระราชนิยมได้โดยถนัด ก็ต้องเพ่งเล็งดูทางปฏิบัติแลจรรยาแห่งข้าราชการในพระราชสำนักเป็นหลักเพื่อสันนิษฐานทางแห่งพระราชนิยม ความจริงมีอยู่ดังนี้เหมือนกันหมดไม่ว่าในประเทศใด ๆ ทั้งในบุรพทิศแลปรัศจิมทิศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเข้าพระราชหฤทัยในข้อนี้ชัดเจนอยู่ จึงได้ทรงพระอุตสาหะพระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ข้าราชการในพระราชสำนักอยู่เนือง ๆ ในเรื่องจรรยาแลความประพฤติอันควรแก่ราชเสวกซึ่งแท้จริง บรรดาราชเสวกควรที่จะรู้สึกพระมหากรุณาธิคุณแลที่แท้ควรที่จะมีใจรู้สึกความกตัญญูกตเวที ตั้งใจปฏิบัติให้ตรงตามพระบรมราโชวาท แลพระราชนิยมอันได้ทรงแสดงให้ปรากฏมาหลายคราวแล้วนั้น โดยความเคารพต่อพระบรมเดชานุภาพ ฝ่ายผู้ใหญ่อันเป็นผู้มีหน้าที่บังคับบัญชาราชการต่างพระเนตรพระกรรณก็ควรที่จะหมั่นเอาใจใส่ว่ากล่าวตักเตือนผู้น้อยที่ไร้สติให้อุตสาหะพยายามประพฤติตนให้เป็นที่พอพระราชอัธยาศัยเช่นนี้จึงจะถูก

แต่การหาเป็นไปเช่นนี้ทั่วถึงไม่ เพราะราชเสวกที่เป็นคนหนุ่มคะนอง เมื่อมีความปรารถนาจะใคร่ประพฤติตามใจตนเอง ก็พอใจอวดดีทำตนเป็นคนสมัยใหม่ ประพฤติสงบเสงี่ยมอยู่แต่เฉพาะเวลาที่อยู่หน้าพระที่นั่ง พอลับหลังไปแล้วก็ไปเที่ยวประพฤติสำมะเลเทเมาตามนิสัยอันทรามของตน แลที่ผู้น้อยประพฤติอยู่ได้เช่นนี้ก็เพราะผู้ใหญ่บางคน ซึ่งรู้แล้วว่าผู้น้อยประพฤติเป็นลิงหลอกเจ้าอยู่นั้นก็หาว่ากล่าวตักเตือนโดยอาการอันเข้มงวดอย่างผู้ใหญ่ไม่ กลับไปพูดจาแลแสดงกิริยาอาการให้เห็นปรากฏว่าการที่ว่ากล่าวนั้นโดยเสียไม่ได้ คือขัดพระราชบริหารไม่ได้เท่านั้น แท้จริงเห็นใจกัน ดังนี้

จึงทำให้ผู้น้อยกำเริบได้ใจ ฝ่ายผู้ใหญ่จะว่าผู้น้อยไม่ได้เต็มปากก็เพราะตนเองก็ประพฤติเหลวไหลอยู่เช่นนั้นเหมือนกัน ตรงกับโบราณภาษิตว่า "ไก่เห็นตีนงู งูเห็นนมไก่" ไม่มีใครกล้าทำอะไรใครได้

การที่ประพฤติผิดพระราชนิยมในข้อใด ๆ ก็ไม่สำคัญเท่าในข้อที่เกี่ยวด้วยการมีครอบครัว เพราะหญิงดีย่อมเป็นศรีแก่ชาย แต่หญิงร้ายย่อมนำความพินาศฉิบหายมาสู่ผู้ที่สมพาส หาเสนียดจัญไรอย่างใดเสมอเหมือนได้โดยยาก เพราะฉะนั้นจึงทรงพระราชดำริว่าเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะต้องทรงกวดขันเรื่องครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนักให้ยิ่งขึ้น เพื่อมิให้เป็นที่ติฉินนินทาแห่งผู้อื่นได้ แต่ครั้นว่าจะเป็นแต่เพียงพระราชทานพระบรมราโชวาทอย่างเช่นที่เคยมาแล้วนั้น ถ้าราชเสวกบางคนที่อวดฉลาดอวดดีก็จะหาหนทางหลีกเลี่ยงไม่ปฏิบัติตามกระแสพระบรมราโชวาท ก็จะเป็นเครื่องเสื่อมเสียพระบรมเดชานุภาพ ทั้งจะเป็นหนทางให้คนอวดดีอวดฉลาดมีความกำเริบได้ใจยิ่งขึ้น จึงเป็นความจำเป็นที่จะต้องจัดวางระเบียบลงไว้ให้เป็นหลักฐานมั่นคง อันจะไม่มีหนทางหลีกเลี่ยงได้

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี ศรีรัตนมณเฑียรบาล บรมราชประการกิจจาภิรมย์ สรรโพดมราชธุรานุประดิษฐ์ ธรรมสุจริตวิบุลย์ มาลากุลวิวัฒน์ บำรุงรัตนราชประเพณี นิตยภักดีนฤปนารถ อันเตปุริกามาตย์มหานายก อรรคเสวกนนทิพาหมุรธาธร กิติขจรเสนาบดีศรีรัตนไตรสรณธาดา อุดมอาชวาธยาไศรย อภัยพิริยบรากรมพาหุ

เสนาบดีกระทรวงวัง รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ประกาศกฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก ดังต่อไปนี้

หมวดที่ ๑
ว่าด้วยนามแลลักษณะใช้กฎมณเฑียรบาลนี้

มาตรา ๑ "กฎนี้ให้เรียกว่า กฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พระพุทธศักราช ๒๔๕๗"

มาตรา ๒ ให้เริ่มใช้กฎนี้ตั้งแต่วันที่ ๑ สิงหาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ เป็นต้นไป

มาตรา ๓ บรรดากฎข้อบังคับ ซึ่งมีอยู่แล้วสำหรับพระราชสำนักข้อใดที่ขัดกับข้อความในกฎนี้ ให้ยกเลิกเสีย

มาตรา ๔ ต่อไปภายหน้า ถ้าแม้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้แก้ไขหรือเพิ่มเติมข้อใดข้อ ๑ ในกฎนี้ แลเสนาบดีกระทรวงวังได้ประกาศโฆษณาให้ข้าราชการในพระราชสำนักทราบทั่วกันแล้ว ให้นับว่าข้อที่แก้ไขหรือเพิ่มเติมใหม่นั้นเป็นส่วน ๑ แห่งกฎนี้

หมวดที่ ๒
ว่าด้วยผู้ที่จะต้องปฏิบัติตามกฎนี้

มาตรา ๕ ผู้ที่นับว่าอยู่ในกฎนี้ แลจำเป็นต้องปฏิบัติตามกฎนี้ มีอยู่คือ

๑. ข้าราชการแลราชบุรุษในกระทรวงวัง

๒. พระตำรวจ ขุนตำรวจ นายตำรวจ นายเวรแลพลในกรมพระตำรวจ

๓. ข้าราชการแลราชบุรุษในกรมศิลปากร

๔. นายทหารชั้นสัญญาบัตร ชั้นประทวน แลนายสิบ ในกรมทหารรักษาวังของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๕. ข้าราชการแลราชบุรุษในกรมราชเลขานุการ

๖. ข้าราชการแลราชบุรุษในกรมพระคลังข้างที่

๗. ข้าราชการแลมหาดเล็กทุกชั้นในกรมมหาดเล็กหลวง

๘. ข้าราชการแลนักเรียนในโรงเรียนมหาดเล็กหลวง

๙. ข้าราชการแลมหาดเล็กในกรมมหรศพ

๑๐. ข้าราชการแลมหาดเล็กในกรมชาวที่

๑๑. ข้าราชการแลมหาดเล็กในกรมพระอัศวราช

๑๒. ข้าราชการในกรมตรวจ

มาตรา ๖ ผู้ที่อยู่ในกฎนี้ ให้พึงเข้าใจว่าเป็นแต่เฉพาะผู้ที่รับราชการประจำอยู่เท่านั้น ผู้ที่เป็นกองหนุนหรือนอกราชการ หรือซึ่งได้ย้ายไปรับราชการอยู่ในกระทรวงทบวงการอื่นแล้ว ไม่นับว่าอยู่ในกฎนี้

หมวดที่ ๓

อธิบายคำในกฎนี้

มาตรา ๗ เพื่อมิให้ต้องลำบากในข้อที่จะต้องกล่าวความให้ยืดยาวในที่บางแห่ง ให้พึงเข้าใจคำที่ใช้ย่อในกฎนี้บางคำ ดังต่อไปนี้

๑. คำว่า "เสนาบดี" ให้เข้าใจว่า เสนาบดีกระทรวงวัง

๒. คำว่า "ข้าราชการ" ให้เข้าใจว่า บรรดาบุคคลซึ่งอยู่ในกฎนี้ ดังได้กล่าวมาแล้วในหมวดที่ ๒

๓. คำว่า "ผู้บังคับบัญชาโดยตรง" ให้เข้าใจว่า ผู้ที่มีอำนาจบังคับบัญชาในกรมใดกรม ๑ ซึ่งเป็นกรมขึ้นต่อกรมใหญ่อีกชั้น ๑

๔. คำว่า "ผู้บังคับบัญชาสูงสุด" ให้เข้าใจว่า ผู้ที่มีอำนาจบังคับบัญชาเป็นใหญ่ในแผนกใดแผนก ๑ ในพระราชสำนัก กล่าวคือ

(ก) ในกระทรวงวังแลกรมขึ้น คือ เสนาบดี

(ข) ในกรมมหาดเล็กแลกรมขึ้น คือ สภาจางวาง

(ค) ในกรมราชเลขานุการ คือ ราชเลขานุการ

(ฆ) ในกรมพระคลังข้างที่ คือ อธิบดีกรมพระคลังข้างที่

๕. คำว่า "เจ้าพนักงาน" ให้เข้าใจว่า เจ้าพนักงานทะเบียน เว้นไว้เสียแต่ที่จะมีข้อความกล่าวไว้อย่างอื่น จึงให้เข้าใจไปตามข้อความในที่นั้นโดยเฉพาะ

๖. คำว่า "หญิงนครโสเภณี" ให้เข้าใจว่าหญิงที่ได้รับใบอนุญาตจากเจ้าหน้าที่ปกครองท้องที่ ตามพระราชบัญญัติป้องกันสัญจรโรค

๗. คำว่า "หญิงแพศยา" ให้เข้าใจว่า หญิงที่มิใช่หญิงนครโสเภณี แต่มักสมจรกับชายหลายคนโดยอาการอันสำส่อนไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย

หมวดที่ ๔

ว่าด้วยการจดทะเบียนครอบครัวแลเคหสถาน

มาตรา ๘ ให้ผู้บังคับบัญชาสูงสุดในกรมต่าง ๆ จัดเจ้าพนักงานไว้เป็นผู้ถือทะเบียนครอบครัว แลเคหสถานแห่งข้าราชการในบังคับบัญชาของตน กล่าวคือ ให้มีที่กระทรวงวังแห่ง ๑ ที่ที่ทำการสภาจางวางกรมมหาดเล็กแห่ง ๑ ที่กรมราชเลขานุการแห่ง ๑ ที่กรมพระคลังข้างที่แห่ง ๑ กับให้เสนาบดีจัดตั้งเจ้าพนักงานไว้คน ๑ เป็นนายทะเบียนใหญ่สำหรับพระราชสำนักทั่วไป

มาตรา ๙ ในสมุดทะเบียนให้มีรายการดังต่อไปนี้

๑. ยศบรรดาศักดิ์

๒. นามเดิม

๓. นามสกุล

๔. ตำแหน่งราชการ

๕. นามบิดามารดา (แห่งตน)

๖. เคหสถาน (ถ้ามีกว่า ๑ แห่งต้องจดไว้ให้ปรากฏแลต้องบอกให้ชัดเจนว่าอยู่ถนนใด เลขที่เท่าใด ฯลฯ ตัวเป็นเจ้าของเองหรืออาศัยใคร หรือเช่าใคร)

๗. นามภรรยา (ถ้ามีกว่า ๑ คน ต้องจดทุกคน)

๘. นามบิดามารดา (แห่งภรรยา)

๙. นามบุตร (ต้องจดเรียงตามลำดับอายุ แลถ้าเกิดด้วยภรรยาหลายคน ให้จดแบ่งเป็นท้อง ๆ ไป ให้เข้าใจง่าย ๆ)

๑๐. หมายเหตุ (ในช่องนี้สำหรับกรอกรายการเบ็ดเตล็ด ดังจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า)

มาตรา ๑๐ บรรดาข้าราชการซึ่งมีครอบครัว แลเคหสถานอยู่แล้ว เมื่อประกาศใช้กฎนี้ ต้องรีบไปลงทะเบียนที่เจ้าพนักงานสำหรับกรมซึ่งตนสังกัดขึ้นอยู่นั้น ภายในกำหนดวันเวลาซึ่งผู้บังคับบัญชาสูงสุดจะได้แจ้งความให้ทราบ และถ้ายังไม่มีครอบครัว มีแต่เคหสถาน ก็ให้ไปจดแต่ในส่วนเคหสถาน

มาตรา ๑๑ ให้เป็นหน้าที่ผู้บังคับบัญชาสูงสุด ที่จะกำหนดวันเวลาที่จะให้เจ้าพนักงานรับจดทะเบียน แลให้กำหนดด้วยว่าเมื่อใดจะเป็นอันหมดเขตเวลาที่จะรับจดทะเบียนของผู้ที่มีครอบครัวแลเคหสถานอยู่แล้วแต่เมื่อก่อนประกาศให้ใช้กฎนี้

มาตรา ๑๒ เมื่อพ้นกำหนดเวลาอันกล่าวแล้วในมาตรา ๑๑ นั้น ผู้ใดยังมิได้ไปลงทะเบียนครอบครัวหรือเคหสถานไซร้ ให้ถือว่าผู้นั้นยังไม่มีทั้งครอบครัวแลเคหสถานเป็นโสดอยู่ จนกว่าจะได้มาจดอย่างใดอย่าง ๑ ต่อไปภายหน้า

มาตรา ๑๓ ผู้ที่มีภรรยาแล้ว แต่ภรรยานั้นถึงมรณภาพแล้ว หรือได้หย่าร้างกันไปแล้ว ตั้งแต่ก่อนที่ประกาศใช้กฎนี้ ไม่ต้องจดนามภรรยาผู้นั้นลงในช่องที่สำหรับจดชื่อภรรยาในทะเบียน แต่ถ้าแม้ได้มีบุตรด้วยภรรยานั้น จึงให้จดนามมารดาแห่งบุตรลงไว้ในช่องสำหรับจดนามบุตร ดังได้กำหนดไว้ในมาตรา ๙ ข้อ ๙ นั้น

มาตรา ๑๔ ผู้ที่ยังมิได้มีครอบครัวหรือเคหสถานเลยในขณะเมื่อประกาศใช้กฎนี้ไซร้ ถ้าต่อไปเมื่อหน้ามีครอบครัวหรือเคหสถาน

เมื่อใด ให้ไปจดทะเบียนที่กรมตนสังกัด ภายในกำหนดปักษ์ ๑ (กึ่งเดือน)

มาตรา ๑๕ ผู้ใดที่มีครอบครัวหรือเคหสถาน อันได้จดทะเบียน แล้ว ถ้ามีเหตุเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่าง ๑ ดังต่อไปนี้ กล่าวคือ

๑. ภรรยาหรือบุตร ถึงมรณภาพ

๒. หย่ากับภรรยาตามกฎหมาย หรือไม่หย่าแต่แยกเคหะ-สถานกัน

๓. ย้ายเคหสถาน

ถ้ามีเหตุอย่าง ๑ อย่างใดใน ๓ อย่างนี้ไซร้ ต้องไปแจ้งความแก่เจ้าพนักงานภายในกำหนดปักษ์ ๑ นับแต่วันที่การเปลี่ยนแปลงนั้นได้เป็นไปแล้วเป็นต้นไป

การที่จะแจ้งความในเรื่องหย่ากับภรรยา หรือแยกเคหสถานกันนั้น ต้องชี้แจงด้วยว่า บุตรที่มีด้วยกันนั้น ได้ตกลงจะให้อยู่กับใคร แลถ้าภรรยามิได้หย่ากัน เป็นแต่แยกเคหสถานกัน ต้องชี้แจงว่าภรรยาอยู่แห่งใด อาศัยผู้ใดอยู่ หรืออยู่โดยลำพัง

มาตรา ๑๖ ผู้ใดที่มีภรรยาหรือเคหสถาน อันได้จดทะเบียนแล้ว ถ้าจะมีภรรยาหรือเคหสถานเพิ่มขึ้นมากกว่าเก่า ต้องไปจดทะเบียนเพิ่มเติมภายในกำหนดปักษ์ ๑ นับแต่วันได้ภรรยาใหม่หรือได้เป็นเจ้าของเคหสถานใหม่นั้นเป็นต้นไป

หมวดที่ ๕
ว่าด้วยหน้าที่เจ้าพนักงานทะเบียน

มาตรา ๑๗ เจ้าพนักงานทะเบียนประจำกรม มีหน้าที่รับจดทะเบียนครอบครัวแลเคหสถานแห่งข้าราชการที่สังกัดในกรมของตน ตามข้อความอันกล่าวมาแล้วในหมวดที่ ๔ นั้นทุกประการ แลให้ทำการติดต่อกับนายทะเบียนใหญ่ ตามระเบียบซึ่งเสนาบดีจะได้กำหนดให้ตามที่สะดวกแก่ราชการ

มาตรา ๑๘ นายทะเบียนใหญ่ไม่มีหน้าที่รับจดทะเบียนโดยตรงเลย ให้เป็นแต่ผู้รวมทะเบียนกรมทั้ง ๔ นั้นไว้เป็นแห่งเดียวกันเท่านั้น เพราะฉะนั้นแปลว่าทะเบียนซึ่งนายทะเบียนใหญ่รักษาอยู่นั้นเป็นแต่สำเนาแห่งทะเบียนกรมเท่านั้น แลต้องหมั่นคอยแก้ไขให้ถูกต้องตรงกับทะเบียนกรมอยู่เสมอ

มาตรา ๑๙ การรับจดทะเบียนครอบครัวก็ดี หรือเคหสถานก็ดี มีเกณฑ์อันเจ้าพนักงานจะต้องปฏิบัติดังต่อไปนี้

๑. **ภรรยา** คือหญิงที่ได้กระทำการแต่งงานสมรสตามประเพณีเมือง หรือที่ชายเลี้ยงดูโดยให้อยู่ร่วมเคหสถานแลยกย่องเชิดหน้าชูตาโดยเปิดเผย เพราะฉะนั้นห้ามมิให้รับจดทะเบียนหญิงนครโสเภณี หรือหญิงแพศยา หรือหญิงซึ่งชายสมจรด้วยเป็นครั้งคราวนั้น เป็นอันขาด

อนึ่ง หญิงที่ชายสมจรอยู่ด้วยโดยอาการที่เรียกว่าเป็น "เมียลับ" คือไม่ออกหน้าแลมิได้อยู่ร่วมเคหสถานกัน ห้ามมิให้รับลงทะเบียนเป็นภรรยาเป็นอันขาด

๒. เคหสถาน คือที่อันสำนักอาศัยเป็นหลักแหล่งแน่นอน อันจะเป็นที่ซึ่งสารวัดแลนักการจะไปตามข้าราชการผู้เจ้าของนั้นได้ในเมื่อมีราชการ

หรือจะนับว่าเป็นเคหสถานไม่ได้ นอกจากที่จะได้รับอนุญาตพิเศษจากผู้บังคับบัญชาสูงสุดให้ถือเช่นนั้น

มาตรา ๒๐ ถ้าผู้ใดปรารถนาจะให้จดทะเบียนหญิงอันต้องด้วยข้อห้ามในมาตรา ๑๙ นั้นเป็นภรรยา แลเมื่อนายทะเบียนชี้แจงข้อห้ามให้เข้าใจแล้ว ก็ยังจะขืนยืนยันขอจดทะเทียนอยู่กระนั้นไซร้ ให้นายทะเบียนรายงานข้อความต่อผู้บังคับบัญชาโดยตรงของตนเพื่อนำเสนอขึ้นไปเป็นลำดับสุดแท้แต่ผู้บังคับบัญชาสูงสุดจะวินิจฉัย แลในระหว่างที่คำสั่งยังไม่ตก ห้ามมิให้รับจดทะเบียนเป็นอันขาด

อนึ่ง ความในมาตรา ๑๙ แล ๒๐ นี้ ให้พึงเข้าใจว่าใช้สำหรับผู้ที่มีครอบครัว แลเคหสถานอยู่แต่เมื่อก่อนที่ประกาศใช้กฎนี้แล้วเท่านั้น ส่วนผู้ที่ยังมิได้มีครอบครัวหรือเคหสถานอยู่ก่อนนี้ ถ้าแม้จะมาขอจดทะเบียนต่อไป ให้เจ้าพนักงานปฏิบัติดังได้กำหนดไว้ในมาตรา ๒๑ ต่อไปนี้

มาตรา ๒๑ บรรดาข้าราชการที่ยังมิได้มีครอบครัวหรือเคหสถานอยู่แล้วตั้งแต่ก่อนที่ประกาศใช้กฎนี้ไซร้ ถ้าต่อไปจะมาขอจดทะเบียนภรรยาหรือเคหสถาน ให้เจ้าพนักงานเรียกเอาใบอนุญาตซึ่งผู้บังคับบัญชาจะได้ทำให้ตามระเบียบอันกำหนดไว้ในหมวดที่ ๖ แห่งกฎนี้ ถ้าผู้ใดไม่มีใบอนุญาตมายื่นแล้ว ห้ามมิให้เจ้าพนักงานรับจดทะเบียนเป็นอันขาด

มาตรา ๒๒ นอกจากข้อที่ได้บัญญัติไว้แล้วในหมวดนี้ ให้เจ้าพนักงานปฏิบัติหน้าที่ให้ถูกต้องตามข้อความอันมีอยู่ในหมวดอื่น ๆ แห่งกฎนี้ แลถ้าแม้เสนาบดีจะได้ออกกฎหรือข้อบังคับเพิ่มเติมต่อไป ก็ให้ปฏิบัติให้ถูกต้องจงทุกประการ

หมวดที่ ๖

ว่าด้วยการอนุญาตให้มีครอบครัวแลเคหสถาน

มาตรา ๒๓ บรรดาข้าราชการในพระราชสำนัก ที่ยังมิได้มีครอบครัวหรือเคหสถานของตนเองแต่เมื่อก่อนประกาศใช้กฎนี้ไซร้ เมื่อต่อไปจะมีครอบครัวหรือเคหสถานต้องได้รับอนุญาตจากผู้บังคับบัญชาสูงสุดในกรมของตนก่อน จึงจะมีได้

มาตรา ๒๔ การขออนุญาตให้ทำเป็นหนังสือยื่นต่อผู้บังคับบัญชาโดยตรงของตนเพื่อนำเสนอเป็นลำดับ ดังจะได้กล่าวต่อไป แลถ้าเมื่อใบอนุญาตยังไม่ตกมา ห้ามมิให้ไปมีภรรยา หรือไปอยู่ ณ เคหสถานใหม่นั้นเป็นอันขาด

มาตรา ๒๕ ข้าราชการที่มีครอบครัวหรือเคหสถาน อันได้จดทะเบียนตามกฎนี้แล้วไซร้ ถ้าต่อไปเมื่อหน้า จะมีภรรยาเพิ่มเติมใหม่อีกก็ดี หรือจะมีเคหสถานเพิ่มขึ้นอีกก็ดี ต้องขออนุญาตอย่างเดียวกันกับที่กล่าวมาแล้วในมาตรา ๒๓ แล ๒๔

มาตรา ๒๖ ในหนังสือขออนุญาต ให้มีข้อความละเอียด คือ

(ก) ขออนุญาตมีภรรยา ให้มีข้อแสดงดังต่อไปนี้

๑. ยศบรรดาศักดิ์ แลนามเดิมนามสกุล กับตำแหน่งราชการ

๒. อายุ ปีเกิด

๓. รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละเท่าใด

๔. ได้รับผลประโยชน์นอกจากทางราชการอย่างใดบ้าง

๕. ได้มีภรรยาอยู่แล้วหรือไม่ ถ้ามีชื่อไร

๖. ผู้ที่จะตบแต่งหรือเป็นภรรยาใหม่นั้นชื่อไร

๗. นามบิดามารดาของหญิง แลชาติใด ในบังคับรัฐบาลใด

๘. หลักฐาน คือบิดามารดาหรือตัวหญิงนั้นมีทางทำมาหาเลี้ยงชีพอย่างไรหรือไม่ มีทรัพย์สมบัติอย่างไรบ้าง

๙. หญิงนั้นมีอายุเท่าไร เกิดปีอะไร

๑๐. หญิงนั้นเคยมีผัวแล้วหรือยัง ถ้าเคยมี ให้ชี้แจงด้วยว่าผัวหย่าหรือเป็นหม้ายโดยมรณภาพแห่งผัว

๑๑. ความประพฤติของหญิงนั้น เท่าที่รู้เห็นอยู่เป็นอย่างไร

(ข) **ขออนุญาตมีเคหสถาน** ให้มีข้อแสดงดังต่อไปนี้

๑, ๒, ๓ แล ๔ เหมือนอย่างขออนุญาตมีภรรยา

๕. เป็นคนโสด หรือมีครอบครัว

๖. ในขณะนี้อยู่ที่ไหน คืออยู่ประจำในสถานที่ภายในพระราชฐาน หรือเรือนหลวงแห่งใด หรือเช่าอยู่ หรืออยู่กับบิดามารดา หรืออาศัยผู้ใด แลที่อยู่นั้นอยู่แห่งใด

๗. บ้านที่จะไปอยู่ใหม่นี้ สร้างขึ้นใหม่ด้วยทุนทรัพย์ของตนเอง หรือซื้อหรือเช่า หรือใครให้ หรือจะอาศัยอยู่กับผู้ใด

๘. บ้านใหม่นี้อยู่แห่งหนตำบลใด ต้องบอกนามถนน แลเลข (ถ้ามี)

๙. เมื่อย้ายไปอยู่ที่บ้านใหม่แล้ว บ้านเก่าจะยังคงเป็นบ้านของตนอยู่หรือจะไม่ใช้เป็นที่สำนักอีกต่อไป

มาตรา ๒๗ ระเบียบการที่จะพึงปฏิบัติในเรื่องขออนุญาตมีภรรยาหรือมีเคหสถานนั้น เมื่อผู้ขออนุญาตได้ยื่นหนังสือต่อผู้บังคับบัญชาโดยตรงแล้ว เป็นหน้าที่แห่งผู้บังคับบัญชาโดยตรงที่จะต้องสอบสวนดูให้ได้ความแน่นอน ว่าตามรายการที่มีอยู่ในหนังสือนั้นเป็นการถูกต้องแล้วหรือยัง ถ้ายังไม่ถูกต้องให้พูดจาว่ากล่าวให้ผู้ขออนุญาตแก้ไขข้อความเสียให้ถูกต้อง เมื่อถูกต้องแล้ว ให้ผู้บังคับบัญชาโดยตรงลงความเห็นของตนกำกับลงในหนังสือนั้น ว่า "เห็นสมควร" หรือ "ไม่เห็นสมควร" สุดแท้แต่ความเห็น แต่ถ้าไม่เห็นสมควรต้องอธิบายด้วย ว่าเพราะเหตุใด แลถ้าความเห็นนั้นจะมีข้อความยืดยาว ก็ให้เขียนลงในกระดาษอีกแผ่น ๑ ต่างหากแนบไปกับหนังสือขอนุญาต เมื่อได้ตรวจแลลงความเห็นแล้ว จึงให้ส่งหนังสือพร้อมด้วยความเห็นนั้นขึ้นไปยังผู้บังคับบัญชาโดยตรงเหนือตนขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งนั้น แลให้ปฏิบัติเช่นนี้เป็นลำดับไปจนถึงผู้บังคับบัญชาชั้นสูงสุดในกรมแห่งผู้ขออนุญาต

มาตรา ๒๘ ผู้ที่มีอำนาจอนุญาตได้นั้น ถ้าผู้ขอเป็นข้าราชการตั้งแต่ชั้นเสวกเอกหรือนายพันเอก หรือหัวหมื่นลงมา ผู้บังคับบัญชาชั้นสูงสุดในกรมนั้นมีอำนาจอนุญาตได้ แต่ถ้าผู้ขอเป็นข้าราชการชั้นเสวกเอก หรือตั้งแต่ชั้นเสวกเอก หรือนายพันเอก หรือหัวหมื่นขึ้นไป ต้องได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต ผู้อื่นจะอนุญาตมิได้เป็นอันขาด

อนึ่ง มหาดเล็กกองห้องที่พระบรรทม ไม่ว่าจะเป็นยศบรรดาศักดิ์ชั้นใด ต้องได้รับพระบรมราชานุญาต ผู้อื่นจะอนุญาตมิได้เป็นอันขาด

มาตรา ๒๙ ผู้ที่มีหน้าที่จะอนุญาตตามมาตรา ๒๘ นั้น เมื่อได้รับหนังสือขออนุญาตแล้ว แลก่อนที่จะอนุญาต ต้องพิจารณาดูให้เห็นชัดแล้ว ว่าผู้ขออนุญาตนั้นเป็นผู้ที่สมควรจะได้รับอนุญาตแล้วจึงค่อยอนุญาต ในข้อควรมิควรให้ถือเอาพระราชนิยมเป็นเกณฑ์ ดังต่อไปนี้

(ก) ในส่วนที่จะขอมีภรรยา

๑. ผู้ขอเป็นผู้ที่มีหลักฐานมั่นคงพอควรแก่ยศบรรดาศักดิ์แลตำแหน่ง
๒. ได้รับพระราชทานเงินเดือนพอสมควรจะเลี้ยงครอบครัวได้
๓. มีอายุเกินกว่า ๑๘ ปีบริบูรณ์ ย่างเข้าปีที่ ๑๙ แล้ว
๔. เป็นผู้ที่รู้จักผิดแลชอบ ไม่เหลวไหลลังเล
๕. เป็นผู้ที่มีเคหสถานเป็นหลักแหล่งหรือจะได้มี เมื่อมีภรรยา
๖. เป็นผู้ที่ไม่มีกามโรคเรื้อรังประจำตัวอยู่ยังไม่หาย
๗. หญิงที่จะเป็นภรรยาเป็นผู้มีหลักฐาน ไม่ใช่หญิงนครโสเภณี หรือหญิงแพศยา หรือหญิงที่มักสมจรสำส่อน
๘. หญิงนั้นมีอายุเกินกว่า ๑๖ ปีบริบูรณ์ ย่างเข้าปีที่ ๑๗ แล้ว
๙. หญิงนั้นมิใช่เป็นภรรยาผู้อื่นอยู่ในขณะที่ขออนุญาต
๑๐. หญิงนั้นมิใช่ผู้ที่หย่ากับสามีเพราะมีชู้

(ข) ในส่วนขอมีเคหสถาน

๑, ๒, ๓ และ ๔ เหมือนการขอมีภรรยา

๕. ถ้าผู้ขอมีภรรยาแล้ว หรือได้ขออนุญาตจะมีภรรยาอยู่แล้ว ควรอนุญาต

๖. คนโสด คือไม่มีภรรยาแลครอบครัว ถ้าจะอนุญาตได้ ก็แต่ที่แลเห็นปรากฏชัดว่าเป็นผู้มีหลักฐานมั่นคง เป็นผู้สมควรครองเรือนได้แท้จริง แลมีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ ย่างเข้าปีที่ ๒๑ แล้ว

๗. เคหสถานต้องตั้งอยู่ในที่ซึ่งเป็นหลักแหล่ง มีทางไปมาได้โดยสะดวกพอควร

มาตรา ๓๐ เมื่อผู้บังคับบัญชาได้พิจารณาดูโดยถ้วนถี่แล้ว ถ้าแม้ไม่เห็นเป็นการสมควรด้วยประการทั้งปวง หรือเพื่อเหตุหลายประการก็ดี ให้เขียนลงไปในหนังสือขออนุญาตนั้นว่า "ไม่อนุญาต" แลให้ลงนามกำกับไว้เป็นสำคัญ แต่ถ้ามีข้อขัดข้องอยู่เพียงแต่เล็กน้อย ซึ่งเห็นว่าพอจะว่ากล่าวให้แก้ไขได้ ก็ให้เรียกตัวผู้ขออนุญาตขึ้นมาชี้แจงให้เป็นที่เข้าใจ ถ้าแม้เขายอมรับรองจะแก้ไขข้อขัดข้องนั้นให้หมดไป ก็จงยอมให้โอกาสให้เขามีเวลาแก้ไข แต่ถ้าเขาไม่ยอมที่จะแก้ไขก็ให้สลักลงว่า "ไม่อนุญาต" ทีเดียว

แต่ถ้าเห็นว่าเป็นการสมควรด้วยประการทั้งปวงที่จะอนุญาต ก็ให้ทำใบอนุญาตให้เป็นสำคัญ ลงนามแลประทับตราตำแหน่งผู้อนุญาต ใบอนุญาตให้ทำเป็น ๓ ฉบับความต้องกัน ฉบับ ๑ ให้ผู้อนุญาตรักษาไว้ อีก ๒ ฉบับให้ส่งลงไปเป็นลำดับ จนถึงผู้บังคับบัญชาโดยตรงของผู้ขออนุญาต ให้ผู้บังคับบัญชาโดยตรง

มอบใบอนุญาตทั้ง ๒ ฉบับให้แก่ผู้ขอ ให้ผู้ขอนำใบอนุญาตไปให้แก่เจ้าพนักงานทะเบียนเพื่อเป็นพยานฉบับ ๑ ในเมื่อไปขอจดทะเบียน แลให้เจ้าพนักงานเก็บใบอนุญาตฉบับนั้นไว้เป็นหลักฐานสืบไป อีกฉบับ ๑ ซึ่งยังเหลืออยู่กับผู้ขออนุญาตนั้น ให้ผู้ขอรักษาไว้เอง เป็นสำคัญสืบไป

มาตรา ๓๑ ข้าราชการไม่ว่าชั้นใด ๆ ถ้าจะมีภรรยาเป็นชาวต่างประเทศหรือคนในบังคับรัฐบาลต่างประเทศ ต้องได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อนจึงจะมีได้ ผู้อื่นจะอนุญาตไม่ได้เป็นอันขาด

มาตรา ๓๒ ให้พึงเข้าใจว่า การพระราชทานหรือไม่พระราชทานพระบรมราชานุญาตแก่ผู้ที่ขอมีครอบครัวหรือเคหสถาน ดังกล่าวแล้วในมาตรา ๒๘ และ ๓๑ นั้น ไม่จำจะต้องพระราชทานพระบรมราชาธิบายอย่างใด เป็นแต่พระราชทานพระราชกระแสว่า "อนุญาต" หรือ "ไม่อนุญาต" เท่านั้น

อนึ่ง ใบพระราชทานพระบรมราชานุญาต ซึ่งจะเป็นส่วนพระราชทานตามมาตรา ๓๐ นั้น ให้เป็นหน้าที่ราชเลขานุการส่วนพระองค์รับพระบรมราชโองการออก ให้ลงนามแลประทับตราตำแหน่งราชเลขานุการส่วนพระองค์

หมวดที่ ๗

ว่าด้วย คนโสด คนหม้าย แลคนไม่มีเคหสถาน

มาตรา ๓๓ ผู้ซึ่งมิได้มีภรรยาอันได้กระทำงานสมรสก็ดี มิได้มีภรรยาอันอยู่กินร่วมเคหสถานโดยออกหน้าออกตาก็ดี ท่านว่าเป็นคนโสด

มาตรา ๓๔ ผู้ใดซึ่งยังมิได้จดทะเบียนภรรยาตามที่กำหนดไว้ในกฎนี้ ท่านว่าให้ถือเอาเป็นคนโสด

มาตรา ๓๕ ผู้ใดได้มีภรรยาแล้ว แต่ได้หย่าร้างกับภรรยาแล้วก็ดี หรืออยู่แยกกับภรรยาโดยความยินยอมพร้อมใจกันก็ดี ท่านว่าให้ถือเอาเป็นคนโสด

มาตรา ๓๖ ผู้ใดได้มีภรรยาแล้ว แต่ภรรยาถึงมรณภาพ แลยังมิได้มีภรรยาใหม่ ท่านว่าเป็นคนหม้าย

มาตรา ๓๗ ผู้ใดซึ่งมิได้มีบ้านเรือนอันตนเป็นเจ้าของ คือมิได้เป็นผู้ถือหนังสือสำคัญสำหรับเป็นเจ้าของที่ หรือมิได้เป็นผู้เช่าที่หรือเรือน หากอาศัยผู้อื่นเช่าอยู่ฉะนี้ ท่านว่าเป็นคนไม่มีเคหสถาน

มาตรา ๓๘ ผู้ใดซึ่งยังมิได้จดทะเบียนเคหสถานตามที่กำหนดไว้ในกฎนี้ ท่านว่าให้ถือเอาเป็นคนไม่มีเคหสถาน

มาตรา ๓๙ คนโสดแลคนไม่มีเคหสถาน ถ้าผู้บังคับบัญชาสูงสุดเห็นสมควรจะกำหนดให้อยู่ประจำในสถานที่ราชการแห่งใด ๆ เพื่อสะดวกแก่หน้าที่ราชการแห่งผู้นั้นไซร้ ผู้นั้นจำจะต้องอยู่ประจำเฉพาะแต่ในที่ซึ่งผู้บังคับบัญชากำหนดให้อยู่ จะไปเลือกอยู่แห่งอื่นไม่ได้ นอกจากที่จะได้รับอนุญาตเป็นพิเศษ ดังกล่าวไว้ในมาตรา ๔๐

มาตรา ๔๐ คนโสดแลคนไม่มีเคหสถาน ถ้ามีกิจจำเป็นจะต้องปฏิบัติบิดามารดา ผู้ชราทุพพลภาพแลหาผู้อื่นปฏิบัติอีกมิได้ไซร้ ผู้บังคับบัญชาสูงสุดจะอนุญาตให้ไปอยู่ยังบ้านเรือนบิดามารดาก็ได้

มาตรา ๔๑ คนโสดหรือคนไม่มีเคหสถาน ซึ่งผู้บังคับบัญชาสูงสุดได้กำหนดให้อยู่ในเขตสถานที่ราชการ ดังกล่าวมาแล้วในมาตรา ๓๙ นั้น ถ้าหากจะไปนอนค้างอยู่แห่งใดนอกจากที่ซึ่งกำหนดให้เป็นสำนักนั้น ถึงแม้จะไปแต่คืนเดียวก็ต้องได้รับอนุญาตจากผู้บังคับบัญชาโดยตรงก่อนจึงจะไปได้ แลถ้าจะไปค้างเกินกว่า ๑ คืน ต้องได้รับอนุญาตจากผู้บังคับบัญชาสูงสุดก่อนจึงจะไปได้ ห้ามมิให้ไปค้างนอกที่สำนักโดยมิได้รับอนุญาตเป็นอันขาด

มาตรา ๔๒ คนหม้าย ซึ่งมีอายุต่ำกว่า ๓๐ ปีบริบูรณ์ลงมา ถ้าผู้บังคับบัญชาสูงสุดเห็นสมควรจะกำหนดให้อยู่ประจำในสถานที่ราชการเพื่อสะดวกแก่หน้าที่ราชการก็กำหนดได้ แลต้องปฏิบัติเช่นเดียวกับคนโสด ดังได้กล่าวมาแล้วในมาตรา ๓๙, ๔๐ แล ๔๑ นั้น จงทุกประการ

หมวดที่ ๘
อธิบายด้วยชั้นความผิดแลการลงทัณฑ์

มาตรา ๔๓ ผู้ที่อยู่ในกฎนี้ อาจที่จะประพฤติผิดมากแลน้อยต่างสถานกัน ดังจะได้แสดงต่อไปในหมวดที่ ๙ แต่ในที่นี้จะได้แสดงด้วยชั้นแห่งความผิดซึ่งมีเป็น ๓ ชั้น คือ

๑. ชั้นครุกรรม คือเป็นความผิดอย่างหนัก

๒. ชั้นมัธยมกรรม คือเป็นความผิดอย่างกลาง

๓. ชั้นลหุกรรม คือเป็นความผิดอย่างเบา

มาตรา ๔๔ การลงทัณฑ์แก่ผู้ประพฤติผิดด้วยกฎนี้ ท่านกำหนดให้มีเป็นหลายสถาน สุดแท้แต่ความหนักแลเบาแห่งความผิด

ดังจะได้แสดงต่อไปในหมวดที่ ๙ แต่ในที่นี้จะได้อธิบายลักษณะแห่งทัณฑ์อันมีเป็นนานาสถานดังต่อไปนี้

๑. **ภาคทัณฑ์** คืองดการลงโทษไว้ครั้ง ๑ ก่อน โดยฐานกรุณา ผู้ที่สมควรจะได้รับภาคทัณฑ์ คือ ผู้ที่กระทำผิดแต่เพียงเล็กน้อยโดยความโง่เขลา มิได้มีเจตนาชั่วร้ายหรือจงใจจะฝ่าฝืนกฎนี้ แลผู้ที่ได้รับภาคทัณฑ์แล้ว นับว่าเหมือนได้ล้างบาป หาโทษติดตัวต่อไปมิได้

๒. **ติโทษ** คือชี้แจงให้ผู้ผิดเข้าใจชัดเจนว่า ตนได้กระทำความผิดเช่นนั้น ๆ ควรได้รับโทษเช่นนั้น ๆ แต่หากมีข้อควรกรุณาอยู่บ้าง อย่างนั้น ๆ จึงรอการลงโทษไว้ครั้ง ๑ แต่ถ้าต่อไปกระทำความผิดอีก จะต้องเอาโทษเดิมนี้บวกเข้ากับโทษที่จะพึงต้องรับใหม่

๓. **กัก** คือให้ผู้ต้องโทษอยู่ภายในจังหวัดใดจังหวัดหนึ่งอันเป็นจังหวัดสถานที่ราชการ แลต้องรายงานตนต่อผู้บังคับบัญชาโดยตรงทุกวัน

๔. **กักเงินเดือน** คือจ่ายให้เพียงส่วน ๑ ใน ๔ หรือกึ่ง ๑ เป็นอย่างมาก นอกนั้นให้เจ้าพนักงานแผนกปลัดบัญชีจ่ายให้เมื่อพ้นกำหนดโทษ แต่โทษนี้ให้ลงแต่เฉพาะคนโสด ซึ่งไม่ต้องเลี้ยงครอบครัว เพื่อป้องกันการใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายหรือในการเที่ยวเตร่เป็นต้น

๕. **ทัณฑกรรม** คือให้ทำการงานอันต้องออกกำลังกายผิดกว่าปรกติ แต่ทัณฑกรรมต้องเลือกให้กระทำการอันเป็นประโยชน์ ไม่ใช่เปลืองแรงเปล่า ทัณฑกรรมในวัน ๑ ห้ามมิให้กระทำเกินกว่า ๓ ชั่วโมง แลห้ามมิให้กระทำติด ๆ กันเกินกว่า ๗ วัน

๖. ขัง คือขังไว้ในห้องแห่งใดแห่งหนึ่งอันเป็นที่มั่นคง เช่น ที่กรมสนมพลเรือนเป็นตัวอย่าง หรือจะขังไว้ในที่ขังของกรมเอง ก็ได้ ในที่ห้องขังนั้นต้องให้มีแสงสว่าง แลมีทางอากาศเดินได้สะดวก กับต้องให้ผู้ถูกขังมีเวลาได้ออกมาเดินนอกห้องขังวันละ ๑ ชั่วโมง เป็นอย่างน้อย กับต้องให้ได้กินอาหารอิ่มหนำทุกวัน วันละ ๒ มื้อ เป็นอย่างน้อย

๗. จำขัง คือขังด้วย แลลงเครื่องพันธนาการด้วย

๘. พักราชการ คือต้องออกจากตำแหน่งหน้าที่ประจำโดย ไม่ได้รับพระราชทานเงินเดือนเบี้ยหวัดอย่างใด ๆ แต่ยังมีหนทางที่ จะได้กลับเข้ารับราชการได้อีกในกาลเบื้องหน้า

๙. คัดออกจากราชการ คือให้ออกจากหน้าที่ประจำโดยไม่ ได้รับเบี้ยหวัดหรือเบี้ยบำนาญ

๑๐. ถอดจากยศบรรดาศักดิ์

มาตรา ๔๕ การลงทัณฑ์จัดเป็น ๓ ประเภท ดังต่อไปนี้

ก. ประเภทครุทัณฑ์ เป็นพระราชอาญา ซึ่งจะมีพระบรม-ราชโองการ ให้ลงแก่ข้าราชการผู้ประพฤติผิดต่อกฎนี้ โดยสถานใด สถานหนึ่งใน ๑๐ สถาน ซึ่งกล่าวมาแล้วในมาตรา ๔๔ นั้น หรือ เป็นโทษซึ่งศาลรับสั่งปรึกษาวางบทตามกฎนี้

ข. ประเภทมัธยมทัณฑ์ เป็นอาญาสำหรับที่ผู้บังคับบัญชา สูงสุดมีอำนาจจะกระทำ ได้แก่ผู้ที่อยู่ในบังคับบัญชาของตน มีอยู่เป็น นานาสถาน ดังต่อไปนี้

๑. ภาคทัณฑ์

๒. ติโทษ

๓. กัก ไม่เกินกว่า ๑ เดือน

๔. กักเงินเดือน ไม่เกินกว่า ๓ เดือน

๕. ทัณฑกรรม ไม่เกินกว่า ๗ วัน

๖. ขัง ไม่เกินกว่า ๑ เดือน

๗. ให้พักราชการ ไม่เกินกว่า ๖ เดือน

ถ้าผู้บังคับบัญชามีความปรารถนาจะลงโทษแก่ผู้ใดให้ยิ่งขึ้นไปกว่าที่กำหนดไว้นี้ ก็ให้ส่งคดีไปยังศาลรับสั่งเพื่อพิพากษาวางบทลีบไป

ค. ประเภทลหุทัณฑ์ เป็นอาญาสำหรับที่ผู้บังคับบัญชาโดยตรงมีอำนาจจะกระทำ ได้แก่ผู้ที่อยู่ในบังคับบัญชาของตน (คืออธิบดีกรมลงโทษแก่คนในกรมของตน) มีเป็นนานาสถาน ดังต่อไปนี้

๑. ภาคทัณฑ์

๒. ติโทษ

๓. กัก ไม่เกินกว่า ๑๕ วัน

๔. ทัณฑกรรม ไม่เกินกว่า ๓ วัน

ถ้าผู้บังคับบัญชาโดยตรงมีความปรารถนาจะลงโทษแก่ผู้ใดยิ่งขึ้นไปกว่าที่กำหนดไว้แล้วนี้ ต้องขออนุญาตจากผู้บังคับบัญชาสูงสุด

มาตรา ๔๖ ห้ามมิให้ผู้ใดลงอาญาแก่คนในบังคับบัญชาของตนเกินอำนาจของตน ตามที่ได้กำหนดไว้ในมาตรา ๔๕ นั้นเป็นอันขาด

ผู้มีอำนาจลงอาญาแลผู้รับโทษ มีกำหนดเปนลำดับโดยละเอียดดังแจ้งอยู่ในตาตารางซึ่งแนบไว้ ณ ที่นี้ ดังต่อไปนี้

ฯ ล ฯ

มาตรา ๔๗ ฝ่ายผู้ที่รับโทษ ถ้าแม้เห็นว่าการที่ผู้บังคับบัญชาโดยตรงลงโทษนั้นไม่เปนยุติธรรม หรือแรงเกินไปก็ดี อนุญาตให้อุทธรณ์ถึงผู้บังคับบัญชาสูงสุดได้ การอุทธรณ์ให้เขียนเปนลายลักษณ์อักษร แลต้องยื่นต่อผู้บังคับบัญชาสูงสุดนั้น ภายใน ๗ วัน แลในระหว่างที่อุทธรณ์นี้ ให้ผู้บังคับบัญชาโดยตรงรอการลงโทษไว้ก่อน ฝ่ายผู้บังคับบัญชาสูงสุดนั้น จะสั่งยกเรื่องราวเสียหรือจะสั่งแก้ไขโทษก็ได้ แต่ห้ามมิให้เพิ่มโทษให้หนักขึ้น เว้นแต่ที่เห็นว่าผู้บังคับบัญชาโดยตรงได้จับข้อความผิดนั้นผิดประเภท หรือไม่ตรงกับความในกฎนี้ ก็ให้สั่งแก้ไขไปตามความเห็นของตนได้ ถ้าผู้รับโทษไม่พอใจในคำวินิจฉัยแห่งผู้บังคับบัญชาสูงสุด ก็ให้ทำฎีกาขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายเพื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย หรือจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ศาลรับสั่งกระทรวงวังพิจารณาก็สุดแท้แต่จะโปรด แต่ฎีกาต้องทูลเกล้า ฯ ถวายภายในกำหนด ๑๕ วัน นับแต่วันที่คำสั่งของผู้บังคับบัญชาสูงสุดตกมานั้นเปนต้นไป แลในระหว่างที่ยังมิได้มีพระราชกระแสสั่งในส่วนฎีกานั้น ให้รอการลงโทษแก่ผู้ถวายฎีกาไว้ก่อน

มาตรา ๔๘ ถ้าผู้ลงโทษเปนผู้บังคับบัญชาชั้นสูงสุด แม้ผู้รับโทษเห็นว่าการลงโทษนั้นไม่เปนยุติธรรม หรือแรงเกินไป อนุญาตให้ทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกาได้ แลระเบียบการให้เปนไปเช่นกล่าวมาแล้วในมาตรา ๔๗ แล้วนั้นจงทุกประการ

มาตรา ๔๙ ศาลรับสั่งกระทรวงวังเป็นศาลสูงสุดในพระราชสำนัก เพราะฉะนั้น คดีใดซึ่งศาลรับสั่งได้วินิจฉัยเด็ดขาดไปแล้ว ทั้งโจทก์แลจำเลยจะอุทธรณ์มิได้ ถ้าจำเลยจะทูลเกล้า ฯ ถวายฎีกากราบบังคมทูลขอพระราชทานพระมหากรุณาลดหย่อนผ่อนโทษนั้นได้ แต่จะคัดค้านคำพิพากษาไม่ได้เป็นอันขาด

มาตรา ๕๐ คำพิพากษาศาลรับสั่ง ต้องได้รับพระบรมราชานุมัติก่อน จึ่งจะบังคับบัญชาให้ลงโทษตามคำพิพากษานั้นได้

หมวดที่ ๖
ว่าด้วยการกำหนดโทษสำหรับความผิด

มาตรา ๕๑ ผู้ใดซึ่งมีครอบครัวแลเคหสถานอยู่แล้ว เมื่อประกาศใช้กฎนี้ มิได้รีบไปลงทะเบียนภายในกำหนดตามความในมาตรา ๑๐ แล้วไซร้ ท่านว่าผู้นั้นมีความผิดชั้นมัธยมกรรม ต้องระวางโทษชั้นมัธยมทัณฑ์

มาตรา ๕๒ ผู้ใดที่มีครอบครัวหรือเคหสถานภายหลังวันที่ประกาศใช้กฎนี้ มิได้ไปจดทะเบียนที่กรมตนสังกัดภายในเวลาที่กำหนดไว้ในมาตรา ๑๔ ท่านว่าผู้นั้นมีความผิดเป็นชั้นครุกรรม ต้องระวางโทษชั้นครุทัณฑ์

มาตรา ๕๓ ผู้ใดที่มีครอบครัวหรือเคหสถานอันได้จดทะเบียนแล้ว เมื่อมีเหตุเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่ว่าไว้ในมาตรา ๑๕ แห่งกฎนี้ มิได้ไปแจ้งความแก่เจ้าพนักงานภายในกำหนดปักษ์

หนึ่ง ท่านว่าผู้นั้นมีความผิดเป็นชั้นครุกรรม ต้องระวางโทษชั้นครุทัณฑ์

มาตรา ๕๔ ผู้ใดที่ยังมิได้มีครอบครัวหรือเคหสถานของตนเองแต่เมื่อก่อนประกาศใช้กฎนี้ ไปมีภรรยาหรือเคหสถานโดยมิได้รับอนุญาตจากผู้บังคับบัญชาสูงสุดในกรมของตนก่อน ตามความในข้อ ๒๓ แล ๒๔ แห่งกฎนี้ ท่านว่าผู้นั้นมีความผิดชั้นครุกรรม ต้องระวางโทษชั้นครุทัณฑ์

มาตรา ๕๕ ผู้ใดที่มีครอบครัวหรือเคหสถานอันได้จดทะเบียนแล้ว มีภรรยาเพิ่มเติมใหม่อีก หรือมีเคหสถานเพิ่มขึ้นอีก โดยมิได้รับอนุญาตตามความในมาตรา ๒๕ ก็ดี หรือมิได้ไปจดทะเบียนภายในกำหนดปักษ์หนึ่งตามความในมาตรา ๑๖ ก็ดี ท่านว่าผู้นั้นมีความผิดเป็นชั้นครุกรรม ต้องระวางโทษชั้นครุทัณฑ์

มาตรา ๕๖ ผู้ใดบังอาจมีภรรยาเป็นชาวต่างประเทศหรือคนในบังคับรัฐบาลต่างประเทศ ก่อนที่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต ท่านว่าผู้นั้นมีความผิดเป็นชั้นครุกรรม ต้องระวางโทษจำขังไม่ต่ำกว่า ๑๒ เดือน

มาตรา ๕๗ คนโสดแลคนไม่มีเคหสถานหรือคนหม้าย ซึ่งผู้บังคับบัญชาสูงสุดได้กำหนดให้อยู่ประจำในสถานที่ราชการแห่งใด ๆ แล้วไซร้ ไปเลือกอยู่แห่งอื่นโดยมิได้รับอนุญาตพิเศษจากผู้บังคับบัญชาสูงสุด ท่านว่าผู้นั้นมีความผิดชั้นมัธยมกรรม ต้องระวางโทษชั้นมัธยมทัณฑ์

มาตรา ๕๘ คนโสดแลคนไม่มีเคหสถานหรือคนหม้าย ซึ่งผู้บังคับบัญชาสูงสุดได้กำหนดให้อยู่ในเขตสถานที่ราชการแล้วไซร้

ไปนอนค้างอยู่แห่งอื่นโดยมิได้รับอนุญาตดังว่าไว้ในมาตรา ๔๑ แห่งกฎนี้ ท่านว่าผู้นั้นมีความผิด ตกอยู่ในสถานใดสถานหนึ่งในสองสถาน กล่าวคือ ถ้าไปนอนค้างอยู่แห่งอื่นเพียงคืนหนึ่ง ต้องระวางโทษชั้นลหุทัณฑ์ ถ้าเกินกว่า ๑ คืน ต้องระวางโทษชั้นมัธยมทัณฑ์

มาตรา ๕๙ ผู้ใดที่กล่าวความเท็จต่อเจ้าพนักงานหรือผู้บังคับบัญชาด้วยข้อใดข้อหนึ่งอันเนื่องด้วยกฎนี้ เป็นต้นว่าผู้บังคับบัญชาถามถึงเรื่องภรรยาหรือเคหสถานของตนเองก็ดี หรือของข้าราชการผู้อื่นก็ดี นำความไม่จริงหรือที่ไม่รู้จริงมากล่าว ท่านว่าผู้นั้นกล่าวเท็จมีความผิดชั้นลหุกรรมหรือมัธยมกรรม ต้องระวางโทษชั้นลหุทัณฑ์หรือมัธยมทัณฑ์ ตามสมควรแก่เหตุผล

มาตรา ๖๐ ผู้ใดกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง แลการที่กระทำนั้นเป็นการละเมิดกฎนี้หลายบทด้วยกัน ท่านให้ใช้บทที่มีทัณฑ์หนักลงโทษแก่ผู้นั้น

มาตรา ๖๑ ผู้ใดกระทำความผิดหลายกระทง ท่านว่าผู้นั้นต้องมีโทษตามกระทงความผิดทุกกระทง

มาตรา ๖๒ ผู้ใดละเมิดกฎนี้ด้วยข้อใดข้อหนึ่ง แลเมื่อได้พ้นโทษแล้วไปกระทำความผิดขึ้นอีก ท่านว่าผู้นั้นไม่เข็ดหลาบ

ผู้ใดไม่เข็ดหลาบ ท่านว่าผู้นั้นต้องรับโทษเป็นทวีคูณ

ประกาศมา ณ วันที่ ๑ สิงหาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ เป็นวันที่ ๑๓๖๐ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

กฎมณเฑียรบาล
ว่าด้วยข้าราชการในพระราชสำนัก
(เพิ่มเติม)

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า ตามที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตรากฎมณเฑียรบาลสำหรับข้าราชการในพระราชสำนักขึ้นไว้ ก็โดยพระราชประสงค์จะกวดขันความประพฤติของข้าราชการในพระราชสำนักให้งามดีในที่ทุกสถาน ทั้งให้มีการบังคับบัญชาในระหว่างผู้ใหญ่ผู้น้อยให้เป็นระเบียบกัน เพื่อผู้ใหญ่จะได้มีโอกาสตรวจตราความประพฤติของผู้น้อยได้ทั่วถึง แต่โดยเหตุที่ความนิยมของบุคคลบางคนบังเกิดมีขึ้นใหม่แปลก ๆ กฎมณเฑียรบาลที่มีอยู่แล้วยังไม่เพียงพอ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี เสนาบดีกระทรวงวัง ประกาศกฎมณเฑียรบาลฉบับนี้เพิ่มเติมว่า

มาตรา ๑ ตั้งแต่นี้ต่อไป ข้าราชการในพระราชสำนักผู้ซึ่งต้องปฏิบัติตามกฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พ.ศ. ๒๔๕๗ ตามที่ได้บัญญัติไว้ในหมวดที่ ๒ มาตรา ๕ จะทำการโฆษณาประกาศข้อความอย่างใด ๆ ต่อสาธารณชน เช่นลงแจ้งความในหนังสือพิมพ์ หรือประกาศไว้ในที่แห่งใดก็ดี ก่อนที่

จะทำเช่นนี้ต้องนำความร้องเรียนขออนุญาตต่อผู้บังคับบัญชา เมื่อได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรแล้ว ผู้ขออนุญาตจึงจะนำความนั้นออกโฆษณาได้

มาตรา ๒ ถ้าข้าราชการผู้ใดนำความที่ตนมิได้รับอนุญาตจากผู้บังคับบัญชาออกโฆษณา ให้มีโทษชั้นมัธยมทัณฑ์ดังที่บัญญัติไว้ในหมวดที่ ๘ มาตรา ๔๕ (ข) แห่งกฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พ.ศ. ๒๔๕๗ นั้น

ประกาศมา ณ วันที่ ๔ ตุลาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๘ เป็นวันที่ ๑๗๘๙ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

กฎมณเฑียรบาล
ว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนักเพิ่มเติม
(ครั้งที่ ๓)

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมว่า ตั้งแต่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตรากฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนักขึ้นไว้แล้ว การครอบครัวเป็นระเบียบเรียบร้อยดีขึ้นเป็นลำดับมาบัดนี้ทรงพระราชดำริว่าตามความในมาตรา ๑๙ ข้อ ๑ ซึ่งห้ามมิให้ชายนำหญิงที่ชายสมจรด้วยเป็นครั้งเป็นคราว หรือหญิงที่เรียกว่าเมียลับลงทะเบียนนั้น ความยังบกพร่องอยู่ เพราะบางทีชายสมสู่กับหญิงจำพวกนี้จนมีบุตร แต่หญิงนั้นต้องด้วยลักษณะเมียลับที่จะจดทะเบียนไม่ได้ บุตรอันเกิดมาก็เลยไม่ได้จดทะเบียนแลไม่ใคร่จะได้รับความอุปถัมภ์เลี้ยงดูจากผู้เป็นบิดาตามสมควร ทรงพระกรุณาน่าสงสารแก่เด็กที่เกิดมาเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน แลเพื่อจะบำราบมิให้การอย่างนี้มีแพร่หลายมากไป

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี เสนาบดีกระทรวงวัง รับพระบรมราชโองการประกาศกฎมณเฑียรบาลฉบับนี้เพิ่มเติมว่า

มาตรา ๑ บุตรอันเกิดแต่หญิง ที่ชายสมจรด้วยเป็นครั้งเป็นคราว หรือหญิงที่ชายสมจรด้วยโดยอาการที่เรียกว่าเมียลับก็ตาม

ถ้าความไม่ปรากฏว่าหญิงที่เปนมารดานั้นได้สมจรปะปนด้วยชายอื่น เด็กที่เกิดมาเปนบุตรของชายผู้นั้นโดยแท้แล้ว ให้ชายผู้เปนบิดามีหน้าที่ต้องเลี้ยงดูบำรุงรักษาให้กินอยู่นุ่งห่มแลเล่าเรียนตามสมควรแก่ฐานานุรูปจนกว่าเด็กนั้นจะมีอายุครบ ๑๖ ปี

มาตรา ๒ การเลี้ยงดูดังว่ามาในมาตรา ๑ นั้น ชายผู้เปนบิดาจะรับตัวเด็กมาเลี้ยงดูเสียเองก็ได้ หรือจะให้มารดาปกครองเลี้ยงดูไว้ก็ได้ แล้วแต่ความตกลงแลเพื่อประโยชน์แก่เด็กเปนประมาณ

ถ้าเด็กต้องอยู่กับมารดาแล้ว ให้ชายผู้เปนบิดาออกเงินค่าเลี้ยงดูให้ตามสมควรแก่ฐานานุรูป (แต่อย่างไรก็ดีมารดาของเด็กหรือผู้ปกครองจะเรียกค่าเลี้ยงดูเกินกว่า ๑ ใน ๔ ของเงินเดือนไม่ได้)

ประกาศมา ณ วันที่ ๔ มิถุนายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๐ เปนวันที่ ๒๓๙๘ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

กฎมณเฑียรบาล
ว่าด้วยการค้าขายแลการสมาคมแห่งข้าราชการ
ในพระราชสำนัก

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนายุกาล เป็นอดีตภาค ๒๔๕๗ พรรษา พฤษภาคมมาศ เอกติงสติมสุรทิน อาทิจจวาร โดยกาลนิยม

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาวชิราวุธ เอกอรรคมหาบุรุษ บรมนราธิราช พินิตประชานารถมหาสมมตวงษ์ อดิศัยพงษวิมลรัตน์ วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า

การที่ข้าราชการในพระราชสำนัก ประกอบกิจในทางค้าขายเพื่อแสวงประโยชน์นอกเหนือผลแห่งราชการ ซึ่งกระทำอยู่แล้วตามหน้าที่นั้น ย่อมเป็นทางที่อาจนำมาซึ่งความเสียหายได้ โดยอเนกประการ สมควรจะตราบัญญัติแสดงพระราชนิยมไว้ เพื่อให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาทที่นับว่าเป็นผู้ปฏิบัติราชการในที่ใกล้ชิดพระองค์ทราบไว้ทั่วกัน

ก็วิสัยมนุษย์ที่ทำการงานใด ๆ ทั้งสิ้น ธรรมดาบังคับว่าต้องมีเวลาพักผ่อน ผู้ที่เป็นข้าราชการนั้นก็ย่อมมีราชกิจเป็นกังวลที่ควรปฏิบัติโดยเต็มสติกำลังแลความสามารถอยู่แล้ว เมื่อถึงเวลาที่เสร็จราชการชั่ววันหนึ่ง ๆ ก็ได้กลับสู่เคหสถานบ้านเรือน อันเป็นเวลาที่ทรงพระกรุณาให้พักผ่อนร่างกายเพื่อบำรุงกำลังแลความคิด เพื่อ

ประโยชน์แก่หน้าที่ราชการของตนในวันหน้า ก็เมื่อข้าราชการผู้ใด เอาเวลาซึ่งควรจะพักผ่อนนั้นไปทำการงานอย่างอื่น เพื่อประโยชน์พิเศษของตนฉะนี้แล้ว ผู้นั้นก็จำจะต้องกลับใช้เวลาซึ่งควรประกอบราชกิจตามหน้าที่นั้น สำหรับพักผ่อนเป็นธรรมดา นับว่าเป็นการเอาเปรียบไม่สมควรแก่ผู้ที่เป็นข้าราชการเลย อนึ่งพระราชประสงค์อันเป็นข้อใหญ่ในการที่ทรงพระมหากรุณาพระราชทานเบี้ยบำนาญเลี้ยงชีพนั้น ก็ด้วยทรงพระราชดำริเห็นว่า ข้าทูลละอองธุลีพระบาทมีหน้าที่ต้องรับราชการเต็มกำลังแลเวลา ไม่มีโอกาสที่จะสะสมทรัพย์สมบัติไว้เลี้ยงตนเมื่อแก่ชราทุพพลภาพ จึงทรงพระกรุณาพระราชทานเงินเลี้ยงชีพแก่ผู้ที่มีความชอบแลเหน็ดเหนื่อย ทั้งนี้ก็เสมอว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสะสมทรัพย์สมบัติไว้ให้แก่ข้าราชการเพื่อเลี้ยงตนแลครอบครัวในเวลาที่มิสามารถจะหาผลประโยชน์ใด ๆ อื่นได้ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทควรระลึกถึงพระมหากรุณาข้อนี้แล้วแลตั้งหน้าปฏิบัติราชการโดยสุดกำลังจริง ๆ ไม่สมควรจะเอาเวลาซึ่งควรจะให้เป็นประโยชน์แก่ราชการไปใช้ในการแสวงผลประโยชน์ส่วนตัวให้นอกเหนือออกไปอีก แต่ครั้นจะทรงห้ามมิให้ข้าราชการในพระราชสำนักแสวงผลใด ๆ นอกจากผลแห่งราชการเสียทีเดียว ก็ยังทรงพระกรุณาอยู่ว่าเป็นการรุนแรงเกินกว่าเหตุไป เพราะทางหาผลประโยชน์บางอย่าง ที่ไม่เป็นการเสื่อมเสียแก่ราชการแลเกียรติยศก็มีอยู่บ้าง ทั้งข้าราชการนอกพระราชสำนักก็ประกอบการหาเลี้ยงชีพในทางค้าขายมีอยู่หลายราย จะทรงห้ามแต่ข้าราชการในพระราชสำนักจำพวกเดียว ก็จะเป็นการเสียเปรียบเกินไป แต่ครั้นจะไม่มีข้อบัญญัติไว้เสียเลยในเรื่องนี้ ก็มีทางที่จะเสื่อมเสีย ทั้งประโยชน์

ส่วนตัวแห่งข้าราชการผู้นั้นเอง แลประโยชน์แห่งราชการได้ โดยอเนกบรรยาย แลเมื่อข้าราชการในพระราชสำนักผู้ใดไปมีเหตุเสียหายด้วยประการใด ๆ ในการค้าขายเข้าแล้ว เหตุนี้ย่อมกระทบกระเทือนถึงพระองค์สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศได้ โดยเหตุผลซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระราชปรารภ ปรากฏโดยแจ่มแจ้งชัดเจนในกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ นั้นแล้ว

อนึ่ง การคบหาสมาคมของข้าราชการในพระราชสำนักก็เป็นข้อสำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งถ้ามิเป็นไปโดยชอบแล้ว จะเป็นโทษแก่ตนซ้ำจะมีผลอันอาจเป็นเหตุให้เสื่อมเสียพระเกียรติยศได้ด้วยโดยมูลดุจเดียวกัน สมควรจะมีบัญญัติสกัดกั้นทางที่จะนำสู่ความเสียหายไว้บ้าง

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี ศรีรัตนมณเฑียรบาล บรมราโชประการกิจจาภิรมย์ สรรโพดมราชธุรานุประดิษฐ์ ธรรมสุจริตวิบุลย์ มาลากุลวิวัฒน์บำรุงรัตนราชประเพณี นิตยภักดีนฤปนารถ อันเตปุริกามาตย์มหานายก อรรคเสวกนนทิพาหมุรธาธร กิติขจรเสนาบดี ศรีรัตนไตรสรณธาดา อุดมอาชวาธยาไศรย อภัยพิริยบรากรมพาหุ เสนาบดีกระทรวงวัง รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ประกาศกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการค้าขายแลการสมาคมแห่งข้าราชการในพระราชสำนักดังต่อไปนี้

หมวดที่ ๑

ว่าด้วยนามแลลักษณะใช้กฎมณเฑียรบาลนี้

มาตรา ๑ กฎนี้ให้เรียกว่า กฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยการค้าขายแลการสมาคมแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พระพุทธศักราช ๒๔๕๗

มาตรา ๒ กฎมณเฑียรบาลนี้ ให้เริ่มใช้แต่วันที่ ๑ กันยายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ เป็นต้นไป

มาตรา ๓ บรรดากฎข้อบังคับซึ่งมีอยู่แล้วสำหรับพระราชสำนักข้อใดที่ขัดกับข้อความในกฎนี้ให้ยกเลิก

มาตรา ๔ ต่อไปภายหน้า ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้แก้ไขหรือเพิ่มเติมข้อใดข้อหนึ่งในกฎนี้ แลเสนาบดีกระทรวงวังได้ประกาศโฆษณาแก่ข้าราชการในพระราชสำนักทราบทั่วกันแล้ว ให้นับว่าข้อที่แก้ไขหรือเพิ่มเติมใหม่นั้นเป็นส่วนหนึ่งแห่งกฎนี้

หมวดที่ ๒

ว่าด้วยผู้ที่จะต้องปฏิบัติตามกฎนี้

มาตรา ๕ ผู้ที่นับว่าอยู่ในกฎนี้แลจำเป็นต้องปฏิบัติตามกฎนี้ คือ บรรดาข้าทูลละอองธุลีพระบาทที่รับราชการอยู่ในกระทรวงวังแลกรมกองต่าง ๆ ซึ่งนับว่ารวมอยู่ในพระราชสำนักตามที่ได้ระบุไว้โดยละเอียดในมาตรา ๕ แห่งกฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พระพุทธศักราช ๒๔๕๗

มาตรา ๖ ผู้ที่อยู่ในกฎนี้ ให้พึงเข้าใจว่าเป็นแต่ผู้ที่รับราชการประจำแลผู้ที่เป็นกองหนุนเท่านั้น ผู้ที่นอกราชการหรือซึ่งได้ย้ายไปรับราชการอยู่ในกระทรวงทบวงการอื่นแล้ว ไม่นับว่าอยู่ในกฎนี้

หมวดที่ ๓
คำอธิบายในกฎนี้

มาตรา ๗ ๑) คำว่า "เสนาบดี" "ข้าราชการ" "ผู้บังคับบัญชาโดยตรง" "ผู้บังคับบัญชาสูงสุด" "เจ้าพนักงาน" เหล่านี้ ท่านให้พึงเข้าใจความตามมาตรา ๗ แห่งกฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ นั้น ทุกประการ

๒) คำว่า "การค้าขาย" ท่านให้เข้าใจว่าการลงทุนด้วยสินทรัพย์ก็ดี หรือด้วยกำลังหรือความคิดก็ดี หรือด้วยชื่อเสียงเกียรติยศเกียรติคุณก็ดี เพื่อประสงค์ประโยชน์นอกเหนือจากที่ได้รับพระราชทานอยู่ในหน้าที่ราชการโดยตรง

๓) คำว่า "ห้างหุ้นส่วน" ท่านให้เข้าใจว่า การซึ่งบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไปปรองดองเข้ากันทำกิจการรวมกันด้วยประสงค์จะแบ่งปันกำไร ซึ่งจะพึงได้มาแต่การนั้น

๔) คำว่า "บริษัท" ท่านให้พึงเข้าใจว่า การเข้าหุ้นส่วนกันค้าขาย มีต้นทุนจัดแบ่งออกเป็นหุ้นมีมูลค่าเท่ากัน ผู้ถือหุ้นต่างคนต่างจำต้องออกสินใช้หนี้โดยจำกัด แต่เพียงค่าหุ้นที่ตนถือตามจำนวนมากแลน้อยหรือโดยไม่มีจำกัด

๕) คำว่า "สโมสรหรือสมาคม" ท่านให้พึงเข้าใจว่า คณะคนที่มารวมกันเข้าเพื่อกระทำความมุ่งหมายแห่งคณะนั้นให้สำเร็จ ความมุ่งหมายนี้ต้องชอบด้วยพระราชกำหนดกฎหมาย

๖) คำว่า "ร้านการเล่น" ท่านให้เข้าใจว่า สถานที่ใดๆ ซึ่งเจ้าของจัดให้มีการเล่นไม่ว่าชนิดใด ด้วยความมุ่งหมายให้คนอื่นมาเล่นโดยเก็บเงินหรือประโยชน์อื่นจากที่เล่น หรือด้วยความมุ่งหมายให้เล่นเปนการพนันดังนี้ เช่นโรงบิลเลียดเปนต้น

การเล่นโดยลักษณะที่กล่าวนี้ แม้จัดขึ้นในเคหสถานบ้านเรือนตนเองก็ดี ท่านให้พึงว่าเปนร้านการเล่นตามความแห่งกฎนี้

หมวดที่ ๔

ว่าด้วยการจดทะเบียน

มาตรา ๘ ให้ผู้บังคับบัญชาสูงสุดในกรมต่างๆ จัดเจ้าพนักงานไว้เปนผู้ถือทะเบียน อนุญาตให้ข้าราชการในบังคับบัญชาของตนทำการค้าขายประเภท ๑ ให้เข้าเปนสมาชิกแห่งสมาคมประเภท ๑ กล่าวคือ ให้มีที่กระทรวงวังแห่ง ๑ ที่ทำการสภาจางวางมหาดเล็กแห่ง ๑ ที่กรมราชเลขานุการแห่ง ๑ ที่กรมพระคลังข้างที่แห่ง ๑ กับให้เสนาบดีจัดตั้งเจ้าพนักงานไว้คน ๑ เปนนายทะเบียนใหญ่สำหรับพระราชสำนักทั่วไป

มาตรา ๙ ในสมุดทะเบียนอนุญาตให้ทำการค้าขายนั้น ให้มีรายการดังต่อไปนี้

๑. ยศ บรรดาศักดิ์

๒. นามเดิม

๓. นามสกุล

๔. ตำแหน่งราชการ

๕. อายุปีเกิด

๖. ลักษณะของการค้าขายที่ทำ

๗. ถ้าเป็นห้างหุ้นส่วนหรือบริษัท ใครเป็นผู้จัดการ ใครเป็นกรรมการ

๘. สำนักงานที่ทำ

มาตรา ๑๐ ในสมุดทะเบียนอนุญาตให้เป็นสมาชิกแห่งสมาคมนั้น ให้มีรายการดังต่อไปนี้

๑. ยศ บรรดาศักดิ์

๒. นามเดิม

๓. นามสกุล

๔. ตำแหน่งราชการ

๕. อายุปีเกิด

๖. ความมุ่งหมายของสมาคม

๗. ใครเป็นนายกแลกรรมการ

๘. สำนักของสมาคม

มาตรา ๑๑ บทกฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ ซึ่งบังคับไว้ด้วยหน้าที่เจ้าพนักงานทะเบียนนั้น ท่านให้พึงอนุโลมใช้ได้แก่หน้าที่เจ้าพนักงานทะเบียนในกฎนี้ ตามที่ควรแก่บทนั้น ๆ

มาตรา ๑๒ บรรดาข้าราชการซึ่งทำการค้าขายอยู่แล้วก่อนประกาศใช้กฎนี้ ต้องรีบขออนุญาตต่อผู้บังคับบัญชาสูงสุดของตนแลจดทะเบียนที่เจ้าพนักงานสำหรับกรมที่ตนสังกัดขึ้นอยู่ ภายในวันเวลา ซึ่งผู้บังคับบัญชาสูงสุดจะกำหนดให้

มาตรา ๑๓ ผู้ที่ยังไม่ได้ทำการค้าขายอย่างใดเลย เมื่อขณะที่ประกาศใช้กฎนี้ไซร้ ถ้าต่อไปเมื่อหน้ามีความประสงค์ที่จะทำการค้าขาย ท่านให้จัดการขออนุญาตจากผู้บังคับบัญชาสูงสุด แลจดทะเบียนที่กรมสังกัดแล้ว จึงจะทำการค้าขายนั้นได้

มาตรา ๑๔ การเข้าห้างหุ้นส่วนใด ๆ ก็ดี การจับจองหุ้นของบริษัทใด ๆ ก็ดี ท่านให้พึงว่าเป็นการทำการค้าขายตามความในมาตรา ๑๒–๑๓ แห่งกฎนี้

มาตรา ๑๕ ภรรยาข้าราชการในพระราชสำนักกระทำการค้าขายโดยอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังกล่าวแล้ว ท่านให้พึงว่าตัวข้าราชการนั้นเองเป็นผู้ค้าขายเพราะสามีภริยากัน ท่านว่าย่อมเป็นทุนเดียวกัน หรือได้รับประโยชน์ด้วยกัน

มาตรา ๑๖ ผู้ใดที่มีความประสงค์จะเข้าเป็นสมาชิกแห่งสโมสรหรือสมาคมใด ๆ ต้องได้รับอนุญาตจากผู้บังคับบัญชาสูงสุด แลจดทะเบียนที่กรมตนสังกัดเสียก่อนแล้วจึงเข้าได้

มาตรา ๑๗ ผู้ที่เป็นสมาชิกแห่งสโมสรหรือสมาคมใดอยู่แล้วก่อนประกาศใช้กฎนี้ ต้องรีบขออนุญาตต่อผู้บังคับบัญชาสูงสุดของตน แลจดทะเบียนที่เจ้าพนักงานสำหรับกรมที่ตนสังกัด ภายในวันเวลา ซึ่งผู้บังคับบัญชาสูงสุดจะกำหนดให้

มาตรา ๑๘ ห้ามมิให้ข้าราชการในพระราชสำนักตั้งร้านการเล่นอย่างใด ๆ เป็นอันขาด นอกจากได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต

มาตรา ๑๙ ผู้ใดที่ได้รับอนุญาตให้ทำการค้าขาย หรือเข้าสมาคมใด ๆ แลได้จดทะเบียนแล้ว ถ้ามีเหตุเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่ง คือทำการต่างลักษณะไปกับที่ทำอยู่แล้ว หรือเข้าสมาคมอื่นอีก ท่านบังคับว่าต้องได้รับอนุญาต แลจดทะเบียนใหม่ แล้วจึงทำได้

หมวดที่ ๕
ว่าด้วยการขออนุญาตแลการให้อนุญาต

มาตรา ๒๐ การขออนุญาตให้ทำเป็นหนังสือยื่นต่อผู้บังคับบัญชาโดยตรงของตน เพื่อนำเสนอเป็นลำดับ แลถ้าเมื่อใบอนุญาตยังไม่ตกมา ห้ามมิให้ไปทำการค้าขายหรือเป็นสมาชิกแห่งสมาคมใดเป็นอันขาด

มาตรา ๒๑ ในหนังสือขอใบอนุญาตทำการค้าขายให้มีข้อความละเอียด คือ

๑. ยศ บรรดาศักดิ์

๒. นามเดิม

๓. นามสกุล

๔. ตำแหน่งราชการ

๕. อายุปีเกิด

๖. รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละเท่าใด

๗. ได้รับผลประโยชน์นอกจากทางราชการอย่างใดบ้าง

๘. ลักษณะของการค้าขายที่จะทำแลสำนักงาน

๙. ใครเป็นผู้จัดการค้าขายนั้น ถ้าเป็นห้างหุ้นส่วนหรือบริษัท ใครเป็นผู้จัดการ ใครเป็นกรรมการ มีทุนเท่าใด วิธีจัดการเป็นอย่างไร

มาตรา ๒๒ ในหนังสือขอใบอนุญาตเข้าสโมสรหรือสมาคม ให้มีข้อความละเอียด คือ

๑. ยศ บรรดาศักดิ์

๒. นามเดิม

๓. นามสกุล

๔. ตำแหน่งราชการ

๕. อายุปีเกิด

๖. รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละเท่าใด

๗. ได้รับผลประโยชน์นอกจากทางราชการอย่างใดบ้าง

๘. ความมุ่งหมายของสมาคมแลสำนักแห่งสมาคม

๙. ใครเป็นหัวหน้า ใครเป็นกรรมการแลสมาชิก

มาตรา ๒๓ ระเบียบการที่จะพึงปฏิบัตินอกจากที่กล่าวแล้ว ในเรื่องการขอแลการให้อนุญาตนั้น ท่านให้พึงอนุโลมใช้ตามมาตรา ๒๗-๒๘-๓๐-๓๒ แห่งกฎมณเฑียรบาล ว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ ตามควรแก่บทนั้น ๆ

มาตรา ๒๔ ผู้มีหน้าที่จะอนุญาตนั้น เมื่อได้รับหนังสือขออนุญาตแล้ว ต้องพิจารณาให้เห็นชัดว่าผู้ขออนุญาตนั้น เป็นผู้ที่สมควรรับอนุญาตแล้ว จึงค่อยอนุญาต ในข้อควรมิควร ให้ถือเอาพระราชนิยมเป็นเกณฑ์ดังต่อไปนี้

๑. การค้าขายนั้นชอบด้วยพระราชกำหนดกฎหมายแลไม่เป็นปรปักษ์กับลักษณะของผู้ที่เป็นสัมมาจารี

๒. การที่ผู้ขออนุญาตจะกระทำการค้าขายนั้นต้องไม่เสียประโยชน์แห่งราชการในหน้าที่

๓. การค้าขายที่ทำนั้นไม่เกี่ยวข้องกับร้านหรือบริษัท ซึ่งสำหรับส่งของซึ่งจำเป็นจะต้องใช้ในราชการแห่งกรม ซึ่งผู้ขออนุญาตรับราชการอยู่ แลมีอำนาจที่จะสั่งของสำหรับใช้ในราชการแห่งกรมนั้นได้

๔. ผู้ขออนุญาตเป็นผู้ที่มีหลักฐานมั่นคงไม่เหลวไหล

๕. ถ้าขออนุญาตไปเข้าห้างหุ้นส่วนหรือบริษัท ๆ นั้น ๆ ต้องมีหลักฐานมั่นคงดำเนินตามหลักการค้าขายที่ชอบ

๖. ถ้าเป็นการขอเข้าสมาคม ๆ นั้นต้องมีความมุ่งหมายที่ชอบแลเป็นคุณแก่ผู้ที่ขออนุญาต

มาตรา ๒๕ ผู้ใดที่ได้รับอนุญาตให้ทำการค้าขายอยู่แล้ว เมื่อได้มารับราชการในหน้าที่ ซึ่งตนมีอำนาจที่จะสั่งของสำหรับใช้ในราชการ จากร้านหรือบริษัท ซึ่งตนมีส่วนได้ส่วนเสียอยู่ด้วยตามที่ว่าไว้ในข้อ ๓ แห่งมาตรา ๒๔ แล้วไซร้ ท่านว่าให้เลิกการค้าขายนั้นเสียเถิด

หมวดที่ ๖

การลงทัณฑ์แลกำหนดโทษสำหรับความผิด

มาตรา ๒๖ การลงทัณฑ์แลชั้นความผิด ท่านให้เทียบใช้แก่กฎนี้ตามที่บังคับไว้ในมาตรา ๔๓ ถึง ๕๐ แห่งกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยครอบครัวแห่งข้าราชการในพระราชสำนัก พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ นั้น ทุกประการ

มาตรา ๒๗ ผู้ใดซึ่งทำการค้าขาย หรือเป็นสมาชิกแห่งสโมสรสมาคมใด ๆ อยู่แล้วก่อนประกาศใช้กฎนี้ มิได้รีบขออนุญาตต่อผู้บังคับบัญชาสูงสุด แลจดทะเบียนที่เจ้าพนักงานสำหรับกรมที่ตนสังกัด ภายในกำหนดวันเวลาตามความในมาตรา ๑๒ แลมาตรา ๑๖ แล้วไซร้ ท่านว่าผู้นั้นมีความผิดชั้นมัธยมกรรม ต้องระวางโทษชั้นมัธยมทัณฑ์

มาตรา ๒๘ ผู้ใดทำการค้าขาย หรือเข้าสโมสรสมาคมใด ๆ ภายหลังวันที่ประกาศใช้กฎนี้โดยมิได้รับอนุญาต ท่านว่าผู้นั้นมีความผิดชั้นครุกรรม ต้องระวางโทษชั้นครุทัณฑ์

มาตรา ๒๙ ผู้ใดตั้งร้านการเล่น โดยมิได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตตามความในมาตรา ๑๗ แล้วไซร้ ท่านว่าผู้นั้นมีความผิดชั้นครุกรรม ต้องระวางโทษชั้นครุทัณฑ์

ผู้ใดไปสำนัก ณ สถานที่ซึ่งตั้งการเล่นนั้น ท่านให้พึงว่าผู้นั้นสมรู้มีความผิด ต้องระวางโทษกึ่งหนึ่ง

มาตรา ๓๐ ผู้ใดกล่าวความไม่จริงหรือที่ไม่รู้จริงต่อเจ้าพนักงานหรือผู้บังคับบัญชาด้วยข้อใดข้อหนึ่งอันเนื่องด้วยกฎนี้ ในส่วนตนเองก็ดี หรือในส่วนข้าราชการผู้อื่นก็ดี ท่านว่าผู้นั้นกล่าวเท็จ มีความผิดชั้นลหุกรรมหรือมัธยมกรรม ต้องระวางโทษชั้นลหุทัณฑ์หรือมัธยมทัณฑ์ตามสมควรแก่เหตุผล

มาตรา ๓๑ ผู้ใดกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง แลการที่กระทำนั้นเป็นการละเมิดบทกฎมณเฑียรบาลนี้หลายบทด้วยกัน ท่านว่าให้ใช้บทที่มีทัณฑ์หนักลงโทษแก่ผู้นั้น

มาตรา ๓๒ ผู้ใดกระทำความผิดหลายกระทง ท่านว่าผู้นั้นต้องมีโทษตามกระทงความผิดทุกกระทง

มาตรา ๓๓ ผู้ใดละเมิดกฎนี้ด้วยข้อใดข้อหนึ่ง แลเมื่อได้พ้นโทษแล้วไปกระทำความผิดขึ้นอีก ท่านว่าผู้นั้นไม่เข็ดหลาบ

ผู้ใดไม่เข็ดหลาบ ท่านว่าผู้นั้นต้องรับโทษเป็นทวีคูณ

ประกาศมา ณ วันที่ ๑ กันยายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ เป็นวันที่ ๑๓๙๑ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

ประกาศโอนการปกครองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มาอยู่ในความปกครองกระทรวงวัง

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งว่า การปกครองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งแต่เดิมได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีกรรมการพุทธรัตนสภาเป็นผู้ดูแลจัดการนั้น ณ บัดนี้กรรมการบางพระองค์บางท่านได้ร่วงโรยขาดไป แลถ้าจะคงจัดไปตามระเบียบเดิมนั้น จะไม่เหมาะแก่การ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้โอนหน้าที่การปกครองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ไปรวมอยู่ในความปกครองของกระทรวงวังแต่บัดนี้เป็นต้นไป

ประกาศมา ณ วันที่ ๘ กันยายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๘ เป็นวันที่ ๑๗๓๒ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

ประกาศตั้งตำแหน่งมหาดเล็กรับใช้

จางวางโท พระยาประสิทธิ์ศุภการ อธิบดีกรมมหาดเล็ก รับพระบรมราชโองการเหนือเกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศทราบทั่วกันว่า

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงคำนึงถึงโบราณราชประเพณีที่เคยมีมาแต่ปางก่อน เมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์จะทรงทำนุบำรุงสกุลวงษ์แห่งผู้เป็นเชื้อพระวงษ์ก็ดี หรือแห่งข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ที่ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณด้วยความซื่อสัตย์สุจริตจงรักภักดี ทำราชการเป็นประโยชน์แก่แผ่นดินหรือในพระองค์ก็ดี นอกจากที่พระราชทานบำเหน็จบำนาญแก่ตัวบุคคลผู้มีความชอบนั้นแล้ว ยังทรงพระกรุณารับบุตรของผู้นั้น ๆ มาทรงใช้สอยใกล้ชิดพระองค์ เพื่อพระราชทานโอกาสให้ศึกษาราชกิจ แลได้พึ่งพระบรมราโชวาทอย่างสนิทอีกชั้นหนึ่งด้วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า เป็นประเพณีอันดีอยู่

อีกประการ ๑ ถึงแม้ในประเทศอื่น ๆ ที่มีสมเด็จพระราชาธิบดีเป็นประธานแห่งชาติ เช่นในประเทศอังกฤษแลรัสเซียเป็นตัวอย่าง พระเจ้าแผ่นดินก็มักทรงเลือกบุตรผู้มีตระกูลซึ่งบิดามีความชอบในราชการแผ่นดินหรือในพระองค์มาให้รับใช้สอยใกล้ชิดพระองค์ตั้งแต่ยังเยาว์วัยจนเติบใหญ่สมควรที่จะเข้ารับราชการตามตำแหน่งหน้าที่อื่น ๆ แล้ว ก็ย้ายไปรับราชการตามสมควรแก่คุณวุฒิ ดรุณ

กุมารที่พระเจ้าแผ่นดินทรงเลือกไปรับใช้ใกล้ชิดพระองค์เช่นนี้ เรียกว่า "Stage Page"

เมื่อราชประเพณีทั้งในกรุงสยามแลนานาประเทศมีตรงกันอยู่เช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งตำแหน่งมหาดเล็กขึ้นอีกประเภท ๑ ในกรมมหาดเล็กหลวง เรียกว่า "มหาดเล็กรับใช้" (แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า "State Page") มีระเบียบดังต่อไปนี้

๑. มหาดเล็กรับใช้ จะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เลือกในหมู่นักเรียนโรงเรียนมหาดเล็กหลวง

๒. มหาดเล็กรับใช้จัดแบ่งเป็น ๒ ชั้น คือชั้นใหญ่ (Senior State Page) กับชั้นเล็ก (Junior State Page) ชั้นใหญ่มีอายุไม่เกิน ๑๘ ปีเต็ม แลชั้นเล็กมีอายุไม่เกิน ๑๕ ปีเต็ม

๓. มหาดเล็กรับใช้มีหน้าที่รับราชการพิเศษต่าง ๆ ในเวลามีงานพระราชพิธีแลในเวลาปรกติ สุดแท้แต่อธิบดีกรมมหาดเล็กจะกำหนดให้

๔. โดยปรกติ มหาดเล็กรับใช้คงอยู่ในบังคับบัญชาของผู้บังคับการโรงเรียนมหาดเล็กหลวงในส่วนการศึกษาวิชาการ แต่ในส่วนหน้าที่ราชการต้องฟังบังคับบัญชาอธิบดีกรมมหาดเล็กหรือผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งอธิบดีจะได้ตั้งแต่งไว้ให้เป็นผู้บังคับบัญชาเป็นพิเศษ

๕. มหาดเล็กรับใช้ไม่ได้รับพระราชทานเงินเดือน เป็นแต่ได้รับพระราชทานเครื่องแต่งกายสำหรับตำแหน่ง

๖. เมื่อถึงกำหนดขีดขั้นอายุแล้ว แลมหาดเล็กรับใช้จะต้องออกจากตำแหน่งไปนั้น ไม่นับว่าเป็นการเสื่อมเสียเกียรติคุณประการใดหามิได้

๗. ส่วนการเทียบชั้นยศ มหาดเล็กรับใช้ชั้นใหญ่ เทียบชั้นมหาดเล็กสำรอง (หรือว่าที่นายร้อยตรีในกองทัพบก) มหาดเล็กรับใช้ชั้นเล็กเทียบชั้นพันจ่าเด็กชา (หรือจ่านายสิบในกองทัพบก)

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๙ กันยายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๘

กฎมณเฑียรบาล
ว่าด้วยการเสกสมรสแห่งเจ้านายในพระราชวงศ์

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมว่า การเสกสมรสแห่งเจ้านายในพระราชวงศ์ตามธรรมดาได้ทรงทราบ แลได้พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์โดยสมควรแก่พระเกียรติยศ แต่ก็มีบางรายที่มิได้กราบบังคมทูลให้ทรงทราบก่อน โดยเกรงว่าจะเป็นการรบกวนใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทบ้าง โดยเหตุอื่นบ้าง บางรายได้ทรงทราบว่าการได้เป็นไปโดยไม่สมควรแก่พระเกียรติยศ ฯ มีพระราชประสงค์จะอุปถัมภ์บำรุงพระบรมราชตระกูลไว้ให้สูงศักดิ์ กับทั้งจะสำแดงให้พระราชวงศ์ทรงทราบว่ามีพระราชหฤทัยประสงค์จะพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์แก่พระราชวงศ์ให้ทั่วถึงกัน จึงพระราชดำรัสสั่งเฉพาะเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี เสนาบดีกระทรวงวังให้ประกาศเป็นกฎมณเฑียรบาลไว้ว่า

๑. ตั้งแต่นี้ต่อไป เจ้านายในพระราชวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป จะทำการเสกสมรสกับผู้ใด ให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อน เมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว จึงจะกระทำการพิธีนั้นได้

๒. ที่ที่จะทำการพิธีเสกสมรสต้องเป็นที่สมควรที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานน้ำสังข์ได้ จะได้ทรงกำหนดตามที่ทรงพระราชดำริเห็นสมควร

๓. ถ้าผู้ใดทำผ่าฝืนไม่ต้องด้วยพระราชบัญญัตินี้ ให้ถือว่าได้ทำผิดฐานละเมิดต่อพระองค์ผู้ทรงเป็นกุลเชษฐในพระราชวงศ์

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๐ มิถุนายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๑

พระราชกฤษฎีกาให้ใช้คำนำนามสตรี

มีพระบรมราชโองการ ในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า คำนำนามสตรีซึ่งใช้เรียกกันอยู่ในบัดนี้ยังไม่มีหลักฐานเป็นแน่นอน จึงใช้สับสนกันไปไม่เป็นระเบียบ ทรงพระราชดำริเพื่อจะให้คำนำนามสตรีมีระเบียบเป็นหลักฐาน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระราชกฤษฎีกาไว้ดังต่อไปนี้

ข้อ ๑ สตรีทั่วไปทุกชั้นบรรดาศักดิ์ เว้นแต่ (๑) ผู้ที่เนื่องอยู่ในราชตระกูล (๒) ผู้ที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์แลราชทินนาม แล (๓) ผู้ที่จะได้ยกขึ้นกล่าวโดยเฉพาะในข้อต่อไป

(ก) ถ้าเป็นผู้ที่ยังไม่มีสามี ให้ใช้คำว่า " นางสาว " เป็นคำนำนามเดิมแลนามสกุลของตน

ตัวอย่าง–เช่น " นางสาวอบ เอกะวัต " เป็นต้น

(ข) ถ้าเป็นผู้ที่มีสามีแล้ว แต่สามีเป็นผู้ยังไม่มีบรรดาศักดิ์ ให้ใช้คำว่า " นาง " เป็นคำนำนามแล้วเอานามสกุลของสามีเข้าประกอบ

ตัวอย่าง–เช่น " นางม้วน เอกะวัต " เป็นต้น

ถ้าสำหรับใช้เรียกหรือเขียนโดยปรกติ (ไม่ใช่ในราชการ) จะใช้แต่คำว่า " นาง " นำนามสกุลเท่านั้นก็ได้

ตัวอย่าง–เช่น " นางเอกะวัต " เป็นต้น

(ค) ถ้าสามีเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ชั้นต่ำกว่าพระยาลงมา ให้ใช้คำว่า "นาง" เป็นคำนำนาม ประกอบกับราชทินนามของสามี

ตัวอย่าง–เช่นต่างว่าสามีเป็นหลวงเอกะวัติวิสิฐ เรียกภรรยาว่า "นางเอกะวัติวิสิฐ" เป็นต้น

ข้อ ๒ สตรีที่สามีมีบรรดาศักดิ์ชั้นพระยา แม้ผู้นั้นจะได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าฝ่ายใน หรือมิได้รับพระราชทานก็ดี ให้ใช้คำว่า "คุณหญิง" เป็นคำนำนามประกอบกับราชทินนามของสามี

ตัวอย่าง–เช่น "คุณหญิงเอกะวัติวิสิฐ" เป็นต้น

ข้อ ๓ สตรีผู้ที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าฝ่ายใน แม้มีสามีที่มีบรรดาศักดิ์ต่ำกว่าชั้นพระยาก็ให้ใช้คำว่า "คุณหญิง" เป็นคำนำนามได้ด้วย แลให้ใช้ราชทินนามของสามีเข้าประกอบดังในข้อ ๒

ข้อ ๔ สตรีที่มีสามีมีบรรดาศักดิ์ชั้นเจ้าพระยา แลเป็นผู้ได้รับพระราชทานเครื่องยศด้วยแล้ว ให้ใช้คำว่า "ท่านผู้หญิง" เป็นคำนำประกอบด้วยราชทินนามของสามี

ตัวอย่าง–เช่น "ท่านผู้หญิงมุขมนตรี" เป็นต้น

ถ้ายังมิได้รับพระราชทานเครื่องยศอย่างท่านผู้หญิง ให้ใช้คำนำเหมือนภรรยาชั้นพระยาดังในข้อ ๒ นั้น

ข้อ ๕ สตรีที่จะใช้คำว่า "คุณหญิง" เป็นคำนำนามได้นั้นเฉพาะแต่ผู้ที่เป็นเอกภรรยาจำพวกเดียว นอกนั้นให้ใช้คำว่า "นาง" เป็นคำนำ

ข้อ ๖ สตรีผู้ที่เนื่องในพระราชวงศ์ (คือหม่อมราชวงศ์แล หม่อมหลวง) แม้เมื่อมีสามีแล้ว ก็ยังให้คงใช้บรรดาศักดิ์นำนามของตนได้ต่อไป แล

(ก) ถ้ามีสามีเป็นผู้ที่ยังไม่มีบรรดาศักดิ์ ก็ให้ใช้นามสกุลของสามีเข้าประกอบกับนามของตน

ตัวอย่าง–เช่นหม่อมหลวงวิไลย ภรรยานายแดง เอกะวัตใช้ว่า "หม่อมหลวงวิไลย เอกะวัต" ดังนี้เป็นต้น

(ข) ถ้าสามีเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ ก็ให้ใช้ราชทินนามของสามีประกอบกับนามของตน

ตัวอย่าง–เช่นหม่อมราชวงศ์วิลาศ ภรรยาหลวงเอกะวัติวิสิฐ ใช้ว่า "หม่อมราชวงศ์วิลาศ เอกะวัติวิสิฐ" ดังนี้เป็นต้น

อนึ่ง ถ้าแม้ว่าสามีจะเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์สูงเท่าใด ๆ ก็ดี ให้สตรีผู้เป็นเชื้อราชตระกูลคงใช้บรรดาศักดิ์เดิมของตน เว้นแต่ผู้ที่ได้รับพระราชทานเครื่องยศตั้งเป็นท่านผู้หญิงแล้ว จึงให้ใช้บรรดาศักดิ์ท่านผู้หญิงแทน

ข้อ ๗ สตรีที่มีคำนำนามว่า "ท่านผู้หญิง" "คุณหญิง" แล "นาง" ตามที่กล่าวมาในข้อ ๑ ข้อ ๒ ข้อ ๓ แลข้อ ๔ นั้น ให้พึงเข้าใจว่าเฉพาะสำหรับผู้อื่นกล่าวถึง ถ้าเขียนนามของตนเองไซร้ไม่ต้องมีคำนำนามด้วย

ตัวอย่าง-เช่น "แย้ม มุขมนตรี" "นวล เอกะวัติวิสิฐ" เป็นต้น

ข้อ ๘ ท่านผู้หญิง คุณหญิง แลภรรยาข้าราชการที่ถึงแก่อสัญกรรม ถึงแก่อนิจกรรม แลถึงแก่กรรมแล้ว ผู้จะกล่าวถึง

ก็ให้คงใช้คำว่า "ท่านผู้หญิง" "คุณหญิง" แล "นาง" เป็นคำนำอยู่ตามเดิม แต่ต้องออกนามตัวด้วย

ตัวอย่าง–เช่น "ท่านผู้หญิงยิ้ม มุขมนตรี" "คุณหญิงเนียน เอกะวัดวิสิฐ" แล "นางแนบ เอกะวัดวิสิฐ" เป็นต้น

แต่ถ้าจะลงนามของตนเอง ก็ให้ปฏิบัติตามข้อ ๗

ข้อ ๙ หม่อมห้ามเจ้านาย (ก) ถ้าเป็นผู้ที่มิได้เนื่องในพระราชวงศ์ ให้ใช้คำว่า "หม่อม" นำนามของตนประกอบด้วยนามสกุลของสามี (ข) ถ้าเป็นผู้ที่เนื่องในพระราชวงศ์ (คือหม่อมราชวงศ์แลหม่อมหลวง) ให้คงใช้บรรดาศักดิ์นำตามเดิม

ข้อ ๑๐ ให้เสนาบดีกระทรวงวัง เป็นเจ้าหน้าที่รักษาพระราชกฤษฎีกานี้

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๒ กรกฎาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๐ เป็นวันที่ ๒๔๓๖ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยคำนำนามสตรีเพิ่มเติม
พระพุทธศักราช ๒๔๖๔

เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี เสนาบดีกระทรวงวัง รับพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า สตรีที่มีตำแหน่งเป็นนางกำนัลหรือพนักงานซึ่งได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณใกล้ชิดพระองค์นั้น สมควรที่จะกำหนดคำนำนามเพื่อเป็นเครื่องหมายชั้นบรรดาศักดิ์หรือความดีความชอบให้ผิดกับสามัญสตรีประการ ๑ อีกประการ ๑ พระราชกฤษฎีกาเดิมที่ได้ประกาศลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๐ นั้น บัดนี้ความได้ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า ยังมีผู้เข้าใจผิดใช้คำนำนามไม่ต้องตามพระราชกฤษฎีกาอันเป็นพระราชนิยมอยู่บ้าง เพื่อเป็นหลักฐานในราชการต่อไป จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ตราพระราชกฤษฎีกาเพิ่มเติมแลบรรยายข้อความให้เป็นที่เข้าใจชัดเจน ดังต่อไปนี้

ข้อ ๑ สตรีที่เป็นนางกำนัลหรือพนักงาน ถ้าบิดามีบรรดาศักดิ์ตั้งแต่พระยาขึ้นไปอย่าง ๑ หรือมีความดีความชอบได้พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าอีกอย่าง ๑ ให้ใช้คำนำนางกำนัลหรือพนักงานนั้น ๆ ว่า "คุณ" ตลอดเวลาที่รับราชการฉลองพระเดชพระคุณ หรือดำรงตำแหน่งเป็นสมาชิกเครื่องราชอิสริยาภรณ์อยู่นั้น

ข้อ ๒ สตรีที่บิดามีบรรดาศักดิ์ดังความข้อ ๑ นั้น ถ้าได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีตำแหน่งเป็นนางกำนัลหรือพนักงาน

เป็นพิเศษแล้ว ก็ให้ใช้คำนำนามว่า "คุณ" ประดุจเดียวกัน ตลอดเวลาที่ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ดำรงตำแหน่งพิเศษอยู่นั้น

ข้อ ๓ ตามความในข้อต่าง ๆ แห่งพระราชกฤษฎีกาเดิมนั้น ให้พึงเป็นที่เข้าใจในพระราชนิยม ดังจะได้บรรยายต่อไปนี้

(ก) ตามความในข้อ ๑ (ค) นั้น จะใช้คำว่า "นาง" เป็นคำนำราชทินนามของสามีได้แต่เฉพาะเอกภรรยา ส่วนภรรยานอกนั้นให้ใช้คำว่า "นาง" นำนามสกุลของสามี

(ข) ตามความในข้อ ๕ ซึ่งมีว่า นอกจากเอกภรรยาให้ใช้คำว่า "นาง" เป็นคำนำนั้น คือนำนามสกุลของสามีเช่นเดียวกัน

ข้อ ๔ นอกจากข้อความที่ได้กำหนดเพิ่มเติมหรือบรรยายมาแล้วนี้ ให้คงปฏิบัติไปตามพระราชกฤษฎีกาเดิมจงทุกประการ

ประกาศมา ณ วันที่ ๑๔ กันยายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๔ เป็นปีที่ ๑๒ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

กฎมณเฑียรบาล
ว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาล ๒๔๖๗ พรรษา ปัตยุบันสมัย พฤศจิกายนมาส ทสมสุรทิน จันทวาร กาลกำหนด

พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ เอกอรรคมหาบุรุษบรมนราธิราช พินิตประชานารถมหาสมมตวงศ์ อดิศัยพงศวิมลรัตน วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาตสังสุทธเคราะหณี จักรีบรมนารถ จุฬาลงกรณราชวรางกูร บรมมกุฎนเรนทรสูรสันตติวงศวิศิษฐ สุสาธิตบุรพาธิการ อดุลยกฤษฎาภินิหารอดิเรกบุญฤทธิ ธัญลักษณวิจิตรโสภาคยสรรพางค มหาชโนตตะมางคประณต บาทบงกชยุคล ประสิทธิสรรพศุภผลอุดมบรมสุขุมาลย ทิพยเทพาวตาร ไพศาล เกียรติคุณอดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ บุริมศักดิสมญาเทพทวาราวดี ศรีมหาบุรุษสุตสมบัติ เสนางคนิกรรัตน อัศวโกศล ประพนธปรีชา มัทวสมาจาร บริบูรณคุณสาร สยามาทินคร วรุตเมกราชดิลก มหาปริวารนายกอนันตมหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศษศิรินทร บรมชนกาดิศรสมมต ประสิทธิวรยศมโหดม บรมราชสมบัติ นพปฎลเสวตรฉัตราดิฉัตร ศิริรัตโนปลักษณมหาบรมราชาภิเศกาภิสิต สรรพทศทิศวิชิตไชย สกลมไหศวริยมหาสวามินทร มเหศวรมหินทรมหารามาธิราชวโรดม บรมนารถชาติอาชาวไศย พุทธาทิไตรรัตนสรณารักษ อดุลยศักดิอรรคนเรศราธิบดี เมตตากรุณาสีตลหฤไทย อโนปไมยบุญการ สกลไพศาลมหารัษฎาธิเบนทร์

ปรเมนทรธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนารถบพิตร พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระอนุสรคำนึงถึงการสืบราชสันตติวงศ์ ทรงพระราชดำริว่า ตามโบราณราชประเพณี สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงสยามย่อมทรงพระบรมเดชานุภาพโดยบริบูรณ์ แลทรงมีสิทธิอำนาจที่จะทรงเลือกตั้งพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ซึ่งทรงพระราชดำริว่ามีพระปรีชาสามารถอาจเป็นผู้สืบราชสันตติวงศ์ ดำรงราชตระกูลแลรัฐสีมาอาณาจักร อารักษ์พสกนิกรสนองพระองค์ต่อไปได้นั้น ขึ้นเป็นพระรัชทายาท โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศแก่บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์แลเสนามาตย์ราชเสวกบริพาร อีกทั้งสมณพราหมณาจารย์แลอาณาประชาราษฎรให้ทราบทั่วกัน ว่าได้ทรงเลือกสรรพระบรมวงศ์พระองค์นั้นเป็นพระรัชทายาท แลบางทีก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานอุปราชาภิเษกหรือยุพราชาภิเษกด้วย ราชประเพณีนี้ย่อมเป็นสิ่งซึ่งสมควรแก่พระบรมเดชานุภาพของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยแท้

แต่ก็ได้เคยมีมาแล้วในอดีตสมัย แลอาจมีได้อีกในอนาคตสมัยที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงเลือกแลประดิษฐานพระรัชทายาทขึ้นไว้อย่างเช่นที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งเป็นผลให้บังเกิดมีเหตุยุ่งยากแก่งแย่งกันขึ้นในเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตลง การแก่งแย่งช่วงชิงพระราชอำนาจกันย่อมเป็นโอกาสให้บุคคลผู้มิได้ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติคิดขัดขวางต่อทางเจริญแห่งราชอาณาจักร ทั้งเป็นโอกาสให้ศัตรูทั้งภายนอกภายในได้ใจคิดประทุษร้ายต่อราชตระกูล

แลอิสรภาพแห่งประเทศสยาม นำความหายนะมาสู่ชาติไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระอนุสรคำนึงถึงข้อความเหล่านี้ จึ่งมีพระราชประสงค์ที่จะให้มีนิติกรรมกำหนดการสืบราชสันตติวงศ์ขึ้นไว้ เพื่อจะได้ตัดความยุ่งยากแก่งแย่งกันภายในพระราชวงศ์ ในเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงตั้งแต่งพระรัชทายาทขึ้นไว้โดยแน่นอนดังกล่าวมาแล้วข้างบนนี้

อนึ่งทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงสยามควรต้องทรงเป็นผู้ที่อาณาประชาชนมีความเคารพนับถือ แลไว้วางใจได้โดยบริบูรณ์ทุกสถาน ฉะนั้นจึงทรงพระราชดำริว่า พระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดมีข้อบกพร่องสำคัญบางอย่างในพระองค์แล้วก็ไม่ควรให้อยู่ในเกณฑ์สืบราชสันตติวงศ์ เพราะอาจจะเป็นเหตุให้บังเกิดความไม่เรียบร้อย หรือเดือดร้อนแก่อาณาประชาชนได้ หรืออาจถึงแก่นำความหายนะมาสู่ราชตระกูลแลราชอาณาจักรได้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งอยู่ในพระอัปปมาทธรรมแลได้ทรงพระราชดำริพิจารณาโดยสุขุมแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตรากฎมณเฑียรบาลไว้เป็นหลักฐานแถลงราชนิติธรรมดังต่อไปนี้

หมวดที่ ๑
ว่าด้วยนามแลกำหนดใช้กฎมณเฑียรบาลนี้

มาตรา ๑ กฎมณเฑียรบาลนี้ ให้เรียกว่า "กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗"

มาตรา ๒ ให้ใช้กฎมณเฑียรบาลนี้ตั้งแต่วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๗ เป็นต้นไป

มาตรา ๓ ข้อความใด ๆ ที่มีอยู่ในพระราชกำหนดกฎหมายอื่น ๆ ที่แย้งกับข้อความในกฎมณเฑียรบาลนี้ ให้ยกเลิกเสียทั้งสิ้น

หมวดที่ ๒
บรรยายศัพท์

มาตรา ๔ ศัพท์ต่าง ๆ ที่ใช้ในกฎมณเฑียรบาลนี้ ท่านว่าให้บรรยายไว้ดังต่อไปนี้

(๑) "พระรัชทายาท" คือเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สมมติขึ้น เพื่อเป็นผู้ทรงสืบราชสันตติวงศ์สนองพระองค์ต่อไป

(๒) "สมเด็จพระยุพราช" คือพระรัชทายาทที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้นเป็นตำแหน่งสมเด็จพระยุพราช โดยพระราชทานยุพราชาภิเษกหรือโดยพิธีอย่างอื่นสุดแท้แต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

(๓) "สมเด็จหน่อพุทธเจ้า" คือสมเด็จพระบรมราชโอรสพระองค์ใหญ่ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแลสมเด็จพระอัครมเหสี

(๔) "สมเด็จพระอัครมเหสี" คือพระชายาหลวงของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตามที่ปรากฏในประกาศกระแสพระบรมราชโองการทรงสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินี

(๕) "สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ" คือพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแลสมเด็จพระอัครมเหสี หรือพระมเหสีรอง

(๖) "พระมเหสีรอง" คือพระชายาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ที่ดำรงพระเกียรติยศรองลงมาจากสมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินี มีพระเกียรติยศสูงต่ำเป็นลำดับกัน คือ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี พระนางเจ้า พระราชเทวี พระนางเธอ พระอัครชายาเธอ ดังนี้เป็นต้น

(๗) "พระเจ้าลูกยาเธอ" คือพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแลพระสนม เอก โท ตรี

(๘) คำว่า "พระองค์ใหญ่" ให้เข้าใจว่าพระองค์ที่มีพระชนมายุมากกว่าพระองค์อื่น ๆ ที่ร่วมพระมารดากัน

หมวดที่ ๓

ว่าด้วยการทรงสมมติแลทรงถอนพระรัชทายาท

มาตรา ๕ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงไว้ซึ่งพระบรมเดชานุภาพแลพระราชสิทธิที่จะทรงสมมติเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งให้เป็นพระรัชทายาท สุดแท้แต่จะทรงพระราชดำริเห็นสมควรแลเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยได้ ว่าท่านพระองค์นั้นจะสามารถสืบราชสันตติวงศ์สนองพระองค์

แต่การที่สมมติเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์ให้เป็นพระรัชทายาทเช่นนี้ ให้ถือว่าเป็นการเฉพาะพระองค์ของพระรัชทายาทพระองค์นั้น

มาตรา ๖ เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสมมติท่านพระองค์ใดให้เป็นพระรัชทายาทแล้ว แลได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศข้อความให้ปรากฏแก่พระบรมวงศานุวงศ์ เสนามาตย์ราชเสวกบริพารแลอาณาประชาชนให้ทราบทั่วกันแล้ว ท่านว่าให้ถือว่าท่านพระองค์นั้นเป็นพระรัชทายาทโดยแน่นอนปราศจากปัญหาใด ๆ แลเมื่อใดถึงกาละอันจำเป็นก็ให้พระรัชทายาทพระองค์นั้นเสด็จขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์สนองพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศโดยทันที ให้สมดังพระบรมราชประสงค์ที่ได้ทรงประกาศไว้นั้นแล

มาตรา ๗ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสงวนไว้ซึ่งพระบรมเดชานุภาพแลพระราชสิทธิที่จะทรงถอนพระรัชทายาทออกจากตำแหน่งได้ ท่านพระองค์ใดที่ได้ถูกถอนจากตำแหน่งพระรัชทายาทแล้ว ท่านว่าให้นับว่าขาดจากทางที่จะได้สืบราชสันตติวงศ์ แลให้ถอนพระนามออกเสียจากลำดับสืบราชสันตติวงศ์ อีกทั้งพระโอรสแลบรรดาเชื้อสายโดยตรงของท่านพระองค์นั้น ก็ให้ถอนเสียจากลำดับสืบราชสันตติวงศ์ด้วยทั้งสิ้น

อนึ่ง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงไว้ซึ่งพระบรมเดชานุภาพแลพระราชสิทธิที่จะทรงประกาศยกเว้นเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งออกเสียจากลำดับสืบราชสันตติวงศ์ได้

หมวดที่ ๔
ว่าด้วยลำดับผู้ควรสืบราชสันตติวงศ์

มาตรา ๘ ถ้าหากว่ามีเหตุอันไม่พึงปรารถนา คือ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตลงโดยมิได้ทรงสมมติพระรัชทายาทไว้ก่อน

แล้วไซร้ ท่านว่าให้เป็นหน้าที่ท่านเสนาบดีอัญเชิญเสด็จเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์ พระองค์ที่ ๑ ในลำดับสืบพระราชสันตติวงศ์ ดังได้แถลงไว้ในมาตรา ๙ ขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์สนองพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ที่ได้เสด็จสวรรคตลงแล้วนั้นต่อไป แต่ผู้ที่จะอัญเชิญขึ้นทรงราชย์เช่นนี้ต้องมิใช่ผู้ที่ตกอยู่ในเกณฑ์ยกเว้นที่ปรากฏอยู่ในมาตรา ๑๑ แล ๑๒ แห่งกฎมณเฑียรบาลนี้

มาตรา ๙ ลำดับชั้นเชื้อพระบรมราชวงศ์ซึ่งจะควรสืบราชสันตติวงศ์ได้นั้น ท่านว่าให้เลือกตามสายตรงก่อนเสมอ ต่อไม่สามารถจะเลือกทางสายตรงได้แล้ว จึงให้เลือกตามเกณฑ์ที่สนิทมากแลน้อย

เพื่อให้สิ้นสงสัย ท่านว่าให้วางลำดับสืบราชสันตติวงศ์ไว้ดังต่อไปนี้

(๑) สมเด็จหน่อพุทธเจ้า

(๒) ถ้าแม้ว่าสมเด็จหน่อพุทธเจ้าหาพระองค์ไม่แล้ว ให้อัญเชิญพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ในสมเด็จหน่อพุทธเจ้าแลพระอัครชายาของสมเด็จหน่อพุทธเจ้าพระองค์นั้นขึ้นทรงราชย์ หรือถ้าพระราชโอรสพระองค์ใหญ่หาพระองค์ไม่แล้ว ก็ให้อัญเชิญพระราชโอรสพระองค์รอง ๆ ต่อไปตามลำดับพระชนมายุ

(๓) ถ้าแม้ว่าสมเด็จหน่อพุทธเจ้าหาพระองค์ไม่แล้ว แลไร้พระราชโอรสของท่านด้วยไซร้ ก็ให้อัญเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ที่ ๒ ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแลสมเด็จพระอัครมเหสี

(๔) ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ที่ ๒ หาพระองค์ไม่แล้ว แต่ถ้ามีพระโอรสอยู่ ก็ให้อัญเชิญพระโอรสโดยอนุโลมตามข้อความในข้อ ๒ แห่งมาตรานี้

(๕) ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ที่ ๒ ในสมเด็จพระอัครมเหสีหาพระองค์มิได้แล้ว แลไร้พระราชโอรสของท่านด้วยไซร้ ก็ให้อัญเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์อื่น ๆ ในสมเด็จพระอัครมเหสี หรือพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นั้น ๆ สลับกันไปตามลำดับ โดยอนุโลมตามข้อความในข้อ ๒, ๓ แล ๔ แห่งมาตรานี้

(๖) ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ในพระอัครมเหสีหาพระองค์ไม่แล้ว แลพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอนั้น ๆ ก็หาไม่ด้วยแล้ว ให้อัญเชิญสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอในพระมเหสีรองถัดลงไป ตามลำดับชั้นพระอิสริยยศแห่งพระมารดา หรือถ้าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอหาพระองค์ไม่แล้ว ก็ให้อัญเชิญพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอนั้น ๆ สลับกันตามลำดับ โดยอนุโลมตามข้อความในข้อ ๒, ๓ แล ๔ แห่งมาตรานี้

(๗) ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ในพระมเหสีรองหาพระองค์ไม่สิ้นแล้ว แลพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอนั้น ๆ ก็หาไม่ด้วยแล้ว ให้อัญเชิญพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ที่มีพระชนมายุมากที่สุด หรือถ้าพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นั้นหาพระองค์ไม่แล้ว ก็ให้อัญเชิญพระโอรสพระองค์ใหญ่ของพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นั้น แต่ถ้าแม้ว่าพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ที่มีพระชนมายุมากที่สุดนั้นหาพระองค์ไม่แล้ว แลพระโอรสของท่านก็หาไม่ด้วยแล้ว ก็ให้อัญเชิญ

พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ที่มีพระชนมายุถัดลงมา หรือพระโอรสของพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นั้น ๆ สลับกันไปตามลำดับ โดยอนุโลมตามข้อความในข้อ ๒, ๓ แล ๔ แห่งมาตรานี้

(๘) ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไร้พระราชโอรสแลพระราชนัดดา ท่านว่าให้อัญเชิญสมเด็จพระอนุชาที่ร่วมพระราชชนนีพระองค์ที่มีพระชนมายุถัดลงมาจากพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์

(๙) ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระอนุชาพระองค์ที่ควรได้ทรงเป็นทายาทนั้นหาพระองค์ไม่เสียแล้ว ท่านว่าให้อัญเชิญพระโอรสของสมเด็จพระอนุชาพระองค์นั้นตามลำดับ โดยอนุโลมตามข้อความในข้อ ๒ แห่งมาตรานี้

(๑๐) ถ้าแม้ว่าสมเด็จพระอนุชาพระองค์ใหญ่หาพระองค์ไม่แล้ว แลพระโอรสของท่านก็หาพระองค์ไม่อีกด้วยไซร้ ท่านว่าให้อัญเชิญสมเด็จพระอนุชาที่ร่วมพระชนนีพระองค์ที่ถัดลงไปตามลำดับพระชนมายุ หรือพระโอรสของสมเด็จพระอนุชาพระองค์นั้น ๆ สลับกันไปตามลำดับ อนุโลมตามข้อความในข้อ ๒, ๓ แล ๔ แห่งมาตรานี้

(๑๑) ถ้าแม้สมเด็จพระอนุชาร่วมพระชนนีหาพระองค์ไม่สิ้นแล้ว แลพระโอรสของสมเด็จพระอนุชานั้น ๆ ก็หาไม่ด้วยแล้ว ท่านว่าให้อัญเชิญสมเด็จพระเชษฐาแลสมเด็จพระอนุชาต่างพระชนนีหรือพระโอรสของสมเด็จพระเชษฐาแลสมเด็จพระอนุชานั้น ๆ สลับ

กันไปตามลำดับ โดยอนุโลมตามข้อความในข้อ ๒, ๓, ๔ แล ๖ แห่งมาตรานี้

(๑๒) ถ้าแม้สมเด็จพระเชษฐาแลสมเด็จพระอนุชาต่างพระ-ชนนีก็หาพระองค์ไม่สิ้นแล้ว แลโอรสของสมเด็จพระเชษฐาแลสมเด็จพระอนุชานั้นก็หาไม่ด้วยแล้วไซร้ ท่านว่าให้อัญเชิญพระเจ้าพี่ยาเธอแลพระเจ้าน้องยาเธอ หรือพระโอรสของพระเจ้าพี่ยาเธอแลพระเจ้าน้องยาเธอตามลำดับสลับกัน โดยอนุโลมตามข้อความในข้อ ๗ แห่งมาตรานี้

(๑๓) ต่อเมื่อหมดพระเจ้าพี่ยาเธอแลพระเจ้าน้องยาเธอ อีกทั้งหมดพระโอรสของท่านนั้น ๆ แล้วไซร้ ท่านจึงให้อัญเชิญสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอแลพระบรมวงศ์เธอ หรือพระโอรสแลเชื้อสายของท่านพระองค์นั้นตามลำดับแห่งความสนิทมากแลน้อย โดยอนุโลมตามข้อความที่กล่าวมาแล้วตั้งแต่ข้อ ๑ ถึง ๑๒ แห่งมาตรานี้

หมวดที่ ๕
ว่าด้วยผู้ที่ต้องยกเว้นจากการสืบราชสันตติวงศ์

มาตรา ๑๐ ท่านพระองค์ใดที่จะได้เสด็จขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์ควรที่จะเป็นผู้ที่มหาชนนับถือได้โดยเต็มที่ แลเอาเป็นที่พึ่งได้โดยความสุขใจ ฉะนั้น ท่านพระองค์ใดมีข้อที่ชนหมู่มากเห็นว่าเป็นที่น่ารังเกียจ ก็ควรที่จะให้พ้นเสียจากหนทางที่จะได้สืบราชสันตติวงศ์ เพื่อเป็นเครื่องตัดความวิตกแห่งพระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาท แลอาณาประชาชน

มาตรา ๑๑ เจ้านายผู้เป็นเชื้อพระบรมราชวงศ์ ถ้าแม้ว่าเป็นผู้มีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งกล่าวไว้ข้างล่างนี้ไซร้ ท่านว่าให้ยกเว้นเสียจากลำดับสืบราชสันตติวงศ์

ลักษณะที่กล่าวนี้ คือ

(๑) มีพระสัญญาวิปลาส

(๒) ต้องราชทัณฑ์เพราะประพฤติผิดพระราชกำหนดกฎหมายในคดีมหันตโทษ

(๓) ไม่สามารถทรงเป็นอัครพุทธศาสนูปถัมภก

(๔) มีพระชายาเป็นนางต่างด้าว กล่าวคือนางที่มีสัญชาติเดิมเป็นชาวประเทศอื่นนอกจากชาวไทยโดยแท้

(๕) เป็นผู้ที่ได้ถูกถอนออกแล้วจากตำแหน่งพระรัชทายาท ไม่ว่าการถูกถอนนี้จะได้เป็นไปในรัชกาลใด ๆ

(๖) เป็นผู้ที่ได้ถูกประกาศยกเว้นออกเสียจากลำดับสืบราชสันตติวงศ์

มาตรา ๑๒ ท่านพระองค์ใดตกอยู่ในเกณฑ์มีลักษณะบกพร่องดังกล่าวมาแล้วในมาตรา ๑๑ แห่งกฎมณเฑียรบาลนี้ไซร้ ท่านว่าพระโอรสอีกทั้งบรรดาเชื้อสายโดยตรงของท่านพระองค์นั้น ก็ให้ยกเสียจากลำดับสืบราชสันตติวงศ์ด้วยทั้งสิ้น

มาตรา ๑๓ ในกาลสมัยนี้ยังไม่ถึงเวลาอันควรที่ราชนารีจะได้เสด็จขึ้นทรงราชย์เป็นสมเด็จพระแม่อยู่หัวบรมราชินีนาถ ผู้ทรงสำเร็จราชการสิทธิ์ขาดอย่างพระเจ้าแผ่นดินโดยลำพังแห่งกรุงสยาม ฉะนั้นท่านห้ามมิให้จัดเอาราชนารีพระองค์ใด ๆ เข้าไว้ในลำดับสืบราช-สันตติวงศ์เป็นอันขาด

หมวดที่ ๖

ว่าด้วยเวลาที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์

มาตรา ๑๔ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใดได้เสด็จขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ คือเมื่อมีชนมายุยังไม่ครบ ๒๐ พรรษาบริบูรณ์ไซร้ ท่านว่ายังทรงสำเร็จราชการสิทธิ์ขาดโดยพระองค์เองหาได้ไม่

มาตรา ๑๕ ถ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์ ดังกล่าวมาแล้วในมาตรา ๑๔ แห่งกฎมณเฑียรบาลนี้ไซร้ ท่านว่าให้ท่านเสนาบดีพร้อมกันเลือกเจ้านายเชื้อพระบรมราชวงศ์พระองค์หนึ่งขึ้นเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จนกว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะมีพระชนมายุครบ ๒๐ พรรษาบริบูรณ์ จึงให้ท่านผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์นั้นพ้นจากหน้าที่

มาตรา ๑๖ ท่านผู้ที่จะได้รับเลือกเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ดังกล่าวไว้ในมาตรา ๑๕ แห่งกฎมณเฑียรบาลนี้ ต้องเป็นผู้ที่มีพระชนมายุเกินกว่า ๒๐ พรรษาบริบูรณ์แล้ว แลต้องไม่เป็นผู้ที่มีลักษณะบกพร่องอย่างใดอย่างหนึ่งตามที่ได้กล่าวไว้แล้วในมาตรา ๑๑ แล ๑๒ แห่งกฎมณเฑียรบาลนี้

มาตรา ๑๗ นอกจากผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ท่านว่าให้ท่านเสนาบดีผู้มีอาวุโสมากที่สุดในราชการสองท่านเป็นสมุหมนตรีที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแลให้คงอยู่ในตำแหน่งนั้นตลอดเวลาที่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินพระองค์นั้นอยู่ในตำแหน่งหน้าที่

ถ้าหากว่าสมุหมนตรีคนใดคนหนึ่งถึงอสัญกรรมลงในระหว่างเวลาที่ยังคงต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไซร้ ท่านว่าให้ท่านเสนาบดีผู้มีอาวุโสถัดลงมาอีกคนหนึ่งรับตำแหน่งสมุหมนตรีแทนท่านผู้ที่ถึงอสัญกรรมลงนั้นต่อไป

มาตรา ๑๘ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับท่านสมุหมนตรีอีก ๒ รวมด้วยกันเป็น ๓ นี้ ท่านว่าให้ขนานนามเรียกว่า "สภาสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว" หรือเรียกโดยย่อว่า "สภาสำเร็จราชการแผ่นดิน"

กิจการทั้งปวง ที่โดยปรกติ ตกเป็นพระราชภาระของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้ตกเป็นภาระของสภาสำเร็จราชการแผ่นดินจนกว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงพระเจริญพระชนมายุครบ ๒๐ พรรษาบริบูรณ์แล้ว จึงให้สภาสำเร็จราชการแผ่นดินมอบพระราชภาระถวายเพื่อทรงรับแลปฏิบัติราชกรณียกิจต่อไป ตามโบราณราชประเพณี

อนึ่ง ราชกิจที่นับว่าเป็นการดำเนินตามระเบียบอันมีแบบแผนอยู่แล้ว ท่านว่าให้ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบัญชาสั่งแลลงพระนามโดยลำพังได้ แต่ราชการใดเป็นเรื่องที่มีปัญหาโต้แย้งก็ดี เกี่ยวด้วยเปลี่ยนแปลงหลักแห่งรัฐประศาสโนบายก็ดี เกี่ยวด้วยการออกพระราชกำหนดกฎหมายใหม่ หรือแก้ไขพระราชกำหนดกฎหมายที่มีอยู่แล้วก็ดี ท่านว่าต้องให้ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นผู้ลงพระนามในคำสั่ง แลให้สมุหมนตรีทั้ง ๒ ท่านลงนามกำกับด้วยจึงจะใช้ได้

หมวดที่ ๗
ว่าด้วยการแก้กฎมณเฑียรบาลนี้

มาตรา ๑๙ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงตรากฎมณเฑียรบาลนี้ไว้ให้เป็นราชนิติธรรมอันมั่นคง เพื่อดำรงพระบรมราชจักรีวงศ์ไว้ชั่วกาลนาน แลได้ทรงใช้พระวิจารณญาณโดยสุขุม ประชุมทั้งโบราณราชประเพณีแห่งกรุงสยามตามที่ได้เคยมีปรากฏมาในโบราณราชประวัติ ทั้งประเพณีตามที่โลกนิยมในสมัยนี้เข้าไว้พร้อมแล้ว ฉะนั้นหากว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใดในอนาคตสมัยทรงพระราชดำริจะแก้ไขหรือเพิกถอนข้อหนึ่งข้อใดแห่งกฎมณเฑียรบาลนี้ ก็ให้ทรงคำนึงถึงพระอุปการคุณแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ผู้ทรงตรากฎมณเฑียรบาลนี้ขึ้นไว้ แล้วแลทรงปฏิบัติตามข้อความในมาตรา ๒๐ แห่งกฎมณเฑียรบาลนี้เถิด

มาตรา ๒๐ ถ้าแม้เมื่อใดสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่ามีเหตุจำเป็นที่จะต้องแก้ไขหรือเพิกถอนข้อความใด ๆ แม้แต่ส่วนน้อยหนึ่งในกฎมณเฑียรบาลนี้ไซร้ ท่านว่าให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงนัดประชุมองคมนตรีสภา ให้มีองคมนตรีมาในที่ประชุมนั้นไม่น้อยกว่า ๒ ส่วนใน ๓ แห่งจำนวนองคมนตรีทั้งหมด แล้วแลพระราชทานข้อความอันมีพระราชประสงค์จะให้แก้ไขหรือเพิกถอนนั้นให้สภาปรึกษากัน แลถวายความเห็นด้วยความจงรักภักดีซื่อสัตย์สุจริต ถ้าแลองคมนตรีมีจำนวนถึง ๒ ส่วนใน ๓ แห่งผู้ที่มาประชุมนั้นลงความเห็นว่าควรแก้ไขหรือเพิกถอนตามพระราชประสงค์ได้

แล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึ่งค่อยมีพระบรมราชโองการให้แก้ไขหรือเพิกถอน แต่ถ้าแม้ว่าองคมนตรีที่มาประชุมนั้นมีผู้เห็นควรให้แก้ไขหรือเพิกถอนเป็นจำนวนไม่ถึง ๒ ใน ๓ แล้วไซร้ ก็ขอให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระขันติระงับพระราชดำริที่จะทรงแก้ไขหรือเพิกถอนนั้นไว้เถิด

หมวดที่ ๘
ว่าด้วยผู้เป็นหน้าที่รักษากฎมณเฑียรบาลนี้

มาตรา ๒๑ ให้เสนาบดีกระทรวงวังเป็นหน้าที่รักษากฎมณเฑียรบาลนี้ ให้เป็นไปสมพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ผู้ทรงตรากฎมณเฑียรบาลนี้ขึ้นไว้นั้น จงทุกประการ ฯ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร นายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๔๘๗

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร นายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ เจ้าของ ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๐๗